IV. СРЕДНОВЕКОВНА АРХЕОЛОГИЯ

ПЛИСКА

№1. РАННО (ДЪРВЕНО) УКРЕПЛЕНИЕ ВЪВ ВЪТРЕШНИЯ ГРАД НА ПЛИСКА

Павел Георгиев, Радослав Василев

Разкопките бяха проведени през м. юли и септември с участието на Тихомир Тихов (РИМ – Шумен), Йото Йотов (РИМ – Добрич) и Панайот Венециев (студент в СУ).

Работихме в шест изкопа (XIV – XIX) и четири сондажа по проблеми на Малкото дървено укрепление (=МДУ) и неговото съотношение с Голямото дървено укрепление (=ГДУ), както и с възникналите върху техните останки структури. За постигане на целта бяха направени сондажи, южно от изкоп XV. Така установихме мястото, където продължението на западната стена на МДУ завива на изток, оформяйки югозападен ъгъл на разширението. Последният бе открит в изкоп XIX, на 98,60 м, южно от близкия ъгъл на МДУ. Очерталото се разширение на първичното укрепление заема площ от близо 10 дка. Тя е оградена от три страни с характерната за ГДУ двойна, облицована с кирпич, палисада, а на север е неразривно свързана с първоначалната площ на МДУ. Интеграцията на Малкото в рамките на Голямото укрепление е извършена така, че то, макар и уголемено с около една трета, остава обособено на задната страна на владетелската резиденция.

За разкриване на западния вход в МДУ заложихме два изкопа XVI и XVII, разположени по средата на дългата 210 м западна стена. В изкоп XVI попаднахме на вкопано до 2,15 м „помещение” със запазена еднокамерна пещ (Обр. 1). Двете траншеи от укреплението са запазени под неговия под. Те имат параметрите и устройството като на тези на ГДУ, макар че вътрешната от тях заменя основната траншея от МДУ. Това дава основание да се приеме, че западната стена на последното е изцяло преизградена, за разлика от участъка в нейния северен край (изкоп XIII от 2007 г.). Разгледани в съпоставка, данните за структурата и съотношението на траншеите от двете укрепления дават основание да се допуска, че търсеният първичен вход на МДУ се намира между изкопи XVI и XVII.

За установяване на южния вход на МДУ поставихме изкоп XVIII (Обр. 2). Той се намира по средата на неговата южна стена. Основите на входа са разрушени от вкопавания или се намират под строежи от IX - XI в. (дълб. 0,80-2,40 м). Това основно са две полуземлянки. В тях бяха намерени множество находки: две монети клас А2 и неопределена, два моливдовула, от които единият на „... Петър, доместик на схолите...”, непокътната малка глазирана кана. Разкрихме напречна траншея, ограничаваща от изток проход с дължина до 3,50 м. Проходът и ограничаващата го от запад траншея остават засега под зидовете на каменна постройка или по-стари изкопи.

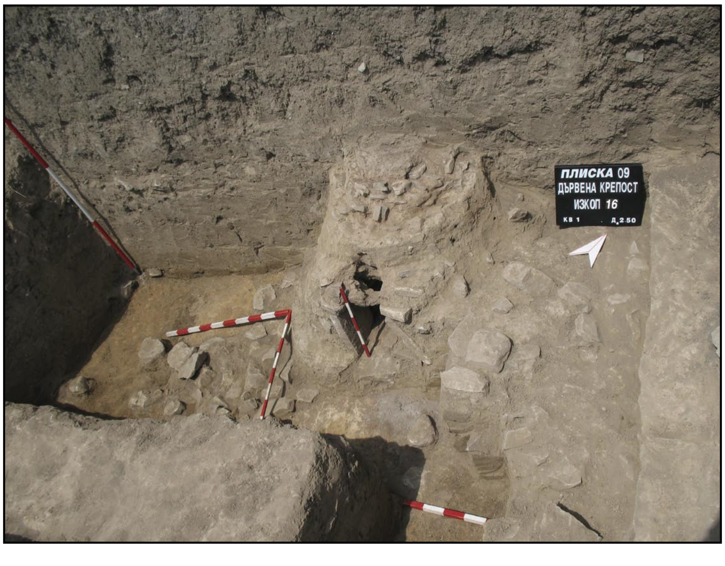

Обр. 1. Изкоп XVI. Изглед към вкопано „помещение” с добре запазена пещ и лежащите под него траншеи от западната стена на МДУ

В изкоп XV бяха направени две разширения. Чрез източното трябваше да разкрием по-цялостно първоначалния

ПЛИСКА 09
ДЪРВЕНА КРЕПОСТ
ИЗКОП 18

Обр. 2. Общ изглед от изкоп XVIII

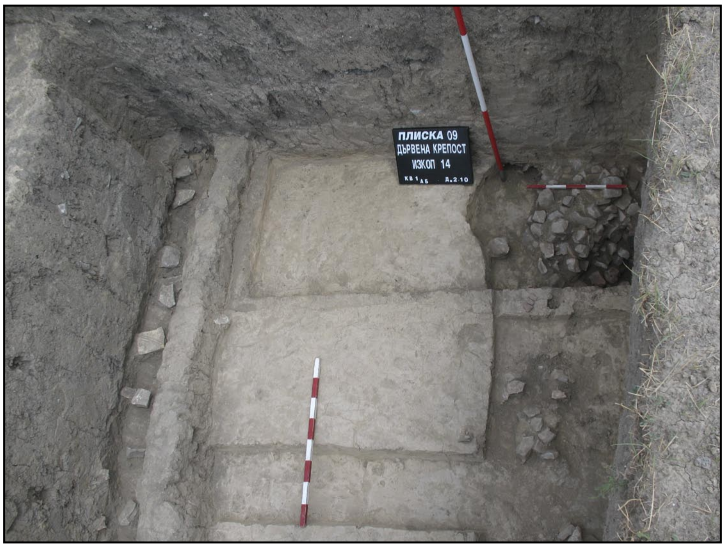

Обр. 3. Изглед към съоръжения и структури под и над пода на вкопаната площадка

югозападен ъгъл на МДУ. Констатира се, че той е бил елиминиран заедно с прилежащата му южна стена при реализиране на разширението в южна посока. В сектора от север беше проучено напълно жилище (3 х 2,75 м), вкопано над основната траншея от укреплението. Източната му третина е заета от вкопана под пода двуделна печка. В пласта над жилището (д. 0,60 м) беше открита монета на Лъв VI (886-912 г.).

Изкоп XIV разширихме на запад с три квадрата, за да открием югозападния ъгъл и част от западната граница на вкопаната на 2 м от сегашната повърхност голяма четириъгълна (?) яма. В проучената площ достигнахме до оформения в льоса под и оставащите под него по-ранни или съвременни съоръжения (Обр. 3).

С установяване на югозападния ъгъл стана ясно, че голямата яма има ширина (?) от юг близо 15 м и е вкопана на дълб. до 1,40 м от тогавашното ниво на терена. Подът ѝ е бил настлан с тухли, а под него са изградени горивните камери на печки (засега 3) за приготвяне на храна. В близост до тях са изградени малки камери (тип „Разделна"), предназначени изглежда за ритуални приношения. Няма съмнение, че става въпрос за вкопана площадка за ритуални събирания през първата половина на IX в. Пълното изясняване на нейния характер е възможно след цялостното ѝ разкриване и привличане на подходящ сравнително-исторически материал. Вкопаната площадка е изградена, изглежда преднамерено, над югоизточния ъгъл на опожареното през 811 г. МДУ от Дървената крепост на Плиска. Тя е функционирала в рамките на двор с ограда, минаваща, поне от юг, на разстояние от около 3 м от нея. С намерените през 2008 г. фрагменти беше възстановен амфоровиден съд с гравиран плитко IYI (Обр. 4а).

Констатираните в изкоп XIV седем разновременни структури, повечето от които са в директни суперпозиции, илюстрират живота и строителството от края на VIII до към средата или втората половина на XI в. Най-богат на културни останки е периодът от края на X и първите десетилетия на XI в. От това време датират и откритите във всички изкопи находки и материали. Материали преди края на VIII или началото на IX в. не бяха открити в разглежданите изкопи.

№2. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В ДВОРЦОВИЯ ЦЕНТЪР НА ПЛИСКА – ЦИТАДЕЛАТА

Янко Димитров, Станислав Иванов

Проведените през 2009 г. разкопки в Дворцовия център на Плиска са продължение на научноизследователски проект от 2000 – 2008 г, целта на който е цялостно проучване на културния пласт и археологическите структури, оставащи под нивото на каменната настилка между основните сгради в западната част на комплекса Малък дворец (Цитадела).

Проучената площ е около 250 кв. м, в четири сектора:

1. „Централен" – между сграда Б4, Дворцовата църква и Голямото водохранилище (около 150 кв. м, зает отчасти от каменна дворна настилка). 2. „Южен" – в рамките на помещение „Г" (западното крило на „Т"-образната верижна постройка. 3. „Малък дворец, западна половина" – под каменната настилка в двете южни клетки на западния коридор. 4. „Източен" – спорадично проучван терен в незаетата от каменни постройки североизточна част на Цитаделата.

В *Малкия дворец, западна половина,* бе демонтирана подовата каменна настилка в пространството на двете най-южни помещения от западния коридор и теренът под нея бе изследван до стерилна почва. Разкриха се и бяха документирани застъпващи се едно с друго съоръжения, в три нива. Голяма яма бе установена под основата на западния зид на Малкия дворец. В насипа ѝ се намери цял скелет на голямо животно (кон или говедо ?!), фрагменти от тухли и мраморни плочки, както и фрагментирана керамика от съдове характерни за втора половина на X-XI в.

Под квадровия градеж на разпределителния зид и непосредствено под демонтираната настилка, се разкриха двете страници на широка 1,50 м и дълбока 1,10 м основа от много плътен хоросан. Тя е в конструктивна връзка с основата на западния зид на централното помещение на сградата, докато на изток между нея и източния зид има широка до 1-2 см фуга. Така всъщност новооткритата основа може да се определи като голям пиластър към първоначално изградената централна част от западния корпус на Малкия дворец. Тя, както и всички останали зидове, залягат документираните в този сектор през 2009 г. отсечки от траншеи и ями с тухлени подложки за дървени стълбове.

В *Сектор „Южен"* завърши изследването на терена в очертанията на помещение „Г" на т. нар. Т-образна постройка. Основната задача тук бе да се проследи нова отсечка от установено по на запад трасе на неизвестен керамичен тръбопровод (Рашев и др. 2008, 582-583) и да се провери дали той няма връзка с голямото вкопано помещение, която е долепено от изток към двуделната баня. Това помещение е открито под основите на клетки В, Г и Д на верижната сграда и досега бе интерпретирано като приземие на пристроената към банята винарница (Георгиев 2004).

Продължението на търсения керамичен тръбопровод действително бе открито – южно от банята, между установените две стратиграфски нива с траншеи от дървени огради и ями от наземни дървено – стълбови конструкции. В разкритата отсечка влизат общо 13 приблизително едноформатни тръби, които са положени в траншея-легло, но не направо на дъното, а върху нивелировъчни подложки от излят хоросан, осигуряващи наклон в посока от изток на запад. На запад водопроводът е в съотношение с големи четвъртити ями от опорни стълбове на масивна дървена конструкция, установени през 2006 г. На изток тръбите правят лека извивка и навлизат косо под хоросановата основа на западния зид от вкопаното помещение на т. нар. винарница.

За да се изясни ситуацията се наложи да бъде изчерпан запълващият вкопаното помещение насип с деструкции до неговия гладък хоросанов под. При това не бяха установени някакви нови данни, които да са по-различни от известните преди нашите проучвания, както по отношение състава на насипа, така и по отношение направата на „пода" и изрязаните в льоса стени. Заслужава да се отбележи само плътният пласт с черна пръст, който бе открит повсеместно върху гладката замазка на „пода" на помещението. Под вътрешната страница на източната хоросанова основа, на 0,18 м над хоросановото дъно на вкопаното помещение, се разкри обвита в „кожух" от хоросан тръба на проучения на запад глинен тръбопровод. Макар че е счупена, бе установена посоката ѝ на североизток, към средищната част на помещението. Тръбата се наддава с около 3-4 см навътре от ръба, с който завършва хороса-

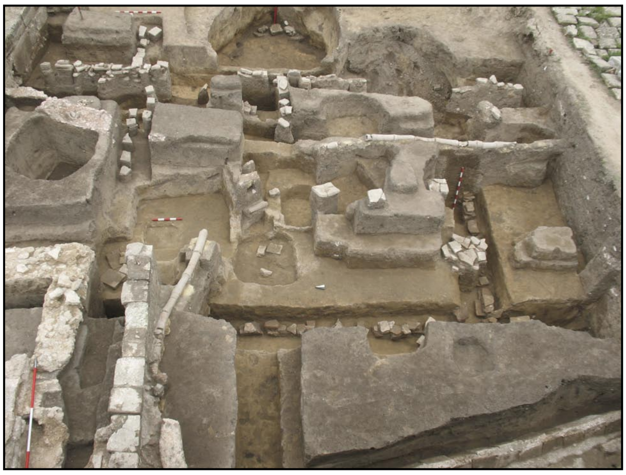

Обр. 1. Част от разкритите съоръжения в централния сектор

новият „под". Това, както и факта, че освен кожуха от хоросан над оставащите под основата на западния зид на помещението тръби има една хоросанова „покривка", дава основание да се допусне едновременното съществуване на двете съоръжения, т. е., че тръбопроводът всъщност е отточен канал на вкопаното помещение.

В такъв случай е оправдано да се мисли за промяна във функциите на помещението. Като работна хипотеза на този етап предлагаме то да бъде определено като вкопан в терена резервоар за вода с иззидани от тухли стени, стъпващи върху дъно, покрито със загладен хидрофобен хоросан. Възможно е да се допусне и лека покривна конструкция, стъпваща на зидове издигнати над опасващата го плитка хоросанова подложка. При площ от приблизително 60 кв. м и дълбочина от 2 м капацитетът на резервоара ще е бил около 120 куб. м. Хронологията на съоръжението може да се определи в релативен план – във време след двуделната баня.

В *„Централния"сектор*, бе демонтирана частта от дворната настилка, попадаща в границите на изследователския изкоп.

На две места над плочи от настилката, във вдлъбнатини, получили се вследствие на нейното „пропадане" в насипа на предхождащи я дълбоки ями, бяха разкрити две бъркала за хоросанов разтвор, едното от тях с правоъгълна форма и много големи размери. Тези съоръжения, които са извънредно редки за Цитаделата на Плиска, представляват категорично свидетелство за извършени в сектора значителни строителни или ремонтни дейности в края на X или началото на XI в. Големите ями под тях са от типа ями – хранилища, използвани и като сметни, след „амортизирането" им. От запълващият ги насип са повечето от находките с репрезентативна стойност, между тях: два комплекта от телчета за кандила, части от стъклени съдчета, желязна ножица, стъклена гема с изображение на човешка глава в профил, моливдовул на Алексий, спатарокандидат и член на великата етерия (края на X-XI в.).*

Под демонтираната дворна настилка бяха разкрити и документирани повече от 60 археологически структури, основно от столичния период на Плиска (VIII-IX в.) Повечето са съоръжения с линеен план – траншеи от дървени огради, поредици от ями на дървено-стълбови постройки, водопроводи и канали, една част от тях открити и частично проследени в хода на досегашните разкопки.

Установени бяха три нива с ями, като до известна могат да се проследят повтарящи се при всяко от нивата особености по отношение на формата и наличието или липсата на т. нар. „възглавници" от тухли на дъното.

Установяването на стратиграфските съотношения между отделните траншеи и на тези с водопроводите, а също и на различията във вида и нивата на подложките, даде възможност, както и при ямите, да се проследи етапността в изграждането на огради в сектора.

Най-съществените резултати от сезон 2009 г. са проучените трасета на водопроводи и канали и установяването на тяхната последователност и връзките им с две новооткрити постройки. Бяха разкрити нови отсечки от установените по на юг две последователни трасета на т. нар. магистрален водопровод във Вътрешния град (Рашев и др. 2007, 578-579).

Със същото като тях устройство – хоросанова подложка и „кожух" покрит със стреховидно поставени тухли, е пресичащият ги водопровод №3. Глинените тръбопроводи №4, 5 и 6, които са от покъсен период, са всъщност канали, свързани функционално с т. нар. от нас „двуделна постройка".

На нейните останки се попадна почти непосредствено под демонтираните плочи от настилката между Голямото водохранилище и Дворцовата църква. Постройката е правоъгълна, ориентирана с дългата си ос изток – запад (външни размери в запазената част 4,80 х 4,30 м), със запазени цялостно основи на зидовете в източната част, докато в западната си част е била изцяло унищожена при изкопните работи свързани със строителството на защитния навес над Голямото водохранилище.

Южно от основата на южния зид се разкри хоросаново-тухлен масив с трапецовидна форма, който може да бъде определен като основа на колекторна шахта.

Наличните данни не позволяват да се каже нищо категорично за предназначението на новооткритата постройка. Все пак, сигурното е, че тя има два етапа на изграждане, при което допускаме, че първоначално е съществувала без допълнително изграденият във вътрешността на западната половина тухлено-хоросанов зид. Ясно е също така, че през втория етап от съществуването си съоръжението е било свързано с употреба на вода, поради което е и предполаганата му връзка с изградената южно от него колекторна шахта и с нейните три канала.

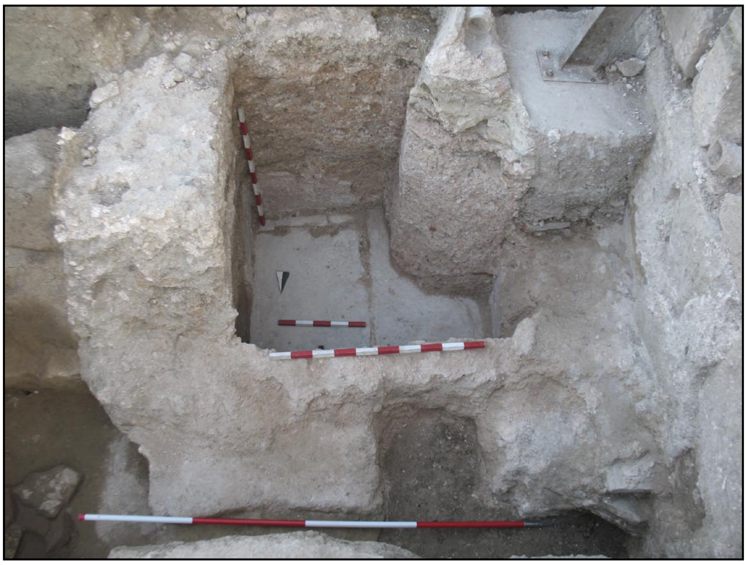

Обр. 2. Новоразкритият резервоар за питейна вода

На 0,30 м под двуделната постройка се попадна на неизвестно досега съоръжение, свързано със съхраняването и употребата на вода през най-ранния период на живот и строителство в Дворцовия център. От съоръжението са запазени изцяло източната и южна стени, докато другите две са в значителна степен разрушени – северната от една от големите ями с подложка на дървен стълб и от преминаващата оттук траншея №16, а западната – първо от основата на Голямото водохранилище, а след това от проведените в сектора изкопни и строителни дейности във връзка с направата на защитното покритие над Голямото водохранилище. Независимо от тези поражения, може да се каже, че планът и конструкцията на съоръжението са изяснени. То представлява вкопана в здравия терен шахта със стени от излят червен хоросан. Външно формата е на трапец с размери 2,90 – 3,40 х 2,90 – 3 м. Дебелината на стените е 0,75 до 0,90 м, при което вътрешността има формата на правоъгълник с размери 1,25 х 1,30 м. Дълбочината от горното ниво на стените до дъното е 1,40 м. За дъно служат мраморни плочи с гладко обмазани фуги между тях. Покрай стените има запазени части от хидрофобна мазилка, а в североизточния ъгъл е документирано легло от вертикална облицовъчна плоча. В запълващият съоръжението насип бяха открити немалко фрагменти от еднакви по вид на мрамора и дебелина плочи, най-вероятно от облицовката на стените.

Стратиграфската позиция на съоръжението е следната: то е направено след водопровод №1, който е пресечен от неговата южна стена; вероятно синхронен е водопровод №2, който бе установен непосредствено от юг на съоръжението и е с ниво, позволяващо да се допусне, че е започвал с тръба, вградена в липсващият сега надзид над южната му стена, т. е. служел е като преливник. Напълването е ставало посредством водопровод, навлизащ през сега разрушената почти до основата си северна стена на съоръжението. Тази система, заедно с осигуряващата изключителна хигиеничност мраморна вътрешна облицовка, показва възможното предназначение на вкопания резервоар – за събиране, пречистване (чрез утаяване) и потребяване на питейна вода.

От съотношението на северната стена на новооткрития резервоар с хоросановия масив от източната основа на Големия басейн е видно, че по-ранният градеж е резервоарът. В подкрепа на това е фактът, че в дебелината на източната и западна стени на резервоара има разлика от близо 0,10 м, което може да се обясни именно като следствие на посоченото застъпване.

Съобразно тези данни и предвид установените стратиграфски връзки между линейните съоръжения (траншеи, водопроводи и редици от ями), относителната хронология на основните постройки и съоръжения проучени в сектора от 2008-2009 г. може да бъде представена по следния начин: Период на резервоара и на кръглата дървена постройка (открита 2008 г.)” → Период на широкия таен ходник, сграда Б-4 и „двуделната постройка”, I етап → Период на реорганизация на дворните пространства в западната част на Цитаделата и „двуделната постройка”, II етап → Период на основната дворна настилка → Период на ново строителство и ремонти (белязан с бъркалата).

---

[*] Определение на проф. д. и. н. И. Йорданов, за което му благодарим.

Литература

Георгиев 2004: П. Георгиев. Разкопки южно от Големия басейн в Плиска. – В: Плиска-Преслав, 10, 2004, 24 – 60.

Рашев и др. 2007: Р. Рашев, Я. Димитров, Ст. Иванов. Разкопки в Дворцовия център на Плиска. – В: Археологически открития и разкопки през 2006 г., София, 2007, 576 – 580.

Рашев и др. 2008: Р. Рашев, Я. Димитров, Ст. Иванов. Археологически разкопки в Дворцовия център на Плиска. – В: Археологически открития и разкопки през 2007 г. София, 2008, 578 – 583.

№3. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ КРЪГЛА КАМЕННА ПЛОЩАДКА

Станислав Станилов, Андрей Аладжов

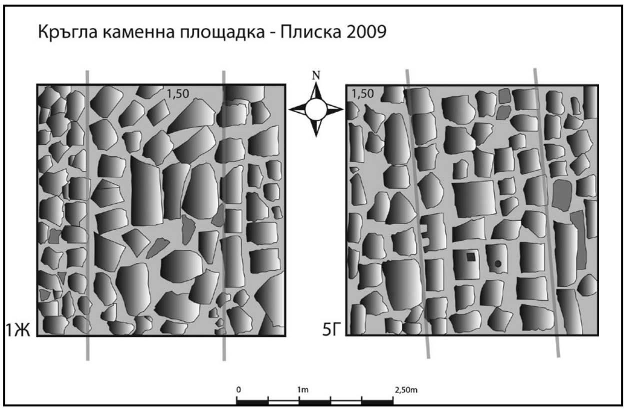

Обр. 1. Квадрати 1Ж и 5Г – каменна настилка

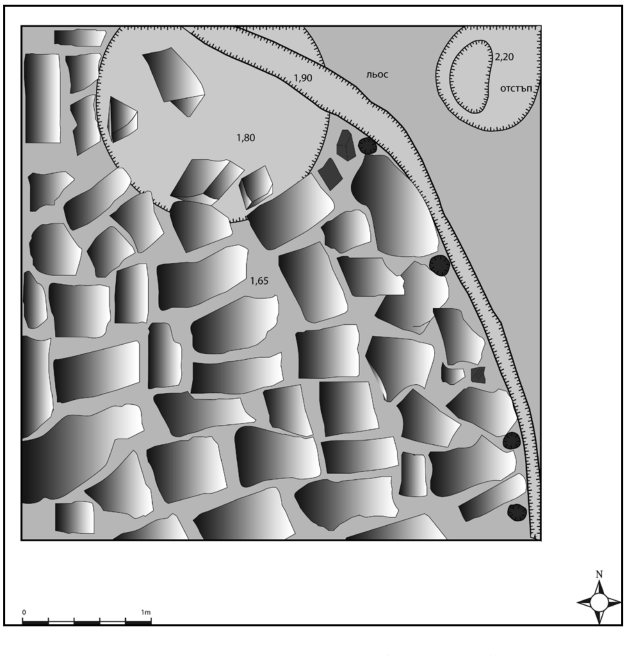

Обр. 2. Кръгла каменна площадка. Квадрат 2Ж – каменна настилка и оградна траншея

Проучването на обекта, условно наречен „Кръгла каменна площадка", продължава четвърти сезон. През тази година се заложиха 7 нови квадрата в северната половина на площадката, с които се откриха нови площи от настилката. За пореден път предположението, че в тези квадрати ще се установи северната граница на съоръжението не се потвърди, поради което през следващата година ще продължи проучването на площадката в северна посока.

По западната периферия на настилката се отвориха квадрати 6Г и 6Д. В тях трябваше да се засече западната граница на съоръжението, която се разкри в квадрати 6А и 6Б. И тук прогнозите не се потвърдиха, което означава, че линията на оградната траншея на ККП не върви право на север, а прави дъга в западна посока. В кв. 6Г настилката се достига на дълб. 1,60. Камъните са с различни размери, недобре дялани и неправилно подредени.

На дълб. 1,50 м в квадрат 5Г се достигна каменната настилка (Обр. 1). Върху един от камъните е изрязана малка квадратна вдлъбнатина със страна 0,20 м, но камъкът не е пробит изцяло. Друг от камъните е преупотребена квадра с 2 гнезда за оловна спойка. Както в други участъци от ККП и тук се забелязва подредба на част от камъните, които формират четири-редова пътека с посока С – Ю. В квадрат 5Е върху черната хумусна пръст над ККП, близо до СЗ ъгъл се откри гърне от сива пречистена глина със сферична форма и две тунелести дръжки, както и кости от едър добитък. Площадката се разкрива на дълб. 1,60 м. Сред камъните на настилката е поставена тухла с отпечатък от ляв крак (до ЮЗ ъгъл).

Проучването на квадрати 2Ж и 3Е потвърдиха тракта на източната граница, която в този участък прави плавна дъга на север – северозапад. В квадрат 2Ж в пласт 1,20-1,40 м се откриват фрагменти от гърнета с две дръжки и дъна с релефни знаци. Върху черната пръст над ККП (дълб. 1,40 м), в непосредствена близост до И периферия, се откри почти цяло гърне – червено с релефен знак на дъното (кръг с вписани 8 лъча). На дълб. 1,60 м се разкриват камъните на ККП (Обр. 2). Камъните са грубо дялани, неправилно подредени и недобре нивелирани. На места върху тях се забелязва заглинена пръст (замазка?). По западната периферия на ККП (кв. 2Ж) се зачисти оградната траншея. Дъното ѝ (клиновидно) се достига на дълб. 1,80 м. На места по периферията на настилката, между камъните и траншеята се откриват кръгли дупки за колове с диам. 0,10 м (3 бр.) и една голяма в СИ ъгъл с диам. 0,30 м. Това вероятно са следи от навес. Северната част на плочника е разбита от по-късна яма, на дъното на която се очертава оградната траншея на ККП. В СИ ъгъл на квадрата в льоса е вкопана кръгла яма с диам. 1 м, запълнена с черен насип, примесен с въгленчета. Стените ѝ са силно стеснени към дъното, което се достига на дълб. 2,20 м, където е оставено стъпало – вероятно за стълба. В квадрат 3Е на дълб. 1,60 м се разчисти настилката, както и сегмент от източната оградна траншея. На същата дълбочина се достигат камъните на ККП в квадрат 1Ж.

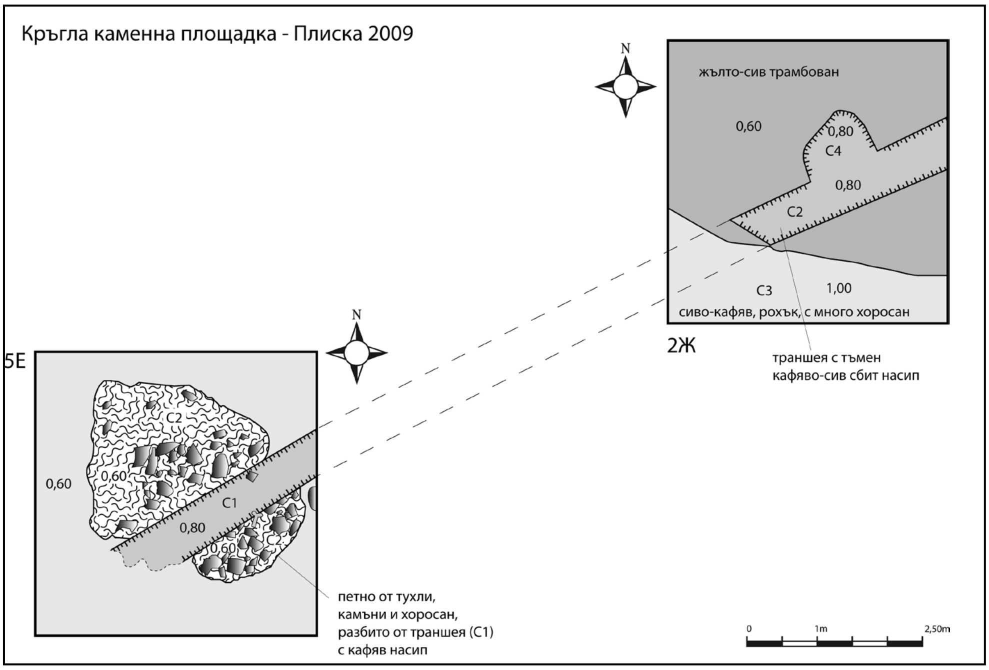

Обр. 3. Траншея в квадрати 5Е и 2Ж

Дълбочината на каменната настилка варира в рамките на 0,30 м, на дълбочина 1,30 до 1,60 от нивото на съвременния терен. Върху площадката навсякъде залягат три по-късни културни пласта. Върху стерилната черна хумусна пръст – засипка на площадката – се откриват цели съдове, счупени на място (гърнета с врязана украса и дебелостенни съдове от сива пречистена глина). По-горните нива, на дълбочина 0,40-0,70 м са наситени със строителни трошляци, части от хоросанови бъркала, тесни и плитки траншеи с различни посоки (Обр. 3) и ями.

№4. ДВОР СЕВЕРНО ОТ ЦИТАДЕЛАТА НА ПЛИСКА. СЕКТОР ТАЙНИ ХОДНИЦИ И ДЪРВЕНА ОГРАДА

Станислав Станилов, Мариела Инкова, Пламен Иванов

Археологическите разкопки се проведоха през месец август – началото на септември 2009 г. под ръководството на ст. н. с. I ст. д. и. н. Ст. Станилов от НАИМ и н. с. I ст. д-р М. Инкова от НИМ с участието на Пламен Иванов, геодезично заснемане - Светозар Стоянов, НАИМ.

Една от целите на проучванията ни през 2009 г. бе, да се проследи трасето на тайния ходник, който излиза под северната стена на Цитаделата и се разклонява в посока на североизток и северозапад.

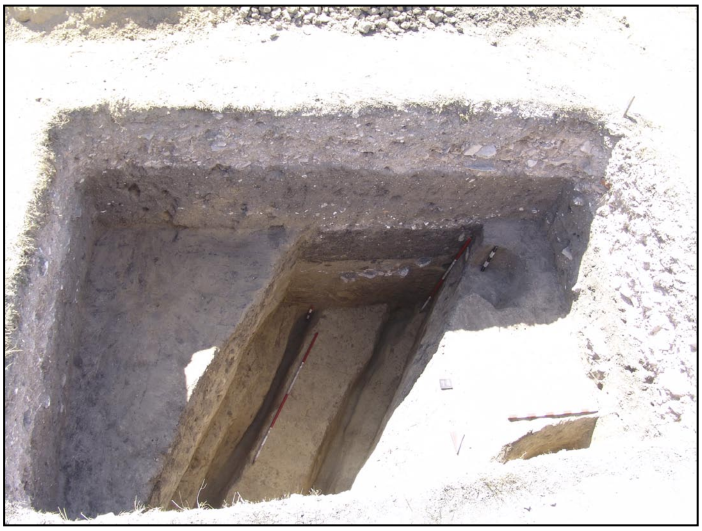

Обр. 1. Изкоп 14 В. Трасе на таен ходник, ориентиран на североизток, дълб. 4,25 м (180.267 б. кота)

Изкоп 14В. Разположен е на 10 м от северната стена на Цитаделата. Размери: 3 х 5 м. До дълб. 1 м насипът е вторичен, получен от изхвърлените строителни трошляци при проучването на Цитаделата през първата половина на миналия век и има сива на цвят пръст, с фрагменти строителна керамика и хоросан. От 1 до 1,90 м е автентичният насип на терена със сив цвят на пръста, дребни камъчета, фрагментирана керамика и животински кости. Именно в него се откриха неотпечатано ядро от моливдовул, медна бадемовидна висулка с позлата и глава на боздуган от XI в. Трасето на ходника се очерта на дълбочина 1,90 м. На дълбочина до 2,70 м насипът му е кафяво-черен, наситен с производствени отпадъци – шлака и стъклени стопилки. Надолу той променя характера си – трамбован, жълто-кафяв с фини черни бучици и фрагменти керамика от първата половина на IX в. Дъното на ходника е на дълб. 4,25 м от съвременния терен (180.267 – б. Кота), врязан в льоса (Обр. 1). Ориентиран е на североизток, като към северния профил изправя трасето си в северна посока. Широк е 1,75 м, а само ходовата част – 0,80 м. От двете страни са оформени отстъпи с ширина 0,20-0,30 м и две успоредни траншеи за леглото на дървените талпи от облицовката на ходника, широки 0,18 – 0,35 м. Запълнени са със същия цвят на пръста. От западната страна бе проучена яма, пресечена от ходника с кафяв насип. Дъното ѝ е на дълб. 2,30 м, а в северозападния ъгъл – част от яма с кафяво-жълт насип и фрагментирани костици.

Изкоп 14 Г. Разположен е на 8 м, северно от Цитаделата. Размери: 3 х 5 м. Вторичният насип тук е до дълб. 0,75 – 1 м и в него се откриха фрагменти от моливдовули – на Василий II (976 – 1025), на Василий Апокамп (?), трета четвърт на XI в., както и тежест за вретено, изработена вторично от моливдовул с надпис „Теодорит, протоспатарий и стратег”, XI в. Автентичният насип със сиво-черен цвят, дребни камъни, бучки хоросан и керамични фрагменти е до дълб. 1,90 м. На 1,70 м от съвременния терен в средата на изкопа се очерта траншея, ориентирана С – Ю и широка 1 м, а по западната ѝ граница – плътно наредени ломени камъни. Керамичните фрагменти от нейния насип се датират в първата половина на IX в. Дъното е на дълб. 2,10 м, от двата края лежи върху стерилна пръст, а в средата се очерта трасето на ходника, ориентиран на северозапад и широк 1,70-1,80 м. До дълб. 3,50 м неговият насип е кафяво-сив с буци розов хоросан, ломени камъни, замазки на фуги, шлака и стъклени стопилки, фрагментирана керамика от първата половина на IX в. Тук излезе една матрица от медна сплав за производство на обеци от VIII – първата половина на IX в. На дълб. 3,50 м насипът променя цвета си до жълто-черен и е силно трамбован. Дъното на ходника е на дълб. 4,50 от съвременния терен (179,957 б. кота). Трасето е широко 2,50 м, което се дължи на кожуха от облицовката (ширина на страничните отстъпи 0,45-0,50 м). Ходовата част е широка 1,10 м, фланкирана от двете страни от траншеите за дървените талпи с ширина 0,20 – 0,30 м и

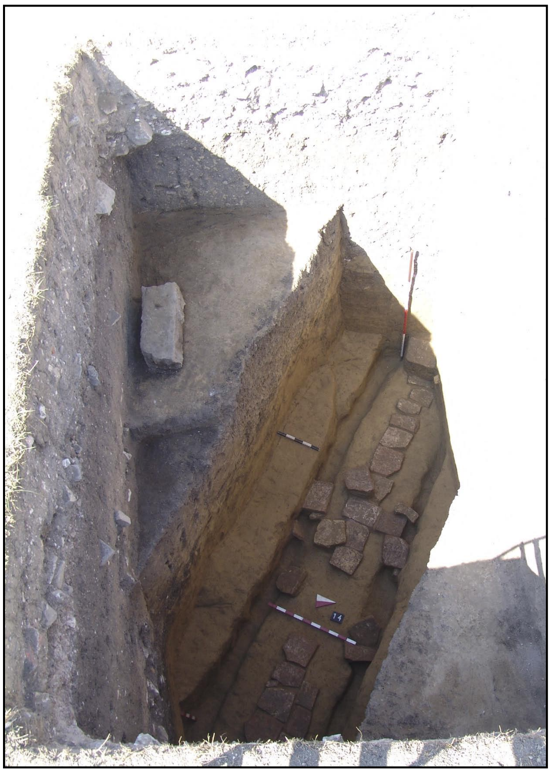

Обр. 2. Изкоп 14 Г. Трасе на таен ходник на северозапад, дълб. 4,50 м (179.957 б. кота)

дълбочина до 0,50 м, (Обр. 2). По средата трасето има ред от фрагментирани преупотребени тухли, а в югоизточния край е запазен и втори ред.

Изкоп 43 е разположен на 22 м от северния вход на Цитаделата (разм. 1 х 4 м) и с него имахме за цел да проследим трасето на тайния ходник, който започва от капището в Цитаделата, минава под северния ѝ вход и продължава на север. До дълб. 0,50-0,60 м насипът е сиво-черен със строителен трошляк. Вторият пласт до дълб. 1,20 м е пепелявосив, наситен със строителни деструкции, по-интензивни в източния край, а сред тях - огромно количество дръжки и устия от амфори от X-XI в. Насипът на ходника, трамбован, с жълто-черен цвят, се появи на дълб. 1,20 м в средата на изкопа. От западната страна трасето му е ограничено от стерилна пръст, а от източната – в него се врязва насипът на друга, по-късна от ходника, структура с кафяво-жълта пръст и поставени, почти на дъното ѝ, тухли. Дъното на ходника е на дълб. 3,35 от съвременния терен (180,547 б. кота), врязано в льоса (Обр. 3). Трасето в този изкоп вече е ориентирано в посока на североизток, т.е. към Каменната площадка. Широко е 1,60 м, а само на ходовата част 1,15 м. От двете страни тя е ограничена с тухлени подложки на дървените талпи от облицовката. В западната част на изкопа е достигната друга структура с черно-кафяв насип. Вероятно това е ранната траншея, намираща се под каменната ограда, ориентирана С – Ю.

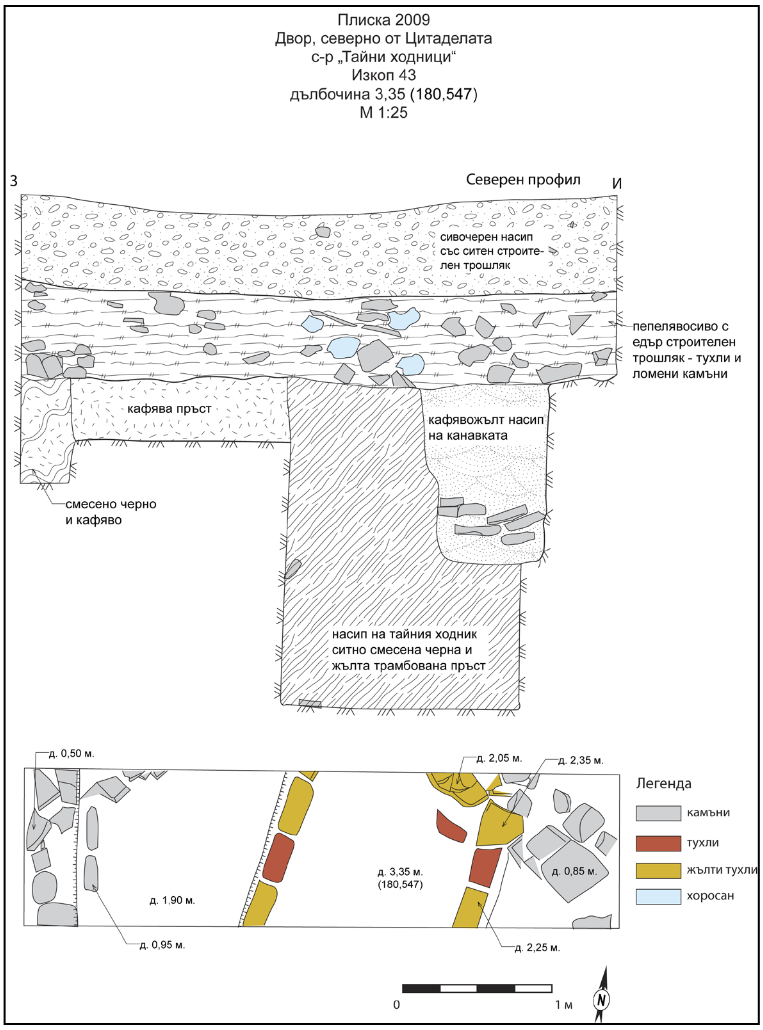
Плиска 2009
Двор, северно от Цитаделата
с-р „Тайни ходници“
Изкоп 43
дълбочина 3,35 (180,547)
М 1:25
З
Северен профил
И
сивочерен насип със ситен строителен трошляк
пепелявосиво с едър строителен трошляк - тухли и ломени камъни
кафява пръст
кафявожълт насип на канавката
смесено черно и кафяво
насип на тайния ходник ситно смесена черна и жълта трамбована пръст
д. 0,50 м.
д. 2,05 м.
д. 2,35 м.
д. 1,90 м.
д. 3,35 м. (180,547)
д. 0,85 м.
д. 0,95 м.
д. 2,25 м.
Легенда
камъни
тухли
жълти тухли
хоросан
0
1 м
N

Обр. 3. Двор, северно от Цитаделата, с-р „Тайни ходници”

Изкоп 41 е заложен на 12 м от северната стена на Цитаделата (разм. 3 х 5 м) и има за цел да установи дали горепосоченият таен ходник, започващ от капището, има разклонение на изток. Основание за това ни даде проучваното от нас трасе през 2006 г, когато в източната му страница засякохме насип на друга структура. И тук бяха регистрирани трите характерни пласта – вторичен насип, сиво-кафяв и жълто-кафяв. След престъргване на дълб. 1,20 и 1,40 м се достигна до стерилна пръст и не бяха засечени структури. Явно регистрираната през 2006 г. структура е яма, врязала се или пресечена от насипа на ходника.

Изкоп 42 е заложен непосредствено до северната стена на Цитаделата по трасето на западната траншея на дървената ограда и има за цел да провери: 1. Дали западната траншея на оградата продължава в посока на юг и се свързва със засечената в Цитаделата траншея на ограда, ориентирана също С – Ю. 2. Да се разкрие югозападния ъгъл на дървената ограда на двора. Размери: 5,40 х 4 м. Вторичният насип тук е до дълб. 0,90 м. На дълб. 1,55 м от северната и южна страна на изкопа бе разчистена хоросанова кора с дебелина 0,50 м. В структурата и имаше дребни камъни и фрагментирани тухли. След нейното демонтиране се очертаха три ями. Ями №1 и 2 са разположени до външното лице на стената на Цитаделата и като че ли са съобразени с блоковия ѝ градеж, тъй като над тях няма отстъп. Яма №3 е м североизточния ъгъл на изкопа и има конусовидна форма. На дълб. 2,25 м се очерта трасе на таен ходник, ориентиран в посока на северозапад. Той е проучен Цитаделата – започва в южния двор, след това е преместен при баня К, като трасето му продължава на север. Ями №1 и 3 се врязват в неговия насип. Последният е проучен до дълб. 3,35 м от съвременния терен. Трасето на ходника тук е широко 1,30 м, а насипът има жълто-черен цвят, с въгленчета, шлака и стъклени стопилки. По-значителни находки от автентичните насипи на изкопа са два моливдовула: на Аркадий, протоспатарий и стратег (X-XI в.) и втори, с изображение на архангел Михаил и надпис „катакалон, протоспатарий и доместик на хиканатите" от XI в.

№5. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ДВОРЦОВИЯ ПЛОЩАД В ПЛИСКА

Станислав Иванов

През 2009 г. продължи започналото през 2006 г. проучване на Дворцовия площад в Плиска. Основна задача на разкопките бе цялостното проучване на сектора с акцент доразкриване на монументалната постройка, на която се попадна през 2008 г. Проучени бяха и съоръжения, които през предходния археологически сезон са регистрирани на ниво очертаване.

Верижна сграда №2. От нейните останки се доразкриха две половинки от помещения в кв. 137/153/160 – С, попадащи в западната част на сектора, където се търсеше края на монументалната сграда. Разчистиха се рушевините от сграда №2 и се достигна нивото ѝ на обитаване. Подобно и на други сектори, тук то не е ясно изразено. Единственото, косвено, свидетелство са откритите керамични съдове – цяла бъклица и фрагменти от кана и големи делви, в южното помещение на сградата (Обр. 1). Под тяхното ниво се достигна до почти чиста хумусна пръст.

Стопански ями. В кв. 137/153/160 – Н/О/П/Р се проучваше терена под пода на верижна сграда №2, като бяха разкопани и оставените пътеки профили. Проучени бяха четири стопански ями (№5-8) предхождащи сграда №2. Яма №5 е с неправилна кръгла форма, източната ѝ стена опира на западната страница на т. нар. тесен таен ходник. Ямата се стеснява в дълбочина. Яма №6 е с неустановена форма на горната част, поради попадащите тук археологически сондажи. В дълбочина стените ѝ се разширяват. Яма №7 е с почти кръгла форма. Към дъното стените ѝ отначало вървят отвесни, а после рязко се разширяват, а самото дъно е равно. По силует яма №7 намира най-близък аналог с яма №3, проучена през 2008 г. Яма №8 се намира на югоизток от яма №7. Тя е с почти кръгла форма, стените се разширяват в дълбочина, а дъното е с лек наклон на югоизток (Обр. 2). И четирите ями предхождат изграждането на верижната сграда. Материалите, произхождащи от ямите, позволяват тяхната датировка да се отнесе след средата на X в.

Некропол. В кв. 129 – Л/М се попадна на нови четири гроба от некропола при Дворцовата църква (9-12). В единия от гробовете (№11) се откриха отделни кости, тъй като гроба попада по трасето на сондажната траншея от предишни проучвания, когато най-вероятно е унищожен. Останалите скелети са детски, положени са по гръб с глава на запад. При две от погребенията (№ 9 и 12) скелетите се откриха в камери, изградени от камъни и тухли, а при №11 камъните покриваха гробната яма. Липсва гробен инвентар.

Обр. 1. Съдове върху пода на верижна сграда №2

Канали и водопроводи. Разкриха се цялостно два канала. Единият излиза пред отвор оставен в цокъла на тухлената оградна стена на Цитаделата и се отправя на запад като върви успоредно на нея. Част от неговото трасе е известно от предходните години. На около 5,50 м от югозападния ъгъл на тухлената стена има втори отвор, пред който се откри част от водопроводна тръба. Около нея се откриха няколко хоризонтални тухли с останки със спойка от хоросан. Стана ясно, че това е колектор, събиращ водите на двата канала, извеждащи вода от Цитаделата и чрез трета тръба ги отвежда в югоизточна посока.

В източната част на разкопавания сектор, в очертанията на верижна сграда №2, се проучи отсечка от стреховиден водопровод. Южно от верижна сграда №2 неговото трасе е засечено при проучванията на К. Миятев и сега отново бе разчистено. При изчерпването на траншеята, в която е положен водопровода, на запад от неговата линия се достигна до останки от хоросанова подложка. Тази подложка, както е установено при разкопките в рамките на Цитаделата, е принадлежала на първоначалното трасе на водопровода, което в даден момент е било изместено малко по на изток, без да са ясни причините и времето за това.

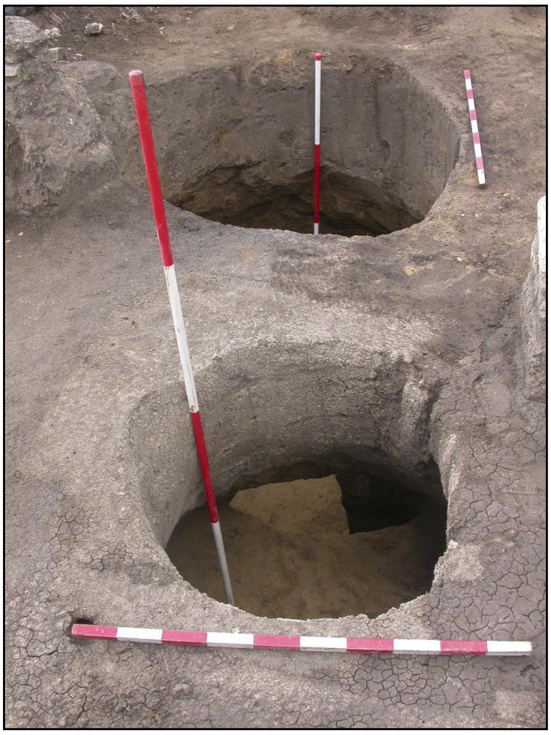

Обр. 2. Стопански ями № 7 и 8

Монументална сграда. Нов момент, свързан с проучванията в сектора и на целия Дворцов център, е откриването на останките от монументална сграда и други съоръжения от първата половина на IX в. През 2008 г. бе разкрита източна част от сграда, принадлежаща на ранния период от живот в центъра (Обр. 3). През 2009 г. тя бе разкрита напълно, като се установи нейният план, начин на градеж и относителна датировка. Планът на сградата е правоъгълник с размери 15,70 х 9,50 м, който няма вътрешно разпределение. От нейния градеж са запазени подложките на основите и няколко камъка от надземния градеж. Основите са с ширина между 0,90 и 1 м. Основите са сравнително плитко вкопани, на около 0,30-0,40 м. Те са от хоросанови буци. Градежът във височина е бил от квадри, споени с хоросан. На някои места в очертанията на сградата, и при северозападния ѝ външен ъгъл се откриха тънки хоросанови кори, които вероятно маркират подовото ниво. Сградата намира преки аналогии по план и начин на градеж с други постройки от Плиска. Със същия план са сграда №32 (Рашев 2008, 98, табл. XVII, 1) и сградата в североизточния ъгъл на Цитаделата (Рашев 2008, 98, табл. XXXVIII, 36). По начин на градеж, най-вече на основите, се приближава към основа на постройка с кръгъл план в Цитаделата (Рашев и др. 2007, 580).

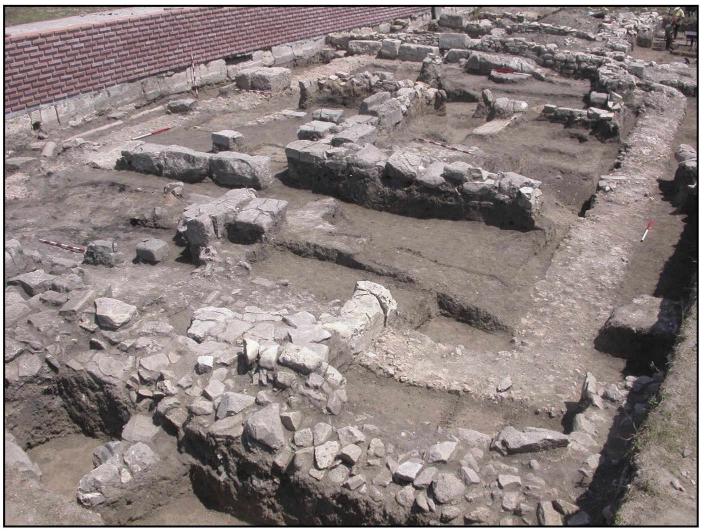

Обр. 3. Монументална сграда от столичния период на Плиска

Ями и траншеи от дървени стълбове. На много места непосредствено под подовото ниво на сграда №2 се достигна старият хумус. На места в него се очертаха ями от дървени стълбове и дупки от колове. Някои от ямите са застъпени от по-късните зидове на верижна сграда №2. Ямите са разположени в редица с посока изток запад и са в една линия с ями проучени през 2008 г. Те са с четвъртита форма и на дъното си имат подложки от 3 реда фрагментирани тухли. Не бяха установени следи от гнезда. Отделни гнезда от стълбове бяха проучени в различни части, но без определена система и план. Също без ясна система и план са откритите дупки от дървени колове, освен гъстото им разположение в кв. 137 – П/Р около петно отухлена пръст на нивото на стария хумус – вероятно навес над огнище.

В южния край на кв. 137 – С, след вдигането на пода от верижна сграда №2, се очерта насипа на траншея с посока изток – запад. Засега е регистрирана само на ниво очертаване. В източна посока остава под южната основа на монументалната сграда.

Относителна хронология на съоръженията в сектора. Най-късна се явява верижна сграда №2. Според монетите и находките нейната поява може да се датира не по-рано от края на X в., а може би изцяло в XI в. Предхождащи нейната поява са 8-те стопански ями. Тяхната датировка в X в. е много широка, но засега е невъзможно нейното стесняване. Към един от тези два периода вероятно се отнася и жилище 1, което все още е недопроучено. Хронологически по-ранни са всички останали съоръжения и спадат към столичния период на Плиска. Според стратиграфското съотношение, някои от съоръженията предхождат, а други са съвременни на тухлената стена на Цитаделата. При строежа на стената е съществувал стреховидният водопровод. Тя ляга отгоре му, без да го разбива. Тесният таен ходник също е съвременен на стената. С изграждането на стената се свързват и двата канала, преминаващи през цокълния ред блокове. Тяхното място дава възможност за определяне на относителната хронология и на други съоръжения в сектора. Засега няма данни за други съоръжения, които да са синхронни на тухлената стена. Предхождащи стената на Цитаделата са новооткритата монументална постройка, трасето на широкия таен ходник, ямите от дървени стълбове, траншеята с посока изток – запад. Съотношението на останките от монументалната сграда и тухлената стена най-ясно проличава при мястото на колектора, събиращ двата канала и продължението на общия канал в югоизточна посока. Тук останките от сградата остават под трасето на канала, където ясно се вижда, че при неговото изграждане сградата не е съществувала. Засега не е ясно съотношението на широкия таен ходник и монументалната сграда. По-ранни от сградата са ямите от дървени стълбове и траншеята с посока изток – запад. Засега ямите в редица изток – запад са 6 и общо взето са разположени през равни интервали. По-голямо прекъсване в тяхната редица има по трасетата на тайните ходници и на места, където са срязани от по-късни стопански ями или остават под зидовете на верижната сграда. Траншеята остава под южната основа на сградата, като се проследява до нейния източен край, където личи в стената на яма №6.

Разкопките през 2009 г. внесоха нови данни за хронологията на разкритите съоръжения в Дворцовия център на Плиска. Резултатите от новите проучвания и съпоставката им със предишни и сегашни проучвания в сектора променят представите за същността на Дворцовия център.

Литература

Рашев и др. 2007: Р. Рашев, Я. Димитров, С. Иванов. Разкопки в Дворцовия център на Плиска. –В: Археологически открития и разкопки през 2006, София, 2007, 576 – 580.

Рашев 2008: Р. Рашев. Българската езическа култура VII – IX в. София, 2008.

№6. РАЗКОПКИ В ЮЖНИЯ СЕКТОР НА ЗАПАДНАТА КРЕПОСТНА СТЕНА НА ПЛИСКА

Людмила Дончева-Петкова, Константин Константинов

През м. юни 2009 г. продължиха разкопките в южния сектор на западната крепостна стена на Плиска, като изследваме терена на запад и север от търговско-занаятчийските помещения и от разкритите от нас през 2004 – 2008 сгради, ями, съоръжения.

На площ около 50 кв. м в северния край на изкопа открихме нова, силно разрушена сграда – VI. Установихме, че още в първия слой на дълб. 0,20 м теренът е застлан с дребни ломени и полуобработени камъни, тук-там тухли и керемиди, които наподобяваха калдъръмена настилка. Оказа се, че това са камъни от силно разбита правоъгълна сграда, състояща се от две помещения. Западното помеще-

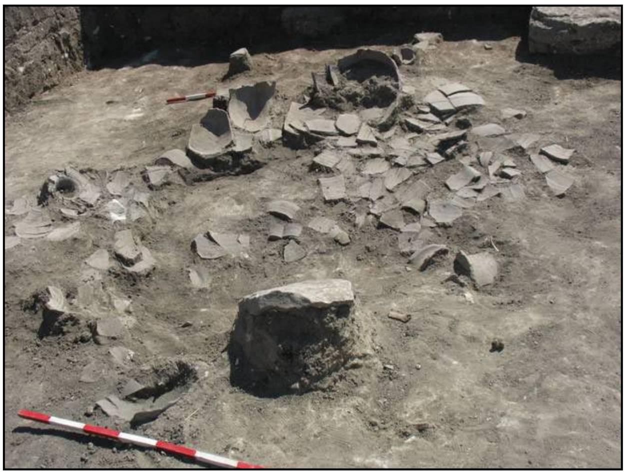

Обр. 1. Нападали керамични фрагменти от сграда VI

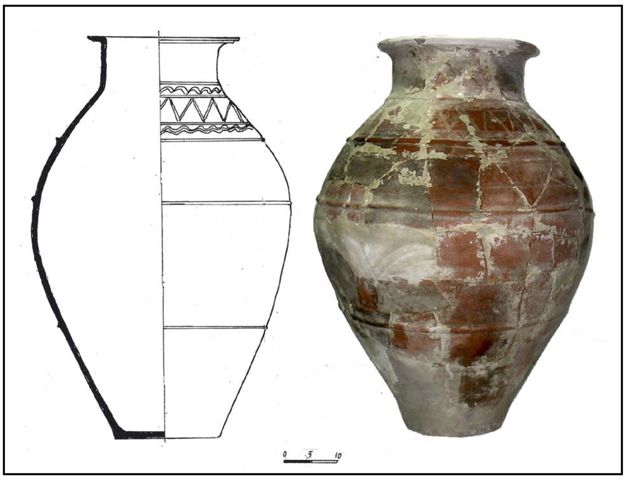

Обр. 2. Възстановена делва от сграда VI

ние (Б) е почти напълно унищожено, докато източното (А) се очерта по-добре. То е квадратно с дължина на стените около 3,50 м. Неговата западна стена е разделителна между двете помещения и е оформена от 4 големи блока, взети от крепостната стена. Южната стена се очертава по няколко малки варовикови блокчета и множество дребни варовикови камъни. Тя продължава и в помещение Б и цялата й дължина е 9,50 м, като дебелината й в по-добре запазените части е 0,75 м. Източната стена попада под пътеката, където се забелязват няколко по-големи камъка. Северната стена е само маркирана, поради края на изкопа. Западното помещение Б, както се посочи, е много разбито и северната му стена може би ще се установи при продължаване на разкопките през настоящия сезон. Източното помещение на тази условно наречена сграда е покрито с начупени съдове, които се откриват на дълб. от 0,40, предимно на 0,60 и отчасти на 0,70 м – много фрагменти от делви, гърнета, паници, котли (Обр. 1). Две делви бяха възстановени, като едната се оказа, че е с вис. 0,72 м. Тя е с пръстеновидно устие, с релефни, на интервали поставени ленти и между тях красива украса от вълнисти, прави и зигзаговидни линии, нанесена с острие с тънки резци (Обр. 2). Другата, отчасти възстановена, е по-малка, с груба фактура и орнамент – вдълбани ямички и небрежно врязани прави линии. Интересни са възстановените гърнета, които са тънкостенни, източени от глина с примеси на ситен пясък, и са със семпла украса от единични вдълбани линии. По повечето белези те подсказват, че са изработени на крачно колело, но върху дъното на едното се вижда слабо изпъкнал релефен знак. От това помещение произлиза част от паница с украса от ямички, вдълбани със зъбно колелце, характерна за печенежките котли. Възстановена беше друга паница с форма на обърнат пресечен конус. Фрагментите от амфори са с издаващи се над устието дръжки. Части от подобни съдове се намираха и в съседното помещение Б. От разразилия се пожар замазаният с глина под на двете и особена на източното помещение е със сив цвят и с много въглени. Следи от отоплителни съоръжения няма. Тази сграда е най-късната в комплекса. Долният ред на южния й зид е с 0,60 м по-висок от последния ред камъни на северния зид на сграда III. Освен керамика бяха намерени счупен и силно корозирал хлопатар, каменен брус и бронзова апликация.

На изток от помещение А на сградата разчистихме отчасти три късни ями – №21, 22 и 23. Ями №22 и 23, както и №18, отчасти изследвана през 2008 г., разрушават откритата през миналата година сграда V и без съмнение са свързани със сграда VI. Освен това в яма №22 се откриха части от стените и устието на делва, подобна на тези от сграда VI, което подсказва, че ямата и сградата са едновременни. Със сграда VI се свързва и разчистената през 2008 г. яма №17, в която бе намерен анонимен фолис клас D (1050-1060).

За да проследим дали на запад от откритите през 2007 и 2008 г. под страда IV ранни ями за стълбови конструкции има други, слязохме на дълбочина 1,20-1,30 м под най-долния ред камъни на сграда III. Картината в сградата не е съвсем ясна. Там преди изграждането й е имало вкопано жилище или помещение със стопански характер, което е било едновременно с разкритата под външния северен зид на сградата полуземлянка №3 (Обр. 3). Формата му не се очертава ясно, тъй като трите по-дълбоки ями, вероятно за подпорни стълбове, не са съвсем симетрични, а липсва и четвърта. Вътре, поч-

Обр. 3. Полуземлянка №5 под сграда III

ти в средата на помещението на 1 м южно от северния зид на по-късната сграда III, се откри отухлен кръг от хромелно съоръжение с диам. 0,60 м. Отворът в средата му е с диам. 0,22 м, дълб. 0,16, подпрян от изток с изправен камък. Този кръг е заобиколен с други 5 дупки с диам. 0,10 – 0,20 м, На 1,5 м южно от това съоръжение има друго, по-голямо с диам. на отухления кръг 1,30 м, което е заобиколено с малки варовикови камъчета. Отворът в средата на кръглата замазка е с диам. 0,25 м и дълб. 0,16 м, като отвътре е укрепен с малки камъчета. На 1,5 м от това съоръжение в северозападна посока има кръг с диам. 0,65 м, оформен старателно от изрязани тухли. До него от югозапад допира отухлено петно, като замазка от пещ с диам. 0,42 м, а на юг, до втората яма за стълб – жълт кръг с отухлена периферия с диам. 0,60 м. Подът между тези кръгове е замазан с жълта глина. Върху него се виждат и по-малки дупки. Големият брой неясни ями (дупки) не позволява да се уточнят точно размерите на полуземлянката (?), което номерираме като №5, и нейния характер. Била е квадратна с дължина на стените около 3,20 м. Само северният зид на сграда III стъпва почти на подовото ниво, докато южният, източният и западният са с 0,20-0,28 м по-високо, което показва, че сграда III е по-късна. Това личи и от малкото фрагменти, намерени върху пода. От жилището (?) произлиза и бронзов пръстен с елипсовидна плочка, украсена с редици от вдълбани кръгове.

През 2008 г. близо до североизточния външен ъгъл на сградата разчистихме други две хромелни съоръжения. Тази година на юг от тях се откри още едно – по-малко, което не е отухлено, а с жълт цвят и с диам. 0,55 м. Това съоръжение е в една редица с предишните два кръга, но с 0,20 м по-ниско от тях – на дълб. 1,10 м от съвременния терен.

В един от профилите между два квадрата още през 2008 г. установихме наличието на хоросаново, дъговидно извито корито. При свалянето на този профил на дълб. 1 м се откри счупена на няколко части амфоровидна стомна, която е възстановена (Обр. 4). Намериха се и части от други две амфоровидни стомни (устие с две дръжки, дръжка, части от стени и дъно). И през 2008 г. в тази част излязоха части от рисувана амфоровидна стомна. Всички те принадлежат към типове, характерни за втората половина на IX – началото на X в. В най-ниската част при свалянето на същия този профил на дълб. 1,20 м и на разстояние 14 м от източното лице на крепостната стена се разкри гроб на израснал индивид в посока З – И с 20° отклонение на юг. Гробната яма се очертава отчасти в льоса. Тя е с дълж. 2,30 м и шир. около 0,80 м. Погребаният е положен по гръб. Дясната ръка е свита под прав ъгъл в коремната област, лявата е насочена към таза. Черепът е обърнат на север. Стъпалата липсват, като че ли са отрязани. Вместо тях се откриха отделни животински кости. Този гроб се свързва с некрополът, открит през 70-те и 80-те години на миналия век покрай стената. Новият гроб се намира доста по на изток от известните досега.

През отчетния сезон дребните находки бяха малко – само един анонимен фолис клас А-2, две-три апликации, две токи, два пръстена, фрагменти от стъклени гривни, прешлени за вретено, железни ножчета, оловни капки и слитъци. Макар и силно разрушена и със нищо не правеща впечатление, разкритата сграда беше важна за нас с керамичните фрагменти и с възстановените съдове, които ни предложи. Важна, защото тази сграда е от последния период на живот край крепостната стена – от 60-те години на XI в. и защото откритите в нея съдове ще служат като сигурен показател за датиране на подобни находки.

№7. РАЗКОПКИ В ПЛИСКА НА ОБЕКТ „ЮГОИЗТОЧНА ПЕРИФЕРИЯ НА ВЪТРЕШНИЯ ГРАД”

Янко Димитров, Христина Стоянова

Редовни разкопки от 8.06. до 3.07. 2009 г., (20 работни дни), с целево финансиране, съобразно програмата за разпределение на средствата по Договор на НАИМ – БАН с Министерство на културата за проучване на старите български столици.

Целта бе да продължи систематичното изследване на терена и добиване на нови данни за трите основни за сектора структури – т.нар. дълга каменна постройка от X в., тухлено-глинената основа на ограден зид и предхождащите ги ями и траншеи от конструкцията на дървени постройки и съоръжения от столичния период на Плиска (Димитров, Стоянова 2007; 2008).

Завършено бе проучването на терена в квадрати 1-5/ Г-Д (площ 250 кв. м). Тук в края на предходния сезон на дълбочина от 1 до 1,40 м, на нивото на стерилния стар хумус, бяха установени очертанията на вкопани структури – ями за дървени стълбове, отсечки от двете продължаващи на запад траншеи от южния корпус на дългата дървена постройка, както и още три от т.нар. големи „коритообразни” изкопи (Димитров, Стоянова 2007, 479-480). През отчетния сезон изследването на тези структури и документирането на сложното стратиграфско съотношение помежду им позволи да се допълнят и детайлизират наблюденията върху етапите на живот и строителство в сектора.

В квадрати 3Г, 4Г и 5Д бяха разкопани три големи ями (ями с №1-3), които са от типа на ямите служели първоначално за складиране на припаси, а след амортизирането им и за сметни ями. Произлизащите от тях материали, сред които има и три цялостно възстановени глинени съда, са от периода края на X – първата половина на XI в. Установено бе, че яма №2 остава със западната си част под преминаващата тук основа на източния зид на дългата каменна постройка.

Останалите близо 100 ями са без изключение предназначени за легла на дървени опорни греди с по-големи или по-малки размери. Въз основа на регистрирани общо 11 случая на застъпващи се ями и различия в характера на запълващият ги насип, бяха установени четири нива с ями. При всяко от тези нива можаха да бъдат проследени повтарящи се особености по отношение на формата, размерите, дълбочината и наличието или липсата на т.нар. „възглавници” от тухли на дъното, блокаж от тухли и камъни около леглото и други характеристики. Редици от ями можаха да бъдат констатирани с категоричност в посока изток – запад в квадрати 3-4/Г-Д и по трасето на южната траншея, в кв. 2-3/Г-Д.

Проучени до дъно бяха нови три от т.нар. големи „коритообразни” изкопи (изкопи №14-16), с което общият им брой достигна пет и стана ясно, че те се разполагат в редица успоредно на южната крепостна стена, на 7-8 м от нея. В запълващият ги насип от примесена с хоросанов трошляк сиво-кафява пръст бе открита фрагментирана керамика от съдове с характерни за IX в. форми и украси.

Новост в проучването на тези неясни по предназначението си съоръжения са разчистените на дъното на изкоп №16 дупки и ями от колове на някаква дървена конструкция. Фиксирано бе ясно съотношението на „коритообразните” изкопи с оставащите под тях траншеи от дългата дървена постройка, както и с част от поредиците ями от дървени стълбове – едни

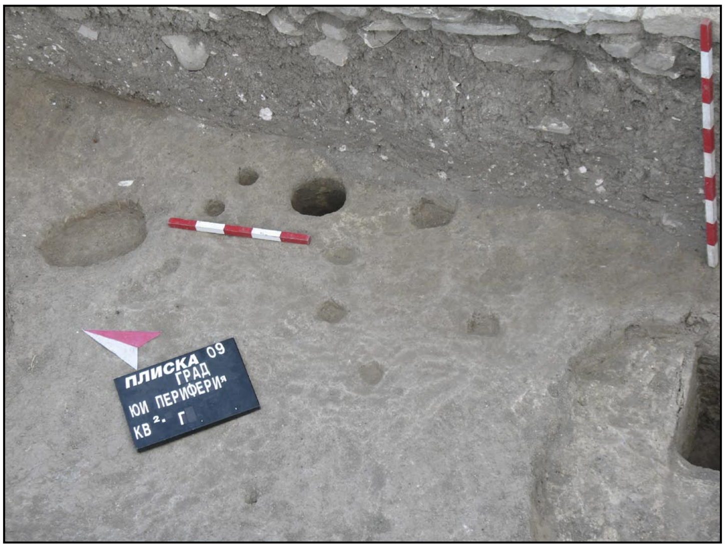

Обр. 1. Дъното на „коритообразен” изкоп №16 (поглед от запад)

от тях ги пресичат, а други са пресечени от изкопите.

Бяха изследвани нови отсечки от двойката успоредни траншеи-основи на дългата дървена постройка – нейният т.нар. южен корпус бе разкрит по протежение на още 10 в западна посока. Като цяло, резултатите потвърждават досегашните наблюдения и най-вече извода, че това е най-ранният строеж в проучвания сектор. В запълващият траншеите насип се откриха няколко фрагмента от (червено) ангобирани стомни на крачно колело.

В кв. 1/Г-Д бе доизчерпан дебел 0,40 м пласт с пепел, въглени и керамика от края на VIII – първата половина на IX в. На нивото на стерилния льос тук се очертаха и бяха изчерпани две траншеи и попадащи в трасето им ями за опорни греди от неизвестна досега наземна дървена постройка. Тя продължава в непроучения терен на запад, успоредно на южната крепостна стена, на 6 м от нея. Двете новооткрити траншеи остават под основите на зидовете на южния корпус на дългата каменна постройка. Откритата в пласта керамика, заедно с няколко фрагмента от поти за леене на цветен метал, показват, че новооткритата структура датира от IX в. и има някаква връзка с производствена дейност.

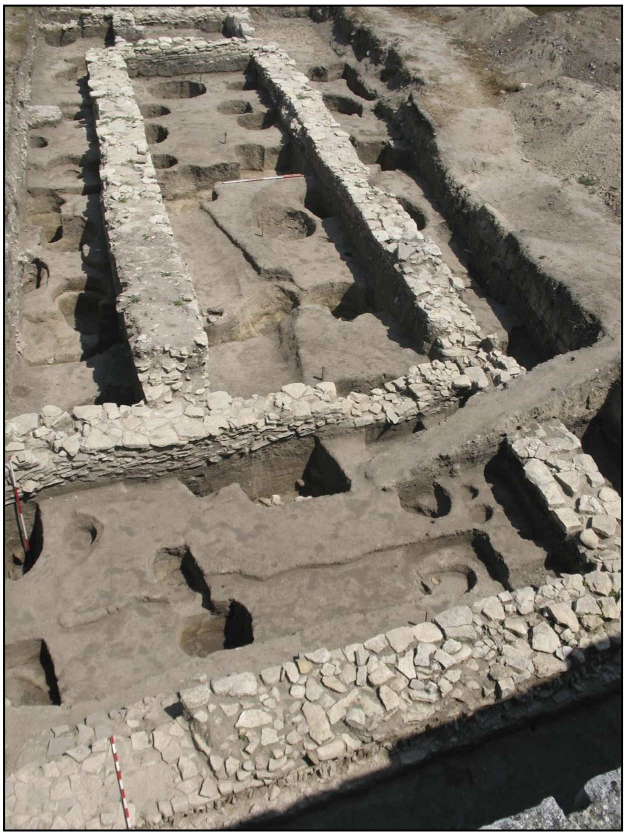

Обр. 2. Обща ситуация на обекта в края на сезон 2009 (поглед от юг)

Въпреки положителните резултати в стратифицирането на установените навсякъде в проучвания сектор редици от ями за дървени стълбове, засега не е възможно да се очертае цялостен план на постройка. В търсене решение на този проблем бе заложено разширение на досегашния ни изследователски изкоп в кв. 0-1/А-Е, т. е. в широка 4 – 4,50 м ивица покрай южната крепостна стена, на запад от входа на югоизточната ъглова кула. Целта на заложеното разширение е допроучване на участъка до здрав терен и откриването на продължението или завършека на редиците от ями за дървени стълбове. Досега това не бе възможно, тъй като теренът тук бе зает от депонираната в хода на старите разкопки (Захариев) и на нашите проучвания пръст.

В кв. 0-1/В, Г, Д, Е на разширението старият насип бе изчерпан и се достигна до нивото от разкопките през 70-те години на миналия век (Захариев 1979) – 0,10 м под цокълната засечка в южната крепостна стена. Това позволи да бъде разкрита нова отсечка от южната основа на дългата каменна постройка, продължаваща в посока на запад, успоредно на крепостната стена и да се наблюдава пообстойно съотношението ѝ с предхождащата я тухлено-глинена основа на оградната стена. Доизследването на очерталите се на нивото на стария хумус ями от строителното скеле за стената и на по-ранни от тях ями остава задача за следващия сезон.

Литература

Димитров, Стоянова 2007: Я. Димитров, Х. Стоянова. Археологически проучвания на обект „Плиска. Югоизточна периферия на Вътрешния град". – Археологически открития и разкопки през 2006 г. София, 2007, 477-480.

Димитров, Стоянова 2008: Я. Димитров, Х. Стоянова. Разкопки в Плиска на обект „Югоизточна периферия на Вътрешния град". – Археологически открития и разкопки през 2007 г. София, 2008, 591-593

Захариев 1979: И. Захариев. Южната крепостна стена на Плиска и некрополът, открит до нея (Разкопки през 1971-1974 г.). – В: Плиска-Преслав, 1, 1979, 108-138.

№8. КАМЕННА ПОСТРОЙКА В ЮГОЗАПАДНИЯ СЕКТОР НА ВЪТРЕШНИЯ ГРАД НА ПЛИСКА

Янко Димитров, Христина Стоянова

Археологическите проучвания на обекта бяха проведени като археологическа практика на студенти от Шуменския университет „Епископ Константин Преславски".

През 2009 г. заложихме разширение на север с ширина 5 м по дължината на целия изкоп, който е 30 м.

Най-важният резултат, който получихме през изминалия сезон, е разчистването на един изцяло нов зид и продължението на втори, който ни беше известен от преди. И двата зида са продължение на север на известните ни зидове, които оформят от юг на входа т. нар. портално помещение. Това са зидове с ширина 1 м, градени от мергел, споен с глина. На 6,60 м от основния разчистен зид правят прави ъгли и завиват на изток и запад. Така се оформят два корпуса с посоки на развитие на изток и на запад, оставящи помежду си незастроено пространство с ширина от 5 м. Източният новооткрит зид, както и продължението на западния, остават под каменните плочи на настилка. Видно е, че последната е съобразена с основния проследяван зид. Тя е положена само от северната му страна, като от юг прави изключение само там където е входа, в т.н. портално помещение. Според това, трябва да се мисли, че настилката е подредена в момент, когато тези два зида са били разрушени и изградени нови. За по-късен зид може да се приеме този, който бе разчистен през 2008 г. на 2,30 м източно от западния профил на изкопа и попада под големия северен зид. Двата са разположени успоредно на основния и отстоят на 4 м от него. За фрагмент от по-ранния зид може да се приеме и открития в кв. 4д (в незастроеното пространство между двата корпуса), от който тук се разкри и част от основата. Тя е изградена от фрагментирани тухли и дребни камъчета. Този зид от своя страна пресича и разрушава друг зид, или основа на зид, градена от фрагментирани тухли и дребни камъни, някои от тях опалени и силно опушени до черно. Ширината на последния е 0,80 м. Като трети етап от съществуването на тази сграда може да се приеме посоченият по-горе зид, който бе открит през 2008 г. успоредно на основния и на 4 м от него. Ширината му е 1,20-1,25 м. Както вече отбелязахме, той лежи върху по-ранния северно разположен зид и в същото време отчасти заляга настилката разположена северно и южно от него. С него най-вероятно се свързва и разположеният по на запад напречен зид, открит в един от предходните сезони. След доразчистването му през 2009 г. стана ясно, че той също лежи върху камъни от настилката.

През този сезон беше доразкрит и плочникът, разположен северно от широкия зид. Установено бе, че той е с ширина 3,80 м и е завършвал под права линия. Подреден е много добре от големи каменни плочи, разположени сравнително плътно една до друга.

На 9,50 м източно от западния профил на изкопа и на 0,40-0,60 м от описаната настилка се разчисти друга. Тя е с ширина 7 м и продължава на север в неразкопания терен. Тази каменна настилка е с различен характер. Застлана е с полуобработени камъни с различни размери.

Друг нов резултат от изминалия сезон са хоросановите кори на които се попадна на много места, където липсват каменните плочи от настилката. На дълб. от 0,60 до 0,80 м от съвременния терен бяха разчистени кори от плътен розов хоросан, които остават под каменната настилка и не може да се каже какво точно предназначе-

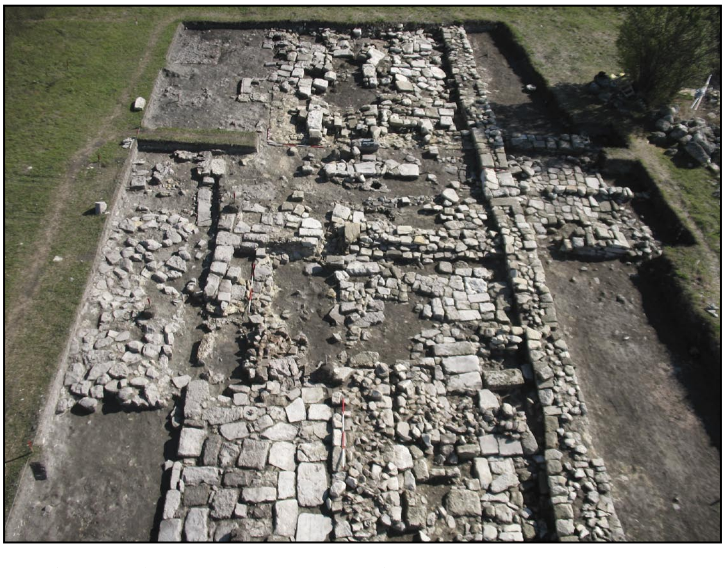

Обр. 1. Обща ситуация на обекта в края на сезон 2009 (изглед от запад)

ние са имали. До източния профил на изкопа, там където в предходния сезон беше отбелязано наличието на хоросанов трошляк, след разчистването му се достигна до плътна хоросанова кора с П-образна форма и отвор на запад. Трошлякът покриващ кората, достигаше дебелина 0,20-0,25 м, а стените на това съоръжение продължават и под каменните плочи. За сега предназначението му остава неясно.

В североизточния ъгъл на разширението на изкопа на дълб. 0,20-0,30 м се разчисти хоросанов трошляк, сравнително плътен и подравнен в правоъгълна форма. По южната му страна се очертаха две кръгли дупки като че ли от вертикални дървени греди, а в югоизточния му ъгъл има насищане от въгленчета. Размерите на петното с трошляк, което продължава и на север в неразкопания терен, са 3 х 2,50 м. Може да се предположи, че става въпрос за под на наземно жилище с дървена конструкция.

На местата, където липсват каменните плочи от настилката, може да се предполага, че е имало вкопани жилища. Едно такова жилище може да се разчисти в североизточния ъгъл на оформения западен корпус на сградата. Там насипът е много рехав, силно примесен с въглени и фрагменти керамика, в по-голямата си част работена на бързо крачно колело. За наличието на жилище насочва и разчистената тук пещ, която попада отчасти върху зида и отчасти върху каменната настилка.

И през този сезон продължихме да откриваме струпвания от животински кости, които в предишни наши отчети определихме като ритуални, свързани с номадите, погребани покрай южната крепостна стена. През 2009 г. бяха открити 4 на брой поминални съоръжения. Едното от тях е цяло заровено животно в плитка яма, оградена от малки дупчици пълни с пепелива пръст и въгленчета. След изследването на д-р Лазар Нинов стана ясно, че целият животински скелет е на прасе.

Находките, които през 2009 г. са сравнително малко, отново са свързани с бита и занаятите. Откриха се железни инструментчета, фрагменти от ножчета, един глинен прешлен за вретено, един железен добре запазен ключ. Отрити бяха и два анонимни фолиса. Единият е много изтрит с невъзможност да се определи дали е от клас А1 или А2. Другият е много добре запазен – клас А2 (976 – 1030/1035 г)[*].

Независимо от установената етапност в съществуването на сградата, попадаща в проучвания сектор, откритите предмети и съоръжения на достигнатата дълбочина не дават основание за корекции в предлаганата досега датировка, втора половина на Х – първа половина на XI в.

---

[*] *Монетите са определени от н. с. д-р Женя Жекова от РИМ – Шумен, за което й благодарим.*

№9. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ №41 ВЪВ ВЪНШНИЯ ГРАД НА ПЛИСКА

Стоян Витлянов, Константин Константинов

През изминалия сезон археологическите проучвания на обект №41 в северозападната част на Външния град на Плиска се проведоха от 3 до 27 август под ръководството на доц. д-р Стоян Витлянов и д-р Константин Константинов. Техническата документация бе изготвена от Светлозар Стоянов – проектант при НАИМ – БАН, филиал Шумен. Керамичните съдове бяха възстановени от Станка Георгиева – главен реставратор в керамичното ателие към Филиала на НАИМ – БАН, Шумен. За поредна година в разкопките взеха участие студенти от специалностите „История" и „Археология" при Шуменския университет „Епископ Константин Преславски", като част от провеждането на лятната учебна практика. Средствата за проучванията бяха осигурени от научноизследователски проект към Университета.

Според предварителния план работата беше съсредоточена в южния и югозападния сектор на комплекса. Целта на археологическите разкопки беше да се проучат напълно засечените чрез геофизични изследвания верижни помещения А6, А7, А8 и А9 (Обр. 1).

Пластът в помещение А9 се характеризира с черна хумусна пръст, примесена с дребни камъни и буци хоросанова замазка. В отделни сектори се забелязват следи от пожар (пепел, въгленчета). При изчерпването му се попадна на битова керамика с врязана линейна украса от IX-X в., както и на множество фрагменти от тухли и цели покривни керемиди от двата типа – tegulae и imbrices. Върху по-

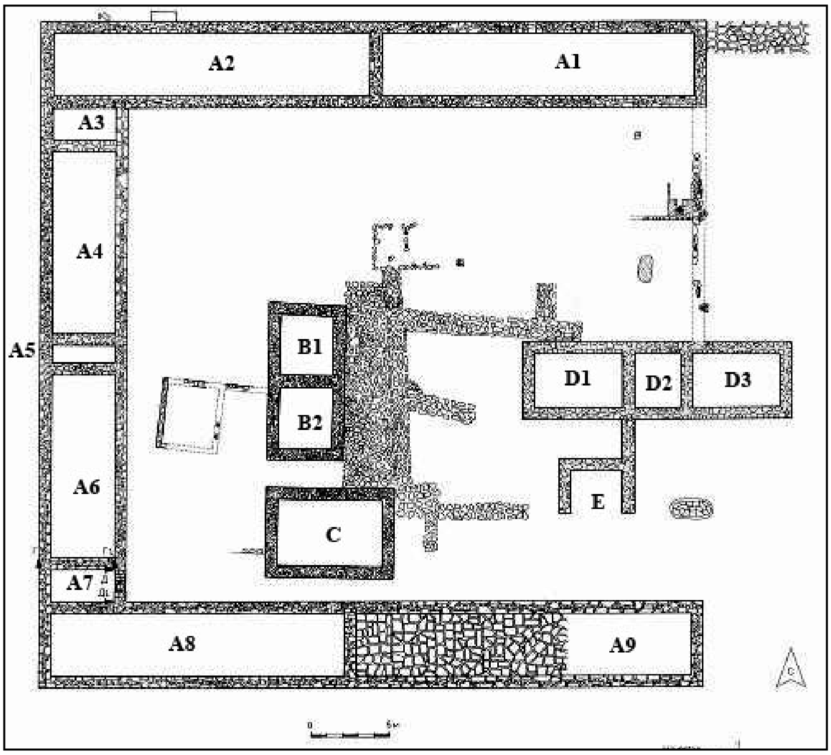

Обр. 1. Общ хоризонтален план на обект №41 с проучените сгради

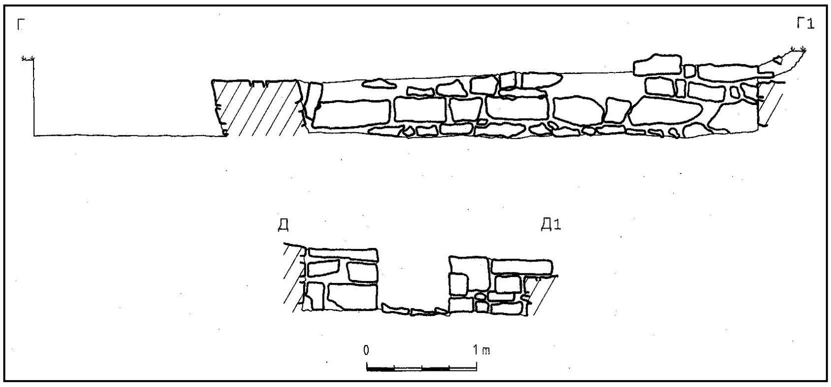

Обр. 2. Вертикални изгледи на помещение А7

върхността на част от намерените екземпляри личат отделни врязвания, вероятно следи от знаци. На дълбочина 0,40 м се откри подовата настилка във вътрешността на помещението. Състои се от едри плочести камъни, изпълващи западната му част. Плочите са от дялан камък със средни размери 0,80 х 0,40 х 0,15 м. Поставени са в неправилни редове. При разчистването на подовата настилка на помещението се откриха голям брой железни предмети и парчета желязна шлака, доказващи стопанско-занаятчийския характер на комплекса. Сред находките от този сектор са и оловна екзагия, фрагменти от два пръстена с гравирани изображения, халки от желязна ризница, както и бронзов коланен накрайник. При разчистването на напречния зид, който разделя помещения А8 и А9, се попадна на дялан каменен блок с улей по дължината, който в единия си край е фланкиран с четири квадратни гнезда, както и на три други обработени каменни блокове с оформени гнезда за стълбова конструкция.

През изминалия сезон беше проучено изцяло и помещение А8 в югозападния ъгъл на обект №41. По план наподобява издължен правоъгълник с размери 18,85 х 4,00 м, с което почти не се различава от аналогичните помещения по северното крило на комплекса. Зидовете му от едри плочести камъни са запазени на височина един-два реда, с изключение на югозападния ъгъл, където зидът е силно обрушен. При разчистването на вътрешността на помещението се откриха фрагменти от три глазирани съда – 1 стомна и 2 гърнета, по устията на които личи врязан преди изпичането знак ипсилон с две вертикални хасти. Особено интересен е един потир, покрит със светлозелена глазура, който се среща сравнително рядко сред керамичния материал от столицата Плиска.

Изцяло бе проучено и помещение А7. Пластът се характеризира с черна, хумусна пръст, със следи от пожар. Откриват се множество керамични фрагменти от гърнета с врязана украса. По някои от екземплярите личат следи от опушване. Разчистеното помещение е с размери 4,20 х 2 м. Ширината на зидовете е 0,80 м. Изградени са от едри плочести мергелни камъни, запазени на три реда височина. В източната част оградният зид на помещението прекъсва и оформя вход с ширина 0,70 м, който води към вътрешността на комплекса (Обр. 2). В този сектор се откриха фрагменти от устия на гърнета с две дръжки от сива керамика, както и фрагменти от извити покривни керемиди с направен с пръсти върху мократа глина знак ипсилон с две вертикални хасти.

Най-богат на находки се оказа културният пласт в помещение А6. Пръстта е хумусна със следи от пожар. На дълбочина 0,40 м се откриха множество покривни керемиди от двата типа, изпълващи цялото помещение, най-вероятно нападали от покривната конструкция на сградата. По повърхността на някои от екземплярите личат врязани преди изпичането знаци. Поради недостиг на средства помещението бе проучено само в неговата южна част. В този сектор зидът му е запазен сравнително добре на височина 0,50-0,60 м от околния терен. При изчерпването на културния пласт под нивото с покривните керемиди се откриха значителен брой фрагменти от битова керамика, от които след допълнителната реставраторска работа бяха възстановени пет цели съда. Металните находки от помещението са два фрагмента от кръстове, бронзово звънче, както и част от звездовидна апликация.

Постигнатите през изминалия археологически сезон резултати потвърдиха предположението, че от юг по периферията на комплекса са съществували верижни помещения със стопанско-занаятчийски характер, а тези по западното крило са имали складови функции. Намерените в тях керамични съдове и битови предмети потвърждават датирането на новопроучените сгради, както и на целия комплекс в края на IX-X в.

Литература

Витлянов 2000: Ст. Витлянов. Новооткрит стопански комплекс в Плиска. – Известия на Националния исторически музей, XI, 2000, 283-291.

Витлянов 2002: Ст. Витлянов. Колективна находка от земеделски сечива, скотовъден инвентар и оръжие от Плиска. – Известия на историческия музей Шумен, X, 2002, 92-103.

Витлянов, Константинов 2009: Ст. Витлянов, К. Константинов. Керамични съдове от обект №41 в Плиска. – В: EURICA. In honorem Ludmilae Donchevae-Petkovae. София, 2009, 375-381.

№10. РАННОСРЕДНОВЕКОВНА СГРАДА В ЗЕМЛЕНОТО УКРЕПЛЕНИЕ ПРИ КАБИЮК

Станислав Иванов, Тихомир Тихов

През 2009 г. разкопките на обект Ранносредновековна сграда в Кабиюк бяха краткотрайни. Усилията бяха насочени към установяването на редица от ями за дървени стълбове встрани от езическия храм. За целта се разшири заложеният изкоп по цялата южна страна с 2 м и отчасти от запад с 1,50 м.

Една от целите бе сваляне на основната пътека профил с посока изток – запад. С цел по-точното документиране на профила, се изчерпа насипът от съоръжения, попадащи непосредствено от южната му страна – ями от дървени стълбове и траншеи от основите на монументалната сграда. В местата на основите при профила се достигна хоросановата подложка неа основата. В запълващия насип на траншеите също се откриха буци хоросан, но никъде нямаше останки от квадровата основа.

Частично бяха изчерпани ямите от дървени стълбове с №5, 6 и 16, които отчасти оставаха под профила. Ями №5 и 6 се изчерпваха заедно, тъй като в горната част насипите им не се разделяха. След като се откроиха насипите на всяка яма се изчерпа само този на яма №6, в частта й, оставаща встрани от профила. От яма №16 също беше изчерпана нейната периферия.

Основната работа се проведе в южното разширение на изкопа. Навсякъде се попадаше на рушевини от монументалната постройка, главно буци хоросанов трошляк и ломени камъни. Те бяха с различна концентрация и дебелина. На места пластът с рушевини достигаше 0,40-0,50 м, а в западната част на кв. 1Ю те бяха много рехави. Същото състояние се констатира и по западното разширение – към север (средата на западната страна на сградата) концентрацията на строителни отпадъци се увеличаваше. След демонтирането на рушевините се попадна на отделни части от квадрова настилка подобна на откритата северно от сградата. Над останките от настилка в кв. 2Ю се откри мраморен капител с релефен кръст, който е принадлежал на монументалната сграда, но не е бил взет при измъкването на материала (Обр. 1). Според белезите си той се отнася към ранновизантийския период. Повечето камъни от настилката са били извадени. Местата на част от тях се откриха по оставените празнини от извадените блокове, запълнени с попадналия в тях строителен трошляк. Други камъни са били от много мек варовик и са се разложили. На дълб. около 1-1,10 м от съвременния терен беше достигнато нивото на стария хумус, върху който (особено в кв. 1/2Ю) се откри тънка кора от разложен варовик, която маркира долния край на каменната настилка около храма.

Под нивото на настилката на места се достигна старият хумус, а в отделни сектори се очерта смесена пръст. В кв. 1Ю – 4Ю се очертаха насипите на различни по своя характер съоръжения – ями от дървени стълбове и траншея. В кв. 1-4, южно от външната основа на храма се очерта редица от ями, някои засечени само отчасти, които са с кръгла и четвъртита форма и в пълнежа им има дребни камъчета и бучки хоросан. По своя характер приличат на ямите, открити във вътрешния четириъгълник на храма. В кв. 1Ю, 3Ю и 4Ю бяха регистрирани три ями, двете само с краищата си, които по своя характер наподобяват ямите от дървени стълбове около вътрешния четириъгълник на езическия храм (Иванов, Тихов 2009, 577).

В кв. 3/3Ю, южно от основата на езическия храм бе засечен насип приличащ на Г-образна траншея, идваща от север и завиваща на запад. Засега все още няма повече данни за съоръжението, тъй като в квадратите на запад, тя все още не е проличала. Възможно е дори да се касае за ями в близост една до друга, чийто насип в горната си част е общ.

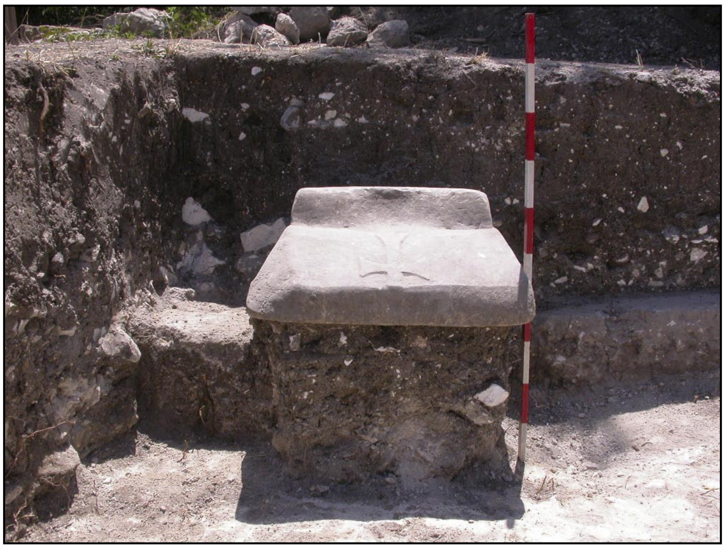

Обр. 1. Мраморен капител сред рушевините на езическия храм

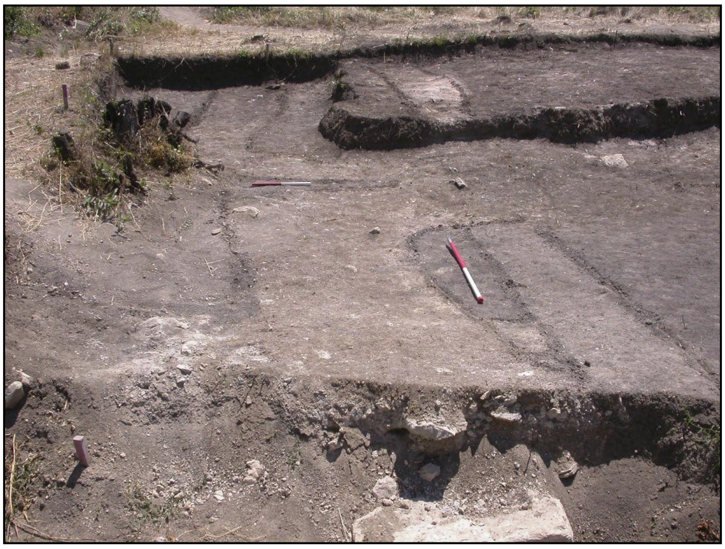

Обр. 2. Траншеи от дървени стълбове

В редицата квадрати 6, 12, 18, 24 и 30, източно от езическия храм, бяха демонтирани рушевините от монументалната сграда. Тук те се състояха от рехава, тънка хоросанова кора, върху и сред която се откриваха малко ломени камъни и фрагментирани тухли. Под тях на места се достигна до стария хумус, но големи части са от смесена пръст, в която все още не могат да се откроят ясни очертания.

В северната част на кв. 24 и южната на кв. 30 се очерта Г-образна траншея, която идва от изток и завива на юг. Ширината ѝ е между 0,50 и 0,80 м след ъгъла си в южна посока и срязана от основата на езическия храм.

В кв. 23 и 24 се очерта траншея с посока изток – запад с ширина 0,40-0,50 м, която също е срязана от основите на езическия храм. Все още не е ясно съотношението между тези две траншеи, тъй като засега нямаме пресечната им точка (Обр. 2).

Относителна хронология на съоръженията. Най-късен се явява малкият некропол с проучени през миналите сезони 8 гроба, който изцяло попада в централната част на разрушения езически храм. Датира се условно в X-XI в. въз основа на стратиграфията, установена на обекта.

В първата половина на IX в. възниква монументалната сграда от два вписани четириъгълника, която най-вероятно е съборена след приемането на християнската религия в България през 864 г.

По-ранни от езическия храм са ямите, образуващи четириъгълник около вътрешния правоъгълник на храма и регистрираните нови ями и траншеи през 2009 г. Засега все още няма данни за относителната хронология на съоръженията с дървена конструкция, освен че са по-ранни от каменната сграда.

Литература

Иванов, Тихов 2008: С. Иванов, Т. Тихов. Археологически проучвания на ранносредновековна сграда в земленото укрепление Кабиюк. –В: Археологически открития и разкопки през 2008 г., София, 2009, с. 575-577.

№11. ОБЕКТ „СРЕДНОВЕКОВЕН МАНАСТИРСКИ КОМПЛЕКС” В М. „КИРИКА” – НИАР „МАДАРА”

Георги Майсторски

Обектът се намира на около 3,5 км североизточно от Мадарския конник и на 1,5 км югоизточно от с. Калугерица. През 30-те години на XX в. обектът е бил проучван от Г. Фехер, който открива останки от голям архитектурен ансамбъл, включващ една монументална постройка и няколко помещения от сгради с верижен план. Според него монументалната постройка е официална парадна зала на владетелското семейство от втората половина на IX в., а верижните помещения са част от християнски манастир, в който се оттегля да живее княз Борис I през последните години от живота си. Фехер допуска също, че манастирът е продължил да съществува и през Второто българско царство.

В края на 80-те и през 90-те години на XX в. проучванията са възобновени от д-р Т. Балабанов, който прави значителни корекции в плана на комплекса. Под основите на правоъгълната постройка, той открива късноантична, едноабсидна базилика от периода V-VI в., върху чиито основи по-късно е била построена цитираната монументална старобългарска сграда, която по мнението на Балабанов представлява езически храм. Според археолога, след покръстването капището е било преустроено в малка еднокорабна църква или параклис и са били построени верижните помещения, като този манастирски комплекс е съществувал до средата на XI в.

Въпреки усилията на археолозите, обектът не е проучен цялостно. Южно от капището в посока към скалния венец остават големи непроучени площи, като по повърхността на терена ясно личат зидове от различни помещения. Западно от езическия храм, само на няколко метра от северозападния му ъгъл се намира скална площадка с множество врязани по повърхността и жлебове. При сондаж в близост до площадката през 90-те години, освен средновековни и антични материали, в по-долните пластове е открита и керамика, която Балабанов определя като тракийска.

През лятото на 2009 г. екип на РИМ – Шумен с научен ръководител Г. Майсторски, консултант – д-р Т. Балабанов и член на екипа – Ив. Бабаджанов – уредник в отдел „Антична археология” на РИМ – Шумен, предприе редовни археологически разкопки с цел изясняване на хронологията, мащабите и характера на археологическия комплекс. В краткото време за теренна работа като бригадири се включиха младежи от украинското с. Кюлевча – потомци на български преселници в Бесарабия от XIX в. Сбъдната мечта на тези доброволци да видят прародината си и вълнението им от съприкосновението с древните свидетелства дадоха едно ново измерение на резултатите от нашето археологическо проучване.

Най-тежката задача се оказа връщането на обекта към живот, чрез освобождаването му от гъсто израслите дървета и храсти. Старателно бе почистена свлечената пръст от старите изкопи в олтара на базиликата и южно от нейните стени, при което се разкри отлично стратиграфията на храмовете. Две основни групи разкопаваха пластовете в Югоизточния и Северозападния сектори.

I. В сектор Северозапад бе проучван насипът до скалната площадка, която в древността е покривала плитък скален навес. Керамичните находки сочат, че той е бил част от битието на местните обитатели през Късната Античност и Средновековието, но не изключваме изкуствено вкопаните жлебове, кръгли и ъгловати легла за дървени колове да са белег от един не само по-различен, но може би и по-ранен тип строителство.

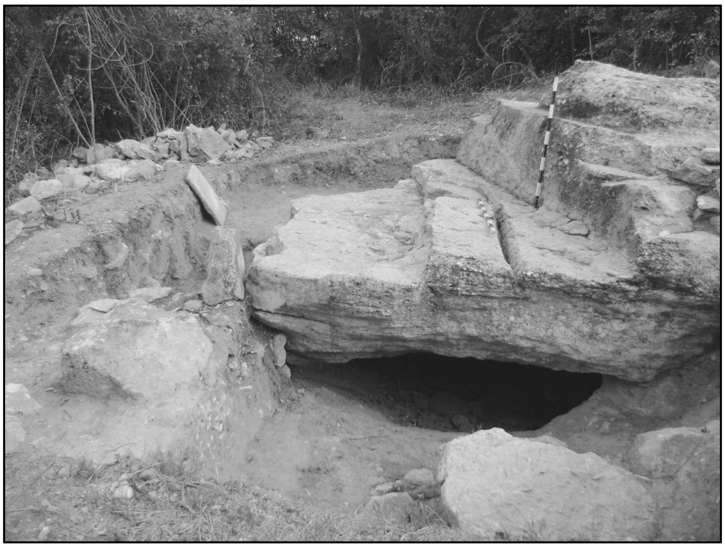

Обр. 1. Скалният навес в сектор Североизток (поглед от юг)

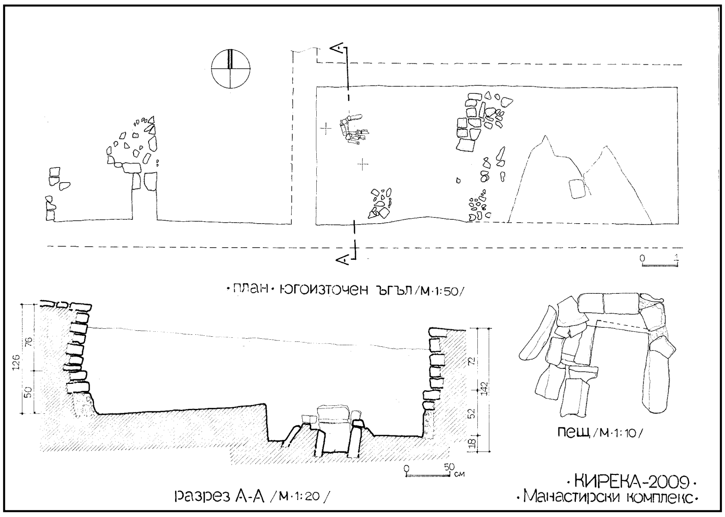

Обр. 2. План и разрез на сектор Югоизток с каменната печка

Западно и северно от скалната площадка бе разкопан сондаж с размери 4 х 7 м (от изток към запад), с който целяхме да изясним ранните етапи от обитаване на местността. Макар поради недостиг на време да не бе достигнат стерилен пласт, проучването на сектор СЗ доведе до интересни резултати и находки. През периода V-VI в. секторът е бил интензивно обитаван, за което свидетелстват обилните строителни и битови керамични фрагменти, дръжка от стъклена чашка, железни скоби и гвоздеи, както и два къса от мраморни облицовъчни плочки с изпъкнала релефна украса. Последните принадлежат към олтарната преграда на ранносредновековния храм и допълват находките на Г. Фехер от 30-те години на XX в. Непосредствено над нивото от V-VI в. бе регистрирано струпване от дребни ломени камъни, където открихме и два фрагмента от кафяви гърнета с врязана украса, които се отнасят към IX-X в.

Засега не може да се отговори на въпроса дали и в кой период е била обитавана (използвана) вътрешността на оформилата се малка пещера под скалния масив, но е сигурно, че нейната западна периферия е била зазидана със суха зидария от ломени камъни.

II. В сектор Югоизток, бе доразкрита една от проучваните манастирски сгради (Д 1, 2 по Балабанов), както и зидове, западно от нея.

Под подовото ниво на сградата открихме каменна печка, част от полувкопано жилище от V-VI в. Датировката му се основава както на откритите характерни за епохата керамични фрагменти, така и на монета от императорите Хонорий или Теодосий II, сечена в периода 408 – 423 г. По-късната каменна постройка и един съвременен изкоп пред отоплителното съоръжение са нарушили целостта на жилището, поради което е трудно да се определят неговите точни параметри. Няма съмнение обаче за разполагането на печката в СЗ ъгъл на жилището, с отвор към изток, факт, който подсказва, че входът на полуземлянката също трябва да е бил в нейната източна стена. Това предположение обаче ще означава, че жилището, макар и синхронно с базиликата, е било в позиция с гръб към нея и функционално не би следвало да и бъде подчинено. Дълбочината на вкопаване достига 0,60 м, като в югоизточния си край подът е опирал в скалния масив.

В скалата на помещение Д 2 е издълбана кубична яма с размери: 0,35 х 0,48 и дълб. 0,30 м. Поради липсата на находки в нея, не е сигурно дали е била вече издълбана през късноантичната епоха или това е дело на обитателите от ранното българско средновековие.

Разкопаването на западния участък от сграда Д показа една особеност на каменната зидария – цокълът под южната стена, вероятно съобразено със стъпването върху скалата, е издигнат над западния цокъл с 0,15 м.

Каква е връзката на ранносредновековното обиталище с базиликата ? Има ли и други постройки от тази епоха и какво е тяхното предназначение? Има ли приемственост между раннохристиян-

Обр. 3. Комплексът в м. Кирика (поглед от Сграда Д)

ското с по-късните средища ? Тези и други въпроси чакат своя отговор, а той ще дойде с труда и постоянството на археолозите, с ентусиазма и енергията на младите сътрудници.

Почистването на участъка, западно от сграда Д показа наличие на нови помещения, непубликувани в досегашните планове на комплекса. Тяхната връзка с проучените структури, параметрите и предназначението им предстои да бъдат изяснени в следващ етап на разкопките на обект Кирика.

III. Южен профил – на 3-3,5 м южно от външния правоъгълник на капището, като следва успоредно неговия плочник. Дължината му е 15 м, височината – от 0,60 на западния край до 0,90 м – на източния. В основата на източната му част личаха прорасли треви в поне две елипсовидни петна, което допускаме като белег за наличие на гробове. При проверката с детектор липсваха податки за наличие на метал, поради което взехме решение да съхраним непроучваният пласт.

Приключваме сезон 2009 с резултати, които не могат да се определят като богати, но определено дават добра насока за бъдеща работа и връщат към живот един особено интересен от научна гледна точка и атрактивен за туристически посещения обект.

Литература

Балабанов 1992: Т. Балабанов. Проучване на старобългарския комплекс „Кирика” край с. Калугерица (предварително съобщение). – В: Приноси към българската археология, I, 1992, 68 – 73.

Фехер 1936: Г. Фехер. Разкопки в местността Кирика над с. Калугерица. Мадара, II, 1936, 107-154.

Шкорпил 1905: К. Шкорпил. Памятники в окрестностях Абобской равнины. – В: ИРАИК, X, 1905, 397 и сл.

ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ

№12. ВЛАДЕТЕЛСКА ЦЪРКВА – АР „ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ”

Маргарита Ваклинова, Ирина Щерева, Снежана Горянова,
Мария Манолова-Войкова, Петър Димитров

Теренното археологическо проучване на обект „Владетелска църква” във Велики Преслав е проведено от 13 юли до 31 август 2009.[1]

Проучването на южната част на комплекса от най-представителните дворцови постройки и най-големия разкрит досега християнски храм на територията на Велики Преслав представя нови данни за градоустройството на Втората българска столица. Разчитането на новите подробности от организацията на Вътрешния град, на дворцовия и градския живот продължава да бъде затруднена от сложното наслагване на малкото останки от различни периоди във функционирането на отделните архитектурни и обществени структури.

---

[1] Сфрагистичният материал е обработен от проф. И. Йорданов (НАИМ – филиал Шумен), нумизматичният от н. с. д-р Ж. Жекова (РИМ – Шумен). В работата взеха участие Р. Узунова (докторант, НАИМ), С. Нейкова (реставратор, НАИМ), С. Стоянов (техник, НАИМ – филиал Шумен). Проучването се финансира по договор между НАИМ и МК и по проект „Старите български столици Плиска, Велики Преслав и техните околности” към Фонд „Научни изследвания” към МОМН.

За доизясняване на строителната технология и история на изграждането на монументалните сгради са направени осем сондажа.

В три от тях се установява, че т. нар. „оградна стена" е фундирана значително по-високо от зидовете на свързващата Тронната палата и Владетелската базилика сграда с галерия (Сграда I) и от стената от ломени камъни и различен по цвят хоросан, която дублира южната стена на същата. В западната си част е изградена върху здрав терен, който е стабилизиран с пилоти, като 0,30-0,40 м от горната им част е залята в каменно-хоросановия градеж. В източната част стената е изградена върху разнородни насипи, формирани във връзка с устройването на преславските водопроводи, преминаващи през основите на голямата сграда-галерия, през незастроеното пространство и са насочени към основите на сградата, която затваря комплекса от изток (Сграда III). Един сондаж е направен в ъгъла между Сграда III и източния от параклисите, разположени на юг от Владетелската базилика. Там има концентрация на останки от хоросанови бъркала. Установява се, че под южната стена на източния от параклисите също има пилоти с деб. 5 – 7 см. Такива са забити и много гъсто в едно правоъгълно пространство с размери 1,80 х 1 м южно от стената, което вероятно е от друга конструкция. От нея няма други следи, но хронологически тя следва строителството на базиликата, защото за да бъде устроена тази конструкция е било срязано едно от бъркалата за хоросан, идентичен с този от базиликата. Основите на източния параклис са на дълб. 0,40-0,45 м от строително ниво, маркирано от хоросанова заливка по западното лице на западната стена на Сграда III.

Трите сондажа във вътрешността и вън от западния от параклисите (предполагаемата гробница на княз Борис-Михаил) показват също така сравнително плитко фундиране (почти от нивото на блоковия градеж на базиликата), върху тъмнокафяв пласт от чиста глина, като теренът отново е стабилизиран с пилоти.

На мястото на вкопаване за монтиране на олтарната преграда в храма също е направен сондаж с цел да се провери наличието на останки от по-ранно строителство под пода на базиликата. На това място липсват каквито и да е следи от по-ранни градежи. Над материковата глина изкопът за сградата е засипван на пластове с пръст и строителен трошляк до оформянето на първото строително ниво и под, а между него и втория под главно със строителен трошляк от обработката на варовиковите блокове.

При проучването на обекта „Владетелска църква" и на съседното му от юг пространство (проучвано от н. с. д-р Т. Балабанов) се установява, че източно от Тронната палата, южно от базиликата и монументалната свързваща ги Сграда I (с галерия) и източната постройка (Сграда III), в столичния период се е разгръщало площадно пространство или може би градина от близо 1,5 дка. Настилка от каменни плочи е ограждала от изток, север и запад пространство от рохкава пръст, през което са преминавали водопроводи и е оформено водно съоръжение (чешма или водоскок). От юг то е достигало до запазената стена от по-ранна верижна сграда с посока изток-запад (проучвана и докладвана от Т. Балабанов). Както вече е известно тук върху здравия терен следва пласт с дебелина от 4 до повече от 20 см от трошляк и некачествен хоросан, с който е оформен наклонът от североизток към югозапад. Над този пласт са направени масивни насипи от сравнително чиста канелено-кафява пръст, в които насипи са разположени на различни нива тръби за отвеждане на вода към различни постройки и части на Дворцовия комплекс.

От юг на това открито пространство е съществувала и вероятно представителна постройка, чиито основи обаче не са така дълбоки, както тези на останалите известни вече сгради. Това предполага, че тя е била значително по-ниска от тях и навярно със специфични функции, които засега не могат да се установят поради незначителните останки от нейния градеж. Подът ѝ е бил от пласт изравнен и добре замазан бял хоросан. Следи от други материали за настилка не са открити. В северната периферия на това голямо помещение, с още неразкрити части в западна посока, са запазени останки от две производствени пещи (Обр. 1). Те са от познат в Преслав тип на правоъгълни пещи с две отделения – същинска камера и по-голямо предпещно пространство. По-ранната пещ е старателно градена от квадратни тухли с дебелина 4,5 см и светлорозов хоросан със същата дебелина като фугите са по-навътре от лицата на тухлите. Подът е застлан също с тухли с р-ри 0,33 х 0,30 х 4,5 см. Запазени са до седем реда от тухления градеж. Източната по-широка предпещна част има размери 1,45 х 140 м, а западната 2 х 0,51 м. Горивната камера е претърпяла поне една сериозна поправка по време на използването ѝ. След прекратяването на работата там сред останките от пепел и строителна кера-

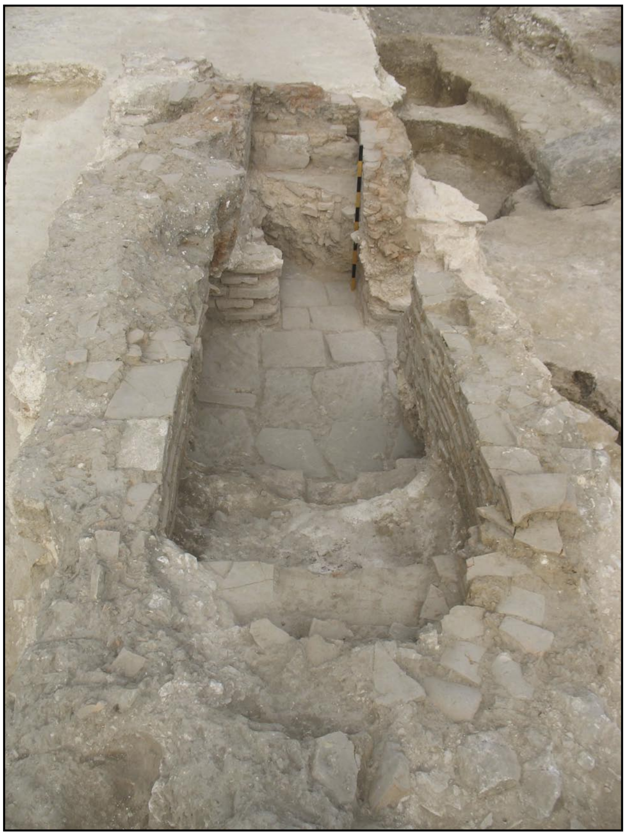

Обр. 1. Производствени пещи в южната част на площад или градина

Обр. 2. Ядра за оловни пломби от пода на ранната пещ

мика са открити 37 ядра за оловни пломби (Обр. 2), ядра и оловни печати, стъклено кандило за полиелей, части от амфоровидни съдове. На същото място по-късно е устроена друга производствена пещ, градена от парчета тегули с деб. 2 см и жълткафява глина (деб. 4 см). От нейния отухлен под е запазена само малка част в западното отделение и той е на 0,60 м по-високо от пода на ранната пещ. Този под е обмазван на два пъти, съответно с дебелина 1,5 и 2,5 см. Само в западната камера има и следи от горивен процес. Р-ри на западната част 1,70 х 0,70 м; на източната 2,20 х 0,97 м.

След изоставянето на дворцовите сгради в проучваното пространство са били изградени, във връзка с различни производствени дейности, леки наземни постройки (жилищни или стопански), от които се разкриват слаби останки от паднали керемиди и множество ями с разнообразни форми и размери, служили за съхранение на материали и продукти или за изхвърляне на различни производствени и битови отпадъци. В една от ямите, заедно с голямото количество керамични фрагменти там е попаднал и леко очукан по периферията печат за просфора от добре пречистена глина (Обр. 3).

През 2009 г. са проучени общо 11 гроба от следстоличния некропол, развил се край Владетелската църква в периода XI – XIII в. Всички новооткрити гробове са ситуирани южно от храма и свързващата го с Тронната палата сграда-галерия. В шест от тях са погребани индивиди в зряла възраст, един в млада и четири в детска. Погребенията са извършени според християнския ритуал. Мъртвите са положени в обикновени гробни ями, като при някои от тях се наблюдава частично облагане с ломени камъни или преупотребени архитектурни детайли. Само в един от гробовете са открити бронзови обица и пръстен – и двете са отворени халки, съответно с полукръгло и плоско сечение. В пет от гробовете е установено наличието на подсипка от въглени.

75% от откритите и статистически обработени 18 340 керамични фрагменти произхождат от ями. След полева реставрация са възстановени 15 съда.

Основната част от керамиката се отнася към XII-XIII в. Представени са кухненски съдове, източени на крачно колело, различни типове трапезни съдове с ангобна или глазурна украса и малко на брой фрагменти от вносни глазирани съдове и амфори. Делът на трапезната керамика е много малък. Наличието на полуфабрикати и брак свидетелстват за функционирането на грънчарски работилници, вероятно основно за задоволяване на местните нужди. Незначителният процент вносна тара и трапезни съдове говори за силно ограничени търговски контакти.

Керамиката от X-XI в. е много по-малко. Тя включва два типа византийски амфори, кухненски съдове, изработени на ръчно грънчарско колело с излъскана и врязана украса, трапезни съдове със зелена глазура, преславска рисувана керамика и част от византийска белоглинена рисувана керамика. Най-голям е процентът на тази керамика в няколко сметни ями, в насипа на разрушенията на ранната производствена пещ и при наземното жилище в кв. 162/21, 22, 32. Сред по-интересните находки от тези комплекси са фрагментите от амфоровидни съдове, известни в литературата като „Lagena", които се датират в широки граници между IX и XIII в.[1] От ранните комплекси произхожда и единственият фрагмент от амфора с дипинта, нанесена с тъмночервена минерална вода. Четат се гръцки букви, ПА. Фрагментът намира близък паралел сред амфори, открити в квартал Мангана на Константинопол и датирани във времето на Константин IX (1042 – 1055). В константинополския екземпляр буквите са изписани с черна боя и са определени като съкращение на личното име Παυλος – вероятно служебно лице, ангажирано с контрол на вносните стоки.[2]

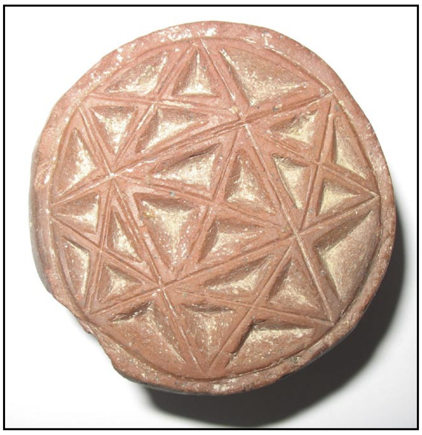

Обр. 3. Глинен просфорен печат

От откритите шест оловни печата четири са идентифицирани с византийски служебни лица. Впечатлението общо за откриваните в последните години печати на обекта е, че се свързват с византийската експанзия през 971 г. и превземането на Велики Преслав.

Измежду основната маса нумизматичен материал – латинските имитатитивни серии от първата половина на XIII в., се срещат и единични ранни монети – 1 елинистическа, 2 римски и 1 ранновизантийска.

Особен интерес предизвиква фолисът от 40 нумии на Юстин II и София (565 – 578), който е огънат вторично в скифатна форма. Интересна находка е медната монета на Роман I, отсечена в 931 г. като номинал милиаренсий. От анонимните фолиси са представени само класовете А1 (969 – 976) – 7 екз., и клас А2 (976 – 1030/35) – 8 екз. С най-висок интензитет е отново периодът на циркулация на латинските имитативни серии – първата половина на XIII в. Този път по-висок е процентът на нарязаните на две и повече части монетни ядра, процес характерен за 50-60-те години на XIII в.

Представени са също монети от солунски емисии, на Никейската империя (от рядка емисия е монета на Теодор II Ласкарис, сечена в Магнезия, с изображение на св. Трифон), емисии на Палеолозите със сравнително рядко срещани екземпляри.

От българските имитативни серии най-добре представен е типът С (1207-1218). Хронологическата рамка на обекта тази година затваря сребърното акче на Баязид I (1389-1402).

№13. РАЗКОПКИ В ДВОРЦОВИЯ ЦЕНТЪР НА ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ

Тодор Балабанов, Кремена Стоева, Пламен Славов

От 20 юли до 14 август 2009 г., в рамките на 19 работни дни, продължиха археологическите разкопки северно от съвременната пешеходна пътека, между Патриаршеския комплекс и дворцовия площад – източно от Тронната палата. Разкопките са продължение на проучванията в този сектор през 2006-2008 г., проведени от същия колектив (Балабанов и др. 2008, 617-620; 2009, 581-585).

Основната задача бе да продължи разкриването на най-ранният северен крепостен зид и верижната сграда южно от него, определени като северна крепостна стена и казармени помещения на Преславския аул.

Втората задача, съгласувана с главния координатор на разкопките във В. Преслав – ст. н. с. д-р М. Ваклинова, бе да се довършат два от сондажните изкопи, започнати от Ив. Жандова в началото на 70-те години на XX, в които според предварителните измервания попада югозападният ъгъл на съ-

---

[1] **Μπακιρτζησ Χ.** Βυζαντινα Τσουκαλολαγηνα, Αθηνα, 2003, 133-134.

[2] **Demangel, R., E. Mamboury.** Le Quartier des Manganes et la premier region de Constantinople. Paris, 1939, 150, fig. 200/14.

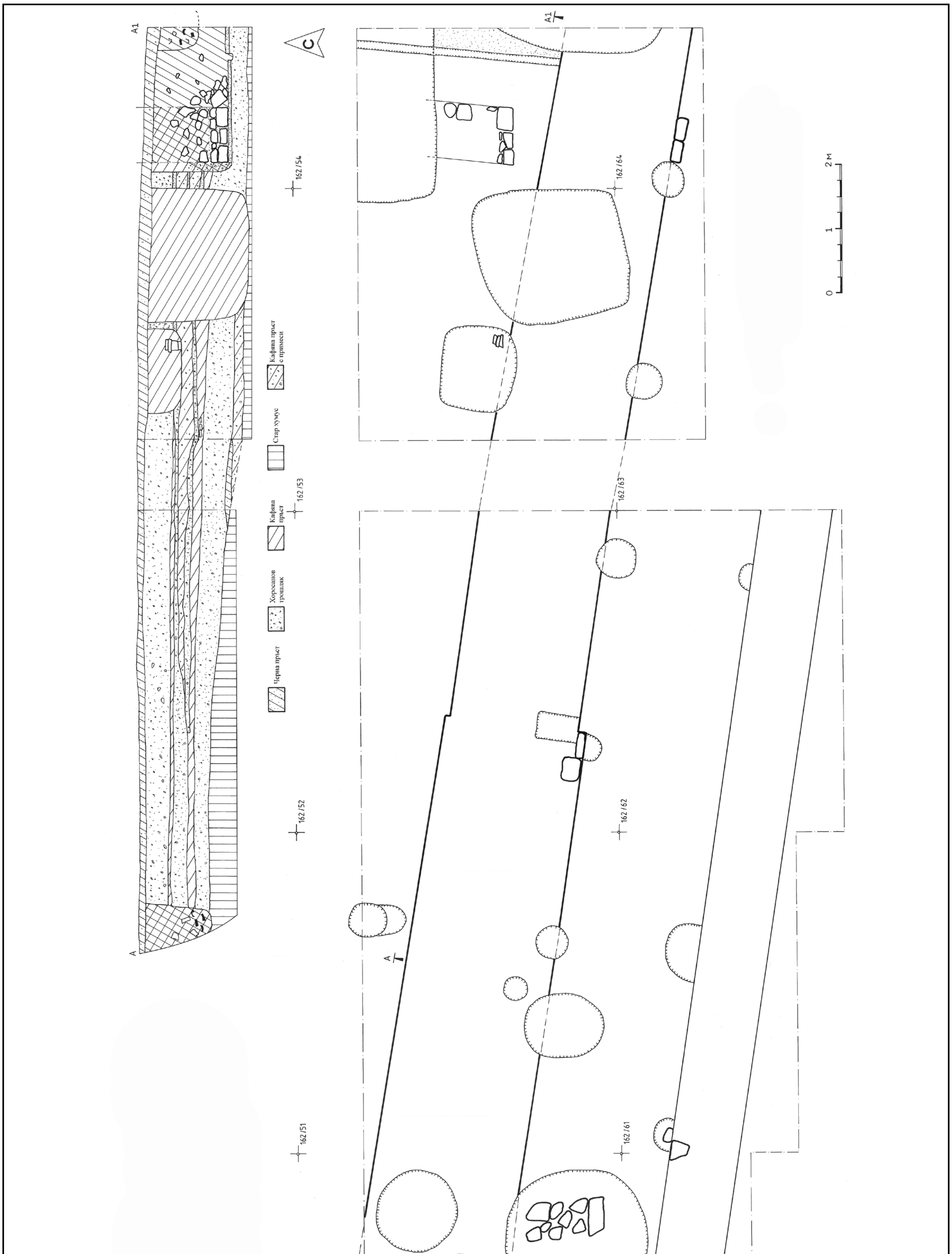
A1
A
С
Черна пръст
Хоросанов трошляк
Кафява пръст
Стар хумус
Кафява пръст с примеси
162/54
162/53
162/52
162/51
162/64
162/63
162/62
162/61
161/160
161/170
0
1
2 м

Обр. 1. План на проучваните структури през 2009 г.

щото ранно укрепление.

За изпълнението на първата задача бяха проучени напълно или частично 9 квадрата, разположени в две редици. В северната редица квадрати (160, 51 – 54) се разкриха 23 м от основата на ранния крепостен зид, а в южната редица (кв. 170, 61 – 62) – 15 м от южната основа на верижната сграда, чието проучване започна през 2007 г. Разкриването на подълъг участък от ранния крепостен зид и основата на верижната сграда позволиха да се направят важни наблюдения и изводи, засягащи начина на градеж и хронологията на изграждане и разрушаване на Преславския аул.

И тук, както в останалите проучени участъци, основата на крепостния зид е изградена от едри речни волутъци, заливани с тъмнокафява глина. Навсякъде под този фундамент се достига тънък слой от хоросанова подложка, без следи от дървени пилоти. Върху горния пласт от речни волутъци е положен тънък слой хоросанова заливка, по която личат отпечатъци от първия ред на блоковия градеж. Поради голямата денивелация от запад на изток (от СЗ ъгъл до СИ ъгъл на аула тя е около 5 м), основата на крепостния зид се разкрива на различна дълбочина, защото е била изградена стъпаловидно. В западната половина на кв. 52 бе разкрито такова „стъпало”, с разлика в нивата от 0,35 м. Дълбочината на основата в различни участъци е различна. При СИ ъгъл на аула тя бе вкопана на 1 м под строителното ниво, в кв. 160 – на 1,40 м, а на западната стена, при СЗ ъгъл достига на 2,20 – 2,85 м дълбочина. Ширината на основата в проучените сектори също е различна. При СИ ъгъл на аула – 1,85-1,90 м; при първото разкрито „стъпало” в кв. 52 тя се разширява на 2,30 м, под СИ и СЗ ъгъл на сградата за приеми е 2,70 м, а по западното трасе в СЗ ъгъл на аула – 3,60 м. Установи се, че ширина на основата по западното трасе не достига до дъното й, а само на 1 м дълбочина от строителното ниво, след което се свива на 2,60 м ширина. Разликите в ширината на основите и дълбочината на вкопаването им в различните участъци се обяснява с релефните особености на терена и различния страничен натиск на земните пластове върху основите на крепостните стени.

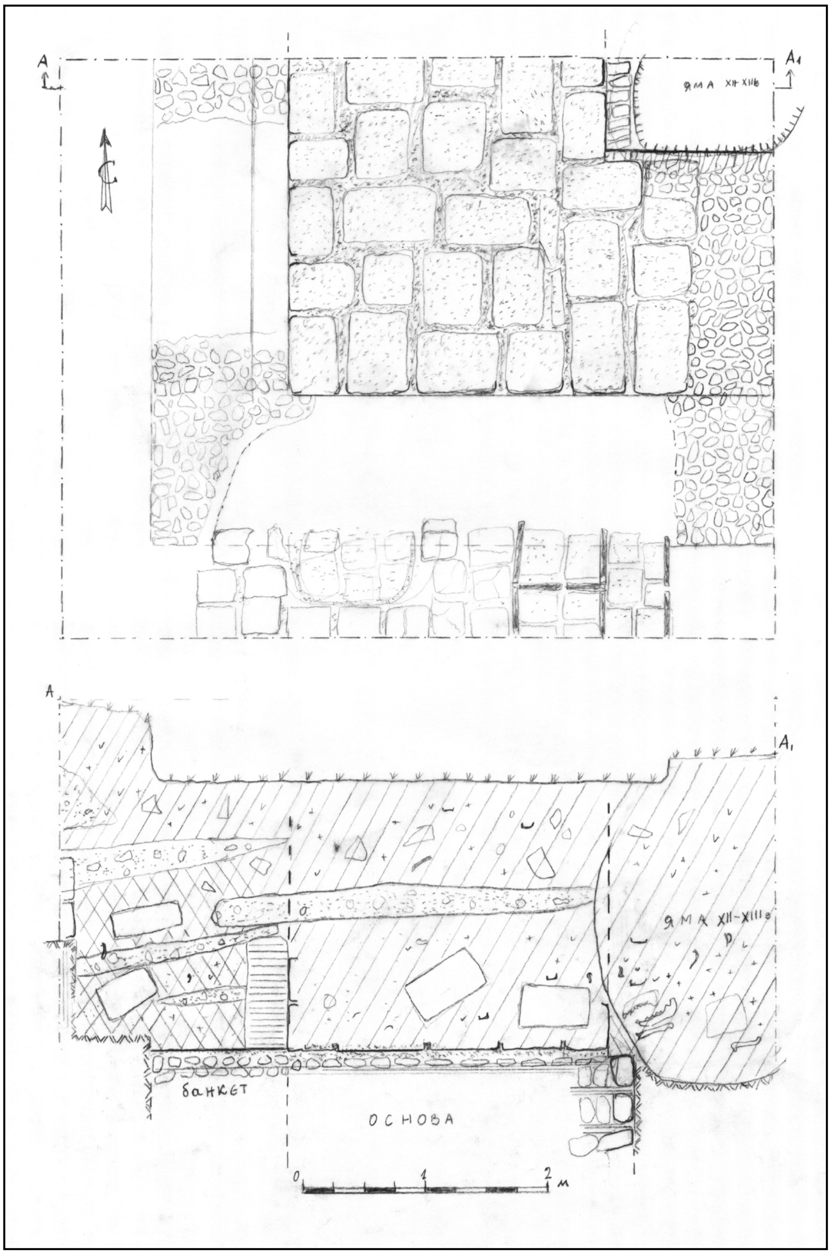

Обр. 2. Югозападен ъгъл на Аула – план

Отпечатъците на каменните блокове върху хоросановата заливка на основата и ширината на леглото на крепостния зид, запълнено с черна пръст и строителните отпадъци сочат, че ширината на блоковия градеж по цялото трасе е била приблизително еднаква – 1,85-1,90 м. От вътрешната страна на стените основата е образувала цокъл с ширина от 0,05 м до 0,20 м, а от външната страна – от 0,10 – по източното трасе, 0,30 м – при западната половина на северното трасе и 0,90 – 1,20 м по западното трасе.

През 2009 г. бяха разкрити 15 м от леглото на южния зид на верижната сграда, отстоящ на 2,60 м южно от лицето на крепостния зид. Зида на верижната сграда е напълно унищожен и се проследява само по леглото на основата му, достигала на дълбочина 2,10 м от нивото на съвременния терен и на 0,70 м под строителното ниво. Леглото е запълнено с черна пръст, дребни ломени камъни и негодни за употреба, „плаващи" каменни блокове – без хоросанови примеси. Следи от напречни зидове в този участък не са установени, което сочи, че е разкрито едно от най-дългите помещения на верижната сграда.

Новите наблюдения позволяват уточняване на строителната хронология и етапите на преустройства в този сектор от дворцовия център в Преслав. Най-рано възниква крепостният зид, чието строително ниво се проследява по тънък слой строителни отпадъци върху древния стерилен хумус. Крепостната стена е разрушена до основи твърде рано. За това съдим по дебелите над 1,5 м изкуствени насипи, състоящи се от слоеве с различни по състав хоросанови трошляци и чиста, светлокафява пръст. Тези изкуствени насипи се проследяват върху трасето на разрушените крепостен зид и верижна сграда и достигат до леглото на южния зид на верижната сграда. Културните напластявания южно от зида на верижната сграда имат друг характер и се състоят от сиво-черна, и кафява пръст, без примеси от строителни хоросанови трошляци. Явно след разрушаването на ранната крепост и верижната сграда, теренът северно от южния зид на верижната сграда и източно от Тронната палата е бил няколко пъти повдиган и подравняван. В проучвания терен не са открити останки от други монументални градежи и каменни настилки. Последното подравняване, със светложълта песъчлива пръст и хоросан, се проследява на дълбочина 0,40-0,50 м от нивото на съвременния терен. Този последен уплътнен слой, покриващ трасето на крепостния зид и верижната сграда, е пресечен от дъното на пещ за вар, шест „боклучни" ями и три вкопани жилища, запълнени с черна пръст, животински кости и ломени камъни. Фрагментите от хоросанови мазилки със следи от груба стенопис, тънкостенна битова керамика и повече от 40 корубести монети от XII – XIV в., открити в насипите на тези късно вкопани структури, бележат последния етап от живота в проучвания сектор на дворцовия център.

Втората задача бе да се разкрие ЮЗ ъгъл на най-ранното каменно укрепление в Преслав. През 2009 г. насипите в двата последни сондажа на Ив. Жандова, отстоящи на 140-150 м западно от ЮИ ъгъл бяха изчерпани. На дълбочина 2,20 м от нивото на съвременния терен се достигна до стерилна светлокафява пръст в която се очерта ЮЗ ъгъл и части от леглото на южната крепостна стена, запълнени с черна пръст, ломени камъни и хоросанов трошляк. След изчерпването на този насип, на дълбочина 2,90 м се достигна до хоросановата заливка на основите с отпечатъци на каменните блокове от първия ред на квадровия градеж на стените. Установено бе, че ширината на куртината на южната стена е 1,90 м, а на западната стена – 2,60 м. И в този сектор основата е изградена от 4-5 реда речни волутъци, заливани с разтвор от тъмно-кафява глина. Основата под западната стена е широка 3,80 м и образува цокъл 0,20 м от вътрешната и 1 м от външната страна на блоковия градеж. Основата под южната стена е 3,20 м и образува цокъл от вътрешната (северна) страна – 0,10 м, а от външната, южна страна – 1,10 м.

На 0,35 м покрай вътрешното лице на южната стена, на същата дълбочина са разкри втори, успореден на стената зид, с ширина 1 м. Той е част от верижна сграда, подобна на сградата, открита покрай южното лице на крепостна стена в източната ѝ част и на верижните сгради покрай източното и северно трасе на същото укрепление. Абсолютната прилика в техниката на градеж, ширината на основите и дълбочината на вкопаването на новооткритите структури налагат извода, че те принадлежат към най-ранното каменно укрепление в Преслав – Преславския аул, чийто правоъгълен план и размери от 103 х 147 м, могат да се считат за окончателно установени.

Литература

Балабанов и др. 2008: Т. Балабанов, Кр. Стоева, Пл. Славов. Разкопки в Дворцовия център на Велики Преслав. – В: Археологически открития и разкопки през 2007 г. София, 2008, 617-620.

Балабанов и др. 2009: Т. Балабанов, Кр. Стоева, Пл. Славов. Разкопки в Дворцовия център на АР „Велики Преслав". –В: Археологически открития и разкопки през 2008 г. София, 2009, 581-585.

№14. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „ПАТРИАРШИЯ – СЕВЕРОЗАПАДЕН СЕКТОР”

Ангел Конаклиев, Стела Дончева

Проучванията през настоящата година се проведоха в сектор 160 и 161 от общата план-квадратна мрежа на Дворцовия център. Първоначално усилията ни се съсредоточиха към почистването на целия район, което ни отне два дни.

Впоследствие бяха сформирани 5 групи по трима души, които се разположиха съответно в кв. 189-187, 199-197, 309-307 с посока изток-запад, като в западната част целта бе да се достигне линията на съвременната настилка от плочи. Насипът в кв. 188 и кв. 189 е отнет до късносредновековното ниво в по-голямата си част. Подобна е ситуацията и в кв. 309 и кв. 308, както и в кв. 199, където също е достигнато на някои места това ниво. В кв. 307 се наложи махането на стъпалата и плочите от съвременната настилка, за да се продължи проучването в югозападната част на сектора.

На дълбочина от 0,80-0,90 м се разчисти струпване от средно големи камъни, които бяха на едно ниво с това на тръбопровода, засечен в кв. 188 и вървящ в посока северозапад-югоизток. Разкри се и огнище (пещ), състоящо се от изправени на ребро големи плочести камъни, носещи покритие от подобни плочи. Те са разположени в посока север-юг, като един ред от камъни завива и тръгва в посока запад. Дължината по посока изток-запад е 1,60 м, а в посока север-юг – 0,90 м. Ширината при отвора на печката е 0,80 м. Височината на цялата структура е 0,60 м.

При навлизането в дълбочина се разчисти трасето на канал в кв. 307, който продължава и в кв. 198 (Обр. 1). Той е изцяло запазен и е с посока СИ-ЮЗ. В ЮЗ част отклонението е 10°, а на разстояние от 4,80 м в СИ посока – 30°. Дължината на водопровода е общо 9,80 м. Външният диаметър е 15 см, а дебелината на самите тръби – 1,5 см. В процеса на работа се достигна дълбочина от 1,30 м. На това ниво се разчисти по-голямата част от хоросановото легло и струпването от камъни над него.

В брега на изкопа от запад (кв. 187) ясно се откроиха три хоросанови подложки, като ширината на всяка една от тях е 0,60 м, а разстоянието между тях – 1,20 м. В кв. 198 и кв. 199 се разчисти по-голямата част от нея, разрушена на много места от вторични ями. Тя продължава в западна посока под насипа и съвременната пътека, като дълбочината на която се регистрира в тази част е едва 0,40 м. Нейното продължение ще се проучи през следващия сезон.

Един от най-важните резултати е засичането на трасетата на трите водопровода, попадащи в този участък. Най-голяма част е запазена от водопровод с посока СИ – ЮЗ с дължина 9,80 м. Другият водопровод, чието трасе е установено през миналогодишния сезон е с посока СЗ – ЮИ. По-голямата част от него не е запазена, но посоката му е сигурно определена от запазените две тръби в кв. 189 и излаза му в източната част. От третия водопровод също е разкрита малка част, тъй като попада под насипа в северна и западна посока. Неговото трасе е СИ – ЮЗ и вероятно се свързва с банската постройка в ЮЗ край на базиликата.

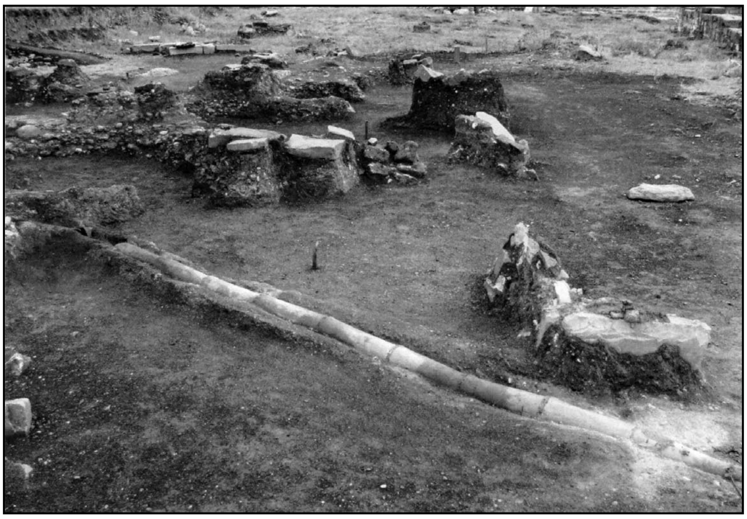

Обр. 1. Водопровод №3 в пл. кв. 188-198

По-значими находки, намерени в хода на проучването, са двете сребърни монети, принадлежащи на известното от миналата година съкровище, като едната е на Ирина с Михаил Асен (1323 – 1330), тип 8 (Радушев, Жеков 1999, 120) (Обр. 2), а втората – на Джовани Дандоло (1280 – 1289) (Coins of Venice 2005) (Обр. 3). Освен тях са намерени няколко анонимни фолиса, значителен брой орязани късносредновековни монети и една монета – 20 пари на Махмуд II (1808-1839), сечена в Константинопол в 31 година от управлението му – 1838-1839 (Pere 1968). Откри се и половина от оловен печат с изображение на Богородица. Сред находките е бронзов пръстен с четирилистна розета и украса по кръжилото, фрагменти от стъклени гривни, бронзова тока и апликации, глинени прешлени, железни ножове, огрибки и множество фрагменти от късносредновековна керамика.

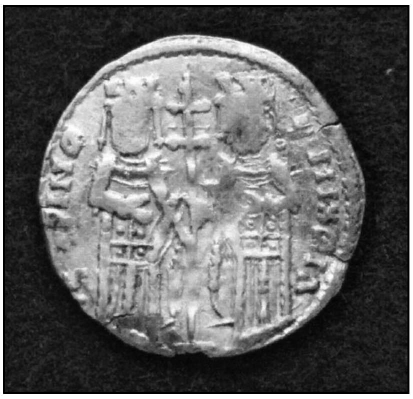

Обр. 2. Сребърен грош на цар Михаил Шишман с царица Ирина (1323-1330)

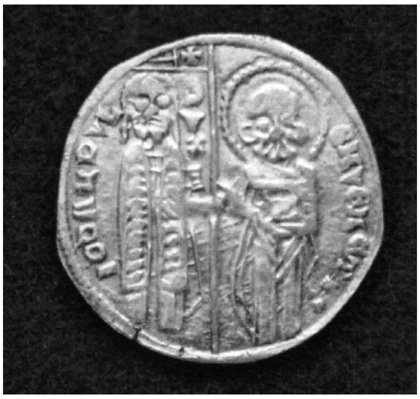

Обр. 3. Имитация на сребърен грош на венецианския дожд Джовани Дандоло (1280-1289)

Литература

Радушев, Жеков 1999: А. Радушев, Г. Жеков. Каталог на българските средновековни монети IX – XV век. София 1999.

Coins of Venice 2005: Coins of Venice. A. H. Baldwin & Sons Lmt. VIII. 2005.

Pere 1968: N. Pere. Osmanlilarda Madeni Paralar. Istanbul, 1968.

№15. РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „АДМИНИСТРАТИВНА СГРАДА” В ДВОРЦОВИЯ ЦЕНТЪР НА ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ

Тонка Михайлова

Археологическите разкопки на обект „Административна сграда” в Дворцовия център на Велики Преслав са проведени от 10 септември до 3 октомври 2009 г. – 18 работни дни с по 18 души. В екипа на обекта, освен ръководителя, са включени още: Пламен Славов – уредник в АМ „В. Преслав”, Светлозар Стоянов – техник в НАИМ към БАН – Филиал Шумен, Станка Георгиева – реставратор-керамик в НАИМ към БАН – Филиал Шумен.

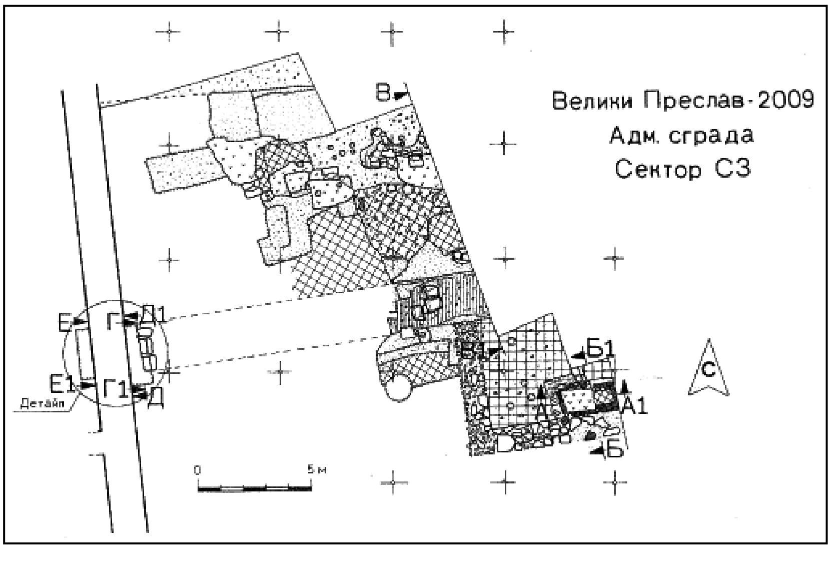

Обр. 1. План на проучвания терен през 2009 г.

Проучванията са съсредоточени на север от „Административната” сграда и сграда №2 (сграда с пещи). Поставената задача от няколко години е да се установи каква е връзката със съседния северен комплекс („Владетелска църква”), също и как е рамкиран от север големият площад около централната сграда, оформен през IX и X в.

Стратиграфските наблюдения и археологическите данни дават възможност за установяване на относителната хронология на разкритите структури.

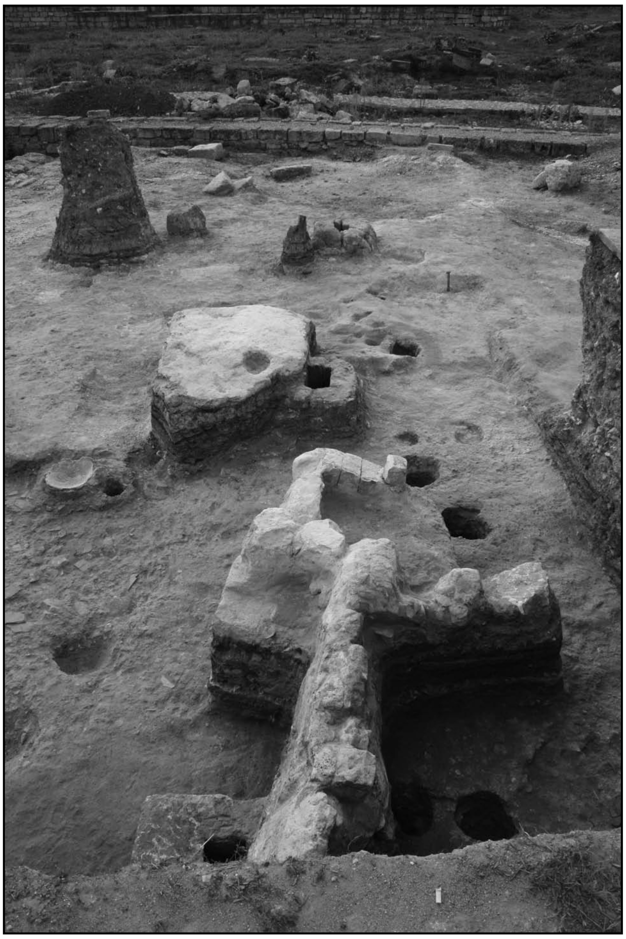

Обр. 2. Три каменни бази за дървени стълбове

Засега най-ранният градеж е масивен зид с посока запад-изток, проучван от 2006 г. Ширината му е 2 – 2,20 м, общата разкрита дължина – 15,6 – 16 м. От градежа е запазен само първият ред дялани варикови блокове, наредени плътно. Спойката е бял хоросан. На запад опира до дългия зид с приблизителна посока север-юг, служеща за гръб на верижната сграда. От направения сондаж върху новия зид в западния му край е установено, че основите на двата зида се допират плътно и не се пресичат. Не може да се твърди със сигурност, кой е по-ранен. Засега може да се приеме, че зидът с посока запад-изток е функционирал през X век. Сондажът позволява да се проучи основата му. Тя е от дребни и по-едри ломени камъни в неправилни редове, споени с тъмна, плътна глина от прокопаването на трапецовидната траншея. На дъното ѝ са набити кръгли пилоти в неправилни напречни редове. Дълбочината на каменната основа е 0,52 м под долния ръб на първия ред от градежа, а заедно с него – 0,80 – 1 м.

Не е ясна връзката между водопровода и зида, разкрит през минали години – не може да се установи дали са синхронни или разновременни.

При разширяване на изкопа на север се попадна на три бази, вероятно за дървени стълбове.

Те са на разстояние 2,70 – 3,20 м една от друга. Формата им е почти квадратна (0,70 х 0,75 м, 0,69 х 0,70 м, 0,59 м). Съставени са от два П-образни камъка с дебелина 0,28, 0,25 и 0,25 м, без запазена спойка. В средата се образува четириъгълен отвор. Стълбовете са забивани на дълбочина около 0,70 м. Базите са в редица запад-изток, успоредна на масивния зид, на 4,90 м северно. Не е сигурно дали са свързани с него или с още неразкритата основа (?) от строителен трошляк на север (на около 3,60 – 4 м).

При разкопките около третата база на изток е достигнато до площ с късове червен шифер и бял или сиво-бял мрамор – отпадъци от производство на плочки. Установено е, че мозаичните подове с различни цветове (най-често червени и бели) са характерни за представителните столични сгради. Това, както и застъпването им от всички пластове, дава основание да се допусне, че тук през X в. е имало временна работилница за изработването на плочки за подова мозайка, може би за украса на „Административната" сграда.

Площта с каменните отпадъци е застъпена от дебелия пласт с прослойки черна и светло-сива пепел, отухлена червена глина и др. Това са останки от производствена дейност в проучвания район. В тях са открити няколко оловни печата и медни, анонимни византийски монети от края на X-XI в. Находките датират пластовете от същото време. На юг те застъпват леглото на зида с посока запад-изток (през 2007 и 2008 г.), но през 2009 г. само спират до него. Следователно, той не е бил разрушен изцяло през XI в. Това дава основание да се допусне, че и сградата (№4 в обекта), долепена към него от юг, е използвана през XI в.

От новата сграда №4 е разкрито крайното западно помещение. Запазена е само в основи, вкопани в културен пласт. Първият ред от градежа е плочести камъни, споени с жълта глина. Надолу основите са от дребна и по-едра баластра, почти без спойка (светла глина). От сондажа в западния зид е установено, че през цялата дълбочина са набити кръгли пилоти, продължаващи и надолу, в здравата глина. Дълбочината на основата (баластра) е 0,50 м, ширината им – 0,75 до 1,08 м (трапецовидна траншея). Северният ръб на западния зид опира плътно до градежа на зида запад – изток, разрушавайки хоросановата кора край каменните блокове. Сграда 4 е строена след масивния зид, но го използва за гръб. Сле-

Обр. 3. Пещ в сграда 4

дователно, те съществуват известно време едновременно, вероятно през X-XI в.

В югоизточния ъгъл на помещението е разчистена 2-камерна пещ със запазена желязна скара от 3 ребра, поставени напречно.

Градежът е от фрагменти керемиди и тънки тухли, в северния зид – и каменни плочи. Спойката е глина. Подът в преддверието (западна част) е залят с бял хоросан, а този в огнището (източната част) – тухлен, малко по-висок, с отухлена глинена замазка отгоре. Размерите на пещта са стандартни. Вътрешни дължини: 2,03 м, на преддверието – 1,23-1,25 м, на огнището – 0,83 м, вътрешна ширина – 0,90 м (западна част), 0,55 м (източна част). Дълбочината, т. е. височината на стените на пещта е съответно: 0,57-0,70 м, 0,55-0,65 м. Около пещта и върху нея е снета прослойка червена отухлена пръст. Пълнежът в пещта е от сбита жълта глина с дребни ломени камъни и фрагменти керемиди. В огнището, върху пода (деб. 0,25 м) е запазен пласт черна и светло-сива пепел. Не е ясно, дали е служила за отопление или производствени цели.

Върху западния зид на сграда 4 е разкопана една куполовидна пещ с хоросанов кожух с неправилна овална форма. Пълнежът е от черна пепел и останки от овъглени дърва. На юг пещта е с малък отвор. Тя е по-късна от сградата, но не може да се установи дали е от XI в. или по-късно.

Пластът от XII – XIV в. в разглеждания сектор, е доста тънък и беден на материали.

Литература

Т. Михайлова, №205. Обект „Административна сграда в Дворцовия център на Велики Преслав" – АОР през 2006 г. С. 2007, 533-535, Обр. 1 (План – зид З – И).

Т. Михайлова, №38. Разкопки на обект „Административна сграда - Велики Преслав" - АОР през 2007 г. С. 2008, 627-629, Обр. 2, 3 (План и снимка зид З – И).

Т. Михайлова, №16. АР „В. Преслав" Обект „Административна сграда", 587-589, Обр. 1 (План), Обр. 3 (сн. Пластове).

№16. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ „ПРЕСЛАВСКА ПАТРИАРШИЯ – ЮГ", СЕКТОР „УЛИЦА"

Живко Аладжов

През археологическия сезон 2009 г. бяха проучени нови 100 кв. м, разположени на изток и юг спрямо проучванията от предните години. При оформянето на изкопа се наложи да се разчисти на ръка старата рампа, която не е изхвърляна вече четвърти сезон. Наложи се също от изток на ръка да се преместят камъни от разкопките от другия обект, които пречеха на план квадратната мрежа. Голямата денивелация на терена допълнително затрудни проучването.

В резултат на разкопките през 2009 г. бе установено, че голямата верижна сграда, която бе проследявана през миналите сезони е разрушена, като камъните от основите са били извлечени. Вероятно това е станало след среда на X в., може би при превземането на града. Върху рушевините на сградата се откри мощен бял слой, чиято дебелина е между 20 – 30 см. Този слой вероятно може да се свърже с голямото преустройство извършено в края на X в. и началото на XI в., може би при ремонта на

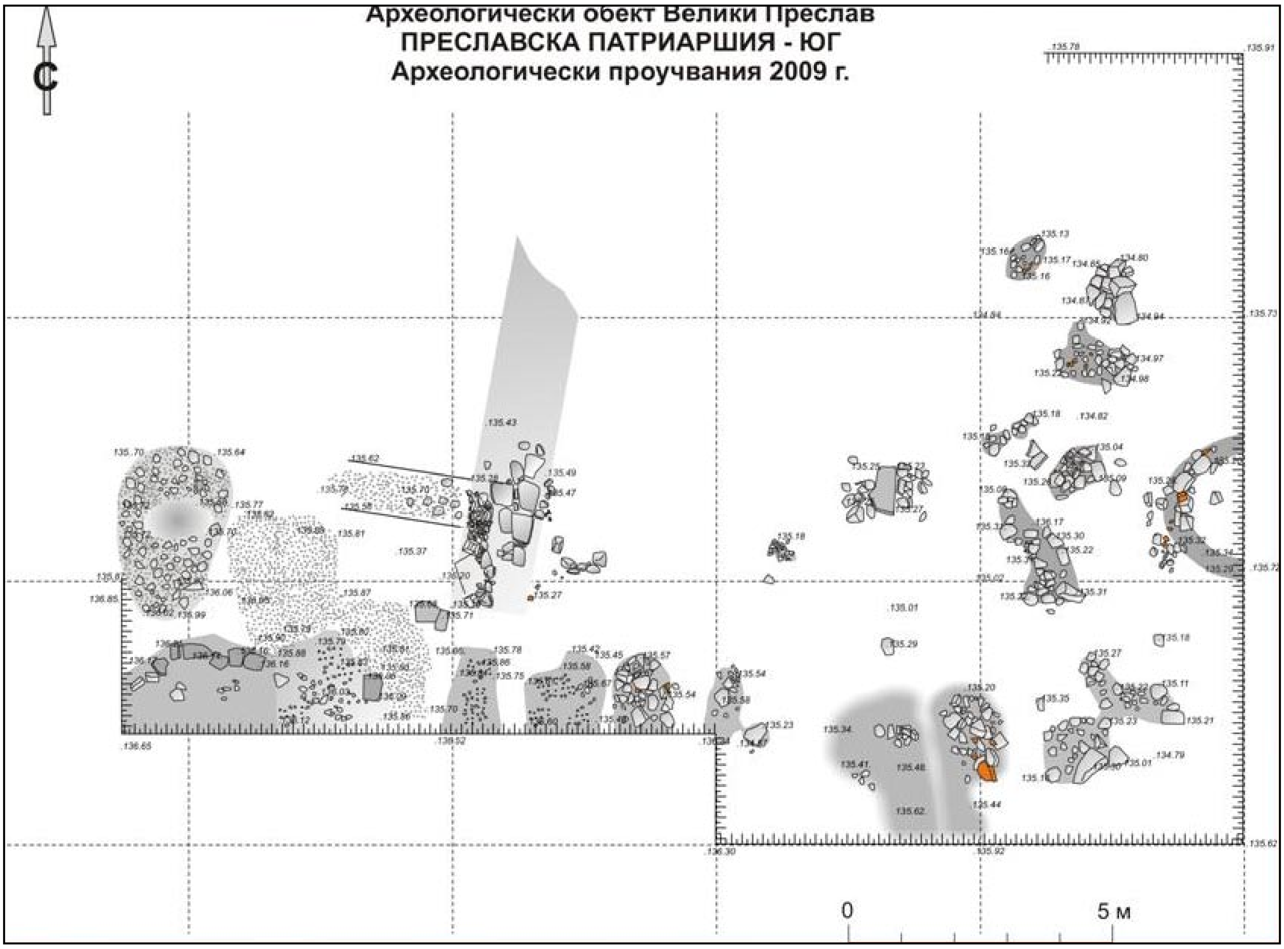
Археологически обект Велики Преслав
ПРЕСЛАВСКА ПАТРИАРШИЯ - ЮГ
Археологически проучвания 2009 г.
С
0
5 м

Обр. 1. Велики Преслав. Преславска патриаршия - Юг

така наречената трета крепостна стена. В този участък средновековната улица чупи на изток и лежи върху този слой.

По всяка вероятност се насочва към южната порта на т. нар. трета крепостна стена. При проучванията в източна посока се установиха две струпвания от необработени камъни, без спойка. Поради голямата денивелация на терена, може да се предположи, че те са преплъзнати от горната повърхност на белия слой, при оформянето на ново трасе на улицата.

В югоизточния ъгъл на проучвания участък се установиха деструкции от XII-XIII в., части от жилища, битова пещ, боклучни ями, които се преплитат една в друга и са една върху друга.

Строителните материали от постройките са били преизползвани по няколко пъти. Поради тази причина, днес се откриват отделни детайли от тях, части от стени, подови нива и замазки, части от пещи – битови и отоплителни. Това показва, че участъкът е бил интензивно обитаван в различни периоди от живота на града, след столичния период – от XI в. нататък.

Допълнително, през различните исторически периоди, теренът е бил подравняван с донесена от някъде пръст, което е една от причините тук да се откриват и ранни материали.

През тази година бе открита медна монета на цар Иван Шишман, която може да се свърже с един от последните периоди на обитаване на Велики Преслав. В тази връзка трябва да припомним, че според една от теориите в нумизматиката, този цар е имал монетарница на Шуменска крепост, която се намира в непосредствена близост.

Особен интерес сред откритиия подемен материал през 2009 г. предизвикват три предмета:

1. Бронзов кръст енколпион (Обр. 2). Изработен е от бронз и двете му части са скрепени с шарнир, напълно запазен в момента. В образуваната кутийка от двете части е запазено късче дърво. Върху едната страна на кръста е представен разпънатия Христос, гол, а върху другата Богородица Оранта. Под ръцете на Богородица има следи от псевдо надпис.

Изображенията като цяло са традиционни за кръстовете – енколпиони, но откриването на

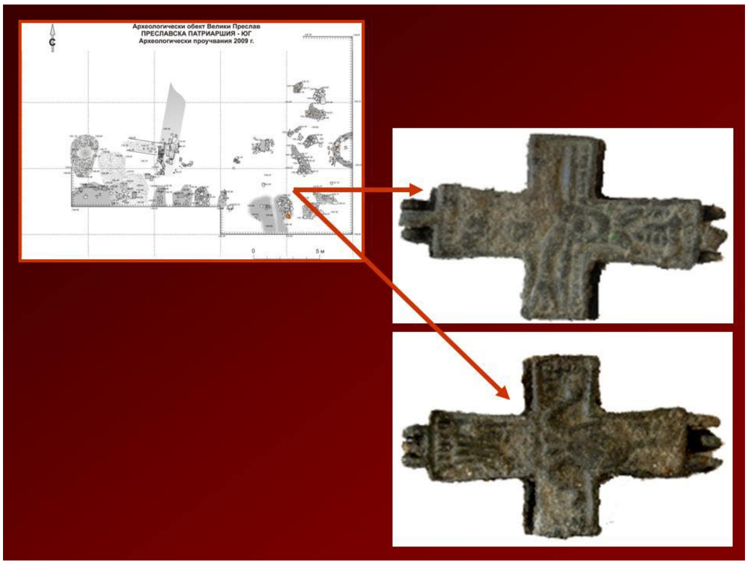
Археологически обект Велики Преслав
ПРЕСЛАВСКА ПАТРИАРШИЯ - ЮГ
Археологически проучвания 2009 г.
С
0
5 м

Обр. 2.

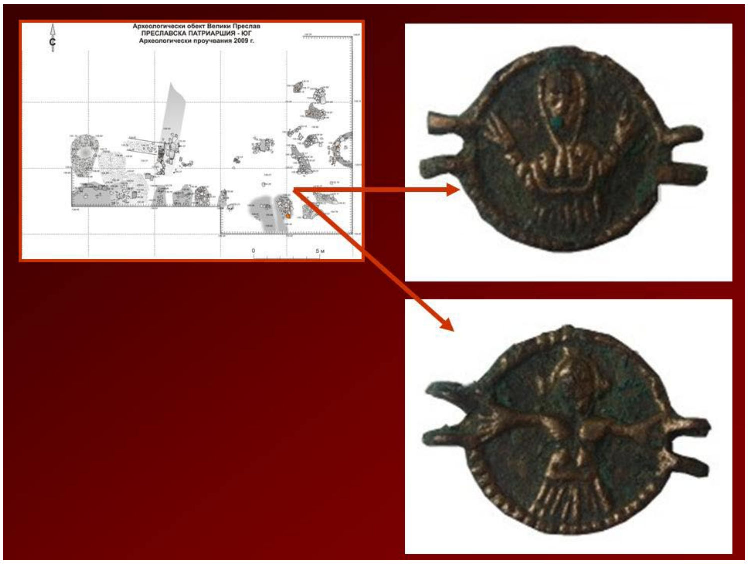
Археологически обект Велики Преслав
ПРЕСЛАВСКА ПАТРИАРШИЯ - ЮГ
Археологически проучвания 2009 г.
С
0
5 м

Обр. 3.

този екземпляр в датирана с монети археологическа среда е изключително важен момент за цялостното изучаване на този род паметници. Монетите са от първите десетилетия на XI в., към това време насочват и иконографските белези на кръста – като например – изображението на Христос гол. При по-ранните енколпиони до края на X в., Христос се представя с дълга без ръкави дреха.

2. Двулицев централен медальон от огърлие (Обр. 3). Той е изработен от бронз и представлява кръгла плочка (20 мм диаметър), завършваща в двете страни с по две ушички, през които са минавали халки за прикачване към други медальони или верижка от халки. Върху едната страна е представен Христос на кръста, гол до пояс, с околобедрена препаска, а около главата му има кръстовидния нимб, похват от иконография, сравнително по-рядко използван. На другата страна е изобразена Богородица Оранта – едно изключително майсторско изображение.

Досега подобен паметник у нас не е откриван, а неговата ориентировъчна датировка от началото на XI в., го прави извънредно ценен извор за българската средновековна история и металопластика.

Може да се предположи, че огърлието е принадлежало на висше духовно или светско лице.

3. Ритуална камбанка. (Обр. 4) Изработена е от медна сплав с високо съдържание на сребро. Представлява конус с диаметър 45 мм и височина 50 мм. На върха на конуса има отвор и околовръстен жлеб, използван вероятно за закрепване на езичето, което днес не е запазено и на самата камбанка. До сега у нас подобен паметник не е откриван, а ценността му е още по-голяма от факта, че е намерен при археологически разкопки и то в средновековната столица Велики Преслав. Вероятно тази камбанка е била използвана в християнските ритуали в някой от храмовете във Велики Преслав. И до днес подобни звънчета има по кадилниците и по кандилата в някой църкви. Според архимандрид Павел Стефанов подобни камбанки се слагат в гробовете на висши църковни съновници – митрополити, например. В нашия случай обаче, нямаме податки тук за погребение.

Трите паметника бяха открити в един квадрат, заедно с костена апликация – закопчалка. Твърде е вероятно тези метални предмети да са били укрити в кожена торбичка, която е изтляла във времето, но закопчалка се е запазила.

№17. РАЗКОПКИ
В ЮГОЗАПАДНАТА ЧАСТ НА ДВОРЦОВИЯ ЦЕНТЪР В ПРЕСЛАВ

Стойчо Бонев

Археологическите проучвания в югозападната част на Преславския дворцов център от 2005 г. насетне се финансират с целеви средства по Програма на МС на РБългария за изследване на старите български столици. В същото време те са част от многогодишна инициатива на ССА при НАИМ за разкриване и експониране на южната половина на владетелската резиденция на втората българска столица. През 2009 г. разкопките имаха продължителност един месец и се проведоха от 8 юни до 3 юли.

В периода 2005 – 2007 г. се достигна до пълното разкриване на основното ядро на внушителен архитектурен комплекс. В тази си част той е съставен от две големи сгради, ситуирани, както една спрямо друга, така и спрямо околните градежи по начин, който оформя изключително хармонична градоустройствена структура. Първата от постройките е развита в посока изток – запад и съдържа три наредени във верига големи помещения. След последното, южният ѝ надлъжен зид е продължен индивидуално към запад, като засега предназначението и дължината му остават неясни. Другата сграда има сложна композиционна схема и е разгърната северно от тази с верижен план. Тя е съставена от три корпуса, всеки от които включва по три различно големи помещения. Ансамбълът е много добре благоустроен с водопроводи и с прецизно наредена плочеста настилка в източната му част. Анализът на данните, които постъпиха, наблюденията върху планировката на градежите в тази част на Двореца и несъмнената им взаимна обвързаност, налагат извода, че новоразкритият архитектурен комплекс е южната част на Преславската патриаршия през Х в., където се е помещавала Резиденцията (жилище и канцелария) на предстоятеля на българската църква. Изясни се също така, че двете сгради не изчерпват нейното съдържание и тя се е разгръщала на значително по-широк периметър.

При това положение усилията ни през 2008 и 2009 г. бяха насочени към цялостното разкриване на ансамбъла. За да се очертае неговият завършен облик е необходимо да се установят останките и на другите постройки, каквито без съмнение има в неговите граници и са оформяли силуета и окончателната му планова композиция. Те биха могли да бъдат само на запад от двете вече разкрити постройки, по стръмния скат, който опира в западната крепостна стена. Аргументите си за едно такова твърдение съм изложил в минали отчети. Разкопките през 2008 г. в това направление не дадоха резултат по отношение на градоустройството, но за сметка на това изтеглиха границите на изкопа на 6 – 6,50 м от западната фасада на сградата със сложен план. Това беше съществена стъпка в преследването на поставената цел. Така че изкопът заложен през 2009 г. е продължение на този от предходната и разширява изследвания терен по целия фронт срещу корпусите на двете сгради с още 4,50 м.

Трябва да се отбележи, че въпреки разположените на гъсто късни вкопавания и гробове стратиграфията на насипите се установява добре.

На дълб. 1,10 м се наблюдава строителното ниво на столичните градежи, отбелязано от дебела 8-10 см ивица бял варовиков трошляк. Под нея е здравият терен с характерния зелено-кафяв цвят на пръстта. Линията на строителното ниво е на равнището на горния край на основите от ломени камъни и при самото начало на първия квадров ред. В процеса на разкоп-

Обр. 1. Общ изглед на изследвания терен от изток

ките в много сектори се наложи нейното прекопаване, за да се достигне до останки от различни епохи – градежи, съоръжения, гробове, вкопани в материка. На дълб. 0,90 м добре личи нивото на разрушаване на същите постройки, маркирано от много хоросанов трошляк и малки варовикови парчета от строителния материал. Важно е да се каже, че двете нива, които се открояват ярко в профила, не се отнасят към двете известни сгради (верижната и със сложния план), тъй като разкопките през 2008 г. вече преминаха през полоса, в която те отсъстват. Остава да се приеме, че те имат отношение към друга или други постройки в непосредствена близост. Че това е така се подсказва от няколко косвени обстоятелства, каквито са части от основите на два градежа от IX-X в., които не държат връзка с познатите архитектурни паметници и сочат наличието на нов или нови такива, които все още остават под брега на изкопа.

Става дума за два зида в квадрати $940/_{17 \text{ и } 22}$. Леглата им се откроиха в здравия терен с пълнежа си от варовиков трошляк, попаднал там след изваждането на суперструкцията. Изчерпването им разкри основи от дребни ломени камъни, широки по 0,90 м, които сочат север и запад. Засега не може да се направи връзка, както между тези два фрагмента, така и с евентуалното развитие на ансамбъла по склона към крепостната стена.

По-интересна е една друга находка в кв. $982/_{2}$. Това е основа на масивна квадратна стъпка със страна 1,50 м, изградена, както и разгледаните два зида, от дребни ломени варовикови камъни. Запазената й височина е 0,60 м. Вкопана е в здравия терен, като горният й край достига до 0,10 м под трошляковата ивица от нивото на разрушение. Така основата на стилобата се разполага на дълбочина от 0,90 до 1,50 м и впечатлява със своята дебелина, устойчивост и масивен вид.

Трябва да се обърне внимание на обстоятелството, че разкритите основи са изградени по начин съвършено различен от този при основите на двата близки архитектурни паметника. Те обаче са същите като фундаментите на църквата и северната сграда на площада с фиалата и са имали същата съдба. Това е още едно основание да ги отнесем към столичния период и то, когато се поставя началото на застрояването на крайната западна част на Патриаршеската резиденция.

Разглеждайки столичните паметници следва да отбележа, че продължи разкриването на зида, който произхожда от южния надлъжен зид на сградата с верижен план. Дължината му към запад достигна 11 м без отклонения в трасето, като запазва характера си: ширина 0,90 м, с основа от дребни, но повече от средни ломени камъни с овална форма. На отделни места са се запазили и камъни от реда над ломенокаменната основа и от тях става ясно, че той е бил изграден от такива плоски, дебели до 10-15 см с неправилна форма и различни размери, които варират от 0,40 – 0,50 м до 0,70 – 0,80 м по дължина. Всъщност такива са и камъните, които знаем от началния ред на суперструкцията на самата сграда.

Над старобългарското ниво, по-горе в стратиграфската скала, се отбелязва наличие на културен пласт от XI в. Той се регистрира от дълб. 0,70 м до 0,90 м и е представен от цяла серия стационарни и движими паметници, които очертават жилищно средище, устроено в югозападния ъгъл на разрушената вече Патриаршеска резиденция (кв.$982/_{7\text{-}17}$), функционирало почти през цялото столетие.

В кв. $982/_{17}$ се разкри масивен зид с посока изток – запад, изграден прецизно от варовикови квадри с размери 0,50-0,60 х 0,30-0,40 м, споени с бял хоросан. В източния, край където е без лице, тъй като началото му е разрушено от късна яма, са запазени два реда блокове, след което, поради голямата денивелация и на тогавашния терен, долният ред е изоставен и сега заварваме трасето продължено с блокове в един ред, съответстващ на горния ред при началото. Ширината му е 1 м, а запазената му дължина достига 3,20 м. За датировката му от важно значение са няколко обстоятелства. Най-напред е това, че е разположен много близо до зида, който произхожда от верижната сграда, чиято датировка в X в. не подлежи на коментар

Обр. 2. Основа от ломени камъни на квадратен пиластър

и от който отстои само на 0,70 м. Очевидно тяхната едновременност трябва да се изключи. Не по-малко важно е, че той няма основа под квадрите, което не е практика на строителите от X в. Освен това един поглед върху разкритото в близост през 2008-2009 г. показва, че той се свързва с едноредов градеж от блокове на север, успореден с него, също без основа, положен върху жълто-кафява насипна пръст и издигнат със същите преупотребени квадри. Тези два зида са северната и южната стени на не съвсем малка еднnetworks постройка със сигурна датировка в XI в. ширината на която по север – юг е 4,70 м. С тази сграда трябва да се свържат и всички останки на север и изток до сградата със сложен план – фрагментите от плочници с долепените до тях малки бъркала за приготвяне на бял хоросан, разкрити през 2008 г. и двете горивни съоръжения, на които се попадна през 2009 г. Първото е в кв.982/$_{12}$, съвсем близо до северната стена на постройката и безспорно е свързана с бита на нейните обитатели. Подницата е изградена с два реда плоски, правоъгълни червени керемиди, разбира се преизползвани, обмазани отгоре с дебел 5-6 см слой светлозелена глина. Именно тя е със следи от силно обгаряне. Другата пещ е малко по на север в кв. 982/$_7$, вкопана на дълб. 1,20-1,50 м. Изградена е от издължени варовикови камъни и е с предпещно пространство оградено от също такива. Дължината ѝ е 1,60 м заедно с каменните стени, а ширината 0,90 м. Особено добре е запазена формата и подът на горивната камера. Вкопана е на дълб. 1,50 м, т. е. на 0,50 м в здравата пръст далеч под нивото на разрушаване на столичните градежи. Има подковообразна форма очертана по края (по дъгата) от грижливо подредени керемиди и прецизна настилка от тухли за под във вътрешността. В този си вид тя има външни размери: ширина при отвора 0,60 м и дълбочина при върха на дъгата също 0,60 м. Ясно е, че се касае за пещ с куполно покритие, изградена от средни по големина варовикови камъни, с добре оформени горивна камера и предпещно пространство и използвана по всяка вероятност за производствени цели.

От този комплекс произхождат много находки, всички с датировка в XI в., които добре характеризират паметниците и свързания с тях културен пласт. Сред тях са оловни печати и анонимни византийски монети, лопатковидна пластина за рефлексен лък и художествено изработен петлик за колчан, свойствени за бита на късните номади, два оловни нагръдни кръста, твърде примитивни като модел и изработка, та дори и две керамични акустични тръби, оформени в единия край като четирилистна розета.

Вече съм отбелязвал, че монументалните сгради в Патриаршеската резиденция са разрушени до нивото на терена през XI в., но старобългарският културен пласт е окончателно унищожен през XII в., когато протича прокопаването на огромни и многобройни ями, перфорирали нагъсто на практика цялата площ. Не е по-различна картината и в новопроучения през 2009 г. сектор. В не особено широката ивица се регистрираха нови шест ями, от които се изчерпаха три. Ще спра вниманието само на две от тях главно поради забележителния им пълнеж. Едната е точно върху масивния южен зид на постройката от XI в., пробила го е и порядъчно го е разрушила, другата е непосредствено от север и опира в северното лице на същия зид. Двете са еднакви като размери, имат цилиндрична форма с диам. 1,20 м и дълбочина от горния край на квадрите 1,30 м. В тази върху зида се откри голям брой огромни варовикови квадри и архитектурни детайли. Изумителното е как такова количество каменен материал е могъл да бъде побран в ямата и единственият отговор е, че той е бил специално подреждан и напасван, за да се получи ефект, какъвто не би могло да има ако е хвърлян вътре в безпорядък. Подобно е положението и при другата яма. Битов материал и в двете не се откри. От всичко това следва, че те са били прокопани специално, за да погълнат строителния материал от близка столична сграда в края на XI или в самото начало на XII в. Що се отнася до блоковете, то размерите им са впечатляващи и доколкото може да се съди за надземния градеж на верижната сграда и на сградата със сложен план, те не произхождат от тях. Дължината на квадрите варира от 0,70 до 0,80 м, ширината от 0,40 до 0,50 м. Набива се в очи извънредно умелото им и прецизно издялване. Специален интерес представляват детайлите от декоративна скулптура, сред които един много голям корнизов дял с два реда дентикули, дълъг 0,90 м и широк 0,40 м и друг със силно изпъкнал торус, кантиран от високи ръбове. Макар и с груби силуети изработката им издава високо владеене на каменоделската техника и нюансите в пресъздаването на един и същ декоративен елемент. Сред материалите са още няколко корниза с дебел и увиснал торус, мраморна плочка с релефна палмета, мраморни рамки от подови пана.

Изясни се донякъде ситуацията с некропола от XIII в., първите гробове от който се появиха още през 2008 г. Сега се разчистиха още 10 гроба, предимно на деца и млади индивиди, положени по християнски обряд. Като факт в археологическата среда всички те, а и многото други, които ще се разкрият в бъдеще, повдигат няколко важни въпроса. Преди всичко прави впечатление това, че са вкопани в материка, на немалка дълбочина, която достига 1,60 м от сегашното ниво или на 0,90 – 1 м от съвременния им терен. От това следва, че те са от най-ранните в некропола, като се има предвид ситуацията по разполагането на гробове над останките на сградата със сложен план, където повечето са вкопани в културен пласт. Освен това тези гробове бележат със сигурност началото на нова концентрация на погребване, отделна и различна от групата гробове над двете постройки. Там, както е известно, над централния корпус на сградата със сложен план и над третото помещение на верижната сграда полагането на гробове прекъсва и в протежение на 8-10 м към запад погребения не са правени. Появата на новата група гробове е указание, че тук се разгръща ново гробнично поле, и че някъде в близост може да се очаква постройка, която е имала сакрален характер.

Най-отгоре във вертикален план на дълб. 0,40-0,70 м. се е отложил късносредновековен културен пласт, характеризиран добре от голямо количество материали – тънкостенна битова керамика, по-рядко части от съдове със сграфито украса, керамични и оловни прешлени, железни и медни предмети, много от т. нар. корубести византийски монети, понякога и български от XIII-XIV в. Следи от късносредновековни жилища обаче няма и отново възниква въпросът, който стои от години наред, и който засега не намира смислен отговор. И действително е трудно при това положение и при такива дадености да се обясни образуването и отлагането на такъв мощен културен пласт, който издава много интензивен живот и по стечение на обстоятелствата е стигнал до нас почти ненарушен.

Разкопките в югозападната част на Дворцовия център в Преслав са важна стъпка в изследването на неговата съвършена градоустройствена структура. През 2009 г. те навлязоха в решителна фаза и съм твърдо убеден, че трябва да бъдат продължени целенасочено до пълното разкриване на Патриаршеската резиденция от X в.

№18. МАНАСТИР НА ЧЪРГУБИЛЯ МОСТИЧ, М. СЕЛИЩЕ, ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ

Росина Костова, Казимир Попконстантинов

Комплексът, известен като *Манастира на чъргубиля Мостич*, е разположен в югоизточния край на източната ниска равнинна част на Външния град на Преслав, известна като м. Селище. Настоящите археологически разкопки са част от четвъртата кампания в историята на неговото проучване, която започва през 2005 г. под ръководството на К. Попконстантинов. В четири поредни археологически сезона бяха разкрити основи на по-ранни от манастира сгради, както и на манастирски сгради, разположени южно и източно от „църквата на Мостич". Проучването на терена около църква №5, разположена само на 30 м източно от „църквата на Мостич" установи специфичния начин на фундиране на сградата, както и нейното синхронно функциониране с манастирския комплекс. Трите гробни камери за погребване и препогребване, открити южно от „църквата на Мостич" хвърлиха светлина върху монашеските погребални практики, следвани в манастира. Решаващо значение за изясняване на неговата история, обаче, има двуделната гробна камера в западния портик на „църквата на Мостич". Надписът върху тухлата, открита в източното отделение на гробната камера, антропологическият анализ на костните останки и сигилографският материал, откриван през годините в комплекса, дадоха основание на екипа да го реинтерпретират като манастир, основан и покровителстване от Георги монах и синкел български.

През сезон'2009 усилията на проучвателския екип бяха съсредоточени в решаване на следните задачи:

I. Югозападна верижна сграда.

С цел установяване на плана на сградата, западно от Южната манастирска сграда и нейното място в строителната история на комплекса, предприехме проучване в западна посока от откритите през миналия сезон основи. В резултат на това бе разкрита частично сграда, ориентирана по оста изток - запад като трябва да отбележим, че нейната ос, с леки отклонения, съвпада с оста на Южната манастирска сграда. Установената досега дължина е 20 м, а ширината е 3,20 м (Обр. 1).

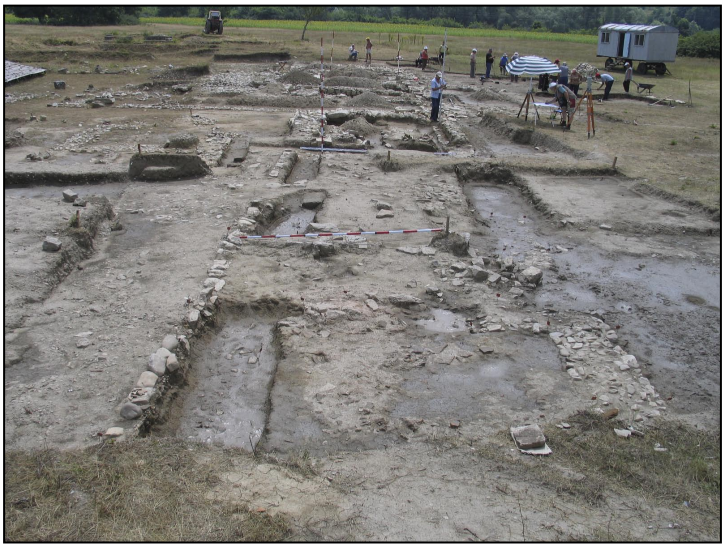

Обр. 1. Югозападна сграда: поглед от запад

Очертават се две верижно разположени помещения като първото от изток на запад е с вътрешни размери 5,20 х 3,20 м, а второто е почти два пъти по-дълго (9,20 х 3,20 м). Поради това, че основите не са запазени в суперструкция, нямаме данни за входове между тях. Основите са установени на дълбочина 0,40-0,50 м от съвременния терен. Те са плитко вкопани (0,10 м) в културен пласт с фрагментирани керемиди, въгленчета, хоросанови бучки и керамични фрагменти от Х в. В резултат на сондажа направен в североизточния ъгъл на първото помещение установихме, че основата на северната стена се състои от три реда средно големи речни волутъци (0,10 х 0,15 м), местни сиви плочести камъни (0,70 х 0,40 х 0,20 м), средно големи каменни блокчета със загладени лица (0,30 х 0,10 м), фрагментирани тухли и керемиди като между редовете има глинести пластове с дебелина 2-5 см. Основата на източната стена е изградена само от един ред средно големи речни волутъци с глинена спойка. Дебелината на основите на надлъжните и напречните стени на сградата варира между 0,70 – 0,80 м. Стените са били изградени от местен планински камък на глинена спойка, а покривът е бил покрит с керемиди, за което свидетелстват деструкциите, регистрирани в западната половина от сградата. В първото помещение бяха открити керамични съдове със зелена глазура, както и фрагменти от белоглинена паница с рисувана украса, която може да се възстанови в значителна степен. Бордюрът е украсен с орнамент „пауново перо”, а централната част е заета от изображение на грифон. Интересно е да се отбележи пластът от речен чакъл, който се установява на дълбочина 0,40 м върху основите на сградата и който в предишните сезони бе установен и източно от Ранната верижна сграда. В югоизточния край и покрай северната стена на новоразкритата сграда бяха установени по-късни основи от речни и планински камъни на глинена спойка. В пласта над деструкциите от сградата бяха открити керамични фрагменти от XII-XIII в., както и монети от 30-те – 50-те години на XIII в.

II. Двуделна сграда западно от Ранната верижна сграда.

През 2007 г. западно от Ранната верижната сграда на дълбочина 0,60 м попаднахме на североизточния ъгъл на сграда, чиито основи с дебелина 0,70 м са градени от речни волутъци на глинен разтвор. През изминалия сезон успяхме да изясним напълно нейния план. Тя представлява двуделна сграда, ориентирана по оста изток-запад и е успоредна на новоразкритата Югозападна верижна сграда (Обр. 2). Вътрешните размери на сградата са 5,75 м дължина и 3,20 м ширина. Двете помещения имат различни размери, като източното е по-голямо (3 х 3,20 м), а западното е по-тясно (2 х 3,20 м). В пласта от вътрешността на помещението бяха открити керамични фрагменти от Х в. и животински кости. И тук регистрираме пласт от речен чакъл (0,05 м), чернозем (0,20 м) и жълта пръст (0,20 м) над основите на сградата. В него бе открита монета от 30 – 40-те години на XIII в.

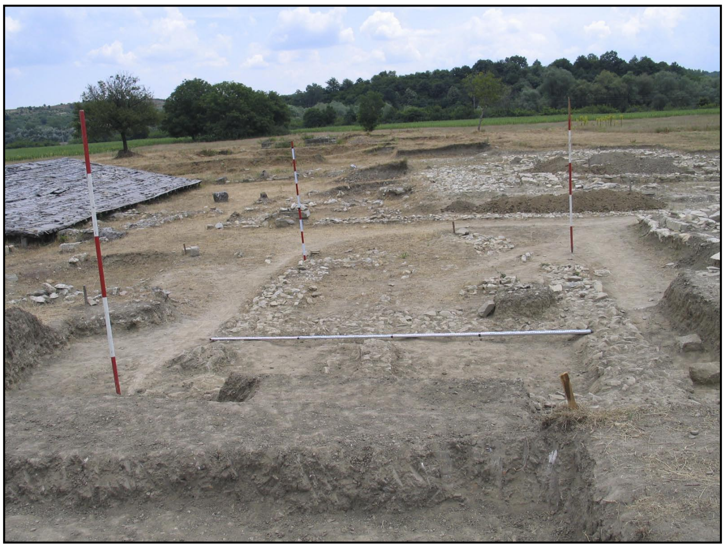

Обр. 2. Двуделна сграда: поглед от запад

III. Проучване на Южната мана-

стирска сграда

С цел установяване на градежа на основите на откритата през 2008 г. Южна манастирска сграда, както и на нейното място в относителната хронология на комплекса предприехме поредица от сондажи в четирите помещения и от външната страна на южната, северната и западната стена. Стратиграфската картина, която установихме във вътрешността на сградата може да се обобщи по следния начин. На дълбочина 0,30-0,40 м от съвременния терен попадаме на пласт от речен чакъл и фрагментирани керемиди в помещение №2 , както и пред неговата южна фасада. Под чакълестия пласт на дълбочина 0,50 м следва тъмно сив пласт с въглени и следи от горене, който установяваме и в помещение №3. В този пласт откриваме животински кости, фрагменти от дебелостенен съд със зелена глазура, гвоздеи. Особено внимание заслужава факта, че именно в този пласт в североизточния ъгъл на помещение №2 попаднахме на яма, в която на дълбочина от 0,50 до 0,80 м от съвременното ниво открихме десетки мраморни сегменти за подова мозайка с различни форми и размери, големи фрагменти от мраморни плочи и корнизи, фрагментирани тухли и керемиди, както и керамични фрагменти от амфоровидни съдове със зелена глазура и стени от амфори. В южната половина на помещения №2 и 3 под пласта от речен чакъл и керемиди разкрихме ниво от големи плочести камъни (0,50 х 0,20 м, 0,40 х 0,30 м), положени в жълт песъчлив пласт (Обр. 3).

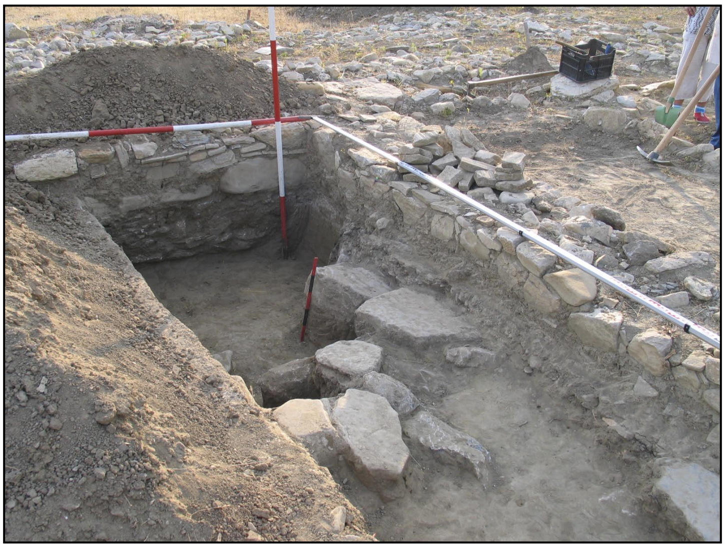

Обр. 3. Сондаж в югоизточната част на помещение №2: поглед от северозапад

Тази стратиграфска картина в общи линии бе установена и по отношение на фундирането на външните стени на сградата и разделителните стени на помещенията. Южната стена е положена на 0,30 м дълбочина в културен пласт с хоросанови бучки, дребни камъчета, фрагментирани керемиди, малко керамични фрагменти и дори един мраморен правоъгълен сегмент от подова мозайка. Тя се състои само от един ред камъни на глинена спойка като в някои участъци са ползвани средно големи ломени камъни, а в други големи обработени камъни с изгладени лица. Северната стена също е вкопана в културен пласт, но на дълбочина 0,80 м. Състои се от четири реда грубо обработени камъни и речни волутъци на глинена спойка вкопани 0,10 м в пясъчников пласт, един ред големи речни камъни и един-два реда местни камъни с обработени лица, изравнявани с керемиди. Западната стена е вкопана на дълбочина 0,30 м, запазените два реда от местен сив камък стъпват върху участък от източната основа от речни волутъци на Ранната верижна сграда. Разделителните основи между помещения №1 и 2 и между №2 и 3 са положени в чакълест пласт с въглени на дълбочина 0,20 м и са градени от един-два реда речни волутъци и един ред местни камъни с обработени лица, изравняван с фрагментирани керемиди. По-различна е ситуацията установена при разделителната стена между помещение №3 и 4. Тя е изградена от четири реда добре обработени местни камъни и големи речни волутъци, като в северозападния ъгъл на помещение №4 стъпва върху каменна база за дървена колона. Нещо повече, тя продължава в северна посока и всъщност северната основа на помещения №1 – 3 е долепена на фуга към нея. С други думи, изглежда помещение №4 е по-дълго в северна посока от останалите.

Бяха направени сондажи и покрай основата, установена на 0,70 м северно и успоредно на северната основа на Южната сграда. Тя е фундирана на 0,60 м в съвременния терен. Най-горният ред е от местни сиви камъни, под който има един-два реда речни волутъци, дребни камъни и чакъл. Изглежда това е основа от сграда, по-късна от Южната сграда.

В заключение можем да обобщим резултатите археологическите проучвания през 2009 г. в следните насоки:

– Пространството югозападно от „църквата на Мостич” е било интензивно застрояване в сравнително кратък период от време между Х и ХІ в. В светлината на находките от Югозападната верижна сграда и най-вече, белоглинената паница с рисувана украса, открита в едно от помещенията, може да се каже, че тя е имала жилищни функции в активния период на манастира през втората половина на X в. Северозападно от тази и разположената северно от нея двуделна сграда не бяха установени структури като вероятно става дума за дворно пространство, от което най-значимите находки са два византийски анонимни фолиса клас А2 и А3. Пластът от речен чакъл, който покрива основите и деструкциите на двете сгради вероятно е от разлив на река Тича. След това обаче този сектор от комплекса е обитаван, както свидетелстват керамичният материал и шестте монети, латински и български имитации, от първата половина на XIII в.;

– Южната верижна сграда е била предхождана от по-ранни структури, вероятно една или повече сгради. Това е станало след преустройство на една от двете църкви, което би могло да обясни фундирането на сградата в насип с множество мраморни сегменти от подова мозайка. На този етап от проучване все още не може да се изясни плана на сградата в източна посока;

– Основата на сграда северно от Южната верижна сграда поставя въпроса за изясняване на стратиграфията на двора, южно от „църквата на Мостич”.

** Нумизматичният материал е определен от Ст. Михайлов, завеждащ отдел „Нумизматика” в РИМ – В. Търново.*

Литература

Костова 2006: Р. Костова. „Манастира на Мостич” и проблемът за манастирите, основани от частни лица в България през X в. – Известия на археологическия институт, 39, 2006, 271 – 287.

Попконстантинов, Костова 2007: К. Попконстантинов, Р. Костова, Манастира на чъргубиля Мостич, м. Селище, В. Преслав. – Археологически открития и разкопки през 2006. София, 2007, 567 – 569.

Попконстантинов, Костова 2008: К. Попконстантинов, Р. Костова, Манастира на чъргубиля Мостич, м. Селище, В. Преслав. – Археологически открития и разкопки през 2007. София, 2008, 629 – 632.

Попконстантинов, Костова 2009: К. Попконстантинов, Р. Костова, Манастира на чъргубиля Мостич, м. Селище, В. Преслав. – Археологически открития и разкопки през 2008. София, 2009.

№19. СЕВЕРОИЗТОЧЕН ЪГЪЛ НА ВЪНШНА КРЕПОСТНА СТЕНА НА ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ (МЕЖДУ МЕСТНОСТИТЕ „ВАРЕНИЦИТЕ” И „ИЛЧОВА БАХЧА”, СЕВЕРНО ОТ Р. РУМСКА)

Георги Майсторски, Пламен Славов

Разкопките на Източната крепостна стена на Външния град на Велики Преслав дадоха твърде интересни резултати в последните 5 сезона. Установено бе наличието на плътни крепостни кули, разположени през около 120 м по нейното външно лице. В Североизточния ъгъл бе регистрирано значително отклонение към север, спрямо придобилите популярност планове, а непосредствено пред източното лице на ъгъла бе открита хоросаново-дървена структура, свързана по местоположението и датировката си със строителството на крепостните съоръжения.

В проучвателния екип, освен ръководителите, бе включен Бойчо Христов – техник, а за подемната работа бяха наети 15 работници от В. Преслав. Теренното проучване бе извършено в периода 13 – 30.04.2009 г.

Сега вниманието ни бе насочено към откритата през ноември 2008-а Кула 3 (Сондаж 20), както и към изясняване на редица въпроси в самия ъгъл на крепостта. Откритите по ИКС на три плътни крепостни кули, чиято дължина възлиза на 8 м, а ширината – на 3,25 м, не е в съзвучие с параметрите (6 х 3,25 м) на една кула по северната стена, проучена и публикувана от Р. Рашев. Това различие изискваше да направим опит за локализиране на поне една кула по СКС, незасегната от съвременно строителство, като по този начин потвърдим или отхвърлим известните вече резултати.

СИ ъгъл на ВнКС (Сондаж 18). Усилията ни бяха концентрирани в изясняване на характера и структурата на крепостното съоръжение. Свързани бяха изкопите на сондажи 17 и 18, а тези в северна и южна посока бяха максимално разширени.

Целият сектор е прорязан от няколко дълбоки съвременни траншеи, които сериозно са нарушили целостта на крепостните съоръжения.

Северно от ъгъла в наши дни е построен склад за ГСМ, при което с багер са изгребани автентични пластове с дълбочина над 1 м, а обратно са положени червена сбита пръст и чакъл. Дълбоко в субструкцията на ъгъла бе врязана траншея за електрически кабел, захранващ близкия осветителен стълб. В североизточния участък на Сондаж 18, на дълбочина 1,20 м под нивото на оцелелите редове чакъл от субструкцията, открихме няколко дупки от пилоти – сиви във вътрешността си и кафяви по периферията – както ги срещахме при Кула №2 и други участъци. Въпреки крайната разрушеност на структурите, може да се допусне, че ъгълът е бил укрепен със солидно крепостно съоръжение – най-вероятно кула. Формата и е невъзможно да бъде определена с категоричност, макар дъговидно извитата западна граница на разкритата субструкция да подсказва за кръгла кула от типа, познат при строителството на Вътрешния град. Измерената приблизителна ширина при основата на съоръжението е 5 м, а тази на северния и източния зид, съответно до 3,50 м и не по-малко от 2,50 м.

В центъра на сектора, след съединяване на двата стари изкопа, бе открит вътрешният ъгъл на сглобката между СКС и ИКС – той е плавно заоблен, а не ъгловат – особеност, която би могла да има отношение към формата на кулата.

Хоросаново-дървена структура бе открита на 4,50 м източно от СИ ъгъл, където бяха запазени следи от дървен стълб и хоризонтално положени греди, а на 1,50 м източно от тях се разгръщаше хоросаново ниво. През настоящия сезон изкопът бе разширен в източна, северна и южна посока, като размерите му са 12,30 х 7 м. При това разкритата структура достига дължина 9,50 м (СЗ – ЮИ) и ширина – 5,20 м. Установи се голямо, горяло до отухляване петно по протежение на хоросановото ниво, което обхваща неговата ЮЗ полоса. Това обгаряне може да се свърже с дървената конструкция на проучваната извънкрепостна постройка, но веднага трябва да добавим, че върху хоросановия слой не са налице следи от цялостно опожаряване. Открито бе ново легло за стълб, което, заедно с това от миналия сезон, очертава гръбнака на дървената конструкция – стълбове, разположени по дължината на сградата, вероятно в нейната среда. Разстоянието от стълбовете до ЮЗ граница на хоросановата настилка е 2,50 м, след което следва 0,90 м кафява ивица от сбита пръст без хоросан. Ако приемем тези размери за ½ от ширината на постройката, то общата е достигала ок. 6,80 м. Дължината не е възможно да се предположи сега, но без съмнение е надхвърляла 10 м. Поради сериозното съвременно замърсяване на терена и липсата на характерни находки, на този етап е трудно да определим

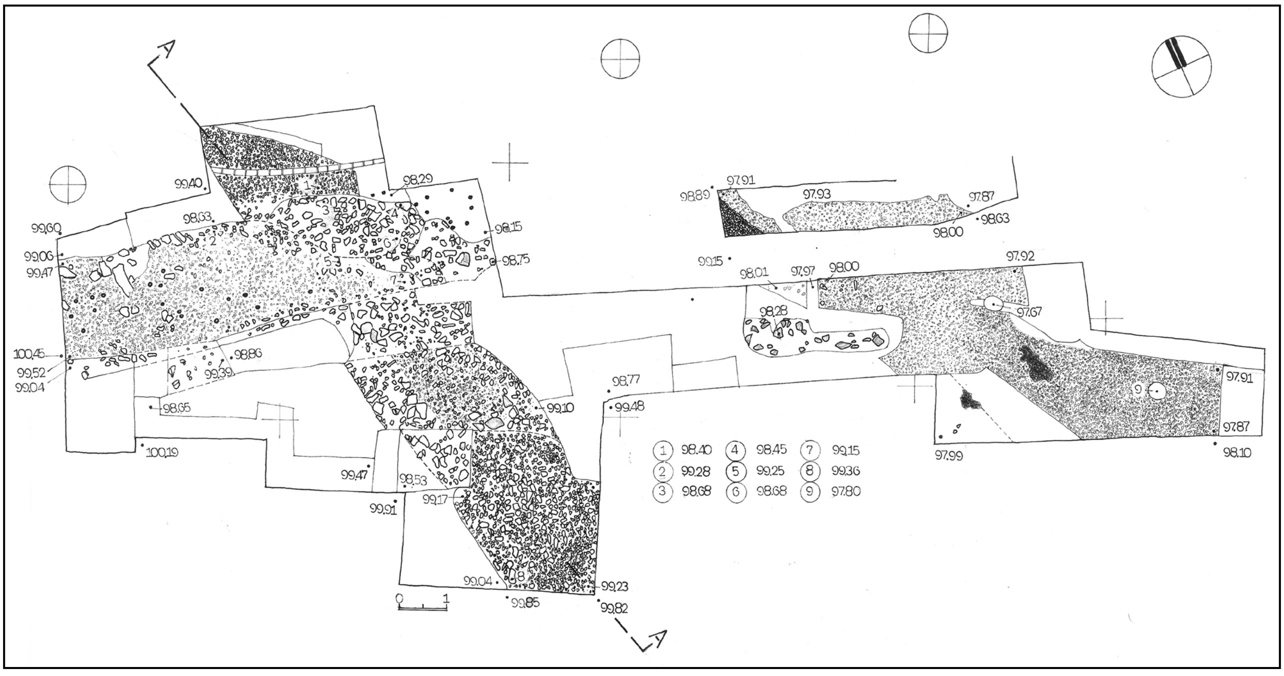

Обр. 1. Общ план на Сектор „Североизток"

предназначението на дървената постройка с хоросанов под. Още в първоначалното нейно оповестяване, ние предположихме, че тя има връзка със строежа на крепостта и трябва да се датира в периода от края на IX-X в.

Обр. 2. Сектор „Североизток" – дървено-хоросанова структура

Сондаж 20 (Кула 3). Тук бе проучен квадрат с приблизителни размери 5 х 5 м, който разкри почти цялата основа на кулата и хоросановото ходово ниво от нейната северна страна. Няма запазени квадри по кулата, а няколко големи камъка от местни породи подсказват как е била запълнена сърцевината на градежа. Нивото от север пази следи от дървени стълбове с диаметър от 0,10 до 0,18 м – белег за лека дървена конструкция. Разкопа се рехав черен насип с дебелина 0,20-0,30 м, който очертаваше плътно ъгъла между стената и кулата и съдържаше голямо количество битова керамика от IX-X в. Сред находките бе и силно корозирала желязна стрела. Липсата на материали, които биха могли да се датират в XI в., показва, че този насип се е отложил в периода на функциониране на крепостта.

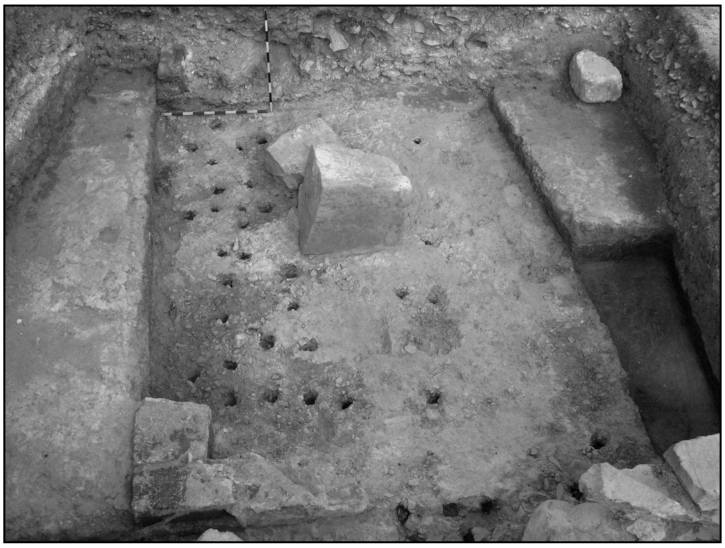

Обр. 3. Сондаж 20 – Кула 3 с хоросановите нива

Сондажи 21 и 22. Проверката за наличие на кула по СКС бе една от основните задачи на тазгодишното проучване. Отправна точка за полагане на Сондаж 21 по северното трасе бе точното разстояние от СИ ъгъл на Външния Град до Кула 3 – 120 м. Сондаж 21 бе положен пред лицето на проекцията на крепостния зид и бе с размери 5 х 1 м (И – З). В процеса на издирване разкопахме и втора траншея, на 5 м източно от сондажа, размерите на която са 2 х 1,50 м. Резултати: а/– липсват податки за крепостна кула между 110-ят и 120-ят метър; б/– пред лицето на зида се потвърди наличието на канавка за дъждовни води, широка до 0,60 и дълбока до 0,40 м; в/– в центъра на сондажа бе открито струпване на дялани варовикови блокове с размери 0,50 х 0,30 х 0,20 м, както и поне два капака от зъбери. По наше мнение тук е рухнал зъбер от стената. Сондаж 22 е Г-образен, разположен напречно на крепостния зид, при 60-ия метър от СИ ъгъл. Съвременната дейност е унищожила дори хоросановия слой от подложката на стената, но насипът е съхранил немалко фрагменти битова керамика – доказателство за живота в този участък през X в. На дълбочина 1,20 м се разкри крепостната стена с ширина 3,10 м. Горният пласт на субструкцията е от плочести камъни и речни волутъци. Установяваме наличие и на пилоти.

Сезон 2009 бе един от трудните в чисто археологическо отношение за проучвателския екип на обект „Яза – ИКС – СИ ъгъл на Външния град на В. Преслав". Многобройните примери за разрушителна съвременна дейност бяха погубили и последните останки от крепостно съоръжение при СИ ъгъл на крепостта, чувствително бяха обезличили дървено-хоросановата структура пред стената, както и челото на Кула 3. Въпреки това бе придобита ценна информация за особеностите на разкритите крепостни съоръжения, като бе изказано и предположение, че ъгълът е укрепен с кръгла кула, източно от която е била разположена дървена постройка с хоросанов под, обслужвала строежа на Симеоновата столица.

През следващите етапи на проучване първостепенна задача остава откриването на кула по северната крепостна стена и доразкриване на дървената постройка при СИ ъгъл. Не е изоставена идеята да бъде локализирано и проучено съоръжението, което е отвеждало водите на р. Румска през ИКС. Днешното и корито, по спомен на стари хора, е изкуствено продълбано, но при силни пролетни води рекичката поема старото си русло и може да ни улесни в тази задача. Неизяснените въпроси около крепостното съоръжение при СИ ъгъл могат да намерят своя отговор в огледално разположената СЗ ъглова кула. Преди години тя е била частично разкрита при земекопна дейност и според Т. Тотев има кръгла форма. Единственият начин обаче това да се провери и документира, както и да се върне кулата към живот, са археологическите разкопки.

Литература

К. Шкорпил. Паметници от столица Преслав. – България 1000 години 927-1927. I. София, 1930, Плиска-Преслав, 4, София, 1985.

Р. Рашев. Българската езическа култура VII-IX в. София, 2008, 55 и сл.

№20. НАБЛЮДЕНИЯ ПРИ ИЗВЪРШВАНЕ НА ИЗКОПНИ РАБОТИ КРАЙ АРХЕОЛОГИЧЕСКА БАЗА – ГР. В. ПРЕСЛАВ

Кремена Стоева

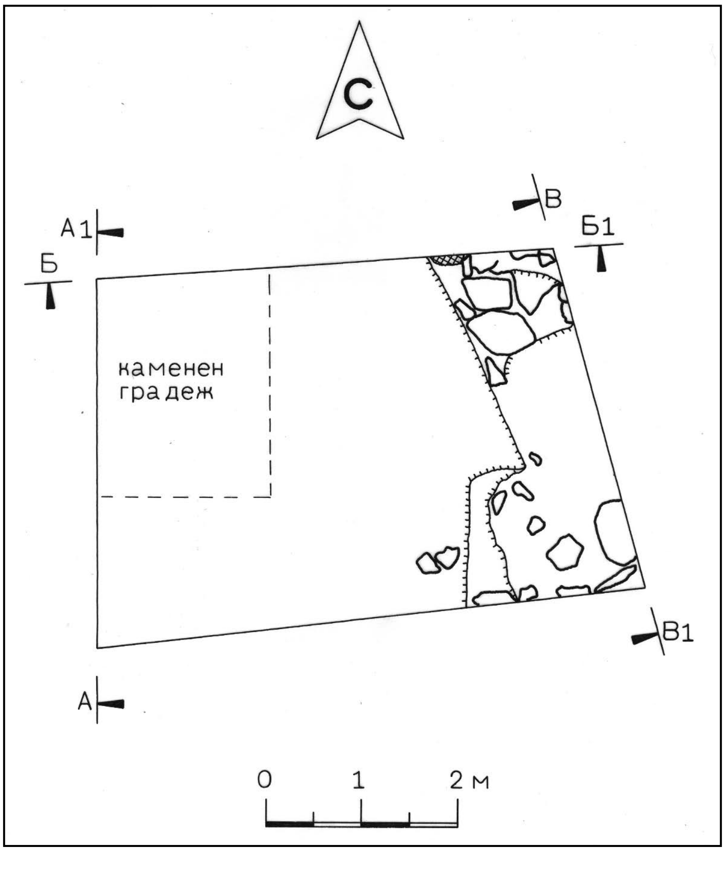

Обр. 1. Изкоп за хидрофор при Археологическа база – гр. В. Преслав

През месец март 2009 г., в източния двор на Археологическа база – гр. В. Преслав (която се намира в североизточната част на Вътрешния град), бе положен изкоп за хидрофор, с размери 6 х 4 м и посока изток – запад. Още на дълбочина 1 – 1,20 м, кофата на багера попадна на масивни грубо обработени плочи и камъни, които показаха, че изкопът пресича един или повече каменни градежи. Наличието на тези структури и гроб в северния профил, наложиха временното прекратяване на изкопните работи. С помощта на двама служители от Археологическата база, гробът бе доразкрит, а изкопът почистен, доколкото беше възможно в рамките на един работен ден. Макар и грубо, подравняването направи възможно проследяването на стратиграфията в профилите на изкопа. На дълбочина до 0,70 – 1 м, насипът се състои от еднородна черна пръст, в която се различава единствено структурата на съвременна яма в югозападния ъгъл на изкопа, запълнена със строителни отпадъци – керемиди, цимент, буци вар и чакъл. Тя пресича битова яма с диаметър 1,40 м, в чийто насип се откриха едри камъни и фрагменти тънкостенни съдове, характерни за периода XIII-XIV век. Под хумуса, в западния, северния и източния профил, се наблюдава слой жълто-зелена глина с грубо обработени камъни и плочи.

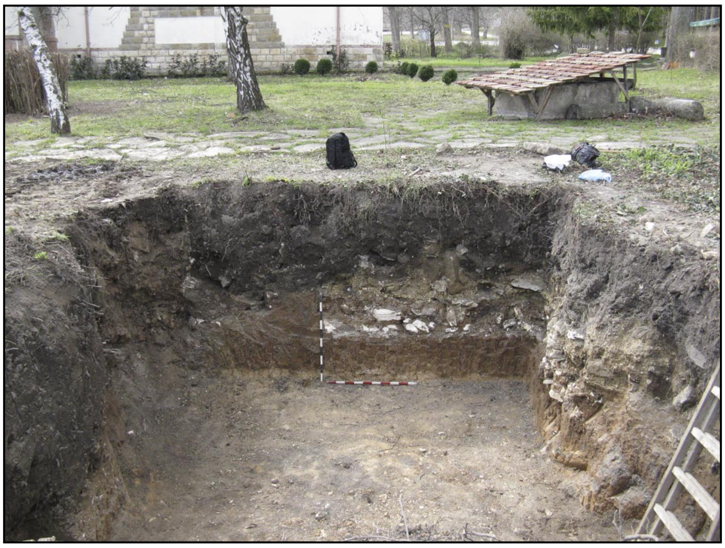

Обр. 2. Изглед на запад

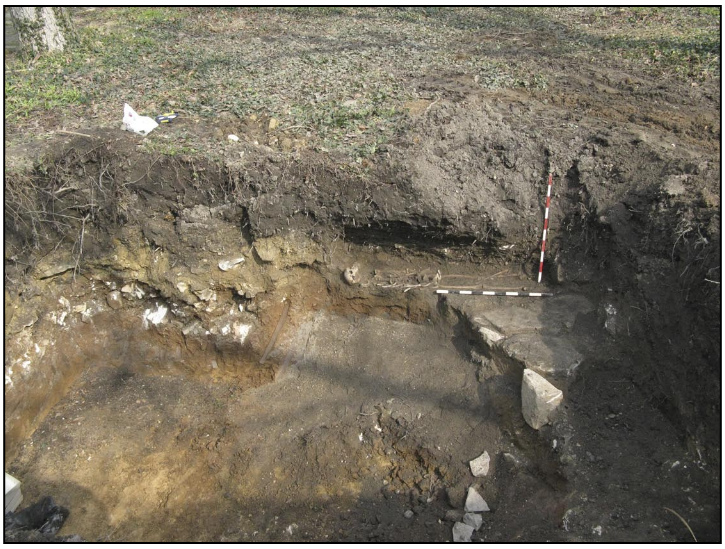

Обр. 3. Изглед на северозапад - основи на сграда, гроб и плочник

Той е с дебелина приблизително 0,50 м и представлява изравнителен пласт над основите на разрушени зидове. Те са вкопани в здравата червено-кафява пръст (която се достига на дълбочина 1,10 – 1,25 м) и са изградени от дребни, средни ломени камъни и червена глина. На 2 м от съвременния терен се достига материка – жълта песъчлива пръст и дребен чакъл. Основи на сгради са пресечени в северозападната и югоизточната част на изкопа. В северозападния край е пресечен ъгълът на сграда, която се развива в северна и западна посока (Обр. 1, 2). Нейните основи достигат дълбочина 1,70 м и са вкопани на 0,60 м в здравата пръст. В северния профил изравнителният пласт жълтозелена глина е нарушен от гроб, с дълбочина 1,20 м от съвременното ниво (Обр. 3). Мъртвият е погребан по християнски обряд, с ръце положени на таза. Гробната яма (0,60 х 2 м), е била оградена от камъни с различни размери и фрагментирани керемиди. Под костите се наблюдават дребни въглени, няма находки и следи от ковчег. В насипа се откриха фрагменти тънкостенна битова керамика, които отнасят вкопаването на гроба най-рано в XIII-XIV век. След неговото изчерпване, се установи, че гробът достига нивото на плочник, положен върху здравия терен.

Той се развива на север и на изток, където достига основа, вкопана на 0,70 м в здравата пръст (Обр. 1, 3). Тук също се наблюдава изравнителен слой над разрушената основа. В него се откриха два фрагмента от старобългарски съдове, характерни за X век и част от плоска стъклена гривна с рисувана украса. Пластът жълтозелена глина е прерязан от по-късни ями – в югоизточния ъгъл на изкопа и в централната част на източния профил. В пълнежа на последната се откриха фрагменти битова керамика от XIII-XIV век и медна корубеста монета със силно заличен релеф. В южната си част изкопът най-вероятно е пресякъл жилище, вкопано на 1,30 м от съвременното ниво.

Наблюдението при извършване на изкопни работи за изграждането на хидрофор при Археологическа база „В. Преслав” показа, че съоръжението пресича основите на сгради, свързани от плочник, които на по-късен етап са били разрушени и запълнени с насип от жълтозелена глина и камъни. Находките в този слой отнасят разрушаването на сградите и подравняването на терена най-рано в X в. Установяването на плана, размерите и датировката на регистрираните структури са възможни единствено с методите на археологията.

№21. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „БАЗИЛИКА, НЕКРОПОЛ И КУЛТОВИ ЯМИ” В М. ДЕЛИ-ДУШКА КРАЙ ГР. В. ПРЕСЛАВ

Кремена Стоева, Тодор Балабанов

Проучванията в м. Дели-душка се провеждат за трети пореден сезон. През 2009 г. разкопките бяха финансиране от АМ „В. Преслав” и продължиха 15 работни дни, с осем работника. В проучванията взе участие Димитър Димитров – екскурзовод в АМ „В. Преслав”, а геодезичното заснемане на обекта бе извършено от инж. Св. Стоянов (НАИМ при БАН, Филиал Шумен).

В м. Дели-душка са проучени две църкви – базилика с Т-образен план (Иванова 1948, 65 – 70) и кръстокуполна църква със запълнени междураменни пространства, датирана в X век (Станчев 1955, 419 – 426). Макар че разкопвачите В. Иванова, Ст. Станчо и Ив. Жандова отнасят базиликата към IV-V век, по-късно Кр. Миятев я обявява за старобългарски паметник въз основа на нейния градеж и липсата на открито късно-антично селище (Миятев 1965, 90). Тъй като архитектурният план на тази

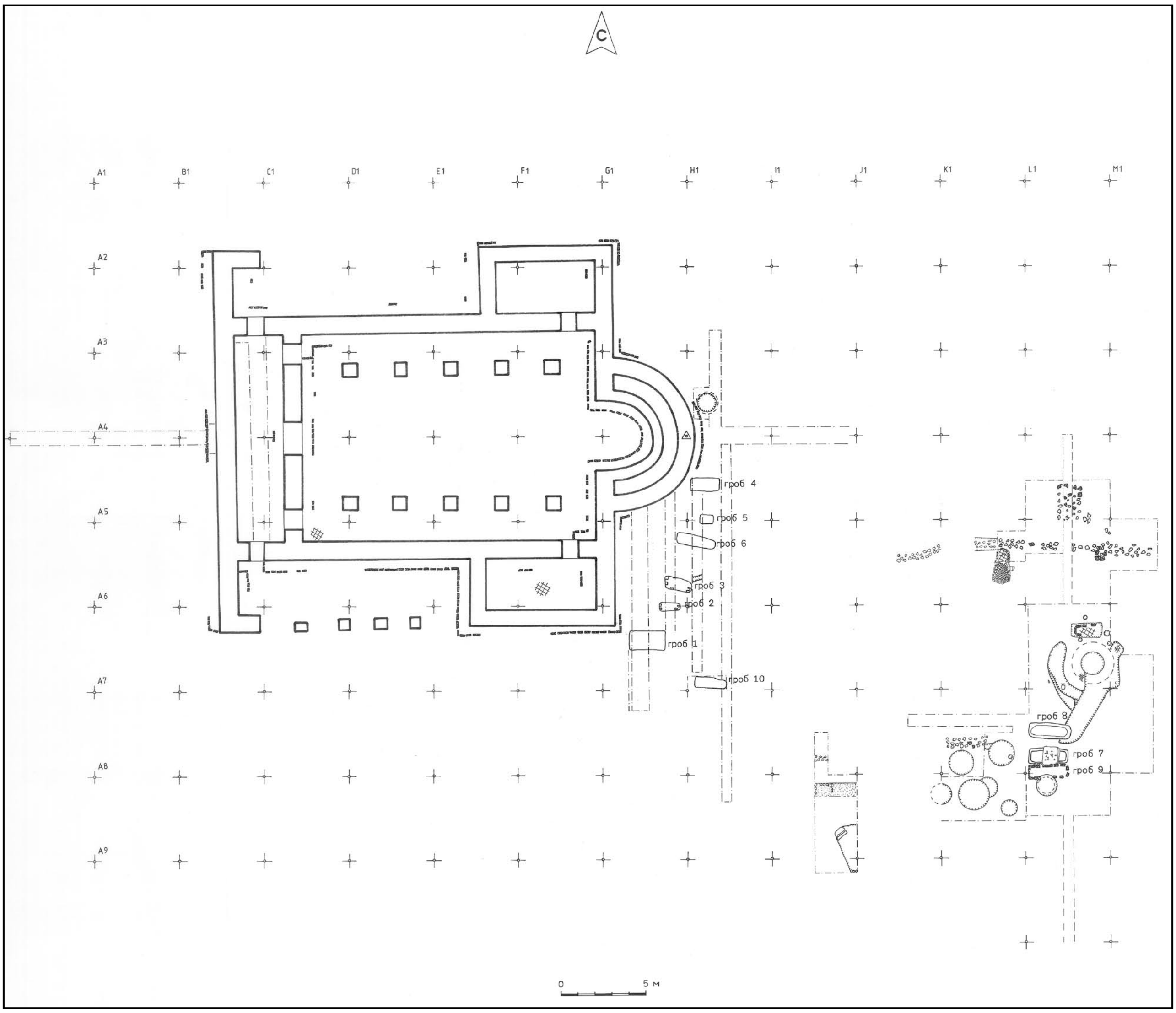
С
A1
B1
C1
D1
E1
F1
G1
H1
I1
J1
K1
L1
M1
A2
A3
A4
A5
A6
A7
A8
A9
гроб 4
гроб 5
гроб 6
гроб 3
гроб 2
гроб 1
гроб 10
гроб 8
гроб 7
гроб 9
0
5 м

Обр. 1. Базилика в м. Дели Душка (IV-V век) и проучените сектори източно от нея църква има силното сходство с проучваната от нас базилика №4 в аула до с. Хан Крум, през 2007-2008 г. (в рамките на проучванията в аула), в различни сектори на църквата и извън нея положихме изкопи с различни размери. В базиликата досега не са открити структури, които да са по-ранни или по-късни от времето на нейното изграждане. Върху подовото й ниво се откриха единствено фрагменти късноримска керамика, които потвърждават датировката на първите изследвачи.

През изминалия сезон разкопките бяха насочени в няколко направления:

– Проучване на регистрирани през 2008 г. структури източно от базиликата, които по предварителни данни се отнасят към старобългарската епоха;

– Установяване параметрите на площта с негативни структури от Късно-желязната и Римската епоха, които отстоят на 15-25 м югоизточно от базиликата и прецизиране на тяхната датировка;

– Изясняване на въпроса съществували ли са в м. Дели-душка други сгради и структури с жилищен характер, свързани с късно-античната базилика, ранносредновековната църква и вкопаните структури от Късно-желязната и Римската епоха.

В кв. К5, на приблизително 17 м източно от базиликата и дълбочина 0,50 – 0,60 м от съвременния терен, бе разкрита каменна печка, ориентирана с дългата си страна в посока север – юг (Обр. 1).

Съоръжението е съставено от горивна камера и преддверие, изградени с материали от рушевините на базиликата – дребни, средно големи ломени камъни и фрагменти строителна керамика на кална спойка. Печката е вкопана е на 0,60 м в здравия терен, в яма с размери 2,20 х 1 м. Горивната камера е подковообразна, с вътрешни размери: дължина – 0,70 м и ширина 0,50 до 0,30 м, с отвор на север. На дъното се откри отухлена глинена замазка, без следи от преустройства. В насипа на печката се откриха обилно количество фрагменти от старобългарски съдове, характерни за Х век. Непосредствено източно от нея попаднахме на две гнезда за дървени подпори – едното леко вкопано в здравата пръст, а другото – издълбано във варовиков камък, опрян до източната страница на горивната камера. Двете гнезда най-вероятно бележат източната граница на жилище, което се развива в северна и западна посока, а разкритото отоплително съоръжение се е намирало в неговия югоизточен ъгъл. За изясняване плана и ориентацията на жилището е необходимо да се завършат проучванията в съседните квадрати.

В същия сектор бе проследена регистрираната през миналия сезон подложка на лека дървена конструкция. Тя представлява ред ломени камъни, фрагменти късноантични тухли и керемиди, уплътнени с пръст, в която се откриха късове от старобългарски съдове. Структурата е с посока И – З, ширина приблизително 0,50 м и проучена дължина 14,5 м. Тя се открива на дълбочина 0,30 до 0,50 м и е положена върху нивото на стария хумус. Единствено в кв. К5, където застъпва северния край на проученото отоплително съоръжение и попада в петното на жилището, подложката е вкопана на 0,90 до 1,20 м от съвременния терен. Ситуирането й над структура от Х век, наличието на фрагменти от съдове с врязана украса в пълнежа й, както и липсата на тънкостенна керамика, определят датирането на каменната подложка на дървена ограда в старобългарската епоха. Нейното предназначение остава неизяснено на този етап на проучване.

В сектора на 15-25 м югоизточно от базиликата, където в предходните сезони бяха регистрирани негативни структури, бе проучена яма със сфероидна форма (№8 по реда на откриване). В пълнежа й се проследяват три неравномерни слоя на засипване, разграничени от тънки прослойки смесена трамбована пръст. Трите пласта на запълнителя се състоят от черна пръст, примесена с обилно количество въглени, глинени обмазки от огнища и отделни фрагменти битова керамика, изработена на ръка. Съдовете са формувани от недобре пречистена глина с обилно количество примес на пясък. Украсени са с езичести дръжки и пластични ленти, разположени под устието или пресичащи се под прав ъгъл. Съдове с подобни белези са характерни за Халщата и Латенската епоха, но се откриват и сред подемния материал на обекти от II-IV век сл. Хр. (Камишева 2003, 72, 78, Обр. 46; Кабакчиева 1986, 31), където свидетелстват за присъствието на местно тракийско население. Находките от предходните два сезона показват, че за негативните структури от м. Дели-душка също трябва да се допуснат по-широки хронологически граници.

За да получим повече информация за параметрите на площта с вкопани ями и стратиграфията на обекта, в кв. І7-І8 положихме траншея, впоследствие разширена до изкоп с размери 2,50 х 8 м. В кв. І8, под пласт от черна пръст, ломени камъни и бучки хоросан с дебелина приблизително 0,60 м, се откри леглото на основа – тънка хоросанова подложка, със запазени in situ няколко камъка от първия ред. Основата е с посока изток – запад и шир. 0,80 м, вкопана на 0,20 м в здравия терен. На същото ниво в южния край на изкопа, се разкри част от друга основа със същото устройство. Върху нея, над тънък слой черна пръст, са изградени по-късни зидове от дребни ломени камъни, които вероятно трябва да се отнесат към Ранното Средновековие. В южната половина на изкопа попаднахме на северозападния

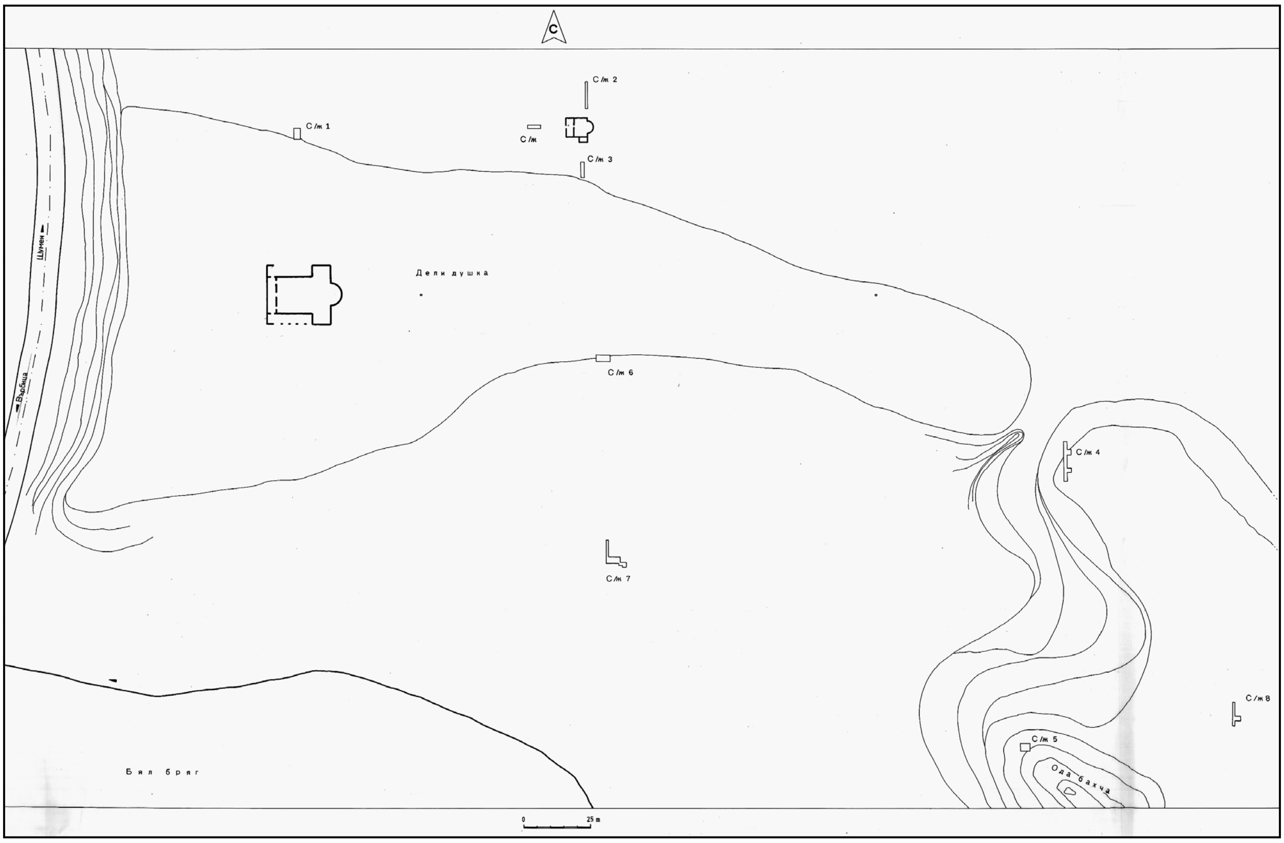

Обр. 2. Ситуация на сондажите в м. Дели Душка

ъгъл на вкопана структура, с дълбочина 1,70-1,90 м от съвременния терен. На дълбочина 1,40 м са запазени на място две стъпаловидно разположени обгорели каменни плочи, с приблизителни размери 0,70 х 0,25 м. В насипа се откриха обилно количество ломени камъни, бучки хоросан, фрагменти късноантична строителна и битова керамика. Сред по-важните находки са желязна трипера стрела, скоба за скрепване на дървени конструкции и бронзова фибула с подвито краче. Разпространението на този тип фибули в римските провинции на юг от Долния Дунав се отнася след средата на III-VI век и се свързва с появата на германските племена в Източна Европа (Генчева 2004, 51-58).

Тъй като на повърхността се открива значително количество старобългарска керамика, но в изкопите около базиликата в предходните два сезона не попаднахме на жилищни структури, през 2009 г. заложихме сондажи по южния склон на хълма Дели Душка и в подножието на съседната височина Ода бахча (съответно с № 7 и 8), (Обр. 2).

В сондаж №7, на дълбочина 0,50 м от съвременния терен, бе разкрит североизточният ъгъл на леко вкопано жилище, чиито стени са били изградени от пръти обмазани с глина. Подовото ниво е вкопано на 0,30 м от нивото на тогавашния терен. Върху пода и непосредствено източно от жилището, върху обща площ приблизително 10 кв. м, на дълб. 0,60 – 0,80 м, се откриха множество фрагменти от съдове – повечето изработени на ръка, с украса от пластични ленти, езичести дръжки или със сиво-черна повърхност. Сред керамиката направена на колело се различават характерни за местното производство форми през по-ранните епохи и такива, отнасящи се към времето след превръщането на земите на днешна Североизточна България в римска провинция. Датировката и плана на жилището ще бъдат изяснени след неговото цялостно проучване.

В сондаж 8 бе разкрита печка с правоъгълна форма и вътрешни размери 0,70 х 0,50 м. Направена е от едри и средно големи камъни на кална спойка, с отвор на изток. Печката е изградена върху здравия терен и се открива на дълбочина 0,35-0,60 м от сегашното ниво. В насипа й се откриха многобройни фрагменти от старобългарски съдове, характерни за X век. Поради дългогодишната обработка и силния наклон на север, теренът в този участък е значително ерозирал и културният пласт е трудно доловим. Граници на жилище в направения сондаж не бяха установени.

Данните от проучванията през 2009 г. предполагат наличието на старобългарско селище върху хълма Дели-душка и склона на съседната височина Ода бахче. По-ранно селище, синхронно на базиликата или предшестващите я вкопани структури, вероятно е съществувало в удобната за живеене близка долина на юг, граничеща с поток и защитена от планинския хребет. Важен резултат от изтеклия сезон е и регистрирането на сграда от Късната Античност, на приблизително 15 м югоизточно от църквата. Нейният план и размери, както и интензивността на заселеност на района, могат да бъдат изяснени единствено след необходимите теренни проучвания.

Литература

Иванова 1948: В. Иванова. Базиликата на „Делидушка” в Преслав. (Разкопки и проучвания). София, 1948, 65-70.

Станчев: 1955: Ст. Станчев. Разкопки по десния бряг на р. Тича в Преслав през 1951-52 г. Известия на археологическия институт, XX, 1955, 419-426.

Генчева 2004: Римските фибули от България (края на I в. пр.Хр. – VI век). В. Търново, 2004.

Камишева 2003: М. Иванова-Камишева. Керамични и стъклени съдове от Римската епоха от пътни станции и крайпътни съоръжения по трасето на античния път Ескус-Филипопол/Римски крайпътни станции на пътя Ескус-Филипополис. В. Търново, 2003, 61-108.

Кабакчиева 1986: Г. Кабакчиева. Керамика от вилата при Ивайловград (II – IV век). (Разкопки и проучвания 15). София, 1986 г.

Миятев 1965: Кр. Миятев. Архитектурата в Средновековна България, София, 1965.

№22. ПРОУЧВАНИЯ НА ОБЕКТ „ГОТСКИ ЕПИСКОПСКИ ЦЕНТЪР В АУЛА НА ХАН ОМУРТАГ” ДО С. ХАН КРУМ

Кремена Стоева, Тодор Балабанов, Пламен Славов

Археологическите проучвания в аула на Хан Омуртаг се провеждат за осми пореден сезон. През 2009 г. разкопките бяха финансирани от АМ „Велики Преслав” и продължиха 23 работни дни с 20 работника. През изминалия сезон екипът ни си бе поставил две основни задачи: завършване на проучванията в късно-античната базилика №4 и проучване на сектора в североизточния ъгъл на ранносредновековната палисада, където бе разкрито съоръжение от старобългарската епоха, свързано с езическия култ.

В южния кораб на базиликата бяха заложени два сондажа, с които имахме за цел да проверим дали при южния стилобат са съществували дълбоко вкопани стъпки, каквито се откриха при северния. Установено бе, че такова подсилване на основата тук липсва, тъй като здравият терен в този сектор се достига на дълбочина 0,70 м от съвременното ниво. В направените сондажи бяха регистрирани и проучени гробове 15 и 16, които попадат в централната част на кораба (Обр. 1). Гроб 15 е вкопан на 2,40 м от съвременния терен. Мъртвият е възрастен индивид, погребан по християнски обряд, с ръце опънати покрай тялото. В гроба липсват находки и следи от ковчег. Под костите и в насипа над тях се откриха дребни въглени, а при краката части от горяло дърво. В гроб 16 е погребано дете на възраст 10-12 години, по християнски обряд. Костите са силно разложени, откриват се на 2,30м от съвременното ниво. В поясната област се откри сребърна ранновизантийска тока с масивен клюноподобен шип и характерната за V-VI век D-образна форма. На дъното на гроба и в насипа над костите се наблюдават ситни въгленчета. Няма следи от ковчег. На 4 – 10 м южно от базиликата се откриха още четири гроба – два на възрастни индивиди и два на деца, погребани по християнски обряд. По предварителни данни гробовете трябва да се отнесат към времето след покръстването на българите през 865 г.

През изминалия сезон продължиха проучванията в североизточния ъгъл на дървеното укрепление. Тук през 2008 г. попаднахме на важна находка – съоръжение, съставено от варовиков блок, обмазан с хидрофобен хоросан, който е оформял нисък бордюр по ръбовете и улей, свързващ каменния блок с канал, изграден от имбрици. Разкритите в близост каменна печка и яма с ритуално погребани кучета, показват култовия характер на съоръжението (Обр. 1). През 2009 г. в този сектор бе открита втора ритуална яма (№14) с погребани кучета.

Тя е ситуирана на приблизително 5 м южно от каменната печка и около 7,5 м югозападно от съоръжението. Ямата е с диаметър на устието приблизително 1,20 м, вкопана на 4,50 м от съвременния терен. Горната й част е цилиндрична, но от дълбочина 2,50 м се разширява и добива камбановидна форма. На две нива - почти на дъното и на 3,50 м от съвременния терен, в северната периферия на ямата са положени две кучета в анатомически порядък (Обр. 2). Насипът се състои от смесена пръст и въглени с различна концентрация, в която се проследяват три ивици чиста глина. На дъното са положени два плоски речни камъка, с приблизителни размери 0,20х0,30 м. В пълнежа се откриха няколко фрагмента сиво-черна излъскана керамика, направена на ръка, които обаче не са надежден датиращ материал, тъй като най-вероятно са попаднали в насипа при вкопаването на ямата и нямат отношение към ритуала.

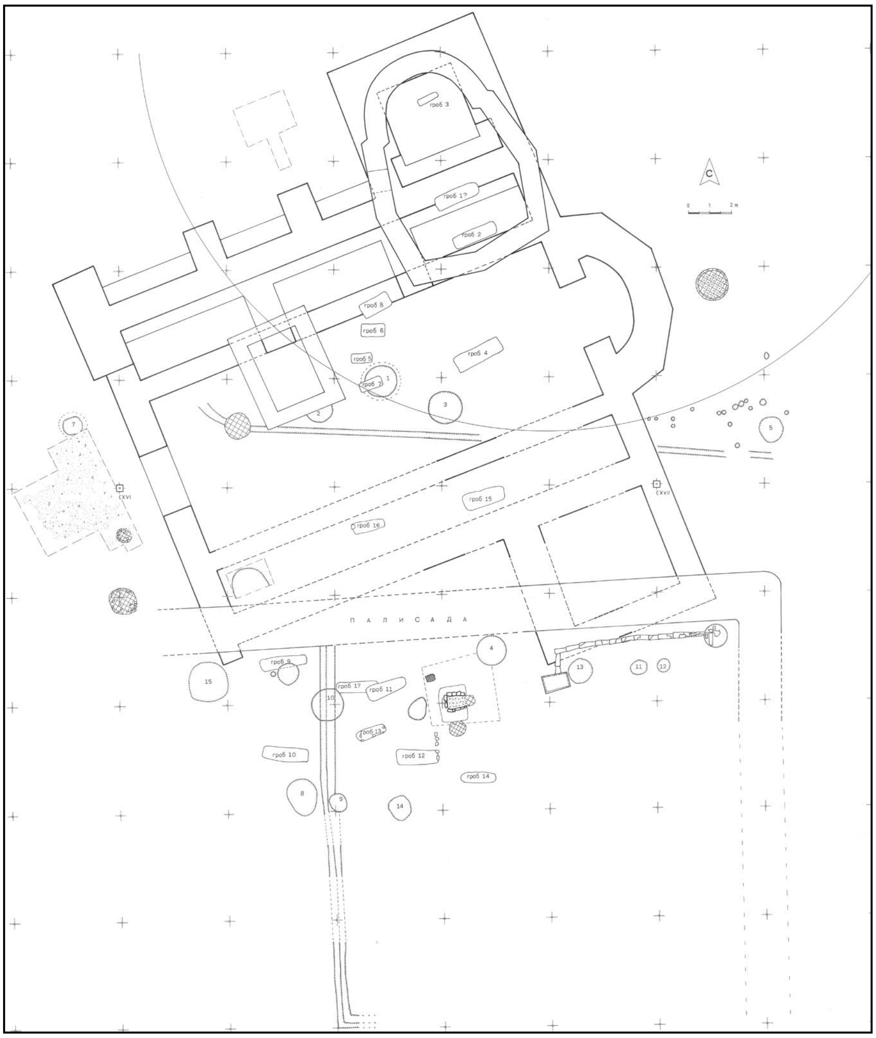

Обр. 1. Базилика 4 (IV-V век)

В съседните квадрати на запад бе проследена регистрираната в предходния сезон траншея на дървена ограда с посока север – юг и шир. 0,70 м (Обр. 1). Тя се свързва перпендикулярно с палисадата и след 17,50 м чупи на изток. Разкриването на югозападния ъгъл на траншеята показва, че покрай вътрешната страна на палисадата е съществувала значителна заградена площ (приблизително 328 кв. м в случай, че оградата допира източната стена на палисадата). Цялостното проучване на сектора ще изясни съотношението между разкритите култови съоръжения и дървената ограда.

В източната част на аула бяха положени два нови изкопа с посока север-юг. Те имаха за цел да изяснят до какви съоръжения е водела улица с тухлена настилка, регистрирана и частично проучена от първите разкопвачи на аула (Антонова, Дремсизова, 1960, 38, Обр. 17). Според В. Антонова и Цв. Дремсизова, улицата започва от източната порта на каменното укрепление и води към

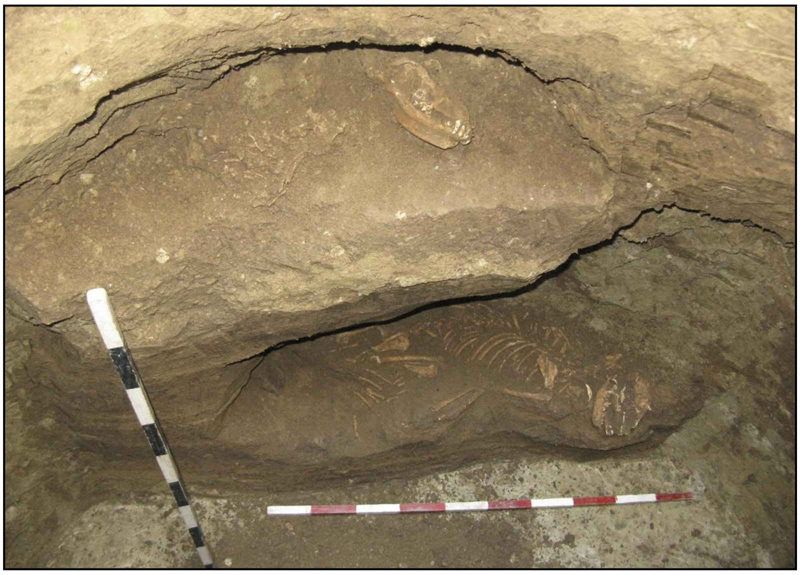

Обр. 2. Кучешки скелети в яма 14

неизвестен вход в източния вал. Разкопките преди няколко сезона обаче изясниха, че аулът не е бил затворен с ров и вал от източната страна, а само от линията на палисадата. Това обстоятелство стесни периметъра на търсените съоръжения в пространството между дървеното укрепление и източната порта на вътрешната каменна крепост. Сондаж 1 бе заложен на 55 м, а сондаж 2 на 125 м източно от портата, при мястото, където оста й пресича източното трасе на палисадата.

В сондаж 1 бяха пресечени трите абсиди на неизвестна досега църква, с ширина приблизително 15 м. Подовото ниво в абсидите – хоросанова подложка върху която е била положена тухлена настилка, се достига на 0,40 м от сегашния терен. Изчерпването на насипа до здрава пръст в северната част на изкопа показва, че страничните абсиди са били тристенни отвън и полукръгли отвътре. На този етап оформлението на централната абсида не може да бъде изяснено. Не разполагаме с достатъчно данни за уточняване на датировката и размерите на църквата. В сондажа не се откриха следи от улицата с тухлена настилка и ширина 2,20 м, установена от В. Антонова на 48 м източно от портата.

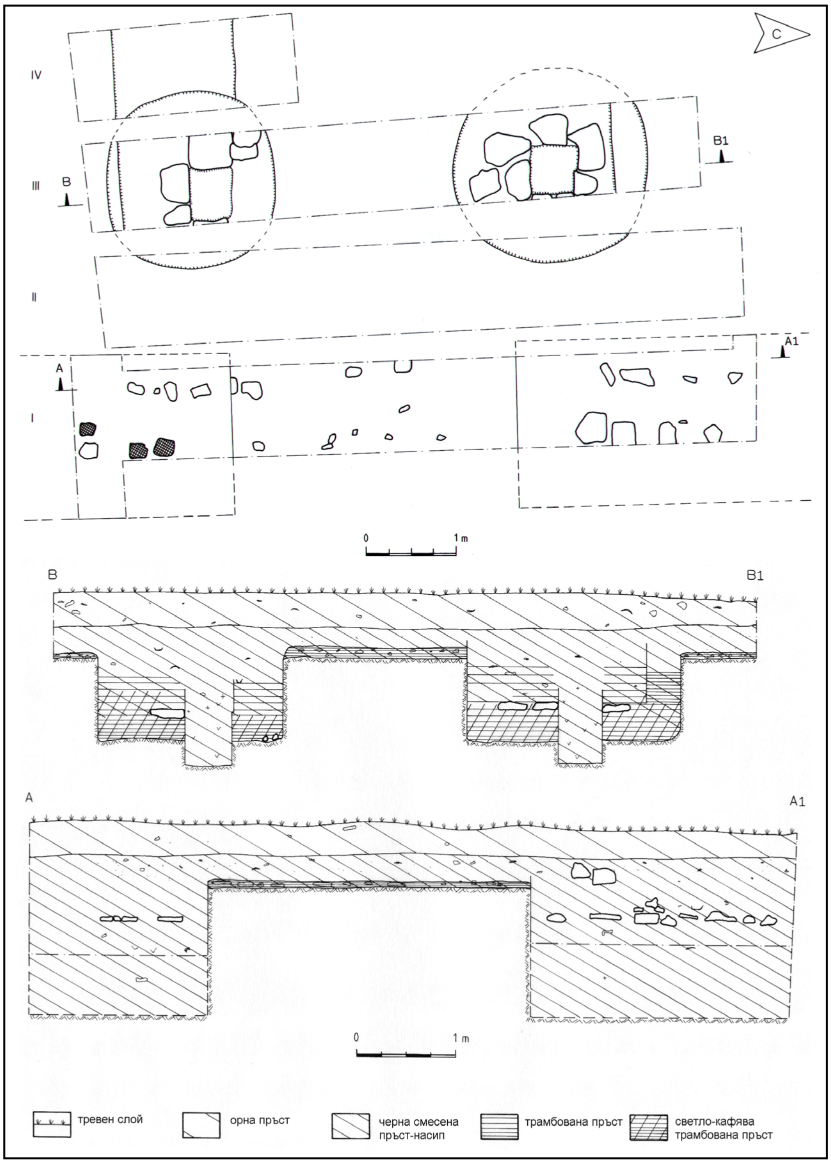

Обр. 3. Източна порта на палисадата – план и разрези

В сондаж №2 попаднахме на източната порта на палисадата, която се оказа точно по средата на източното й трасе.

В рамките на портата леглото на дървената стена прекъсва на разстояние 3,30 м (Обр. 3). На 1,75 м от вътрешното лице на палисадата, бяха разкрити две симетрично разположени ями, с диаметър по 1,70 м, вкопани на 1,50 м от съвременния терен. В центъра на ямите, на дълбочина 1,25 м, се очертаха гнезда с правоъгълно сечение и размери 0,50 х 0,45 м, ограничени с тухли и каменни плочи. Гнездата са вкопани с 0,25 м по-дълбоко от ямите и са останки от вертикално поставени греди, носещи дървената конструкция на портата. Вътрешното разстояние между гнездата е 3,30 м, колкото е прекъсната траншеята на палисадата и каквато е ширината на прохода на портата. В профила на изкопа, ходовото ниво се проследява на дълбочина 0,50 м от съвременния терен по тънък слой уплътнена пръст и няколко дребни, плоски камъка. Липсват следи от тухлена или каменна настилка. В различни части на изкопа, на дълбочина 0,50-0,60 м, се откриха железни гвоздеи, част от бронзова ажурна тока, фрагменти късноантична и старобългарска керамика с врязана украса, характерна най-общо за IX в. Имайки предвид следите от мощни подпорни стълбове и значителното количество гвоздеи, както и липсата на фрагменти строителна керамика и обработени каменни блокове, може да се предположи, че портата е имала изцяло дървена конструкция. За окончателното изясняване на нейния план е необходимо да бъде проучен терена западно и източно от разкритите досега структури.

За да локализираме селища, свързани с аула и късноантичните базилики, през късната есен на 2009 г. обходихме територията на земленото укрепление и близката околност. Най-голяма концентрация на находки бе отбелязана на 50 до 500 м източно и на 700 – 800 м югоизточно от аула, по левия бряг на малко дере. Откритите глинени обмазки и фрагменти римска и късноримска керамика показват, че в близост до аула са съществували селища, синхронни на раннохристиянските църкви и регистрираните по-ранни градежи.

Най-важният резултат от разкопките през 2009 г. са установяването на порта по източната линия на палисадата и регистрирането на неизвестна досега църква на изток от каменното укрепление. Проучването на тези структури и доразкриването на комплекса от култови съоръжения в североизточния ъгъл на палисадата, ще изясни важни въпроси, свързани с устройството на аула и живота на неговите обитатели през IX-X век.

Литература

Антонова, Дремсизова 1960: В. Антонова, Цв. Дремсизова. Аулът на Омуртаг край с. Цар Крум, Коларовградско (проучвания през 1958 г.). – Археология, 1960, 2, 28 – 39.

ВЕЛИКО ТЪРНОВО

№23. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ТРАПЕЗИЦА – СЕКТОР ЮГОЗАПАДЕН/МАНАСТИР „СВ. ЙОАН РИЛСКИ

Йордан Алексиев

Проучванията през 2009 година се проведоха през м. юли до края на м. септември под ръководството на ст. н. с. д-р Йордан Алексиев. На обекта работиха студенти от Университетите в Пловдив Варна, Благоевград, София, Русе, организирани в летни археологически семенари от НД „Българско наследство".

Съгласно предварителната програма работата беше организирана на четири сектора: западно от църква №8; северна (горна) тераса; северен двор – между игуменарната и монашеското крило; западна крепостна стена; западно от църква №8.

Продължи работата на площадката западно от църквата, започнала през миналия археологически сезон, когато се работи предимно в северозападната част. Там частично беше разкрит СЗ ъгъл на постройка и западно от него, плътно до зида тухлена настилка. Връзката със северния двор не може да се установи, тъй като те са „разделени"от подхода на „Реставрация ООД" за подвоз на строителни материали. Разкритите части от постройки са в линия със северния вход на църквата и входа на игуменарната.

През 2009 г. работата беше съсредоточена западно и югозападно от църквата, като една от задачите бе да се проследи в западна посока продължението на стилобата на южната галерия на църквата. Установи се развитието на плана на църквата в западна посока с оформянето на притвора и западния портик.

При проучването на продължението на южния зид на стилобата на галерията в източната му част се разкри съоръжение, свързано с водопровод с контролната шахта на щерната край северната стена на църквата. То има слабо подчертана правоъгълна форма перпендикулярна на дължината на зида. Северната му страна е по-ниско запазена и от нея започна канал с направление към контролната шахта. Двете страни на канала (запазен почти до средновековното ниво на двора) е изграден от средно големи обработени камъни на хоросанова спойка. При почистването му се установи, че в дъното на канала има водопровод. Тръбите са положени върху тухлена и хоросанова подложка, а около тях има тухли и хоросанов кожух. Прави впечатление много грижливата изработка като на канала, така и на водопровода. В северната част канала и водопровода са дълбоко вкопани в здравата жълта глина и скалата. Хронологически канала и водопровода предхождат основите на открития портик и по-късната тухлена настилка, оформена между него и зида на притвора. Намерените няколко части от тръби отвътре са покрити с глазура. По вътрешните страни на съоръжението има следи от мазил-

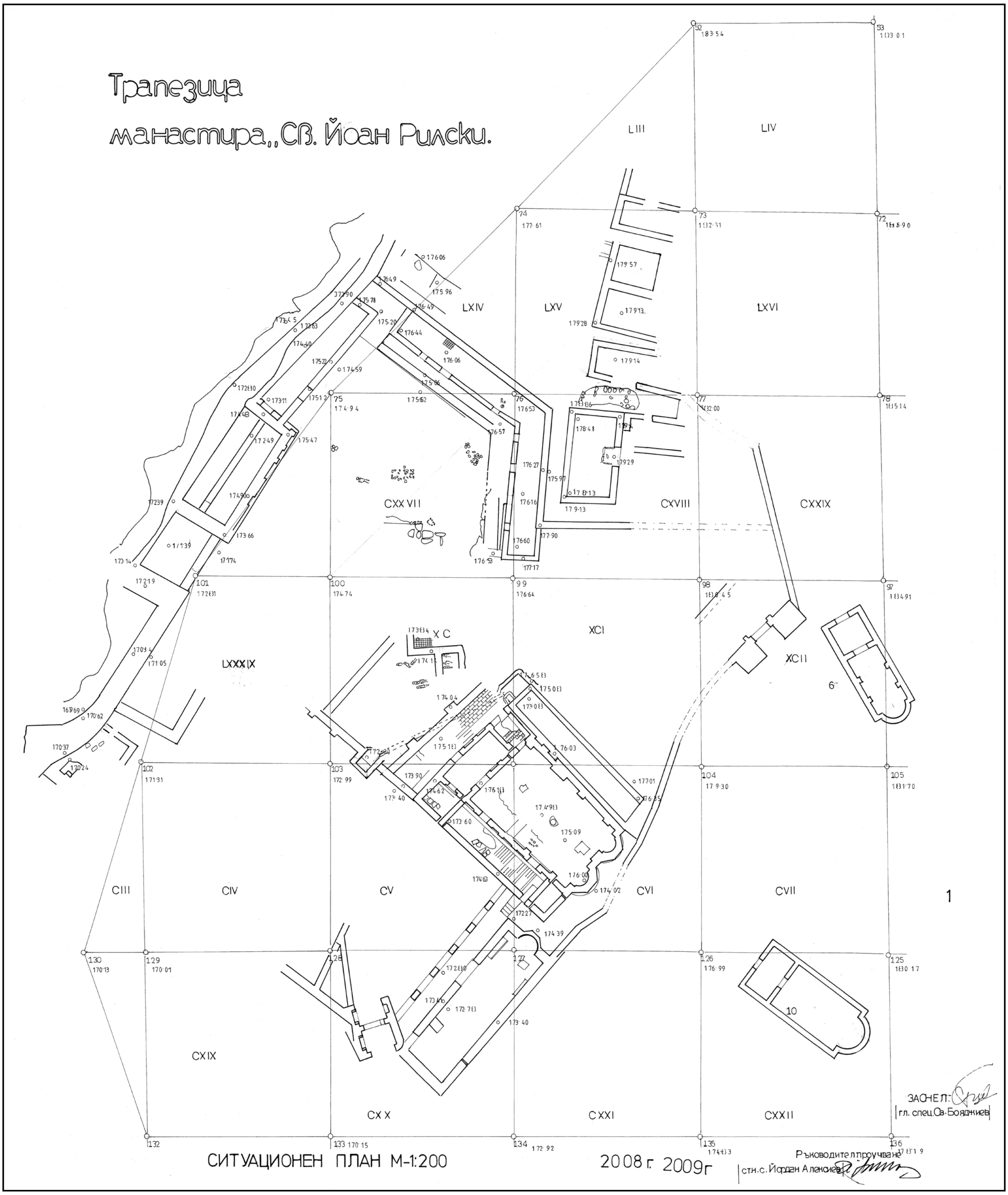
Трапезица
манастира „Св. Йоан Рилски.
LIII
LIV
LXIV
LXV
LXVI
CXXVII
CXVIII
CXXIX
LXXXIX
XC
XCI
XCII
CIII
CIV
CV
CVI
CVII
CXIX
CXX
CXXI
CXXII
6
10
1
ЗАСНЕЛ:
гл. спец. Св. Бояджиев
СИТУАЦИОНЕН ПЛАН М-1:200
2008 г. 2009 г
Ръководител проучване
ст.н.с. Йордан Алексиев

Обр. 1. Трапезица. Манастирът „Св. Йоан Рилски"

ка от хидрофобен хоросан. Най-вероятно неговото предназначение е на малък басейн-фиала, която е била разположена във югоизточния ъгъл на вътрешния двор (атрий). Поради естествения наклон на терена и по-високото ниво на вътрешния двор от външната страна на зида има малки контрафорси. Фиалата е съществен елемент в устройството на манастирите. В тази случай то е захранвано с вода от голямата щерна край църквата. Твърде възможно е то да е пълнено с вода периодично или при големи християнски или манастирски празници. Част от този канал навярно е бил разкрит още при разкопките на Жорж Сьор през 1900 г. За това съдим от описанието на инж. Абаджиев: „на един от ъглите на резервоара, към който дъното е наклонено, съществува малка медна отводна тръба, която води към цистерна (контролната шахта – б. м. Й. А.) – четвъртито резервоарче иззидано от тухли, от където поема един канал на същата дълбочина с направление към югозапад, минава под дюшемето на постройката и отива вероятно към реката (Абаджиев 1902, 71). В насипа от старите разкопки бе намерена оловна тръба, допълнително увита с дебела оловна пластина.

Северна (горна) тераса

На северната тераса се разкриха части от още три жилища и калдъръмена настилка между тях. Двете помещения се откриват северно от голямото помещение със стълбище, разкрито през 2008 г. Частите от двете жилища са означени като А и В. В северната част се разкри едно двуделно жилище (№4). В западната част, където нивото на терена пада значително, подът е оформен с настилка от плочести камъни. В югозападния му ъгъл се разкри горната част на хромел. В това жилище се намериха няколко глинени прешлена за вретено, голяма желязна игла (губерка), едри фрагменти от сграфито и кухненска керамика.

Плочниковата настилка заема цялата ширина между северния зид на голямото помещение и помещение №1, като продължава по склона. Изградена е грижливо от едри плочи с неправилна форма, подредени плътно една до друга. Тъй като денивелацията на терена е значителна, на две места са направени малки „прагчета” (височина около 0,12 – 0,15 м). Върху настилката се откриваха едри фрагменти от средновековна керамика, монети, малко железни гвоздеи. Пред западните фасади на помещенията се очертава ивица с ширина около 3 м. Помещенията са лошо запазени и не се разкриват следи от входове. Най-вероятно те са били разположени в западните стени. За това подсказват и двете малки зидчета при помещение №3, които навярно оформят стъпало.

В тази част от манастира най-вероятно са обособени стопанските постройки и жилищата за гости. Възможно е в тази обособена част на манастира да се е влизало направо от разкрития вход при църква №6.

Обр. 2.

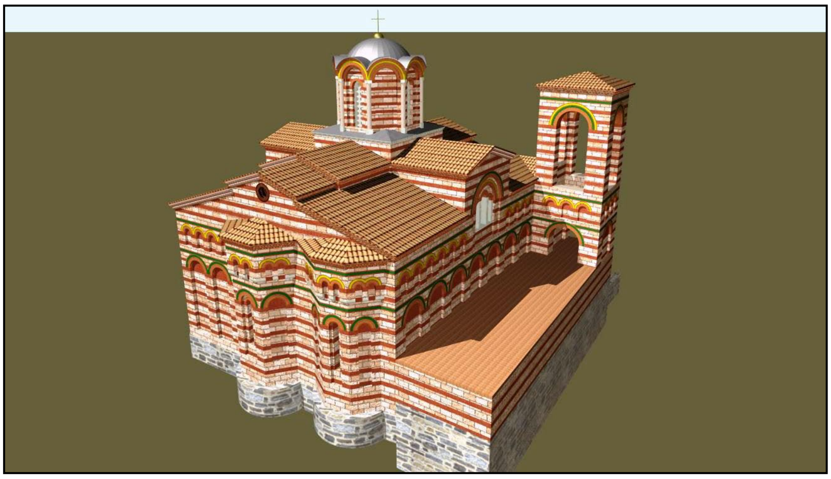

Обр. 3.

Северен манастирски двор

Образуван е между монашеското крило и игуменарната. Задачата бе да се провери дали в двора има архитектурни останки. След проучването се установи, че в двора няма застройка. В източната част се разкри настилка от големи каменни плочи, близо до тях малки плочи, а на места дори настилката е от едра баластра. Големите плочи свързват тухлената настилка при северния вход на църквата и подхода към главния вход на игуменарната. В източната част северният двор достига до нивото на скалата и малкия подпорен зид за площадката пред монашеското крило след чупката. Намираха се дребни фрагменти от средновековна керамика и животински кости, както и медни монети.

Западна крепостна стена

Продължи разкриването на западната крепостна стена в южна посока с още 12 м от трасето й. Както вече се установи и от миналите проучвания край вътрешното лице на западната крепостна стена са долепени представителни манастирски постройки (на първо място игуменарната, както и приземието на голямото помещение, северно от нея). Южно от игуменарната крепостната стена прави чупка под прав ъгъл и след това продължава в южно посока като следва извивките на скалния венец. По-късно пространството при чупката и южния зид на игуменарната е преградено със зид и се оформя малко правоъгълно помещение с неясно предназначение. На около 20 м от чупката на стената започва постепенното ѝ удебеляване. Възможно е то да е свързано с началото на напречния крепостен зид по западния склон на Трапезица (означен на това място в плана на Карел Шкорпил). До вътрешното лице на стената се разкриха части от зидове като единият продължава към вътрешността, оформя югоизточен ъгъл и продължава в северна посока като успореден на вътрешното лице. Северната част на това голямо помещение не е разкрита, но най-вероятно продължава до чупката на стената. В този вид то има издължена правоъгълна форма и вход на източната стена, т.е. към вътрешността (за големите му размери свидетелства и дебелината на зида – 1,15 м). Южно от него се разкрива второ помещение – северният зид с вход и СИ ъгъл. Зидовете и на двете помещения са запазени на значителна височина. При разкриването на зидовете на южното помещение в пласта от строителни разрушения (хоросанов трошляк, натрошена строителна керамика, камъни с полепнала хоросанова спойка) се намират и различни по големина стенописни фрагменти (предимно едноцветни в черно, оливеносиво, вишневочервено, охра и бяло). Срещат се и фрагменти с геометрични и растителни мотиви (обикновено лозов развой). За сега наличието на стенописите се свързва с разрушенията на южната постройка, факт, който подсказва нейния представителен характер.

Некропол

При проучването на площадката, западно от църквата в атриума се откриха няколко гроба, а други в северния двор. По-добре запазени са №3, 6, 8, 9 на възрастни индивиди и №4 и 7 на деца. При останалите №1, 2, 5, 10, 11 и 12 са по-скоро купчина кости, дори не вторични, тъй като при тях не се разкриват редовни гробове.

Всички гробове са вкопани много плитко (някои почти на предполагаемия средновековен терен). Освен това те се разкриват на „неподходящи" места в манастира: вътрешния двор, западно от църквата и северния двор, както и ориентацията им З-И (т. е. по географските посоки, а не според ориентацията на църквата – със значително отклонение на юг) сочат, че в случая не става дума за манастирски некропол, а за значително по-късни гробове (след разрушаването на църквата, когато останките ѝ не са могли да бъдат ориентир за гробовете). Освен това прави впечатление, че някои скелети не са в анатомичен порядък, скелетите са близо един до друг, много са деца в първа детска възраст.

През 2009 година продължи и разкриване на няколко скелета в югозападната част на приземието на игуменарната, където през миналия археологически сезон бяха разкрити 43 човешки скелета: от тях израсли (над 20 г.) – 34 индивида; в юношеска възраст (14 – 20 г.) – 2 индивида; във втора детска възраст (7 – 14 г.) – 3 индивида; и в първа детска възраст (0 – 7 г.) – 4 индивида. И през 2009 г. скелетите в игуменарната и двата скелета в северния двор бяха проучени на терен от сътрудници на ИЕМАМ при БАН под ръководството на д-р Бранимира Димитрова. Според тях новоразкритите скелети принадлежат на около 10 индивида, но според тях не могат да се разглеждат самостоятелно.

Във връзка с хипотезата, която свързва наличието на скелетите в приземието на игуменарната със земетресение (и едновременност на двете събития разрушаването на постройката и загиването на индивидите) на терен работиха ст. н. с. д-р Румяна Главчева от Геофизическия институт при БАН и ст. н. с. д-р Николай Добрев от Геологическия институт при БАН.

Резултатите от проучването на най-големия столичен манастир доведоха до изясняването и уточняването на архитектурния му план и устройство. Придобитите материали са свързани преди всичко с бита на неговите обитатели. Намират се интересни по форма трапезни съдове: блюда-гювечи с една хоризонтална и една вертикална дръжка и глазирана вътрешност; малки съдчета с права дръжка (подобни на металните кюпчета за гребане на вода); сграфито съдовете. Трябва да се отбележи предпочитанието към изображенията на птици. Интересен е и епиграфският материал: подглазурни надписи и монограми и графити; част от втора стъклена ампула, медни звънчета от кадилница.

От 60 монети (определени от ст. н. с. д-р К. Дочев) най-ранната е на Крисп (317 – 326), първи син на Константин Велики, намерена в северния двор. От останалите монети най-многобройни (повече от половината) се отнасят към първата половина и средата на XIII в. Втората голяма група е от средата и втората половина на XIV в. (цар Иван Александър и цар Иван Шишман). Най-късните монети са 3 – имитации от периода 1390-1400 г.

При досегашните проучвания на манастира никъде не са открити сметни ями. Животински кости се разкриват почти навсякъде в очертанията на манастира, както и фрагменти от натрошени съдове.

От важните манастирски постройки не е локализирана магерницата, която би трябвало да е близо до трапезарията. Постройката, която сега се разкрива в южната част на манастира до западната крепостна стена, където се откриват и стенописни фрагменти, би могла да се определи като скрипторий (библиотека), тъй като се намира недалеко от игуменарната.

Литература

Абаджиев 1902: П. Абаджиев. По разкопките на „Хисар” и „Трапезица” в Търново. Българско историко-археологическо дружество,VII ,1902, 5.

Алексиев, Анчева 1994: Й. Алексиев, Р. Анчева. Разкопки на църква №8. – Археологически открития и разкопки през 1992-1993 г. В.Търново,1994, 104.

Димов 1915: В. Димов. Разкопките по Трапезица в Търново . - Българско историко-археологическо дружество,V, 1915,130 – 137.

Мавродинов 1931: Н. Мавродинов. Еднокорабната и кръстовидна църква в българските земи до края на XIV в. София, 1931.

Шкорпил 1910: К. Шкорпил. План на старата българска столица Велико Търново. – Българско историко-археологическо дружество, I, 1910.

№24. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА СЕКТОР „ЮГОИЗТОЧЕН” НА ТРАПЕЗИЦА

Мирко Робов

Стратиграфските наблюдения потвърдиха изводите, че издигането на крепостната стена на Трапезица трябва да се отнесе към 80-те години на XII в. Най-ранните от намерените през сезона повече от 300 монети са на Мануил I Комнин (1143 – 1180) и Исак II Ангел (1185 – 1195).

Към началото на строителните работи теренът е почистен до скала. Върху скалата, изсечена и с хоризонтиран участък за основа на крепостната стена, отвън зидарията е лицева, а отвътре е излят блокаж от средни и големи камъни и хоросан.

С началните строителни работи са свързани няколко огнища на нивото на скалата, както и сметище в най-източната част на сектора. Сметището изобилства с фрагменти от средновековна кухненска и сграфито керамика, а също и животински кости.

Към времето на началните строителни работи се отнасят две дупки, разположени на разстояние 0,63 м една от друга. В тях са били набити дебели дървени колове, здраво закрепени в земята, като луфтовете в дупките са обрани чрез уплътняване с дребни камъни. Тези следи свидетелстват за дървена конструкция за работно скеле или конструкция предназначена за повдигане на тежки камъни при изграждането на стената.

Характер на градежа. Вложени са големи и средно големи полуобработени камъни. Запазени са гнезда за дървеното скеле, използвано при градежа. Лицето като цяло, но основно фугите, са заляти обилно с хоросан. Видим е стремежът към редова зидария на ниво над хоросановото обмазване. Нивото, до което са обмазани фугите е на височина от 1,40 – 1,75 м спрямо скалата. От там нагоре, характерът на градежа показва видим стремеж към редова зидария с употреба на средни по големина и добре обработени камъни. Потвърждават се изводите от предходния сезон, че хоросановото обмазване индикира ходовото ниво по протежение на стената. Възможно е цялото вътрешно лице да е било с обмазани фуги, като с времето хоросанът е опадал под въздействието на природните фактори. След изграждането на стената, участъкът пред нея е бил засипан с кафява пръст, примесена с отделни дребни камъни, която е била грижливо трамбована, за да се уякчи теренът. Дебелината на този пласт е 1 – 1,10 м. Върху това ниво се установи интересен технологичен похват за предотвратяване въздействието и събирането на повърхностни води. Това е пласт с дебелина от около 0,30 м, който се състои от глинеста пръст, жълта на цвят, примесена със значително количество варовикови бучки. Слоят е с наклон, обратен в посока към вътрешното лице на сте-

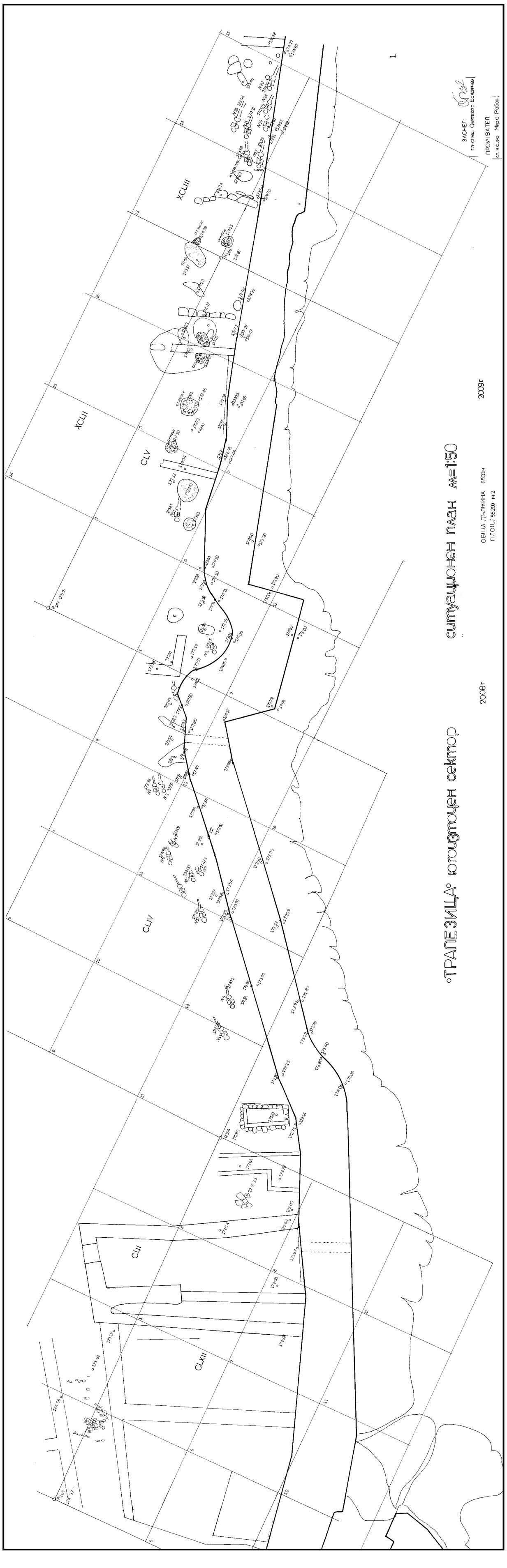

Обр. 1. Трапезица. Източен участък на южната крепостна стена

ната, така че в подножието на ската към север образува улей, на около 3 м от крепостната стена. Този слой следва наклон към запад, т.е. към установения в близост голям барбакан. Структурата на слоя показва, че субстанцията е взета при дълбоки изкопни работи и то по времето, когато се е изграждала крепостната стена. Вън от съмнение, тези изкопни работи са били тъкмо в сектора, където е установено въпросното насипване. Слоят се установява пред вътрешното лице на крепостната стена, единствено на протежение, което съответства на участъка пред църква №14, която е единственият масивен строеж в сектора. Отделена е с улица от свободното пространство пред крепостната стена. Църквата е с дълбоко вкопани основи в скала и терен със структура, която съответства на този слой – жълта глинеста пръст и варовикови камъчета. От тук е логичен изводът, че началото на градежа на църква №14 трябва да се отнесе именно към времето, когато е насипан въпросният слой пред стената, т. е. в края на XII в. Характерът на въпросния пласт му придава определени качества на хидроизолация. Реализирано е удачно технологично решение за предпазване на крепостната стена от въздействието на повърхностните води. Над въпросния хидрофобен слой следва тънък пласт, датиран с материали от първата половина на 13 век. Той формира ниво, на което са ситуирани ковашки огнища.

С ходовото ниво са равни и основите на три зида, напречни на крепостната стена. Върху тези стилобати са стъпвали навесите на железарските работилници в сектора. Те са създадени през последните десетилетия на XII в. за нуждите на новата крепост. Просъществували са малко повече от половин век, до третата четвърт на XIII в. За това ясно свидетелства установената стратиграфия, както и материалите в отпадъчните ями в производствения комплекс.

Установени са пет напълно запазени ковашки огнища, като повече от десет други са разрушени при направа на отпадъчните ями и гробовете от средата на XIV в. Намерени са многобройни фрагменти от шлака, а също цели и фрагментирани крици. Мястото на железарския комплекс е видимо удачно избрано поради характера на това производство и непосредствения риск от пожари. Разположен е в близост до крепостната стена. На около 6-7 м северно от него преминава улица, следваща хоризонталата на участъка, която го

Обр. 2. Ковашки работилници до южната крепостна стена на Трапезица

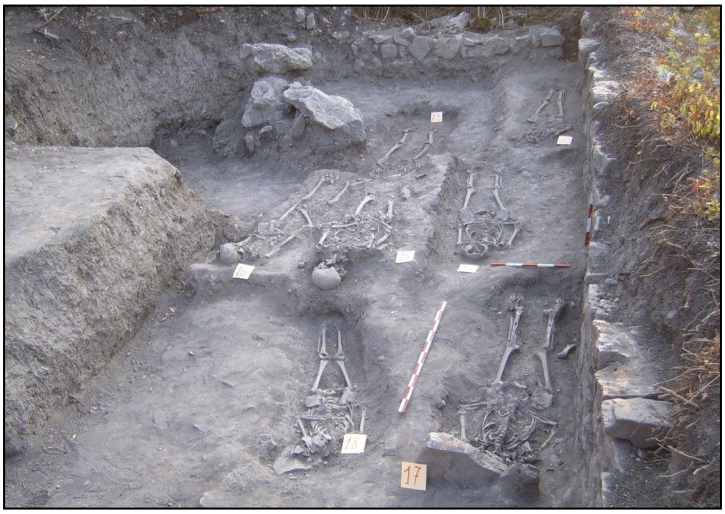

Обр. 3. Християнски гробове /средата на 14 ввек/ до вътрешното лице на южната крепостна стена

отделя от църква №14. Установени са три „крушовидни" отпадъчни ями, свързани с железарските работилници. Вкопани са до нивото на скалата. Материалите в тях са главно кухненска керамика и по-малко сграфито от столично Търново, животински кости, предимно от птици, отпадъчен материал от железарското производство като шлак и крици, железни сечива и монети, които датират от първата половина на XIII в., в обръщение до 60-те години. Това е terminus post quem, както за самите ями, така и за железарските работилници. Издълбани са впоследствие, което е видно от прерязаните ковашки огнища. Две от ямите се подвират отчасти под напречните на крепостната стена зидове. Видно и от анализа на намерените монети, първоначално продукцията е била за нуждите на новата крепост Трапезица, а впоследствие, до третата четвърт на XIII в., е била непосредствено ориентирана към пазара.

Интересен резултат са и установените големи скални отломъци, паднали по протежение на крепостната стена. Те са на едно и също ниво (ходовото), а също и на еднакво отстояние от вътрешното й лице – около 3 м. Появата им е синхронна с прекъсване дейността на ковашките работилници. Очевидно отломъците произхождат от скалния венец, върху който е изградена църква №14. Времето когато са пропаднали съответства на едно известно и обнародвано столично земетресение, датирано от 70-те години на XIII в. Посоката на сеизмичните вълни е от север към юг. Трусът е хоризонтален. Магнитутът е разрушителен за тогавашните технологични възможности на градеж.

В последвалия период е формирано ново ходово ниво върху останките от железарския комплекс, както и върху скалните отломъци, които били затрупани.

Участъкът между църква №14 и крепостната стена не е застроен. Южно от църква №14 преминава улица, която следва хоризонталата на терена.

Гробовете са ситуирани там, където не е установена застройка към крепостната стена. Следователно при полагането на гробовете тя е била действащо съоръжение. Гробовете се отнасят към средата и втората половина на XIV в. Погребаните са деца, младежи, жени, мъже, възрастни индивиди. Причината да се погребват тук вероятно е свързана с някаква епидемия. Няма данни за насилствена смърт. Некрополът е в един пласт. Погребването е станало в един сравнително не дълъг интервал от време. Няма презастъпване на гробовете, както и вторични погребения.

Разкрити са нови девет гроба, като общият им брой в сектора е вече 21. Трупополагането, с едно изключение, е в гробни ями без ковчег. Погребаните са предимно млади индивиди. В гроб №18 е погребан юноша. Възрастни са индивидите в гробове №20 и 15. Погребален инвентар не се установи с изключение на сферични медни копчета (грб №17) и медна халка (гроб №18). Ограждане с плочести камъни има около черепа при гроб №17, а черепа в гроб №18 е положен върху камък.

Сред находките от отчетния период, над 300 са монетите. Те показват непрекъснатост от 80-те години на XII до края XIV и началото на XV в. Малко по-слабо е представено началото на XIII в., но от 1230 г. насетне интензивността се изравнява с тази, констатирана от другите обекти на Трапезица. Очевидна е засилена дейност и човешко присъствие от 1256 г. до ок. 1345 г., а също и след 1360 г. до началото на XV в. Показателна е монетната картина за скоростта на паричното обръщение.

Сред останалите находки интерес представляват: накити (пръстени и обеци); апликации върху кожа и дреха; обработена кост; бронзова закопчалка от книга; желязно стило; бронзов обков от ракла; част от стъклена ампула за благовонно миро; сграфито фрагменти с човешки изображения и изображения на птици; графити върху керамични фрагменти; дръжка от кост, вероятно от лъжица за причастие с врязани надписи от трите запазени страни; костен накрайник за дръжка от камшик; желязна юзда; фрагмент от бронзова статуя, отчупен от главата; фрагменти от стъклени чаши.

№25. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „СРЕДНОВЕКОВЕН ГРАД ТРАПЕЗИЦА – СЕКТОР СЕВЕР”

Константин Тотев, Евгени Дерменджиев, Пламен Караилиев

Разкопките, проведени през 2007-2008 г. в сектор Север, имат вече конкретни резултати по отношение градоустройството и фортификацията на крепостта. Разкрити са 50 м от Западната крепостна стена, Северната кула (Дерменджиев 2009, 48-67), 20 м от Източната крепостна стена, Военна сграда до Северната порта (Караилиев 2009, 68-76), работилница за металообработка, 103 гроба от некропола на църква №2, сграда II северно от нея, както и църква №19 (Тотев 2009, 77-91) с некропол от 35 гроба (Обр. 1). Последните три обекта бяха основна задача в проучванията през изминалия сезон, които продължиха повече от 4 месеца с ограничен брой работници. В разкопките и при обработката на материалите и изготвянето на документацията активно участваха магистрите от ВТУ „Св. Кирил и Методий” Н. Тодоров и В. Славова, а при консервацията на находките от двата некропола – Г. Тодорова. Откритите стенописни фрагменти са обработени от Д. Косева. Керамичните съдове са реставрирани от Д. Кисьов.

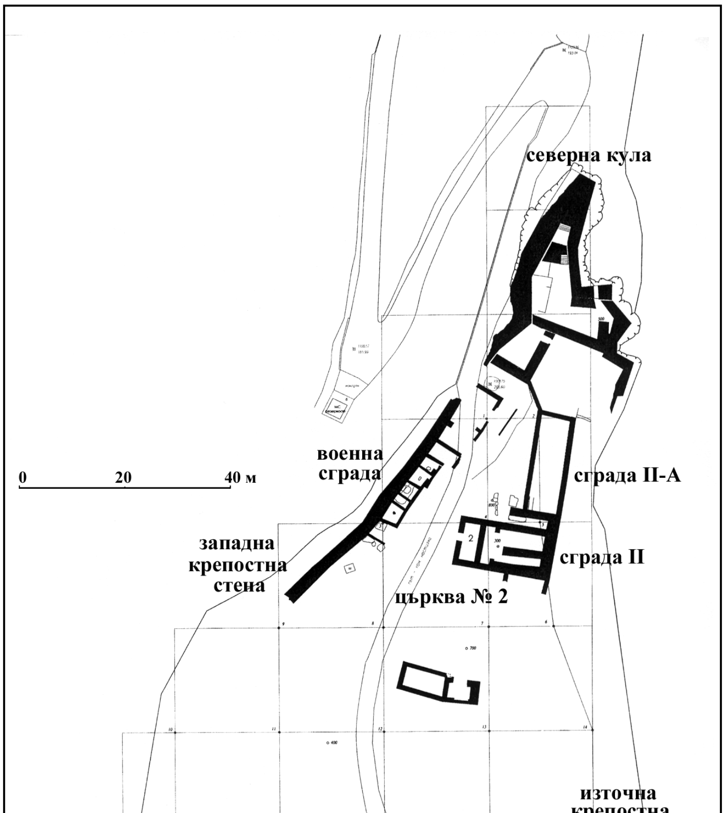

Обр. 1. Общ план на Сектор Север (2007 - 2009 г.)

Некропол на църква №2. На площ от 50 кв. м до северната стена на църква №2 се разкриха нови 44 гроба на жени, мъже, деца (9 от тях са вторични, поставени в сандъчета), с което общият брой на проучените в некропола гробове достигна 147. Инвентарът се състои от тухли и керемиди с надписи IC XC NH KA, сграфито съдове, текстил, копчета, накити и останки от различни по вид и материя скъпи дрехи.

Изглежда в този участък от некропола са погребвани родственици, които са заемали по-висок граждански или военен статус в столичното Търновско общество. Такъв е случаят с гроб №112 на 12-13 годишно

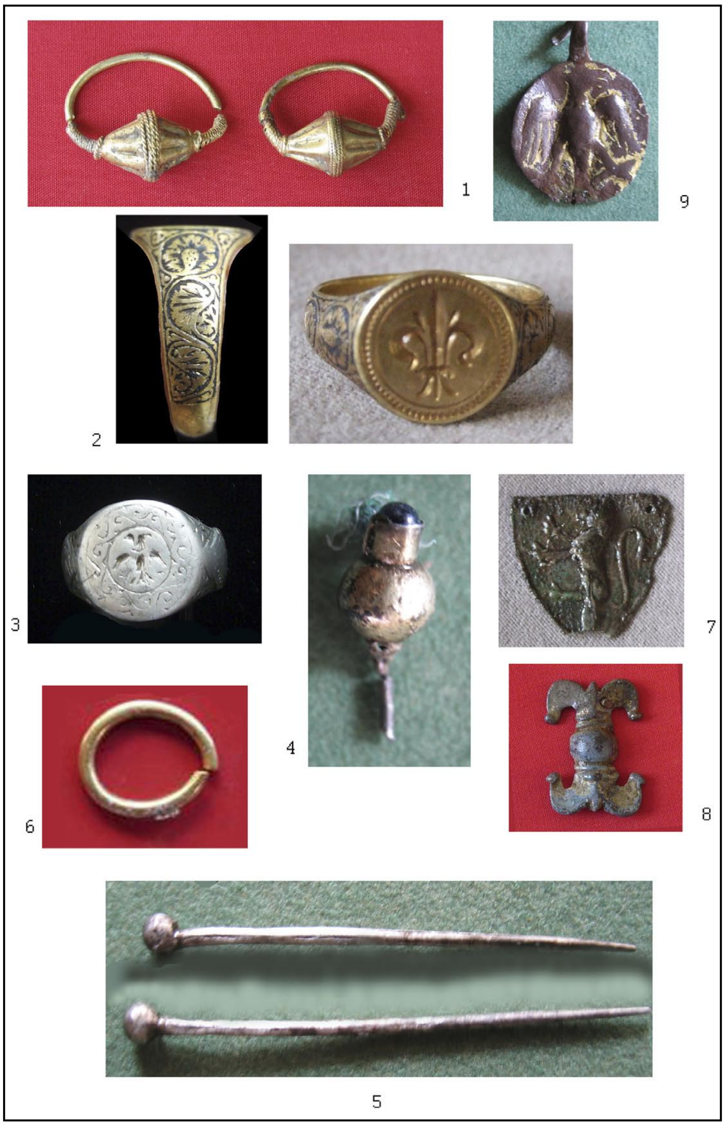

Обр. 2. Накити от некропола на църква №2 и църква №19: 1. Златни обеци от гроб №112, църква №2; 2. Златен пръстен с ниело от гроб №135, църква №2; 3. Сребърен пръстен с двуглав орел от гроб №126, църква №2; 4. Златна игла за коса от гроб №135, църква №2; 5. Сребърни игли от гроб №135, църква №2; 6. Златна халка от гроб №21, църква №19; 7. Медна апликация с лъв от гроб №104, църква №2; 8. Бронзова коланна апликация от некропола на църква №2; 9. Позлатен медалион с орел от гроб №36, църква №19

момиче, погребано със сърмена дреха, златни обеци и украса за глава от везани ленти, които минават през челото и се кръстосват при темето, за да прикрепват тънък воал. В гроб №126, на дясната ръка, се откри сребърен пръстен. Пръстенът е анонимен, от групата на печатите, с изображение на двуглав орел, а върху едното му рамо вторично е гравирано името Симан (CHMAN) (Тотев 2010, 152). Според антропологичното изследване на д-р В. Русева индивидът е починал на възраст към 70 г., но е преживял тежка травма на черепа (вероятно от копие) около 40-та си година. Текстилът, открит при главата на друг военен, погребан в гроб №120, позволява да се реконструира като шапка, украсена със сърмотъкана лента, обвита около кожена основа. Интерес представлява апликацията за дреха с лъвско изображение от гроб №104, както и текстилните останки от скъпа дреха със сребърни копчета от гроб №118.

С ефектен инвентар се отличава гроб №135 на младо момиче. От ляво на черепа се разкри широка златосърмена лента, златни и сребърни игли за коса, а освен това и позлатени сребърни копчета. Върху малкия пръст на дясната ръка на погребаната се откри изящен златен пръстен, с врязана лилия (Тотев 2010, 150-151). По раменете на пръстена, в трапецовидни полета, симетрично е гравиран растителен фриз от едър цвят на карамфил (?) и полупалмети, като полето около тях е запълнено с ниело.

Сграда II (Обр. 1). Зидана е с големи полуобработени камъни, споени с бял хоросан и използвана сантрачна система. Има четвъртит план с приблизителна ширина 9,90 м и дължина 12,90 м. Дебелината на зидовете е от 1,50 м до 2,30 м, а запазената им височина на места достига 4 м. Интересното при тази сграда е липсата на западна стена, като оформените 3 издължени тесни помещения остават изцяло отворени в тази посока. От тях се проучи само северното помещение, в което се достигна подово ниво от трамбована глина.

По-късно, на фуга, към северната фасада на сграда II е пристроена сграда II-A, но без собствена южна стена. Сграда II-A има издължен в посока север – юг план с размери 7,50 м x 19,40 м. Зидана е с големи полуобработени камъни, бял хоросан и сантрачна система. Ширината на стените е 0,90 – 1 м, а запазената им височина на места е около 4 м. Частично се разкриха външните лица на северната и източна стени, а горната част на сектор от западната стена се оказа зидана в техника „рибя кост".

Насипът в южната част на сграда II-A се състои от пръст, хоросан, камъни, бигорни блокчета, керемиди, тухли, глазирани панички от керамопластична украса и фрагментирани стенописи. Пред двете сгради се попадна на дъно на хоросаново бъркало.

Впоследствие сграда II е изцяло разрушена, а върху част от нейните основи е изградена църква №2. Сграда II-А е възстановена върху старите стени, като вече е построена южна фасада, която е издигната върху съборената северна стена на сграда II. Откритите медни монети в двете сгради са: 1 бр. от края на XII в., от началото и средата на XIII в. – 18 бр. и 1бр. от XIV в.

На този първоначален етап от разкопките е трудно да се отрича представителния характер на новооткритата голяма сграда II и нейното разширение в северна посока (сграда II-А). Логично е да се предположи, че става въпрос за дворцова сграда или резиденция с тържествена зала и жилищна площ.

Некропол на църква №19 (Обр. 2). Новоразкритите 31 гроба са разположени в тясна ивица край северната стена на църквата. Очертават се две нива на погребване, различни по време, като някои от гробните ями са издълбани в скалния масив. Инвентарът е разнообразен: чифт посребрени обеци, медни копчета, железни игли, останки от сърмен текстил, позлатен медальон, връх на стрела, керемиди с графити IC XC NI KA, сграфито керамика, монети и железни гвоздеи от ковчези. В наоса се проучиха общо 7 гроба, от които 1 е вторичен. В тях се откриха сребърни копчета, посребрени обеци, посребрен наушник, връх на стрела. Откритите медни монети в некропола от XIII в. са 11 бр., а от XIV в. – 3 бр., 4 бр. останаха неопределени.

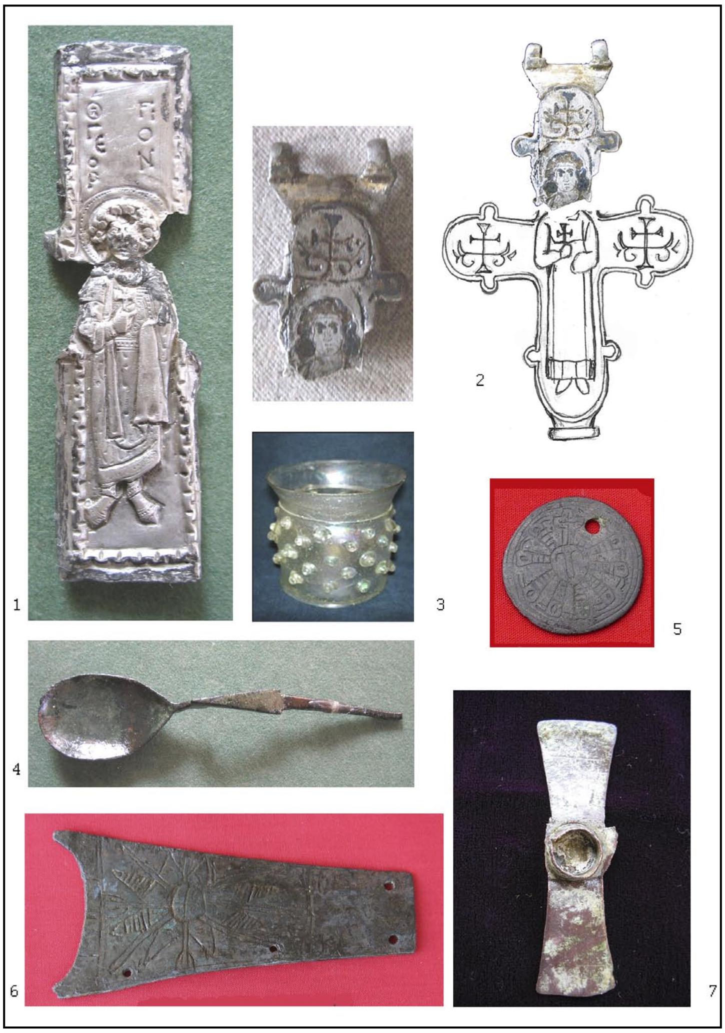

Обр. 3. Предмети на християнския култ от църква №19: 1. Сребърен реликвиариен кръст със Св. Георги; 2. Сребърен енколпион с позлата със Св. Прокопий 3. Стъклена чаша (потир) 4. Бронзова лъжичка за причастие 5. Сребърен амулет (змеевик) 6. Рамо от бронзов процесиен кръст; 7. Рамо на кръст от посребрена медна сплав

Находки на християнския култ от църква №19 (Обр. 3). Сред тях е бронзова лъжичка за причастие с широка долна част и извита нагоре, заострена в края тънка дръжка; част от сребърен реликвиариен кръст с образа на Св. Георги в цял ръст /Α(γιον) ΓΕΟΡΓΙΟΝ/; част от друг сребърен кръст – енколпион с ниело украса и позлата с изображение на св. Прокопий (?); хоризонтално рамо на бронзов процесиен кръст с гравиран разцъфнал кръст; хоризонтално рамо на друг кръст, от посребрена медна сплав, с касета за инкрустиране в средекръстието.

Източна крепостна стена (Обр. 1). Разчисти се част от външното лице на крепостната стена по протежение на повече от 20 м, непосредствено пред абсидата на църква №19, като се откри и един контрафорс. При направения сондаж за проследяване на стратиграфските напластявания от вътрешната страна на стената се регистрираха следи от постройки и разнообразни находки (кухненска и сграфито керамика, метални предмети с различно предназначение, стрели, шпора, фрагменти от стъклени съдове, животински кости и др.), които свидетелстват за интензивен живот в този участък. Откритите медни монети от XIII в. са 4 бр., а от XIV в. – 2 бр.

Независимо от стръмния наклон на терена тук, както изглежда, са разположени жилищни сгради, доразкриването на които ще продължи през следващия археологически сезон. Възможно е църквата, най-вероятно през XIV в., да се вписва в планировката на квартал, разположен в тази част на хълма, с който навярно е свързан и некрополът около нея.

Литература

Дерменджиев 2009: Е. Дерменджиев. Северната кула на средновековната крепост на хълма Трапезица във Велико Търново. – Археология, 2009, 3-4, 48-67.

Караилиев 2009: П. Караилиев. Военна сграда до Северната порта на крепостта Трапезица във Велико Търново. – Археология, 2009, 3-4, 68-76.

Тотев 2009: К. Тотев. Новооткрита църква (№19) в средновековния град Трапезица. – Археология, 2009, 3-4, 77 – 91.

Тотев 2010: К. Тотев. Златни пръстени-печати от времето на Второто българско царство. В. Търново, 2010.

№26. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ В СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ ТРАПЕЗИЦА, СЕКТОР ЮГОИЗТОК

Мария Долмова-Лукановска

През м. юли-септември 2009 г. се проведоха археологически разкопки в средновековна крепост Трапезица – сектор Югоизток. Работният участък обхваща площ от 1800 м^2 и беше ситуиран северно от църква №12 и укрепителната система (Долмова-Лукановска 2008, 38 – 40). Установени са два културни пласта: средновековен български от XIII-XIV в и тракийски от VI-IV в. пр. н. е., които имат дебелина 0,40 – 1,50 м.

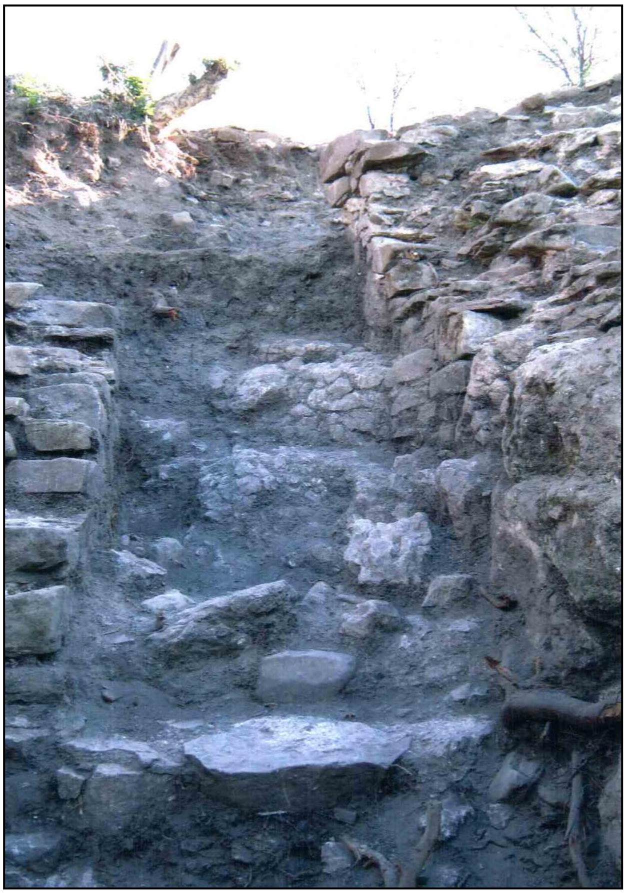

Обр. 1. Потерна в южната крепостна стена на Трапезица

В рамките на сектора завърши проучването на крепостната стена и намиращата се в нея потерна. Подобно на портите, и тя имала дълъг проход (дълж. 3 м, шир. 1,70 м) и защитни съоръжения. Към нея водели стъпала изсечени в скалата, или вкопани в пръста (Обр. 1). И тъй като не са проследени по склона е трудно да се каже дали са защитени със странични зидове, или не. Според тогавашната практика били задължителни, тъй като по време на обсада са защитавали минаващите по тях хора, които черпели вода от реката.

Новите разкопки добавиха 5 жилищни сгради към вече известните 30, и то главно в западната част от сектора (Долмова-Лукановска 2008, 55 – 57). По-често в основи, отколкото в суперструкция те са градени от средни ломени камъни на кал. Горните етажи били от дърво, от което са намерените гвоздеи и железни скоби, прозоречно стъкло и предмети на бита. От най-голямо значение е сграда 1, която се проучва от 2008 г. Тя имала сложен план, ориентиран север-юг, и все още е в процес на уточняване (Обр. 2). Размери: 26 x 24,50 м, деб. ст. 0,80 – 1 м, вис. 0,70 – 1,50 м. По външните и вътрешните зидове се откриха пиластри (дълж. 1 м, шир. 0,55 м), които придавали по-голяма устойчивост на градежа, предвид горните етажи и теренна денивелация. Те били измазани с бял хоросан, върху който се откриха следи от стенописни пана. В сградата се намериха фр. сграфито керамика с подглазурни монограми и монети на Иван Александър и Шишман.

Археологическите индикации сочат, че това не е обикновена жилищна сграда, а по-скоро резиденция на висш дворцов сановник или близък сродник на владетеля. Тя е част от голям комплекс, който включва църква №11, а вероятно и други сгради, разкриването на които предстои. Обграждащият зид южно (дълж. 31,60 м, деб. 1 м, вис. 0,75 м) и източно от църква №11 затваря неголям вътрешен двор. От изток зидът е разкрит на дължина 2,50 м, като продължава в северна посока. Изграден е от средни ломени камъни на кал, и обмазан с плътен слой бял хоросан. От юг е подсилен с пиластри, които оставали на разстояние 6,50 м един от друг. От запад обграждащият зид завършва с два напречни зида (от север и юг), чрез които се получавал проход между него и сградата. Размери: дълж. 4 м, шир. 3,10 м. Той се затварял с голяма двукрила врата, през която влизали хора и животни. Към него води улица, отклонение от главната околовръстна улица на крепостта, минаваща западно от църква №12.

Обр. 2. Сграда (1) и църква №12

Централно място в комплекса заема църква №11, която е разкопана през 1900 г., но не и нейния некропол. Това е еднокорабна и едноапсидна църква с притвор (11,20 х 4,80). По-добре запазена е северната, отколкото южна и западна фасада. По тях имало дълги редици от 6 псевдо-конструктивни ниши, които започвали от основите (дълж. 1,10 м, дълб. 0,16 м). В източната и западна стена са по 3, и не се отличават съществено от страничните. Вътрешността на църквата била богато стенописана. По ниския декоративен цокъл имало трилистни лилии и рози с дълги дръжки, които са запазени върху много стенописни късове и тухли с полепнала мазилка.

Археологическите разкопки в южната част на Трапезица през 1992-1997 и 2007-2009 г. откриха 280 м крепостна стена с главна порта и потерна, 2 църкви, 35 жилищни сгради и 300 м от главната околовръстна улица на крепостта. За разлика от тях, които бяха очаквани и търсени в хода на разкопките, намереното на един голям граждански комплекс с църква се оказа откритие, което тепърва ще се изяснява.

Литература

Долмова-Лукановска 2008: М. Долмова-Лукановска. Трапезица – в светлината на археологическите разкопки. В. Търново, 2008, 38 – 40, 55 – 57.

Образи в текста: Обр. 1. потерна в южната крепостна стена на трапезица; Обр. 2. сграда /1/ и църква №12.

№27. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „СРЕДНОВЕКОВЕН ГРАД ТРАПЕЗИЦА – СЕКТОР ЮЖЕН”

Деян Рабовянов, Жулиета Гюлева

През 2009 г. продължиха редовните археологически разкопки, финансирани от тригодишната програма на МК за проучване, консервация и реставрация на историческия хълм Трапезица във В. Търново.

Научен ръководител на обекта бе н. с. д-р Деян Рабовянов от НАИМ при БАН – Филиал В. Търново, а зам. ръководител бе докторантът от Катедра Археология при ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий”

Жулиета Гюлева. Членове на екипа бяха Пламен Дойчев и Здравка Михайлова, също възпитаници на специалност Археология във ВТУ. Многобройният нумизматичен материал бе определен от ст. н. с. д-р Константин Дочев, също от Търновския филиал.

Основна цел на тазгодишните проучвания бе да се постигне цялостно проучване на културните напластявания в отворените 22 квадрата с площ от 550 м^2 и да се изясни цялостната стратиграфия и периодизация на обекта и на археологическите структури в него. В рамките на това основни задачи бяха:

– Да продължи изследването на жилищния квартал и на средновековното сметище от втората половина на XIV в., съставящи последната фаза от обитаването на обекта.

– Да се доизяснят планът, устройството и датировката на откритата през 2008 г. ранна сграда с основи от големи каменни блокове.

– Да се установи устройството на основите на крепостната стена и да се изясни датировката на построяването ѝ.

– Да се установи има ли интактни културни пластове от предхождащи Средновековието епохи и те да бъдат проучени.

Постигнатите резултати, съчетани с внимателно използване на многобройния нумизматичен материал – общо 592 монети, между които имаше и колективна находка от 21 монети – позволяват да се направят много по-сигурни заключения за периодизацията и хронологията на обекта от миналата година.

Със сигурност бе установено, че строителството на крепостната стена е унищожило почти напълно структурите от периодите предшестващи Средновековието в рамките на една полоса от 15 м на север от крепостните съоръжения. Откриха се много преотложени материали – керамика, оръдия на труда, пластика и др. Те принадлежат към периода на Късния халколит, преходния период и Късната бронзова епоха, но основно са от преходния период между Ранно и Късножелязната епоха (V в. пр. Хр.). Единствените запазени структури са три огнища от последния период в квадрати CLXIV$_2$/CLXIV$_6$, CLVII'$_3$ и CLVII'$_6$. Интерес представлява запазеният пласт от Преходния период между Халколита и Бронзовата епоха, попаднал под основите на външния ъгъл на чупката на крепостната стена. Там основите на съоръжението не са фундирани върху скалата на венеца, вероятно заради натрупан от пороите пласт. Именно тук е направен водоотвеждащият барбукан. Според Н. Еленски, на когото бяха предоставени материалите, те издават връзки с типичната за Западна България култура Галатин.

Проучванията в северните квадрати (CLVII$_{14}$-CLVII$_{16}$) показаха, че е възможно там да се откри-

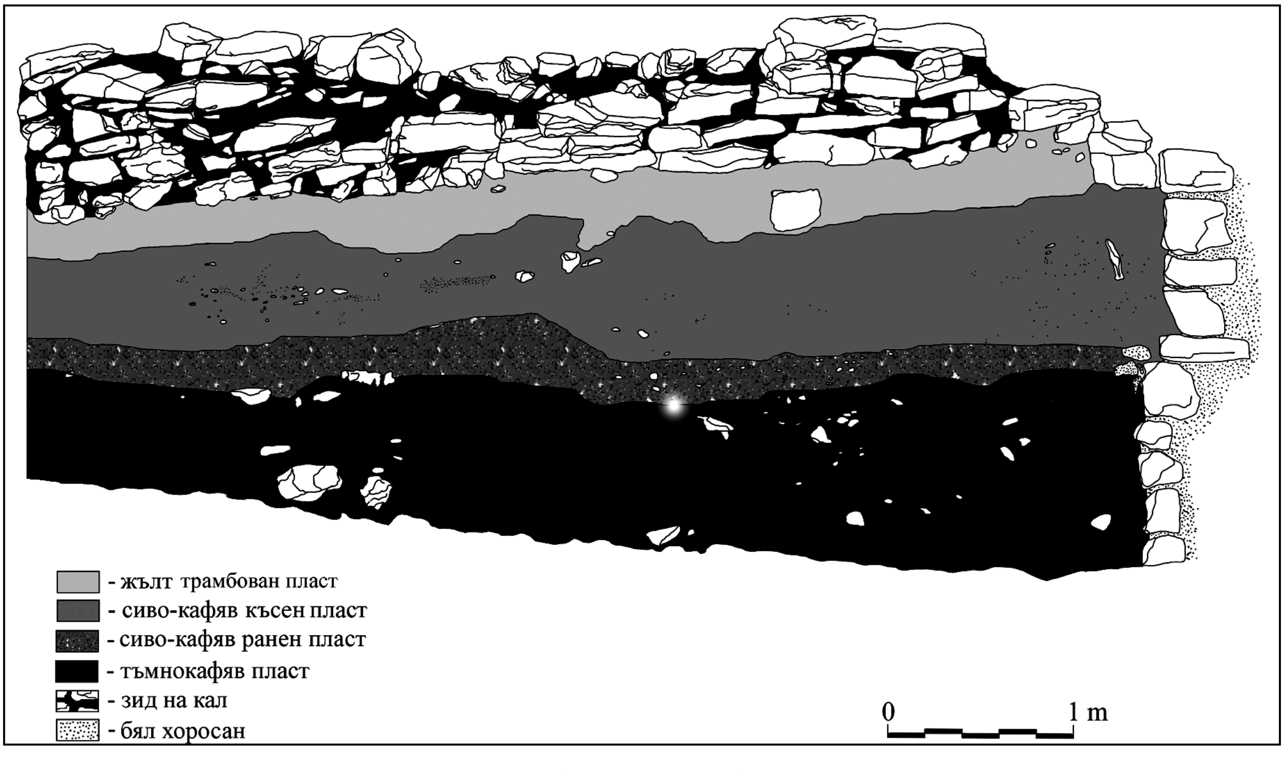

Обр. 1. Профил под източния зид на помещение 3

ят поне частично запазени структури от ранните периоди, избегнали деструктивното въздействие на крепостното строителство.

Усилията в проучването на крепостната стена тази година се насочиха в изследване на нейните основи. Установи се, че в началото на строителството ѝ е била изчистена от културни пластове полоса до скалния венец с ширина от 10 до 15 м. Крепостните съоръжения са били фундирани с малки изключения върху материковата скала. В източната част на проучената стена субструкцията е била градена на открито, а не в траншея от средни по големина обработени камъни в груби редове. За спойка е използван обилно бял хоросан, който на места се е стекъл между лицевите камъни, но фугиране няма. Височината на основите е 1,10-1,20 м. Те завършват с нивелиращ ред от плочи, издаващи се на 0,40 м пред лицето на основите. Така стената се разширява в суперструкция до 2,45 м (Обр. 1). На запад в кв. CLXIV$_9$ маниерът на строеж се сменя. В основите са използвани по-големи блокове, подредени не така правилно, и което е по-важно тук стената първо е с дебелина, равна на основата, а след това придобива широк 0,10 м цокъл. Промяната на стила е свързана и с лека чупка на трасето на стената. Там няма вертикална конструктивна фуга, каквито се срещат по крепостните съоръжения на Трапезица. Очевидно тук са се срещнали две групи строители, работещи по стената.

Вътрешното лице на стената е било засипано до нивото на суперструкцията с дебел до 1,20 м пласт от тъмнокафява пръст. Откриваните в нея материали основно от ранножелязната епоха подсказват, че това е предварително отнетият от скалата културен пласт, насипан обратно. За това говорят и откритите под пласта върху скалата струпвания от обработени камъни, идентични с тези от основите, между които се откриха и няколко буци хоросан. Прослойката от хоросан, съответстваща на нивото на отстъпа, ясно показва строителното ниво. Очевидно след известно издигане на стената по време на строежа ѝ е насипан втори такъв пласт с малко по различен цвят, но идентичен по характер и находки, с дебелина сред-

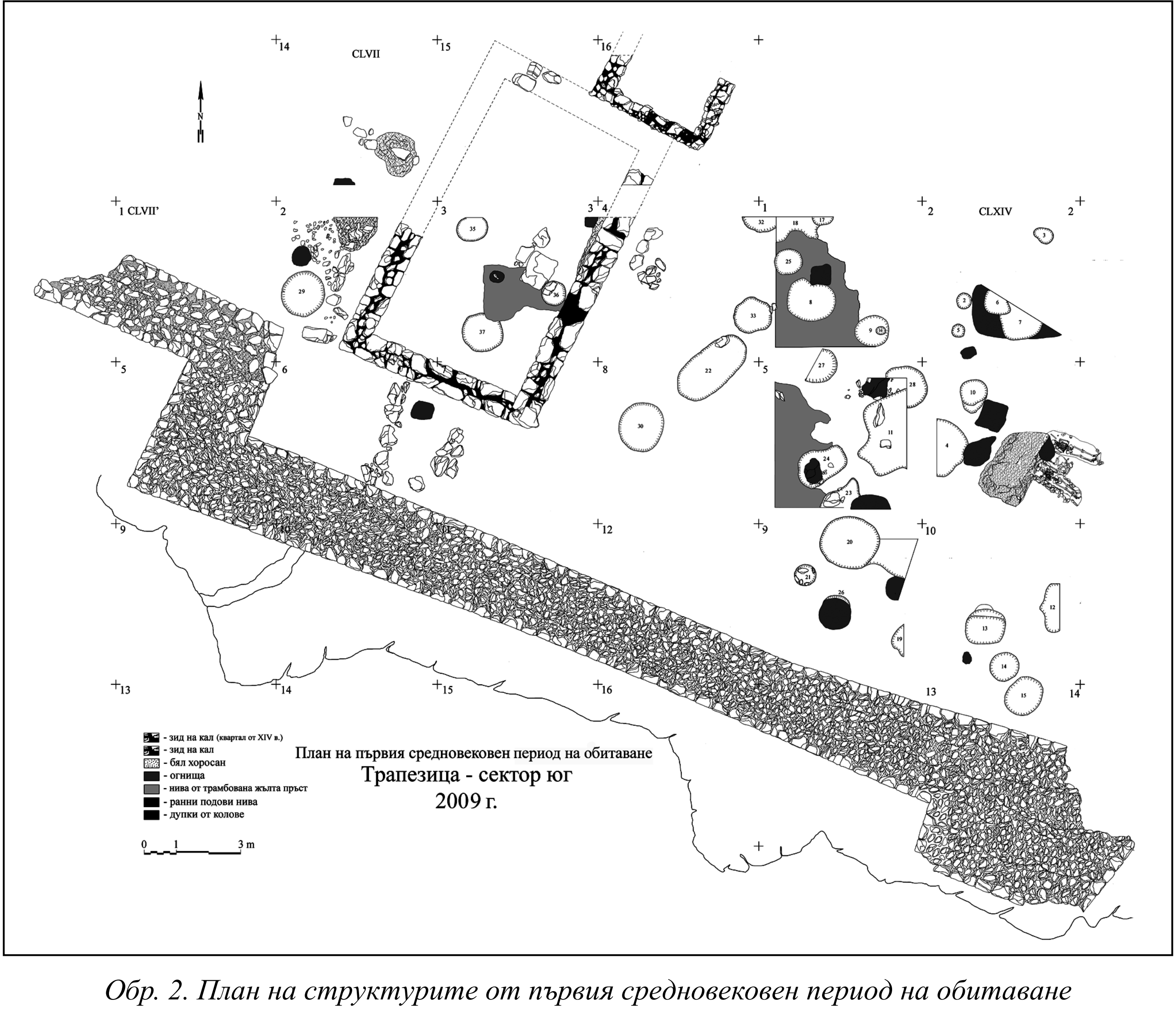

Обр. 2. План на структурите от първия средновековен период на обитаване

но 0,40 м. Вероятно той е бил загребан пак от южната тераса на хълма. Откритите силно фрагментирани керамика, кости и късчета от тухлени глинени замазки не оставят съмнение, че тези два пласта са били прекопани нееднократно и насипани, за да се нивелира теренът отвътре на крепостната стена.

На различни места в тези два пласта са открити 26 монети. От тях една е на Исак II Ангел, една орязана българска имитация тип В, а останалите са латински имитации малък модул и монети на Мануил и Йоан Дука Комнин. Това показва, че насипването на пластовете е станало в 30-те – 40-те год. на XIII в., към който период трябва да се отнесе и изграждането на този участък от стената.

През настоящата година бе открит и първият период на градеж на канала на барбукана, синхронен на строежа на стената. Той лежи на дълбочина 1,60 – 1,80 м, т.е. на нивото на суперструкцията на стената. Запазена бе само източната му страница, направена от големи полуобработени камъни с дължина 3,10 м и ширина 0,50 – 0,60 м.

Следващият пласт, обозначен още през 2008 г. като сиво-кафяв, е натрупан по време на обитаването след построяването на стената. Той обхваща средно дълбочина от 0,60/0,70 до 1,10/1,40 м. Пластът съдържа изключително разнообразни структури – подови нива, огнища и сгради, като е силно нарушен от многобройните ями (Обр. 2). Въпреки това в него бяха проследени два хоризонта от структури.

Към по-ранния период се отнасят подовото ниво на дълбочина 1,40 м в CLXIV5. То е с огнище и може да е от лека постройка, може би синхронна на строежа на крепостната стена. Също така и ями с номера 10, 12, 13, 14, 15, 19, 21, 22, 23, 24, 26, 32 и 33.

Безспорно най-внушителната структура, открита в сиво-кафявия пласт, е откритата през 2008 г. и допроучена през този сезон ранна сграда. Тя е с размери 10,85 на 6,50 м и има вътрешна площ около 40 $м^2$. Разрушена е до основи от възсядащото я помещение No 4, като дори североизточният и ъгъл напълно липсва. Основите са с дебелина 0,90-0,95 м, изградени от големи обработени камъни, спое-

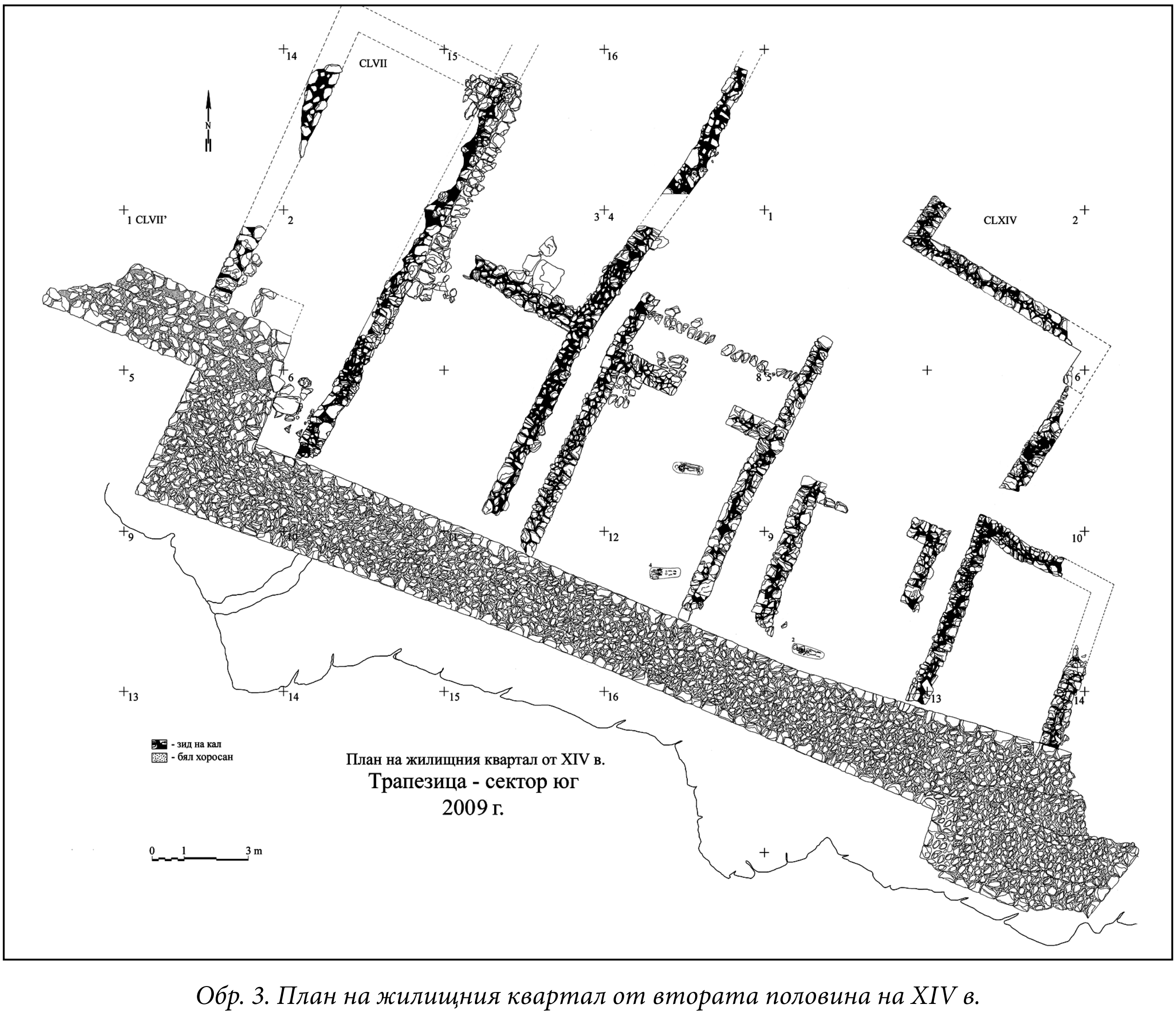

Обр. 3. План на жилищния квартал от втората половина на XIV в.

ни с глина. Най-високо е запазена сградата в югозападния си ъгъл, където има три реда зидария. Над блоковете на основата тя е градена от средни по размери, добре обработени камъни, споени с жълта глина, като редовото подреждане е видимо дори при слягането на западния зид. С тази внушителна постройка трябва да се свърже и структурата от големи ломени плочести камъни източно от нея. Вероятно това е единствената запазена част от масивна настилка.

Сградата е била построена известно време след издигането на крепостната стена. За това подсказва нивото ѝ спрямо първия период от водосборния период на барбукана и това, че източният и западният ѝ зид лежат върху 10-сантиметров пласт от пръст, застъпващ две бъркала за хоросан, свързани със строежа на стената. Поради това строежът на сградата трябва да се търси в периода около 40-те год. на XIII в. Тя е функционирала вероятно до 70-те години на същия век. За това говори и голямата наситеност с монети в периода между 30-те и 70-те години на XIII в. и рязкото им намаляване през последните две десетилетия на същия. Очевидно период, през който площта на обекта е рядко обитавана или напълно изоставена.

Значението на тази постройка се подсказва и от големия брой находки, открити основно в ямите около нея. Това са керамични съдове, фрагменти от украсени стъклени съдове, сграфито керамика и метални предмети. Особено интересни са фино гравираните костени пластини от колчан за лък и други костени предмети, и сграфито блюдо с диаметър 0,40 м с изображения на 3 женски фигури.

Възобновяването на монетната циркулация настъпва в началото на XIV в. и се усилва към 30-те години на същия. Отражение на това са многобройните ями – номера 4, 8, 9, 11, 16, 17, 18, 20, 25, 17, 28, 29, 30, 35, 36 и 37, от които 35, 36 и 37, са датирани сигурно в 20-те – 30-те години на XIV в. с монети. Те пробиват очевидно вече изоставената ранна сграда. Към този период на възраждане трябва да се отнесе и подовото ниво с огнище, нарушено от ями 8, 9, и 25 на дълбочина 1 м в квадрат CLXIV$_1$, и откритото през този сезон в квадрат CLVII$_{16}$ вкопано жилище. Цялостното му проучване предстои. Стените му са с дебелина 0,40 м, от дребни и средни ломени камъни, споени с кал. Лице е оформено само отвътре. Южната му стена е с дължина 4 м, а на източната бе разкрита част от входа му. Непосредственото му застъпване от източния зид на помещение 4 показва, че при строежа на последното то е било все още видимо, което заедно с ями 35, 36 и 37 го прави най-късната структура от първия период на средновековно обитаване.

Към този период принадлежат и гробове номера 1 и 5, открити в източната периферия на обекта. Последните са един до друг и принадлежат на възрастни индивиди, погребани по християнски обред. Стените на гроб 1 са подзидани и само при него се откри гробен инвентар – медна монета в областта на таза. Възможно е тези гробове да са част от некропол, развиващ се на изток. Затискането им от яма с материали от XIV в. и от преградния зид между помещения 1 и 5 изключва да бъдат датирани по-късно от края на XIII– началото на XIV в.

Данните от настоящата година позволиха да се стесни датировката на жилищния квартал, съставящ финалния период в обитаването на мястото (Обр. 3). Неговите трамбовани подови нива и зидове застъпват ями, датирани в 20-те – 30-те години на XIV в. Самият квартал е обитаван активно през втората половина на XIV в.

През 2009 г. бе почти напълно доразкрито помещение 4, което засега е най-голямото на обекта. Дебелите му 0,60 м зидове са изградени от ломени камъни, споени с жълта глина. То е имало под от средни и големи каменни плочи с неправилна форма. Към централната част на помещението с размери 18 на 7 м от запад е долепена друга с размери 5,35 на 10,40 м. Помещение 4 застъпва втория период от канала на барбукана, напълно блокирайки го. В анекса на помещение 4 бяха разкрити останки от вкопано хранилище. То е изработено от поставени изправени големи полуобработени камъни. Долепено е до ъгъла на крепостната стена и вероятно размерите му са били 1,50 на 1 м.

С построяването на квартала се свързва и една находка от 264 фрагмента от керамични поти. Те бяха открити в трамбованото ниво между зидовете на помещения 3 и 4. Направените в лабораторията на НАИМ при БАН от инженер Пламен Бонев изследвания показват, че в потите са топени мед, сребро и злато. Те са депонирани като отпадък от разположена недалече работилница за обработка на цветни и благородни метали. Заедно с тях бяха намерени и два фрагмента от посребрена перфорирана медна пластина.

През 2009 г. завърши и изчерпването на средновековното сметище, разположено върху скалния венец пред външното лице на крепостната стена. В него се откриха голямо количество фрагментирани керамични съдове и животински кости, многобройни битови предмети, украшения и др. Откритите в него 53 монети показват, че то е било натрупано в последните две до три десетилетия на

XIV в., очевидно от обитателите на проучвания жилищен квартал.

Данните за организираното напускане на квартала след превземането на Търновград от османците през 1393 г. се потвърдиха окончателно. Показателна е липсата на османски монети, като изключим едно сребърно акче на Баязид. Обитаването на тази част от южната тераса прекъсва. Следи от по-късна дейност са масираните вкопавания, вероятно от иманярски действия или за изваждане на строителен материал. Такива са особено големите интервенции разрушили по-голямата част от плочника на помещение 4.

Основна задача през предстоящия археологически сезон ще бъде затварянето на жилищния квартал от XIV в. в естествените му граници чрез достигане и разкриване на обслужващите го улици. Ще се изясни и планировката на предшестващите го структури в северна посока от проучените квадрати.

№28. ТРАПЕЗИЦА, ЮГОЗАПАДЕН СЕКТОР

Константин Дочев

Разкопките в Югозападния сектор на крепостта Трапезица са част от съвместен проект от 2007 г. между МК и НАИМ при БАН, София и Филиала на Института във Велико Търново.

Проучваният сектор е в югозападната, най-ниската и най-достъпна част на крепостта с надморска височина 165-166 м. Засега изследваната площ е ок. 0,5 дка. Открити са останки от късния халколит (4200 – 4000 г. пр. Хр.) – керамика и глинена фигурка на Богинята майка с врязана геометрична украса. Сравнително големи количества керамика се откриват от късната бронзова (XIII-XII в пр. Хр.) и най-вече от ранножелязната епохи (IX – VII в. пр.). От периода на римското владичество находките са твърде малко, няколко фрагмента керамика и 2 бронзови монети от края на IV в.

От ранновизантийската епоха са намерени само два фрагмента от амфори.

Главните резултати са от периода XII – XV в. Крепостната стена беше разчистена от двете ѝ страни на протежение 30 м. Разкри се нова, трета, неизвестна досега порта с двукрила врата, в изграден проход през стената с дължина 8 м, а вероятно е имало още една порта, външна, също двукрила. Крепостната стена от двете страни на прохода е с шир. 2,60 – 2,70 м, изградена от добре обработени голе-

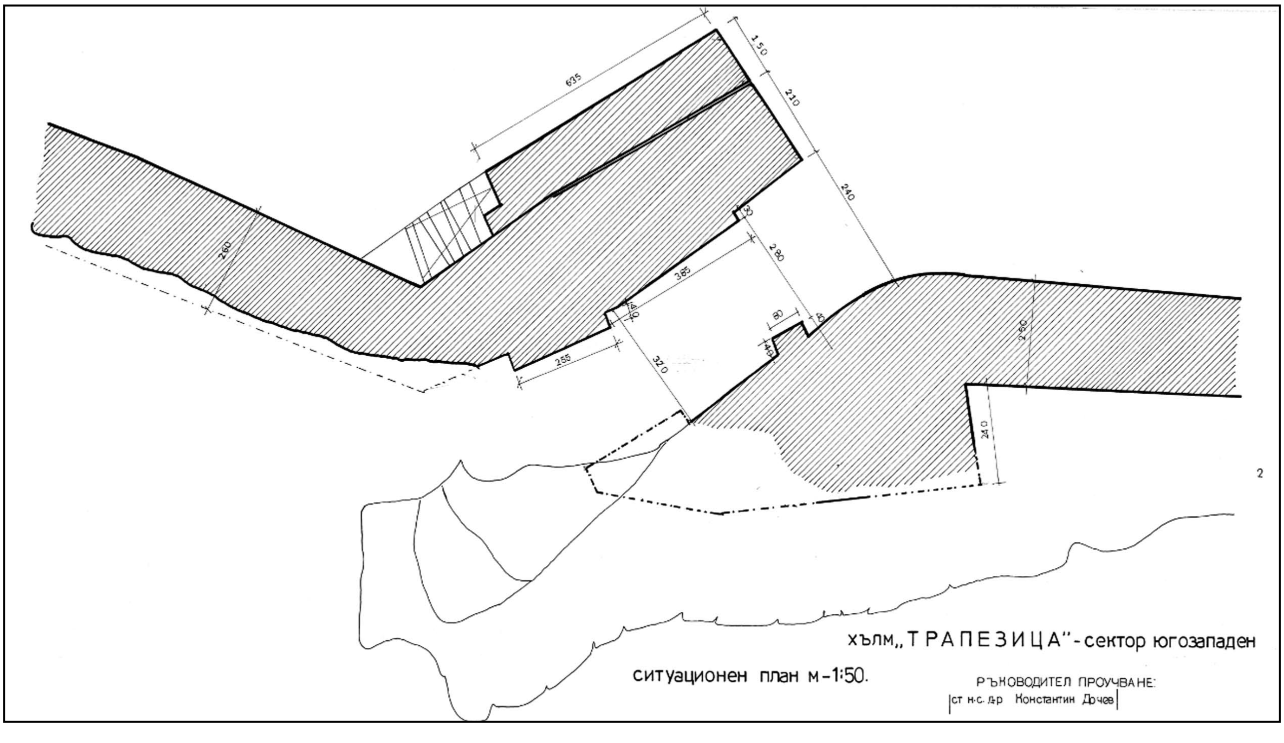

Обр. 1. План на разкритите порта и проход

ми плочести камъни (сиво-жълт пясъчник), някои с размери 0,80 – 1 м, в опус „емплектон", но с дебели вътрешно и външно лица и малко пълнеж, свързан с обилно количество бял хоросан. Използвана е традиционната сантрачна система от дебели напречни и надлъжни греди (0,30 х 0,40 м). Проходът с портата или портите, който със сигурност е бил засводен като тунел, не е трасиран перпендикулярно през стената, а е ориентиран (усукан) на запад, съобразно плавното преодоляване на скалния стръмен скат. Той е изграден с твърде оригинален подход чрез два фундамента, правещи плавна чупка под ъгъл 100-110 градуса, спрямо трасето на крепостната стена по скалния венец, което в този участък е посока изток-запад. Източният фундамент с плавен завой излиза извън крепостната стена и е положен върху материковата варовикова скала, а западният, който се състои от две части на конструктивна фуга – навлиза под ъгъл 100-110 градуса във вътрешността на крепостта. В началото отвътре проходът е с шир. 3,50 м, следват двата противоположни отстъпа (пиластри), на които е била закачена двукрила врата с шир. 2,80 м. На 2,50 м от тези два полупиластъра, следват още два, вероятно за външна, първа двукрила врата. Не бяха открити осови камъни. Като важна особеност, която се наблюдава в структурата на градежа е, че стената от двете страни на прохода е с почти напълно плътен градеж, без безразборно изсипан емплектон. Двете страници на прохода са запазени на вис. 1,20 – 1,40 м.

От западната страна проходът-порта е с усилен фундамент с правоъгълна форма (шир. 4 м), състоящ се от две надлъжни части на конструктивна фуга (шир. 0,04 м), изградени едновременно. Вътрешната половина с шир. 2,50 м е използвана за носещ елемент за премостването на стената над прохода и за окачване на двете двукрили порти, а външният, по-тесният с шир. 1,50, за основа на каменно стълбище с шир. 1,40 м. Стълбището е конструктивно свързано с външната половина на западния фундамент и е служело за подход от пешеходния терен покрай стената до нейното преминаване над прохода-тунел, с вероятно изградена над него двуетажна кула. От стълбището бяха открити общо девет стъпала, съответно с шир. 0,30 – 0,40 м и вис. 0,25-0,30 от плочести камъни. В този участък крепостната стена е запазена от вътре на височина ок. 2,50 м. Засега няма открита нито една тухла в района на портата, а предимно клиновидни дялани камъни за направа на свод. Това е първото оригинално стълбище със стъпала към крепостна стена, което се открива не само на Трапезица, но и на Царевец. Не се откриха следи от овъглени греди. Проходът е застлан с калдъръм от дребни овални камъни, които са били подпрени с напречни ребра от къси дървени греди, оформящи карета с различни размери, но с една и съща ширина ((3,50 м). От подпорните гредички са останали само леглата (шир. 0,10 – 0,15 м). По средата на прохода е прокаран отводнителен канал (шир. 0,25 – 0,30 м и вис. 0,30 м) за оттичане на атмосферните води. Каменната настилка отвън стига до варовиковата скала, като в нея са изсечени плитки стъпала (вис. 0,15 – 0,20 м) за улесняване по-лекото слизане или изкачване по стръмния склон. От прохода към вътрешността започва улица с шир. 3 м от много добре трамбован сиво-зелен речен чакъл.

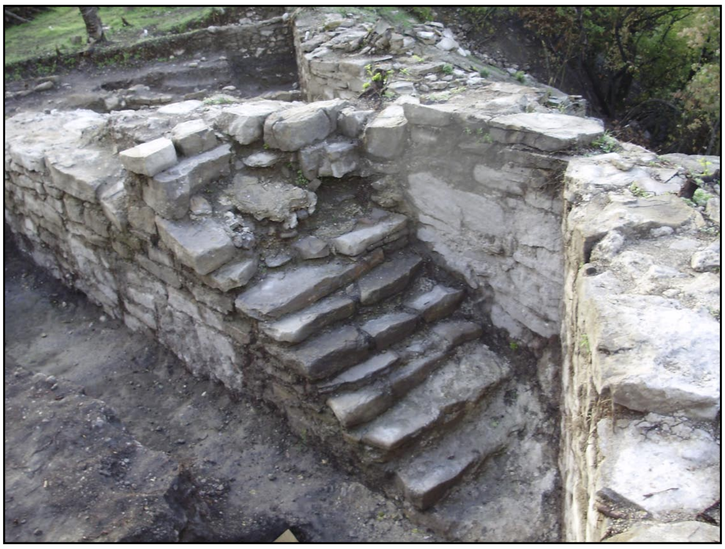

Обр. 2. Стълбище към крепостната стена

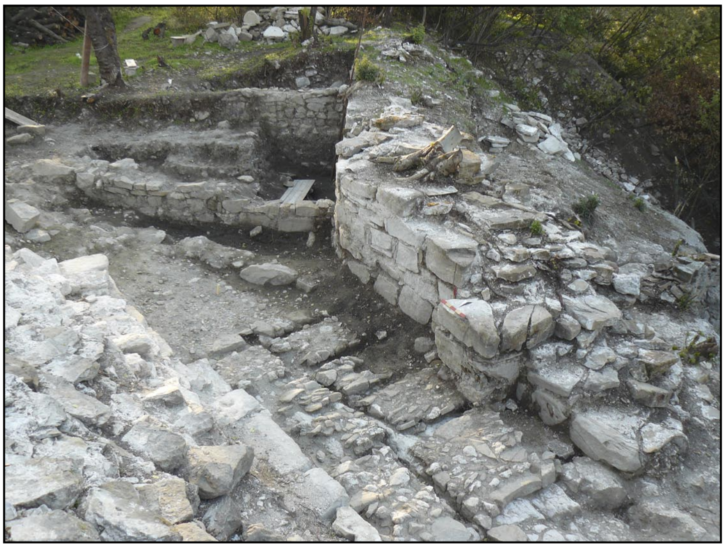

Обр. 3. Проход-порта, Трапезица – югозападен сектор

В основата на вътрешната западна страница на прохода, малко преди отстъпа за портата, в малка хралупка в градежа, се откри монетна находка от 30 корубести византийски билонови трахеи (22 на Мануил I Комнин (1143 – 1180), 2 на Андроник I Комнин (1183 – 1185) и 8 на Исак II Ангел (1185 – 1195), издадени в първите години от неговото управление). Това означава, че монетите са укрити или съзнателно сложени в основата към 1186-1187 г. По тогавашния курс на византийската перпера откритата парична сума възлиза на ок. 1/6 перпера и вероятно се равнявала на едномесечна заплата на добър зидар или друг вид майстор. Датировката на тази колективна находка, съпоставена с подобни единични монети от другите обекти на Трапезица, напълно категорично показва, че стената е започната в края на управлението на Мануил I Комнин (ок. 1175 – 1183 г.) и довършена или по-скоро доукрепена, при първите Асеневци в периода 1186 – 1190 г. В отводнителния канал, минаващ през целия проход, освен медните монети от XII – XIV в. (ок. 10-12), беше намерено и сребърно акче на султан Баязид I (1389 – 1402), което свидетелства, че портата е била отворена и използвана от населението на Трапезица и Търново до края на XIV и началото на XIV в. През прохода с двете порти, скалните стъпала и пътя по западния склон на Трапезица, водещ понастоящем към съвременната ж.п. гара, са преминавали не само пешеходци, но и конници и по-леки каруци. Намерени са цели или части от железни подкови, части от шпори, множество дребни гвоздейчета (клинци) за подкови на различни впрегатни животни.

Откритата порта-проход още от края на XII в., по-точно от 1190 г. насетне, е улеснявала прекия достъп от подножието на Трапезица до новопостроената или вече съществуваща византийска църква (църква №8), в която Иван Асен I (1186-1196) и Теодор Петър (1186-1197) положили пренесените от Сердика мощи на Св. Йоан Рилски. Разстоянието от прохода до църква №8 е ок. 60-70 м. Разкритият пасаж от започващата от прохода улица, застланата с трамбован чакъл, е насочен към църква №8, което ясно показва предварително планираната връзка между тях.

По-късните жилищни или производствени сгради, които са долепени към вътрешното лице на крепостната стена или са в близост до прохода с портите, са от два или три по-късни строителни периода, като това ще се установява в следващия сезон.

Попадна се на християнски некропол в непосредствена близост до началото на прохода, както и в близост до стълбището. Разкриха се само два мъжки скелета с по две сферични копчета върху гръбначния стълб, с най-обща датировка края на XIV или началото на XV в. Тези гробове, както и другите некрополи покрай крепостната стена на Трапезица, свидетелстват за обезлюдяването на този важен военен и църковен квартал на столичния Търнов след 1393 г. и неговото използване за гробище от останалите жители-християни в днешната Асенова махала.

Според високото и дебело струпване на камъни и хоросан около разкритите стълбище и проход (някои каменни плочи и ломоси имат размери до 1 х 1,20 м) с изградена кула над тях, са рухнали вследствие на земен катаклизъм, вероятно силно земетресение, към средата или края на XV в.

От намерените движими културни ценности интерес представляват фигурка за шах от слонова или моржова кост; коланна апликация с позлата; коланна тока с глава на пантера; различни върхове на стрели; кръстове (оловни и железни); сграфито с птици и други орнаменти.

Новите резултати показват, че крепостта Трапезица още по времето на византийското владичество е била подготвена като здрава крепост с предварително планиране и геодезически измервания за ромейската военна и гражданска администрация, охранявани със специален гарнизон. Това нейно предназначение било продължено и от българските царе, поне до втората половина на XIII в. (до гражданската война в края на управлението на цар Константин Асен (1257 – 1277)), а след това крепостта е придобила облика на типичен жилищен и църковно-поклоннически квартал. Паралелно с Трапезица на Царевец са изградени и функционирали представителните владетелски институции в Двореца и в Патриаршията още от началото на XIII в.

№29. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „ЦЪРКВА И БАНЯ” ЮЖНО ОТ МАНАСТИРА „СВ. 40 МЪЧЕНИЦИ” ВЪВ ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Константин Тотев, Евгени Дерменджиев, Пламен Караилиев

Обектът се намира в западното подножие на хълма Царевец, на 60 м южно от църквата „Св. 40 мъченици”. Разположен е между западната крепостна стена на ранновизантийското укрепление и подпорната стена на съвременната улица (Обр. 1). Разкопките през настоящия сезон са продължение на археологическите проучвания от 2007 г., когато се откри неизвестна до този момент църква от подградието на столичния Търнов.

Още тогава се оказа, че след събарянето на храма е била направена пещ в наоса, който за кратко време е използван за работилница или жилище. По-късно стените на църквата са били преизползвани при строежа на баня, функционирала през XIII-XIV в. Към това време са откритите 19 християнски гроба от север и юг на постройката, които не е изключено да са свързани със следстоличния некропол край църквата „Св. 40 мъченици”. Върху пода на банята се разкри настилка от къща, датирана с монети в XIX-XX в. В периода 1980-1985 г., по време на археологическите проучвания на А. Попов и К. Дочев, отчасти са разрушени хипокаустът, огнището и стените на банята, за да се положат тръбите на канал за отпадни води, които стоят и до днес.

Разкопките продължиха 1 месец, средно с 10-12 работника, със средства осигурени от Националния исторически музей. Проучванията бяха насочени към разкриване на абсидата на църквата, източната стена на банята, пещта в наоса и сектор от некропола, в резултат на което се откриха нови елементи от тяхната архитектура, планова схема и стенописна декорация.

Каменна настилка (XIII-XIV в.). Установи се, че фундаментите на западната и южната стена на наоса на църквата стъпват върху пласт с дебелина 0,10 м, състоящ се от дребна речна баластра, черна пръст, малки камъчета, средновековна кухненска и глазирана керамика (Обр. 2). Под този пласт се разчисти настилка от плътно наредени дребни камъни, скални отломъци и фрагментирани тухли, с дебелина до 0,50 м. Под каменната настилка се намира пласт кафява пръст, смесена със средновековна керамика, дребни камъчета, фрагменти от керемиди, животински кости. На дълбочина до 1,20 м под настилката се откриха само няколко фрагмента ранновизантийски тухли.

Църква (XIV в.). Разкри се североизточния вътрешен ъгъл на наоса, заедно с част от източната стена и цялата абсида на църквата (Обр. 3). Тя е полукръгла отвътре и не е центрирана спрямо оста на наоса. Отстои на 1,50 м от северната и на 1,35 м от южната стена. Абсидата има ширина 1,65 м и дълбочина 0,70 м. Запазена е на височина до 3 м над цокъла на основата на северната стена. По вътрешната стена на абсидата има запазена на места тънка мазилка от бял хоросан. На северната ѝ стена се откри на място фрагмент от стенопис – бяла хоризонтална ивица с по един сиво-черен квадрат от двете ѝ страни, явно част от архиепископско облекло (полиставрион). Само това се е запазило от фигурата на един от епископите, представени в първия регистър на абсидата, като част от голямата композиция „Поклонение на жертвата”. Под нея трябва да стои стенописен цокъл, който може би е запазен зад източната стеничка на банята. Малки стенописни фрагменти от цокъла се откриха на северната и южна стена на наоса през 2007 г.

Новооткритата църква от западното подградие на столичната цитадела на хълма Царевец е еднокорабна, едноабсидна, с притвор. Покрита е с полуцилиндричен свод, носен от две напречни арки. Дължината на църквата е 14,40 м (15 м с абсидата), а ширината ѝ е 6,30 м. Ширината на стените е 0,90 м, запазената им височина е около 2 м, а при абсидата достига 3 м. По-късно от запад е пристроен екзонартекс, с който общата дължина на църквата достига 19,20 м.

Откритите, макар и фрагментарни, стенописи, свързани с декорацията на храма: образи на светци, архитектурен декор, цокълна украса, както и не малка група предмети на християнския култ, постъпили от старите и нови разкопки – фрагменти от портативни стеатитови икони, 2 железни процесийни кръста, стъклено кандило и части от поликанделабър, показват украсата, някои детайли и ак-

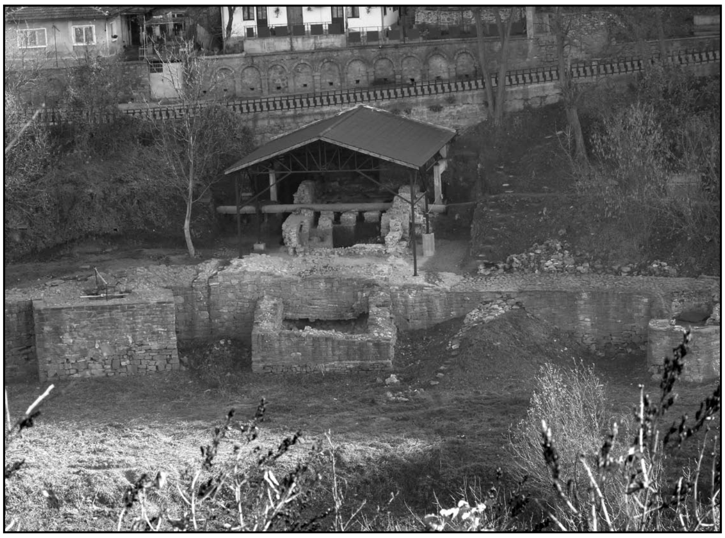

Обр. 1. Общ поглед към църквата и банята от запад

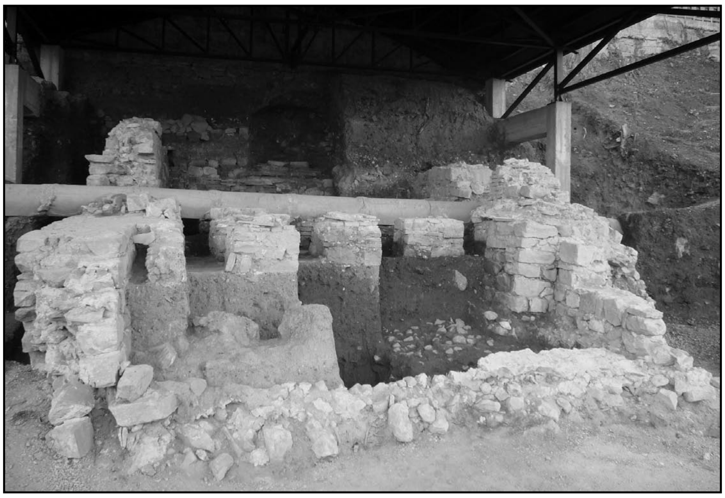

Обр. 2. Западната част на къпалнята и наоса със стълбчетата от подподовото отопление, двете пещи и каменната настилка

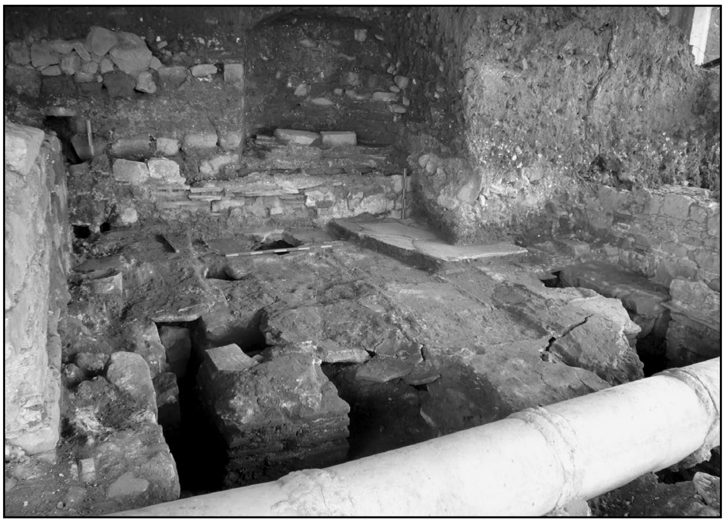

Обр. 3. Източната стена с апсидата, висящия под и водопровода

сесоари от интериора на църквата.

На този етап наблюденията от стиловия анализ на запазените фрески /с някои уговорки/ насочва, че църквата е живописана около средата на XIV в.

Пещи (края на XIV-XV в.). В северозападния ъгъл на наоса се разкри малка пещ. Тя е запазена на височина 0,40 м и има вътрешен диаметър 0,50 м (Обр. 2). От вътрешната ѝ обмазка е запазен малък сектор до отвора, който е насочен на изток. Стените и дъното са направени от жълта глина, опечена до червено. Между тази пещ и северната стена на църквата се откри втора пещ (Обр. 2). Пещите имат обща стена. Откъм задната си част те са били опрени в западната стена на наоса. Двете пещи са изградени и действали едновременно. В глината, с която е направен кожуха на пещите се откриха няколко фрагмента средновековна кухненска и сграфито керамика. Предназначението на пещите засега не е ясно, поради това, че не се откри каквато и да е суровина или продукция около тях.

Баня (XV-XVI в.). В източната част на къпалнята се разчисти изцяло запазеният висящ под с площ около 3,5 м^2 (Обр. 3). Той е направен от големи каменни плочи. Върху тях е положен пласт хоросан, върху който са били наредени мраморните плочи, оформящи същинския под на помещението. Само малък фрагмент от такава плоча е запазен на място, но върху хоросановата замазка се откриха леглата на 7 големи четвъртити мраморни плочи от настилката. Висящият под е стъпвал на общо 21 стълбчета, които са разположени в 3 успоредни реда с по 7 стълбчета, в посока изток – запад, подредени шахматно, като средният ред е изместен спрямо страничните (Обр. 2; Обр. 3). Стълбчетата имат четириъгълна форма, с приблизителни размери от 0,75 м х 0,65 м до 0,60 м х 0,65 м. Отстоят на 0,30 – 0,55 м едни от други и от надлъжните стени на помещението. Изградени са от един ред ломени камъни, използван за фундамент, и 4-5 реда тухлена зидария, с обща височина 0,50-0,55 м.

На северната стена на църквата се разчисти нивото, на което тя е била подравнена с хоросан, върху който има отпечатъци от кучешки лапи, останали там по времето, в което той е изсъхвал преди да започне строителството на банята. Установи се, че северната и южна фасади на банята са били декорирани с три тухлени реда, които не са преминавали през цялата ширина на стените.

За източна стена на къпалнята е използвана високо запазената стена на църквата, заедно с абсидата (до 1,90 м над нивото на висящия под) (Обр. 3). Оказа се, че със зидарията на източната дублираща стеничка е запълнена и абсидата. Блокажът в самата абсида е настлан с големи каменни плочи.

Новоразкритата част от източната дублираща стеничка на къпалнята има ширина до 0,38 м. Височината й е 0,45 – 0,70 м над нивото на висящия под. Измазана е с червен хидрофобен хоросан. Върху тази стеничка се разчисти сектор от водопровода на банята, а в северния й край е оформен комин (Обр. 3).

Водопроводът се състои от 5 тръби, следите и фрагментите от още 2 тръби в двата края, като цялата му дължина достига 2 м. Той има лек наклон от юг на север и отстои на 0,45 м над пода на къпалнята. Краят на водопровода остава на 0,90 м от североизточния ъгъл на къпалнята. Във водопровода се откриха на място, вмъкнати в тръбите, две втулки на напречно разположени тръби. Тези две напречни тръби са отклоненията за чешми, през които е изтичала вода към вътрешността на къпалнята.

Банята е имала три помещения: къпалня, разположена в очертанията на наоса; съблекалня на мястото на притвора и котелно помещение от юг; както и засводена галерия от север (Обр. 1; Обр. 2; Обр. 3).

Некропол (XVI-XVII в.). До югоизточния външен ъгъл на банята се откри гроб №23. Този гроб принадлежи на следстоличния некропол, 19 гроба от който се проучиха през 2007 г. Горната половина на скелета е извадена при изкопаването на ямата на гроб №17. От лявата страна на таза и под ребрата се разчистиха златни нишки и силно изтляла копринена тъкан. На дясната ръка се откри меден дамски пръстен със стъклено камъче. Трябва да се отбележи, че при изкопаването на някои от гробовете от този некропол отчасти са разрушени стените на котелното помещение и огнището, разположени от южната страна на банята. Това показва, че по времето на некропола банята вече не е функционирала.

Гробищен параклис ? (XVII в.). Блокажът, с който отчасти е запълнена абсидата, е покрит с каменни плочи, върху които се откри железен кръст (Обр. 3). Пласт здраво трамбована жълта глина, с дебелина 5 см от друго, по-късно подово ниво, се откри в североизточния ъгъл на къпалнята и край източната стена с абсидата. Този пласт е положен върху хоросановата подложка на висящия под на банята, след като са извадени мраморните плочи (Обр. 3).

Блокажът в абсидата, който не е изключено да представлява своеобразна олтарна маса; наличието на железен кръст в специално изградена ниша върху олтарната маса и глинения под в къпалнята, показват, че къпалното помещение на нефункциониращата баня е възможно да е използвано за параклис на следстоличния некропол, разположен южно от църквата „Св. 40 мъченици”.

№30. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА МАНАСТИРА „СВ. СВ. ПЕТЪР И ПАВЕЛ” И ХРАМА „СВ. ИВАН РИЛСКИ” ВЪВ ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Николай Овчаров, Хитко Вачев

Археологическите проучвания в дворното пространство на манастира „Св. св. Петър и Павел” и храма „Св. Иван Рилски” и прилежащото им пространство в УПИ – I-12,86, кв. 217, 218 от плана на гр. Велико Търново са извършени през периода 1 юни – 30 юли 2009 г. Ръководят се от колектив в състав: ст. н. с. д. и. н. Николай Овчаров (НАИМ – София) и ст. н. с. д-р Хитко Вачев (РИМ – Велико Търново). Разкопките са финансирани от Община Велико Търново.

Исторически сведения за манастира „Св. св. Петър и Павел”

Издигането на църквата „Св. св. Петър и Павел” се свързва с акта на пренасяне на мощите на св. Йоан Поливотски от цар Калоян в началото на XIII в. През 20-те години на същото столетие с ктиторството на Ана-Мария Арпад – съпруга на цар Иван-Асен II около храма е издигнат манастирски комплекс. През 1393 г. манастирската обител е превърната в патриаршеска резиденция – в нея се настанява прогоненият глава на българската православна църква патриарх Евтимий. След понижаването на самостойната Търновска патриаршия в ранг на митрополия подчинена на Цариградската патриаршия в

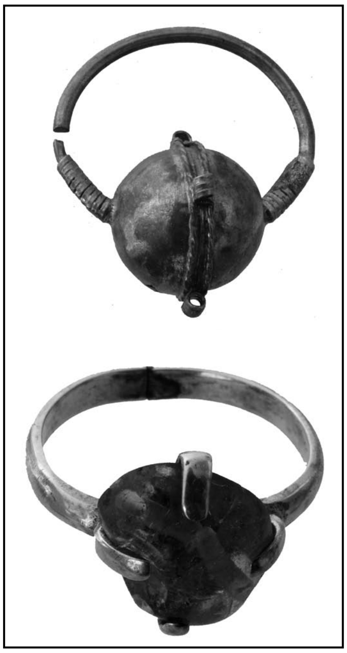

Обр. 1. Златни накити от гроб №19 (XIII-XIV в.)

началото на XV в., манастирският комплекс започва да изпълнява функциите на митрополитска резиденция. През 1913 г. следствие на опустошително земетресение значителна част от църквата и всички прилежащи сгради са съборени. Консервацията на запазените фрески и реставрацията на архитектурния обем на църквата са завършени през 1981 г.

История на археологическите проучвания

До 2009 г. археологически проучвания в църквата „Св. св. Петър и Павел" и прилежащото и дворно пространство не са извършвани.

Резултати от археологическите проучвания

Цялото дворно пространство на църквата „Св. св. Петър и Павел" е обхванато от план-квадратна мрежа. През настоящия археологически сезон проучвания бяха извършени в квадрати III-3 III-4 XI-3 XI-4 I-3 X-4. В проучените напълно квадрати III-3, III-4 се установиха следните резултати. Те са разположени източно от църквата „Св. св. Петър и Павел". В тази част от дворното пространство бе установено наличието на средновековен некропол функционирал в хронологически граници на XIII-XV в. Проучени са 13 гроба. Погребенията в тях са извършени в съответствие с изискванията на източноправославния погребален канон. Всички покойници са били положени в дървени ковчези, страниците на които са захванати посредством ковани железни гвоздеи. Констатират се разнообразни положения на горните крайници, докато долните при всички индивиди са изпънати. Откритите археологически находки в гробовете недвусмислено сочат, че погребаните лица преживее са имали високо социално положение – златни и сребърни пръстени, останки от златосърмен текстил, сребърни аксесоари свързани с облеклото.

Трябва да отбележим една много характерна особеност – гробовете лежат спрямо сегашното ниво на терена на доста голяма дълбочина – 1,80 – 2,05 м. Стратиграфските наблюдения дават отговор на причините за констатираната ситуация – фактически гробовете лежат на дълбочина 1-1,10 м спрямо средновековното ниво на некропола. Средновековното ниво от своя страна е покрито с изкуствен съвременен насип с дебелина 0,80 – 1 м, получен при подравняването на терена след разстилане на останките от земетресението през 1913 г. и при мероприятия свързани със съвременната консервация и реставрация на обекта. Същата ситуация констатираме и в квадрат I-3.

Стратиграфската ситуация в квадрати XI-3 XI-4 X-4 I-3 е следната. На дълбочина 0,20 – 0,40 м от сегашното ниво на терена бяха разкрити части от зидове с различна дебелина и ориентация. На сегашния етап на проучване те все още не оформят план на сграда. Изградени са от камъни по които не личат следи от допълнителна обработка, спойката е калова. Като сполии са използвани архитектурни детайли – части от колони. По-голямата част от зидовете имат дебелина 0,35-0,40 м. Единствено зидът в квадрат XI-4 е с по-голяма дебелина – 0,75 м. Ориентацията му в посока север-юг и наличието на плочникова настилка източно от него ни дават основание да считаме, че той е изпълнявал функциите на ограден за комплекса в по-ново време. Откритият подемен археологически материал ни дава основание да изкажем мнение, че разкритите зидовете от северната страна на църквата принадлежат на сграда, която е изградена най-вероятно през XVIII в.

На дълбочина 0,30 м под основите на споменатите зидове лежи хоризонт от гробове, които като дата могат да бъдат отнесени към общите хронологически граници на XIII-XV в. Проучени са 14 гроба, които по своите характеристики и открит в тях материал са идентични с гробовете разкрити източно от църквата.

Проучвания на църквата „Св. Иван Рилски" и прилежащото и пространство

През настоящия археологически сезон усилията бяха насочени към изясняване на връзката на църквата „Св. Иван Рилски" с манастирския комплекс при храма „Св. св. Петър и Павел", прецизиране на строителната и история и проучване на прилежащия и некропол.

В резултат на новите археологически проучвания категорично беше потвърдено изказаното становище, че църквата „Св. Иван Рилски" е била двуетажна. Установено бе наличието на еднораменна каменна стълба долепена на фуга до южната фасада на храма в частта на притвора. Подходът към нея е бил от запад. Запазената дължина на стълбата е 4,35 м, ширина 1,28 м. Върху лицевата ѝ (южна) страница е била оформена триаркова псевдоконструктивна ниша с дълбочина 0,08 м.

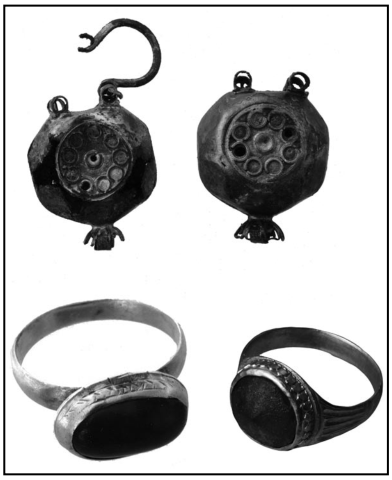

Обр. 2. Късносредновековни накити (XVI-XVII в.)

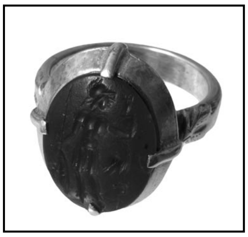

Обр. 3. Златен средновековен пръстен с антична гема (XIV в.)

Стратиграфските наблюдения потвърдиха датата на добавяне на екзонартекса към западната стена на притвора – края на XIII-XIV в. Разкритата напълно субструкция на западната страна на екзонартекса дава основание да считаме, че във височина той е бил оформен посредством три зидани стълба свързани посредством арки.

При проучването на пространството северно от църквата не беше установено наличието на архитектурни останки. До северната стена на екзонартекса бе разкрит долепен на фуга към нея и продължаващ в северна посока зид. Изграден е от средно форматни камъни на калова спойка. Дължината на разкритата част е 12,30 м, ширината му – 0,70 м. Перпендикулярно на него в западно направление бяха разчистени части от зидове, изградени на хоросанова и калова спойка. Какво е тяхното предназначение на този етап на проучване не може да бъде установено, тъй като продължението им попада в непроучени засега терени.

Продължи проучването на некропола на църквата „Св. Иван Рилски”. Разкрити са 97 гроба. Те се отнасят към три основни хоризонта. Най-късен като дата е хоризонтът с гробове от XVIII-XIX в. Те са 11 броя. Погребенията са извършени в гробни ями без следи от специално оформление, покойниците са били положени в дървени ковчези. Отклонения от източноправославния погребален обряд не се констатират. Храмът по това време е в руини. Наличието на гробове от това време се явява потвърждение на сведението от XIX в. оставено ни от Васил Берон, че именно на това място е била църквата „Св. Иван Рилски”.

Вторият хоризонт гробове се отнася към периода XV – XVII в. Броят им е 57. По това време църквата е била със запазен обем и е продължава да функционира. Покойниците са положени в дървени ковчези, гробните ями са без специално оформление. Характерна особеност на погребалния обряд от това време е поставянето на специално изработени за целта керамични съдчета в гробовете. Откритите археологически материали (сребърни пръстени, обеци, части от златотъкани и сребротъкани текстили, аксесоари свързани с облеклото) показват, че част от покойниците приживе са принадлежали към по-високи имуществени и социални категории.

Третият хоризонт от гробове се отнася към периода XIII-XIV в. Броят им е 29. Отклонения от източноправославния погребален обряд не се констатират. Погребенията са извършени в гробни ями без специално оформление, по-голямата част от покойниците са положени в ковчези. Откритият археологически материал – златни пръстени, златни наушници, позлатена сребърна игла от набор за глава ни дават основание да считаме, че част от погребаните са принадлежали към висшите нива на българската аристокрация.

При археологическите проучвания е открито значително количество подемен археологически материал 546 находки – средновековни български и византийски, западноевропейски, османотурски монети, златни и сребърни пръстени, златни и сребърни обици и наушници, керамика и др.

№31. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В ДВОРНОТО ПРОСТРАНСТВО НА ЦЪРКВАТА „СВ. ДИМИТЪР” В АРБАНАСИ

Хитко Вачев, Илиян Петракиев

Настоящият археологически сезон се явява четвърти от проучването на църквата „Св. Димитър” и прилежащото и дворно пространство. Предишните проучвания са осъществени в периода 2002-2004 г. В резюмиран вид припомняме най-важните резултати от тях.

Църквата „Св. Димитър” се намира в централната част на селището Арбанаси. В сегашното си

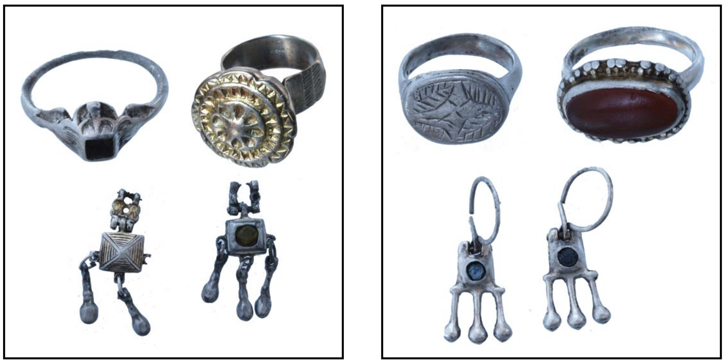

Обр. 1-2. Късносредновековни накити XVII-XVIII в.

състояние представлява издължена по оста изток-запад масивна каменна постройка покрита с двускатен покрив. Размерите и са 25,70 х 10,80 м. Достигналата до наши дни църква има следната архитектурна композиция. Олтарът, наосът и притворът на същинския храм са разположени последователно по оста изток – запад. От северната страна на наоса е разположен параклис „Св. Георги", който е обединен с църквата посредством Г-образна галерия. Ктиторски надпис, разположен на западната стена на наоса, съобщава, че зографията на храма е завършена през 1621 г. със средствата на арбанашкия първенец Георгиос и съпругата му Фригула. От въпросната зография са запазени сравнително големи участъци върху западната стена на наоса, олтара и южната стена. Върху люнета на източната стена е изписана композицията „Древо Йесеево". Върху фасадата на западната стена е развита композицията „Страшния съд", която принадлежи към най-добрите образци на изобразителното изкуство от XVII в. В патронната ниша са представени изображенията на патроните св. Димитър и св. Георги. В параклиса „Св. Георги" е установено наличието на два стенописни пласта. По-късният от тях по стил, композиция и колорит е близък със стенописната украса в наоса на същинската църква. По-големи участъци от ранния стенописен пласт са запазени в източната част на южната стена и по цялото и продължение в регистъра на цокълните фризове. В споменатата източна част добре личи зография, илюстрираща житиен цикъл на св. Георги. Различават се следните сцени: Георги и император Диоклетиан, мъченията на Георги в тъмницата с поставянето на камък върху гърдите му и клада под краката му, хвърлянето в яма с негасена вар, мъченията върху колелото, обезглавяването на светеца. Това което характеризира въпросната живопис е доста яркият колорит, издължените пропорции на фигурите, усещането за стегнатост и равновесие в търсенето на композиционно решение. Въпросните особености на зографията ни дават основание нейната дата да бъде отнесена към средата на XVI в. Въпросната датировка се потвърждава и от проведените във вътрешността на параклиса археологически сондажи. На базата на всички тези данни е установено, че в средата на XVI в. е издигнат храм, чийто патрон е Св. Георги. Той се явява най-ранната култова християнска постройка издигната в Арбанаси. Впоследствие към него са пристроени църквата посветена на Св. Димитър, а двете части са обединени посредством, Г-образна галерия.

При предишните археологически проучвания във вътрешността на църквата и прилежащия и некропол са проучени 30 гроба. Преобладаващата част от тях като дата се отнасят към периода XVII-XVIII в. За три от тях има данни те да бъдат отнесени към средата и втората половина на XVI в.

Целта на тазгодишните археологически проучвания бе да бъде направен опит за локализация на тази част от некропола, в която са извършвани погребенията по времето когато е функционирал ранния храм „Св. Георги". Отчитайки особеностите на терена и проучената вече площ през настоящия сезон за провеждане на археологически разкопки бяха определени два нови сектора с обща площ около 200 кв. м. Единият от тях е разположен северозападно, а другият североизточно от храма.

Северозападен сектор. След отнемане на повърхностния пласт, на дълбочина 0,40-0,50 м бяха разкрити и проучени 5 гроба. Това което ги характеризира е, че при нито един от тях не бе установено наличие на трайна маркировка на повърхността. Гробните ями са без следи от специална обработка. Погребенията са извършени в ковчези. Те са с трапецовидна форма, а при сглобката им са използвани ковани железни гвоздеи. Покойниците са положени в съответствие с изискванията на православния погребален канон. Регистрирани са разнообразни положения на горните крайници, докато долните при всички погребани индивиди са изпънати. Погребалният инвентар е представен от едно погребално съдче и един сребърен пръстен. На базата на констатираната стратиграфска ситуация въпросните гробове се отнасят към края на XVII-XVIII в. Под този хоризонт от некропола не бе установено наличието на по-ранни гробове.

Североизточен сектор. След отнемане на повърхностния пласт бе разкрито късносредновековното ниво на некропола, където отделните гробове са маркирани с трайна маркировка. Надгробните паметници представляват хоризонтално поставени надгробни плочи с неправилна форма, ориентирани по дългата си страна в посока изток-запад. За направата им е използван местна порода пясъчник. Не се констатират следи от допълнителна обработка, по лицевата им част отсъстват надписи и украса.

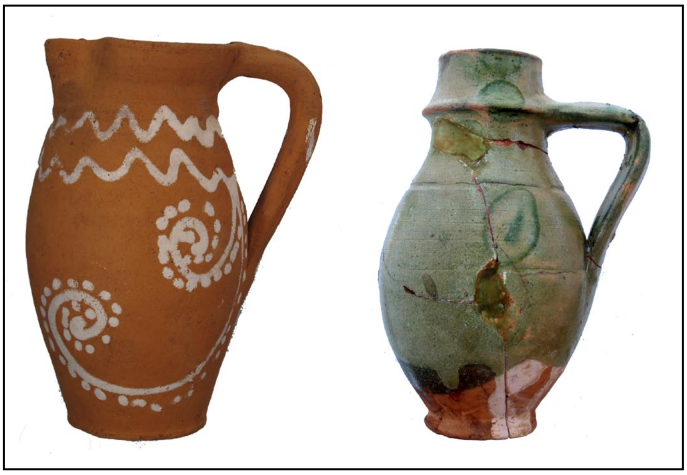

Обр. 3. Погребални съдчета XVII-XVIII в.

Установено е наличието на два хоризонта от гробове. По късният от тях като дата се отнася към периода XVII-XVIII в. Гробните ями са без следи от специално оформление, покойниците са положени в дървени ковчези. Регистрирани са разнообразни положения на горните крайници, долните са изпънати. Не се констатират отклонения от източноправославния погребален обряд. Почти всички находки открити при проучването на гробовете са свързани с личността на починалия – сребърни пръстени и обеци, части от златосърмен и сребросърмен текстил, монети свързани с изпълнението на обичая „Харонов обол".

В два от гробовете са поставени специално изработени за целта погребални съдчета.

По-ранният хоризонт от гробове като дата се отнася към XVI в. Върху нито един от тях не е засвидетелствано наличие на трайна маркировка. Погребенията са извършени в гробни ями без следи от специално оформление, употреба на ковчези не е констатирана. Регистрирани са разнообразни положения на горните крайници, долните при всички погребани индивиди са изпънати. Единственият погребален инвентар във въпросните гробове са поставените на различни места спрямо тялото монети, които се явяват реминисценция на обичая „Харонов обол".

На базата на резултатите от проведените археологически проучвания могат да бъдат направени няколко важни извода, които имат отношение както към църквата „Св. Димитър" така и към цялата история и култура на селището Арбанаси.

Наличието на хоризонт от гробове от XVI в. в дворното пространство на църквата „Св. Димитър" е категорично доказателство по отношение на тезата, че сегашния параклис на храма, чийто патрон е „Св. Георги" се явява най-ранната култова постройка в Арбанаси. Нейното изграждане се отнася към средата на XVI в. От своя страна това позволява да бъде локализирано мястото, където първоначално възниква самото селище Арбанаси – около сегашната църква „Св. Димитър".

Откритите накити при проучванията през настоящия археологически сезон се явяват категорично доказателство по отношение верността на хипотезата за наличието на златарско ателие в Арбанаси. На базата на стиловите особености на откритите накити, използвания материал за изработката им и метрични характеристики, може да се каже, че в селището Арбанаси през XVII-XVIII в. има златарско ателие, което произвежда продукция както за жителите на селището, така и за тези от близките населени места.

№32. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА КАТОЛИЧЕСКИЯ И АРМЕНСКИ ХРАМ „УСПЕНИЕ НА СВ. БОГОРОДИЦА" (СУРП АСТАВАДЗАДЗИН) ВЪВ ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Хитко Вачев, Илиян Петракиев

1. Исторически сведения за обекта

Наличните исторически извори сочат, че в северната част на сегашната улица „Никола Пиколо" във Велико Търново е била разположена църква, използвана първоначално от дубровнишките търговци, а впоследствие от арменската колония в града за задоволяване на техните религиозни нужди. Най-ранното писмено сведение за съществуването на храма се съдържа в завещание от 12 декември

1588 г. на починалия в Търново дубровнишки търговец Павло Божикович. Църквата е притежавала олтар подреден от кардинал Бандино през 1615 г. През 1625 г. храмът претърпява ремонт, а украсата в него е била изпълнена от апостолическия мисионер Лавренти Флорио. Ценни сведения за църквата се съдържат в писмените бележки на католическия мисионер Петър Богдан Бакшев от 1640 г. В тях той отбелязва, че католическата църква „Успение на св. Богородица” е дървена, добре обзаведена, дълга 13 стъпки и широка 7. Три десетилетия по-късно храмът на дубровничаните е бил в доста окаяно състояние, съдейки по сведенията съдържащи се в писмо на охридския архиепископ от 1672 г. През 1685 г. от цялата католическа общност в Търново останал само един беден дубровничанин и това наложило дубровнишката колония в Русе да се погрижи за църковната утвар. По същото време арменците вече започнали да извършват своите религиозни обреди в църквата. В края на XVII в. храмът вече е собственост на тяхната колония. Съгласно един хюджет от 1699 г. арменците получават разрешение да извършат ремонтни дейности по църквата, която вече е арменското наименование „Сурп Аставадзадзин” („Св. Богородица”). Нов ремонт на църквата е извършен през 1759 г. Постепенно намаляване на арменската колония през XIX в. дава отражение върху поддръжката на сградата. В края на това столетие отец Бедрос Мамигонян отбелязва, че църквата е в окаяно състояние. Още по-тежка е съдбата на паметника през XX в., когато той постепенно се саморазрушава.

2. История на археологическите проучвания.

През 1989 г. са проведени спасителни археологически проучвания на част от прилежащия на църквата некропол. Извършени са под ръководството на Хитко Вачев – уредник в Историческия музей Велико Търново. Резултатите от тях са публикувани в поредицата „Археологически открития и разкопки през 1989 г”. Кюстендил, 1990 г., с. 155-156.

В периода 1 април – 30 май 2009 г. бяха проведени спасителни археологически проучвания на обект „Католическа и арменска църква” разположен в поземлен имот с идентификатор 10477.511.361 по кадастралната карта и кадастралните регистри на град Велико Търново. Разкопките бяха извършени под ръководството на ст.н.с. д-р Хитко Стефанов Вачев – ръководител и Илиян Петров Петракиев – заместник ръководител (РИМ – Велико Търново).

3. Резултати от археологическото проучване.

Археологическите проучвания са извършени на площ от 280 квадратни метра. Първоначално бяха демонтирани съвременните настилки които покриваха целия определен за проучване терен.

Проучваният терен представлява изкуствено създадена тераса, ограничена от северната си страна от зид, който изпълнява функциите на подпорен, а над нивото на терена и на ограден. В посока изток – запад той се проследява на дължина 36,20 м. Фундиран е върху скала и е запазен на височина 3,80 – 4,10 м. В източната си част зидът променя посоката си в направление север – юг под ъгъл 90 градуса, проследява се на дължина 5,10 м и има запазена височина 1,20 – 1,35 м. Ширината на споменатия подпорен и ограден зид е 0,50 – 0,70 м. Изграден е от камъни с различна големина, по лицата на които се констатират следи от допълнителна обработка. За спойка е използван варо-пясъчен разтвор.

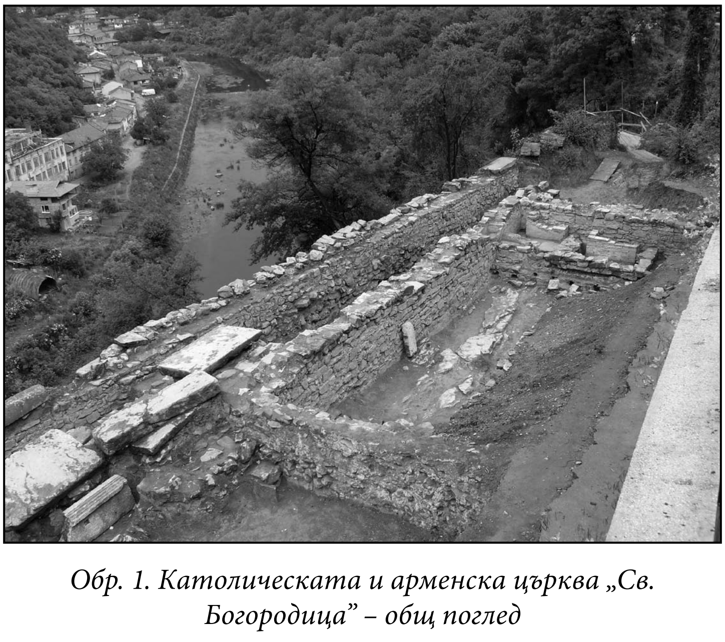

Обр. 1. Католическата и арменска църква „Св. Богородица” – общ поглед

В централната част на определената за проучване площ, на разстояние 2,20-2,60 м от оградния зид, в южна посока бяха разкрити архитектурните останки на известната от историческите извори дубровнишка и арменска църква. (Обр. 1).

По план храмът представлява правоъгълна постройка ориентирана по дългата си в посока изток – запад. Вътрешните и размери са: в посока изток – запад – 10,60 м; в посока север – юг – 5,20 м. Вътрешността на постройката е еднопространствена, без членения. Разкритите зидове имат приблизително еднаква ширина – 0,66 – 0,74 м. Запазени са на височина 1,40 – 1,64 м. Характерна особеност която се констатира е, че добре оформени са лицата на зидовете към вътрешността на постройката, докато по външната им част не се констатира стремеж към направа на редова зидария. Това се дължи на обстоятелството, че това което се разкрива сега от храма, е било вкопано под нивото на терена. По тази причина добре оформени са тези лица на зидове, които са били видими. Дадеността на терена предопределиха степента до която могат да бъдат разкрити архитектурните останки на църквата. Напълно бяха разкрити източния, западния и северния зид на храма. От съображения за сигурност по отношение на пътната комуникация ул. „Никола Пиколо", която минава над обекта, не се пристъпи към разкриване на южния зид на църквата. Това се наложи поради обстоятелството, че за основа на подпорния зид на улицата е използван южния зид на храма. При проучването се установи, че източния, северния и западния зид на постройката са фундирани върху скала. За подова настилка са използвани два вида материали. Върху скалата е насипан подравнителен пласт от жълта глина с дебелина 0,08 – 0,10 м. В западната част на църквата върху този пласт е била положена настилка от разноформатни плочести камъни. От нея са запазени около 2 кв. м. В източната част на църквата в споменатия пласт жълта глина са били поставени дървени греди със сечение 0,10 х 0,10 м. Те отстоят една от друга на разстояние 0,28-0,30 м. Разположението им недвусмислено показва, че върху тях е било наковано дюшеме. Откритите върху подовото ниво многобройни фрагменти от покривни керемиди показва с какво покритие е била църковната постройка. Трябва да се отбележи, че цялата вътрешност на вкопаната част от църквата беше запълнена с разноформатни камъни без следи от обработка. Те обаче не са разрушения от самата постройка, а съвременен насип натрупан целенасочено при строежа на улица „Никола Пиколо" през 60-те години на ХХ в.

Най-интересно и нетрадиционно е решението на олтарния тракт. На първо място трябва да се отбележи липсата на традиционната апсидна конха. Източната стена е неразчленена и олтарният тракт е развит западно от нея. В неговото решение отчетливо се долавят два строителни периода, които могат да бъдат свързани с притежанието на храма съответно от католическата общност и арменската колония. Първия строителен етап се отнася най общо към периода XVI– края на XVII в. Той се свързва с изграждането на олтарна маса, долепена до източната стена и подставка северно от нея. Основата на олтарния тракт лежи 0,50 м по-високо от нивото на пода в останалата част от църквата. Вторият строителен период се свързва с времето, когато църковната постройка става притежание на арменската колония в Търново. Олтарната част е преработена в съответствие с изискванията и спецификата на арменските религиозни ритуали. Олтарният тракт е разширен в западна посока с 0,90 м, повдигнат е с помощта на няколко стъпала. В южната част е оформена ризница. Като сполия при въпросната преработка на олтарния тракт е използвано католическо надгробие от 1612 г. върху което се чете името на един от известните дубровнишки търговци от Търново – Бодилиа.

Заедно с преработката на олтарния тракт в началото на XVIII в. е извършена сериозна реконструкция и на северната стена. Част от нея е била демонтирана за да бъде вграден в източната ѝ част каменен купел предназначен за кръщене. Купелът е частично запазен и върху лицевата му част е врязан надпис на арменски език. Въз основа на запазеното от него и сведенията, съдържащи се в някои арменски източници, надписът гласи: „Купелът е за спомен на св. Богородица заради душата на отец Ованнес и попадията Мариам".

На базата на някои архитектурни особености и разположение на плочникова настилка около църквата допускаме, че входът, водещ към вътрешността на храма, се е намирал в западната част на северната стена. Денивелацията е била преодоляна чрез едноraменна дървена стълба.

Обр. 2. Златен пръстен перла XVI в.

Обр. 3. Сребърен пръстен печат с надпис на арменски език (края на XVII – XVIII в.)

Археологическите проучвания позволиха да се установи, че пространството северно, източно и западно от църквата е заето от некропол. През настоящия археологически сезон бяха проучени 71 гроба. Заедно с тези от 1989 г. общия им брой става 83. Предварителните наблюдения сочат, че около 35 % от гробовете се отнасят към католическия период на функциониране на храма, а останалите принадлежат на покойниците от арменската колония. Погребенията са извършвани в обикновени гробни ями без следи от специално оформление. В повечето случаи покойниците са били поставени в дървени ковчези, в сглобката на които са използвани железни гвоздеи. Данните от проучените гробове позволяват да бъде хвърлена светлина върху погребалните обичаи и обреди практикувани от католическата и арменската общност. Откритите в гробовете златотъкани текстилни останки, аксесоари свързани с облеклото, накити от благородни и неблагородни метали, дават значителна и разнообразна информация за материалната култура на населението с католическо вероизповедание и арменците в града. Особен интерес представляват златен пръстен украсен с перла и сребърен пръстен-печат с арменски надпис.

При проучванията са открити общо 127 находки, като преобладаващата част от тях са монети (предоставени за определяне на ст. н. с. д-р Константин Дочев НАИМ – БАН), обеци, пръстени, стъклени гривни, копчета, съдове.

Допълнителна светлина върху историята на арменската колония във Велико Търново ще хвърли предстоящото разчитане на надписите от откритите няколко арменски надгробни паметници.

Регистрираната стратиграфска ситуация и придобитият подемен археологически материал позволява да бъде изказано предварително мнение, че датата на строеж на църквата „Успение на св. Богородица” може да бъде изтеглена към началото на XVI в.

№33. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „ФРЕНКХИСАР (ЮГОИЗТОЧНО ПОДГРАДИЕ НА ТЪРНОВГРАД)”

Евгени Дерменджиев

Обектът се намира в югоизточното подножие на хълма Царевец (точно под т. нар. „Балдуинова кула”), на територията на едно от подградията на столичния Търновград, което е придобило известност с името „Френкхисар” (Обр. 1; Обр. 2). Първите сведения за него са от началото и средата на XVI в., когато е отбелязан в 2 турски регистъра, като българска махала. До 80-те години на XX в. на това място беше разположен един от турските квартали на Велико Търново. По това време неговите жители бяха изселени, къщите – съборени, а Френкхисар се превърна в градско сметище.

До сега археологически проучвания на това място не са извършвани, поради което липсваше конкретна информация за хронологията на обитаване и архитектурното застрояване (Обр. 2). Разкопките се проведоха със средства на РИМ – Велико Търново и продължиха 20 дни (Обр. 3).

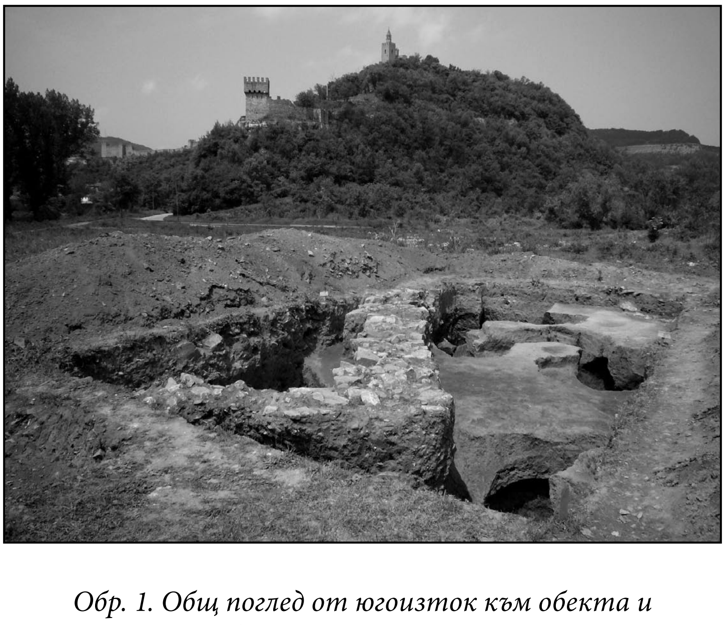

Обр. 1. Общ поглед от югоизток към обекта и цитаделата на хълма Царевец

Стратиграфия. Непосредствено под тревата се очерта тънък пласт съвременни боклуци, разстлани по цялата площ на обекта. Под тях се навлезе в дебел до 1 м средновековен пласт, в който са вкопани основите на една сграда и 3 септични ями от XIX-XX в. Пластът се състои от кафява пръст, кухненска и сграфито керамика, животински кости, монети и отделни предмети. В него са вкопани и 5 от ямите, а останалите 13 ями, както и полувкопаното жилище, са запълнени с него (Обр. 3). В квадрат I-1 пластът се датира с монети от 30-40-те години на XIII в. до средата на същия век. В квадрат I-4, на дълбочина до 0,40 м, монетите са от началото на XIV в., а на дълбочина от 0,40 м до 0,60 м монетите са от 30-40-те години на XIII в. На дълбочина до 0,60 м под долното ниво на средновековния пласт следва светлокафява пръст, в която се намериха единствено фрагменти керамика от желязната епоха и ранновизантийския период. Съоръжения от този продължителен период от време не се откриха. След този пласт следва стерилна жълта пръст.

Пластовете, натрупвани в периода след втора половина на XIII в. и началото на XIV в., а след това и до средата на XIX в., са били изцяло изкопани и извозени на друго място по време на събарянето на турската махала в края на XX в. По този начин са унищожени всички сгради и съоръжения от втората половина на столичния период на Търнов (XIV в.), и от времето след това, когато през XV-XVI в. тук съществува български квартал, както и останките от турската махала от XVII-XVIII в. По същия начин изцяло са отнети културните пластове в северната част на Френкхисар, където на площ от около 30 дка е копано на дълбочина над 1 м в стерилната пръст и изглежда, че всички останки и следи от обитаване са заличени.

Обр. 2. Френкхисар и „Балдуиновата кула" в цитаделата на хълма Царевец – поглед от Патриаршията

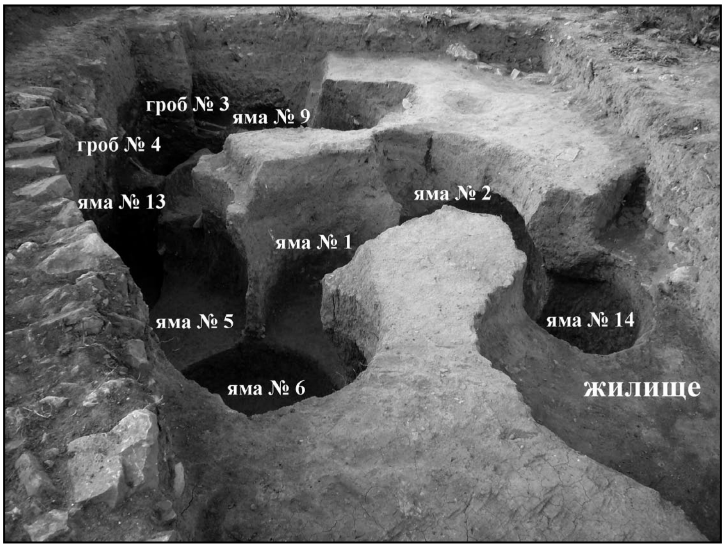

Обр. 3. Жилище, ями и гробове от XIII-XIV в. – поглед от юг

Архитектура от XIII-XIV в. Проучи се южен ъгъл на жилище, вкопано на дълбочина 0,40 м в пласта с тракийски материали (Обр. 3). До югоизточната му стена се откри огнище с диаметър 0,70 м. В пълнежа на жилището след неговото разрушаване са попаднали фрагменти средновековна керамика, монети и битови предмети. То е изградено през 30-40-те години на XIII в. и е съществувало до средата на същия век. Проучиха се общо 18 ями с различна форма (крушовидна, цилиндрична, бъчвовидна) (Обр. 3). Дълбочината им е 1,30-2 м, а диаметрите варират от 0,80 м до 1,80 м. Ямите се застъпват, пресичат или се допират една до друга. Тринадесет от ямите се датират с откритите в тях орязани латински имитации в 30-40-те години на XIII в., а тяхното функциониране е прекратено след средата на XIII в. Съставът на техния пълнеж е като на средновековния пласт около тях: кафява пръст, камъни, въгленчета, животински кости, медни монети, малко железни и медни предмети, относително голямо количество желязна шлака. От периода края на XIII – първа половина на XIV в. се проучи само една яма. Монетите на цар Иван Шишман (1371 – 1395) и султан Баязид I (1389 – 1402) датират останалите 5 ями в края на XIV в., като една от тях е преизползвана по-ранна. Пълнежът им има същият състав като на другите ями, но вместо желязна шлака, в тях се откри голям брой медни стопилки, пластини, негодни за употреба и нарязани медни предмети и фрагменти от малки поти.

В проучените 4 гроба от края на XIV в. скелетите са положени в ковчези, по християнски обичай с глава на запад и скръстени ръце. В гроб №1 се откри фрагмент от керемида с издраскан кръст и няколко букви от формулата IC XC NI KA под черепа, а в гроб №2 – сребърен пръстен-печат с гръцки надпис ANTPOC. При изкопаването на гробовете са пресечени някои от боклучните ями.

Откритата производствена пещ е частично запазена (дължина 1,40 м, ширина 0,50 м и височина 0,35 м). Пещта е претърпяла един ремонт, при който е повдигнато подовото й ниво. Използвана е за топене на цветни метали, като е функционирала от третата четвърт до края на XIV в., заедно с 3 от боклучните ями, в които се откриха значително количество медни шлаки, отпадъци и няколко малки фрагментирани поти.

Получените данни от археологическите разкопки на обект „Френкхисар" показват, че централният сектор от Югоизточното подградие на Търновград явно е застроен в периода от 30-40-те години на XIII в. до средата на XIII в. Липсата на масивни сгради и многобройните ями с изхвърлена в тях желязна шлака показват, че всъщност става въпрос за квартал с производствени функции – обработване на желязо. Този нов квартал се е разраствал с бързи темпове във времето до около средата на XIII в., но след това постепенно е започнал да запада. През втората половина на XIII в. и началото на XIV в. обитаването на квартала е доста ограничено. След това животът там може би е бил прекъснат, доказателство за което е липсата на всякакви монети за период от почти 50 години. През третата четвърт на XIV в. кварталът е възстановен, като е запазен неговият производствен характер, свързан вече с вторичната обработка на мед и медни предмети.

Намерените при разкопките материали (фрагменти кухненска и сграфито керамика, 12 керамични съда, 100 медни и сребърни монети, ножове, катарами, накити) не се различават от тези, открити при всички досегашни проучвания на столичния Търнов: в цитаделите на хълмовете Царевец и Трапезица, в подградията, манастирите и некрополите, които със сигурност са датирани в XIII-XIV в. и се свързват единствено с българското население, обитавало столицата на Второто българско царство. Резултатите от археологическите разкопки на обект „Френкхисар" и известната до този момент информация, показват, че:

1. Няма данни за постоянно обитаване през желязната епоха и ранновизантийския период.
2. Откритите боклучни ями, жилище, пещ, гробове, гробен инвентар, както и всички находки са абсолютно идентични с проучените такива в другите части на столицата, за които няма никакво съмнение, че са през XII – XIV в. са обитавани от българи.
3. Няма нито едно известие от средновековните писмени извори за името на това столично подградие и етническата принадлежност на населението.
4. Липсват данни за специалното укрепяване на подградието, които да позволяват неговото разглеждане като отделна крепост или укрепена част на столичния Търнов.
5. Предположението, че в това подградие са живели западноевропейски търговци се основава единствено на съвременното тълкуване на името Френкхисар, превеждано като „Град на Франките".
6. Първото споменаване на квартала с името Френкхисар датира от 1516-1517 г., а неговите жители са само българи.

Посочените факти показват, че засега няма аргументирани основания на това място да се търси квартал, обитаван през XIII-XIV в. от западноевропейски търговци. В такъв случай е интересно да се установи как се е появило името „Френкхисар" и какво точно е било означено с него. Отговор на този въпрос изглежда, че дава П. Р. Славейков, роден и израснал в Търново, който в своите спомени отбелязва: „Оттогава, когато там бил затворен Балдуин, види се да е останало името ФРЕНГИСАР на тоя стълб (кула), както и на махалата отдолу край реката – ФРЕНГИСАР МАХЛЕСИ, които и до днес имат същите имена." (Славейков 1979, 317-318, бел. 1). Така се оказва, че всъщност южната ъглова кула (известна сега като „Балдуиновата кула") на средновековната цитадела на хълма Царевец, намираща са точно над този квартал, е носила името „Френкхисар" или „Франкската кула" (Обр. 1). Възможно е обаче това име (Франкската кула) да се свърже не само с тази бойна кула, а с целия южен сектор на цитаделата (Обр. 2), чието оформяне като самостоятелно укрепление е започнало още в началото на XIII в. (Дерменджиев 2003, 246 – 256). Това укрепление е функционирало до лятото на 1393 г., но част от неговите крепостни стени и бойни кули са били използвани и през вековете на османското робство. По-късно, през османския период, явно по името на средновековната кула или укрепление (Франкската кула) (Обр. 1), самият квартал е бил наречен Френкхисар махлеси (Обр. 2).

Литература

Славейков 1979: П. Р. Славейков. Съчинения. т. IV, София, 1979.

Дерменджиев 2003: Е. Дерменджиев. За един неизвестен елемент от крепостната система на столичния Търновград. – В: Традиции и приемственост в България и на Балканите през средните векове. В.Търново, 2003, 246 – 256.

СРЕДНОВЕКОВНИ ГРАДОВЕ И КРЕПОСТИ

№34. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ПЕРПЕРИКОН

Николай Овчаров, Даниела Коджаманова, Здравко Димитров

Системните археологически проучвания на скалния град Перперикон през 2009 г. бяха съсредоточени в западната част на Акропола – т. нар. Сектор „Запад", който обхваща цялата зона на средновековната Цидатела и римския квартал. Източно от него бяха завършени проучванията на културните напластявания, архитектурните съоръжения и комплекси от античната (III – VII в. сл. Хр.) и средновековната (X-XIV в. сл. Хр.) епохи.

Така проучваният от 2004 г. до днес сектор „Запад", разположен на запад от условната линия север – юг, преминаваща през южната порта на Акропола и разделяща тази най-висока скална част на обекта на две равни половини, вече е с напълно изяснено градоустройство от римската, късноримската, ранновизантийската и средновековната епохи[1]. Проучени са всички съоръжения, комплекси и културни пластове. Откриха се огромно количество археологически материали (масов материал – керамика, метал, стъкло и др.) и много ценни, дори уникални находки. В тази зона бяха проучвани и пластове от къснобронзовата, ранножелязната и късножелязната епохи, но само чрез сондажни проучвания в ключови зони като северния венец на скалния връх, където има редица безспорни, преки археологически данни за развитието на едно от най-големите скални светилища в днешните български земи от тракийската епоха (II-I хил. пр. Хр.). Тук бяха регистрирани отделни находки и керамика от късния халколит, но без археологически контекст и запазен културен пласт.

През 2009 г. започнаха проучвания в нова зона от Акропола на Перперикон. В изключително трудния терен, разположен на изток от южната порта и южно от голямата римска представителна сграда А се разкри началото на свързването на южната крепостна стена на Акропола със стената, ограждала от запад терасата на „Дворецът-Светилище". Окончателно бе доказано, че през всички епохи, когато Перперикон е бил защитен от крепостна стена, фортификационните системи са включвали разположената значително по-ниско от Акропола югоизточна тераса. Този факт убедително доказва, че по време на изграждането на първата крепостна стена (втората половина на III в. сл. Хр.) на Акропола комплексите на „Двореца-светилище" са съществували и тяхното включване в общата система на укрепената площ е било наложително, и то е извършено въпреки очевидното отслабване на отбранителната способност на съоръженията чрез това спускане на стената надолу и в страни от лесно защитимия скален венец на върха.

В Сектор „Запад" са проучени:

– Северната част от стената на средновековната Цитадела (само средновековен градеж) и нейното свързване със северната стена на Акропола (римски, късноримски, ранновизантийски и средновековен градеж);

– Сгради от кварталите зад северната крепостна стена: сгради № 4, 27, 28 и 29, които оформят един квартал, ориентиран изток – запад между северната стена и т. нар. „малък дворец" и е на изток, вече извън крепостната стена на Цитаделата. Проходите-улици между тези сгради са ориентирани точно изток – запад и север – юг и се пресичат под прав ъгъл – перфектно реализиране на ортогонална градоустройствена система;

– Северната крепостна стена от кв. R 16 до AC 16, т.е. на още 60 метра по трасето ѝ на изток от известната вече и проучена през 2006-2008 г. зона;

– Скални алтари №7, 8 и 9, датиращи от края на II – I хил. пр. Хр.

В южния сектор са проучени:

– Началото на „спускането" на южната крепостна стена на Акропола към терасата на „Двореца-светилище";

– Зоната южно от представителна сграда А.

---

[1] По план-квадратната мрежа на обекта проучвателите определят сектор „Запад" от квадрати R на запад. Като ситуация това е зоната на средновековната Цитадела и разположените пред нея (на изток) голям римски и византийски комплекс, наричан условно „Малък дворец" (по арх. документация – представителна сграда Б) и сгради №1 – 5, 27 – 29.

Къснобронзова и ранножелязна епоха

Най-ранните комплекси, пластове и материалите от тях се разкриха по целия северен венец на Акропола на Перперикон. Те са свързани изцяло с култовата дейност, осъществявана на и около големите алтари, разположени на най-изявените скални формации по този северен ръб, в най-високата част на светилището. Очевидно съвсем умишлено са търсени именно тези най-видими от цялата околност зони на Акропола. През 2009 г. бяха открити още три такива скални алтара. Алтар №7 е запазен изцяло, докато №8 и 9 са разрушени от късноримските сгради, като са запазени само отделни части от техните первази и горна „огнена" повърхност. През алтар №7, който е най-големият от тези съоръжения, преминават северната крепостна стена и севернияј зид на сграда №28. Тези по-късни съоръжения от римската епоха разрушават частично повърхността на алтар №7, но и използват неговия висок скален блок за стабилна основа.

Римска, късноримска и ранновизантийска епоха

В ареала на кв. R-W 14-16 бе проучен започнатият през 2008 г. северен квартал от Акропола на Перперикон. Така ние вече разполагаме с пълния план на архитектурните съоръжения от античната епоха (III-VII в.) в западната част на Акропола (Обр. 1).

Напълно бяха разкрити няколко нови сгради №27, 28 и 29 и завърши изследването на отдавна известните сгради №4 и 5. В този квартал също се потвърдиха данните от другите зони на късноантичния период на Перперикон. Градоустройствената система е много прецизна и точна. Това е типичната ортогонална система. Всички сгради са развити в посока изток-запад. Улиците между тях са пресечени под прав ъгъл и също следват посоките на света: по протежение на сградите те са ориентирани изток - запад, а напречно на тях север - юг.

Най-много данни получихме от проучването на сграда №28. Тя е изпълнена върху скалите (Обр. 2). По-голяма част от нейния под е скален и многократно използван (от втората половина на III до началото на VII в.). Въпреки това в западната част на сградата се установиха преустройства от късноримската и ранновизанийската епохи. В контролните стратиграфски профили (ориентирани перпендикулярно един на друг) се регистрираха няколко подови нива от трамбована глина, които са на различна височина и останки от различните етапи на строителната дейност, запазени под формата на тънки ивици от трошляк, пак на различни нива (Обр. 3, Обр. 4). Съпоставянето на данните от тези вертикални разрези на културните пластове с данните от западната стена на сградата (помещение I), където се регистрираха преустройствата в зидовете ѝ, ни доведоха до извода, че сградата е била построена първоначално в III в. и след това е преизползвана през IV – VI в., дори до началото на VII в. Тази констатация бе потвърдена от стратиграфския разрез в северната част на самата сграда (Обр. 4),

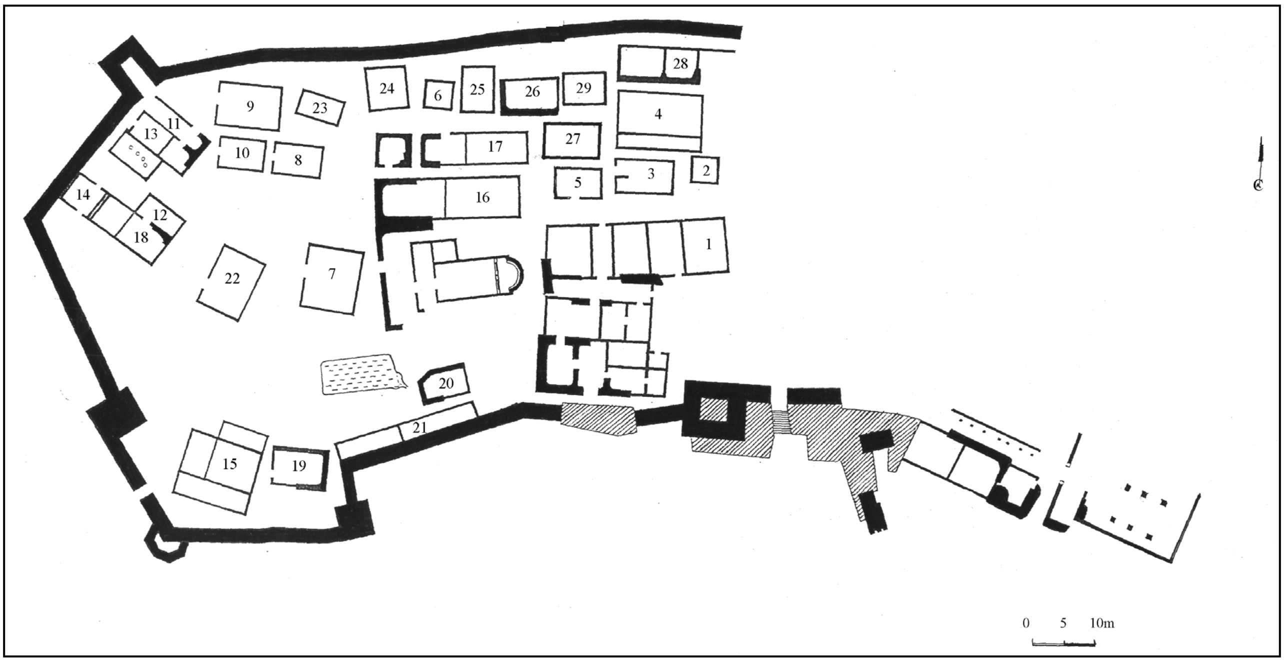

Обр. 1. План на архитектурните комплекси от сектор „Запад" на Акропола – Антична епоха (III – VII в.)

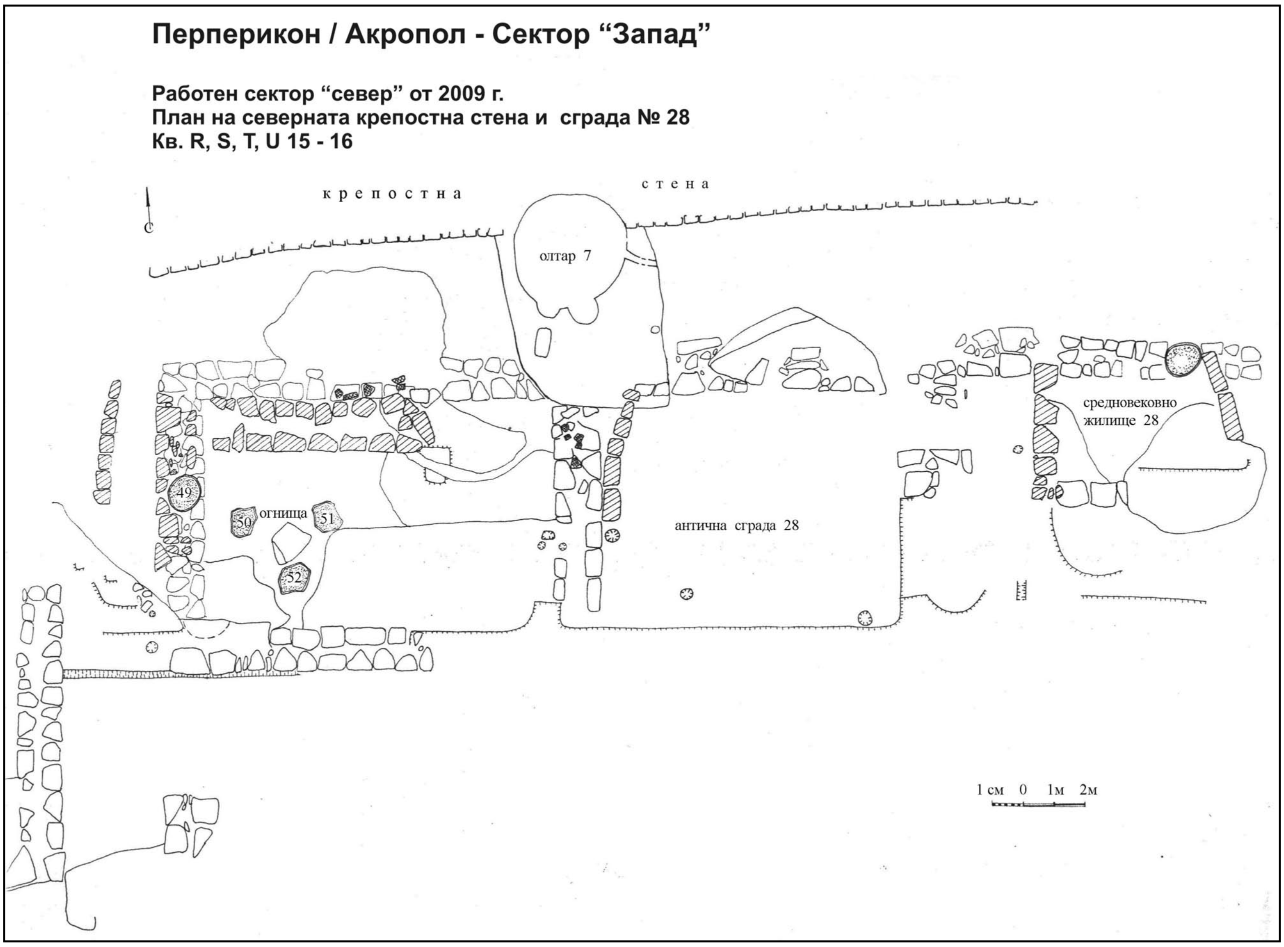
Перперикон / Акропол - Сектор “Запад”
Работен сектор “север” от 2009 г.
План на северната крепостна стена и сграда № 28
Кв. R, S, T, U 15 - 16
крепостна
стена
С
олтар 7
средновековно жилище 28
49
50
огнища
51
52
антична сграда 28
1 см 0 1м 2м

Обр. 2. План на сграда №28 – различни фази на използване на комплекса (III – VII в.)

от различните нива на пода в нейната западна част и от останките от опожаряване на сградата. На подовите нива в сграда №28 се разкриха общо 5 огнища (от различни етапи на експлоатацията на сградата от IV до VI в.), метални предмети, голяма концентрация на керамични фрагменти и монети. В северния профил бе документиран цял питос на място, открит разбит под останките от опожарената в края на IV в. сграда (разкрихме ясни следи от опожаряване на покривната конструкция и нападалите върху нея керемиди (Обр. 4).

Сред най-ценните находки от този новооткрит римски и ранновизантийски квартал са сребърна тока и фрагмент от бронзова апликация с формата на свастика. Откриха се големи количества много фина, висококачествена, лакова керамика от римската епоха. Не бяха малко и стъклените фрагменти и отделните метални находки.

Средновековна епоха

В тази зона, най-северната част на сектор „Запад”, през средновековната епоха няма така плътно обитаване както в рамките на самата Цитадела. От периода X – XIV в., над изоставените и вече разрушени сгради от късната античност се попадна на огромно количество средновековни боклучни ями, само в контролния профил личат ясно три от тях (Обр. 3).

В тази северна зона е напълно завършено проучването на трасето на стената на Цитаделата, разсичаща през средата целия хълм на Акропола. В най-северния край на тази стена се установи, че е била изпълнена още една квадратна кула, която е завършвала средновековната фортификация. Тя „стъпва” върху трасето на северната крепостна стена от Античността и я засича перпендикулярно, използвайки я за основа (Обр. 5). Над „старите” квадрови блокове от римско време (III-IV в.), средновековните майстори са излели колосални количества хоросан, след което тази своеобразна „запечатка” е изравнила античните руини. Те явно са били добре запазени през XIII в. Над „хоросановия слой”, средновековните обитатели на Перперикон, са издигнали тази голяма ъглова кула с квадратна форма в план. Тя завършва източната стена на Цитаделата, която прекъсва достъпа до западната част

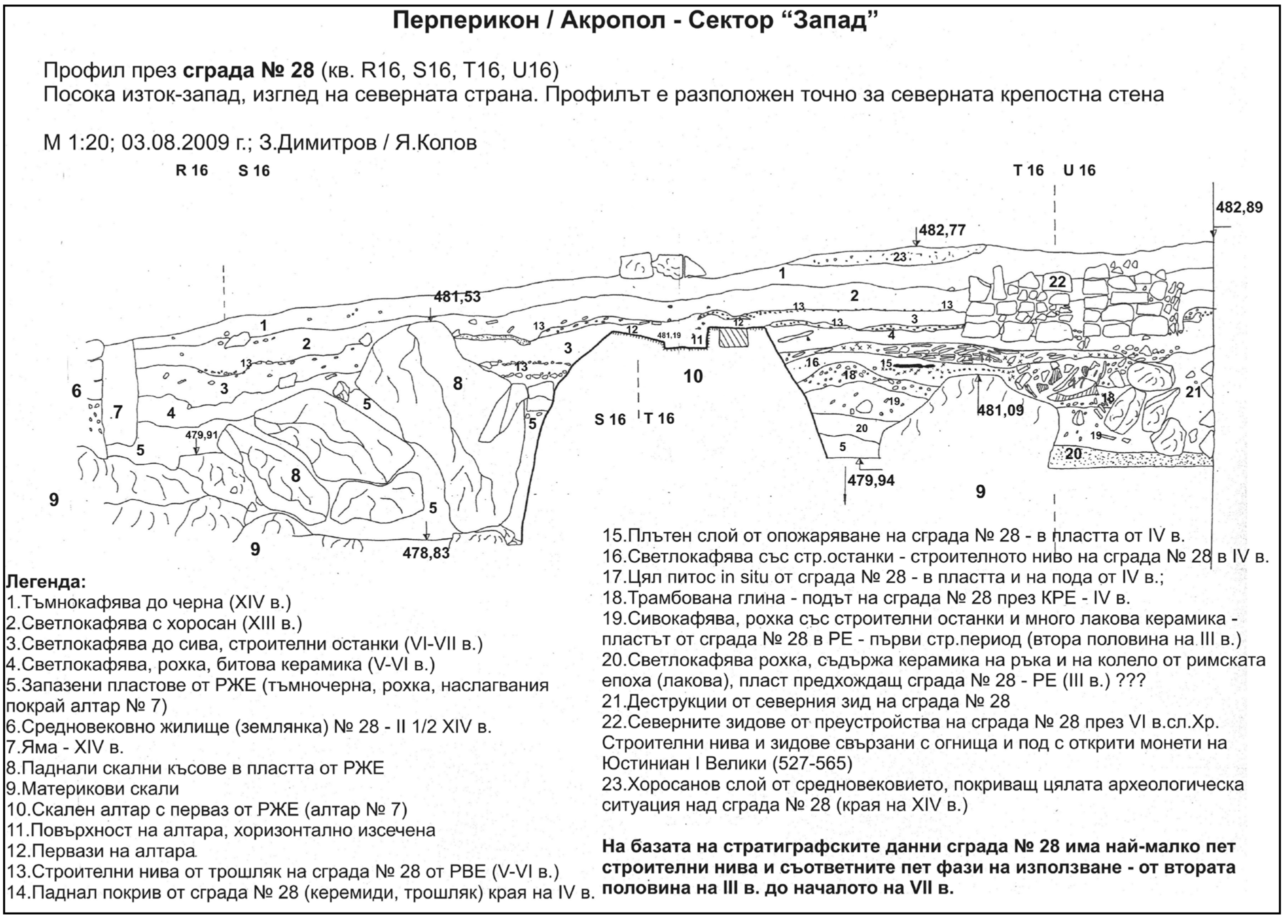

Перперикон / Акропол - Сектор "Запад"

Профил през **сграда № 28** (кв. R16, S16, T16, U16)
Посока изток-запад, изглед на северната страна. Профилът е разположен точно за северната крепостна стена

М 1:20; 03.08.2009 г.; З.Димитров / Я.Колов

Легенда:
1.Тъмнокафява до черна (XIV в.)
2.Светлокафява с хоросан (XIII в.)
3.Светлокафява до сива, строителни останки (VI-VII в.)
4.Светлокафява, рохка, битова керамика (V-VI в.)
5.Запазени пластове от РЖЕ (тъмночерна, рохка, наслагвания покрай алтар № 7)
6.Средновековно жилище (землянка) № 28 - II 1/2 XIV в.
7.Яма - XIV в.
8.Паднали скални късове в пластта от РЖЕ
9.Материкови скали
10.Скален алтар с перваз от РЖЕ (алтар № 7)
11.Повърхност на алтара, хоризонтално изсечена
12.Первази на алтара
13.Строителни нива от трошляк на сграда № 28 от РВЕ (V-VI в.)
14.Паднал покрив от сграда № 28 (керемиди, трошляк) края на IV в.
15.Плътен слой от опожаряване на сграда № 28 - в пластта от IV в.
16.Светлокафява със стр.останки - строителното ниво на сграда № 28 в IV в.
17.Цял питос in situ от сграда № 28 - в пластта и на пода от IV в.;
18.Трамбована глина - подът на сграда № 28 през КРЕ - IV в.
19.Сивокафява, рохка със строителни останки и много лакова керамика - пластът от сграда № 28 в РЕ - първи стр.период (втора половина на III в.)
20.Светлокафява рохка, съдържа керамика на ръка и на колело от римската епоха (лакова), пласт предхождащ сграда № 28 - РЕ (III в.) ???
21.Деструкции от северния зид на сграда № 28
22.Северните зидове от преустройства на сграда № 28 през VI в.сл.Хр. Строителни нива и зидове свързани с огнища и под с открити монети на Юстиниан I Велики (527-565)
23.Хоросанов слой от средновековието, покриващ цялата археологическа ситуация над сграда № 28 (края на XIV в.)

На базата на стратиграфските данни сграда № 28 има най-малко пет строителни нива и съответните пет фази на използване - от втората половина на III в. до началото на VII в.

Обр. 3. Контролен стратиграфски разрез през културните напластявания от северната част на сграда №28: кв. R, S, T, U 16

на Акропола, и стъпва изцяло върху северната крепостна стена от III в. Много интересно е, че пред тази кула, най-вероятно по същото време, т. е. през XIII в., е била издигната и друга свободно стояща кула, отделена пред стената, но съвсем близо до нея. Това е една своеобразна кула-бастион, която допълнително е заздравила фортификацията в тази ключова за отбраната на Перперикон зона през размирните времена на Средновековието. Най-вероятно става дума за укрепяване, извършено непосредствено преди фаталната обсада от османските войски, водени от емира Орхан през 1361-1362 г.

Отново в този участък се попадна на останките от пет полувкопани в руините на античните сгради жилища. Както е вече добре известно от разкопките през предишните години, това са помещения от казармите на турския гарнизон, установил се на хълма през последните десетилетия на XIV в. след превземането на града.

Начало на разкопките в южния сектор

Непосредствено на изток от южната порта на Акропола започнахме мащабни разкопки на терен с изключително силна денивелация. В зоната изпълнена с нападали скални късове и квадри от крепостните стени и обрасла плътно с дива растителност ние имахме за цел да разкрием началото на свързването на крепостните стени на Акропола със стената, ограждаща от запад терасата на „Двореца-светилище". В най-южната част на скалния венец на Акропола, на 15 – 20 метра източно от южната порта, бе установено началото на „слизането" на крепостната стена от скалния връх по стръмните скали към зоната на „Двореца". Именно в този ключов сектор се изясни, че през римската и ранновизантийската епохи югоизточната тераса (зоната на „Двореца") е била включена във общата фортификация, въпреки че това отслабва значително отбраната на обекта. Факт, който ни води до две безспорни и много важни констатации: 1. Комплексите на и около т. нар. „Дворец-светилище" са съществували (т. е. имат по-ранен период) от III в. сл. Хр. и 2. включването на тези комплекси във фортификацията показва тяхното голямо значение за общата система на обекта.

В археологическите контексти на тази южна зона се откриват изключително много материали от римската, късноримската и ранновизантийската епохи. Те бяха най-много южно от т.нар. представителна сграда А от Акропола. Тук се регистрираха големи количества римска лакова керамика, римски монети (III-IV в.), стъкло и др. Това са преотложени материали от римската епоха, изхвърлени в по-късни времена от Акропола и особено от представителна сграда А. От тази зона произхожда и фин фрагмент от ребриста купа от тъмносиньо стъкло, великолепно, луксозно изделие. Сред находките в квадратите тук (D-K 98, 99, 1, 2) най-голям интерес представлява откритият in situ и в напълно запазен питос от V в. сл. Хр.

Средновековието в южния сектор е представено по-бедно. Все пак в дебелия насип бяха открити някои ценни находки като бронзов кръст-енколпион от X-XI в., както и оловен печат на византийския сановник от XI в. Муселий, принадлежал към прочутата фамилия Бакуриани. Подобно на по-ранните на материали, вероятно те са попаднали там от Акропола чрез рампите от предишни разкопки.

През 2009 г. бяха открити и първите епиграфски сведения за Перперикон от античната епоха. Това са пет надписа на латински език, изчукани грубо върху големи каменни блокове с ясно очертани редове. Те произхождат от надгробни комплекси на заселници, най-вероятно малоазийци или сирийци, и са от периода III-IV в. Надписите бяха открити в зоната на един от предполагаемите некрополи на града, разположен на 250-300 метра от Акропола. Те бяха разчетени, анализирани и допълнени частично от проф. Василка Герасимова. Особено ценни са имената на граждани като Юниус Тейменос и някой си Амониус от Северна Африка, кръстен на името на върховния египетски бог Амон Ра.

№35. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА РАННОВИЗАНТИЙСКА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „МОМЧИЛОВА КРЕПОСТ” В М. ГРАДИЩЕ, С. ГРАДЪТ, ОБЩ. СМОЛЯН

Маргарита Ваклинова, Николай Бояджиев

„Момчилова крепост” е разположена източно от гр. Смолян, на 1,5 км югозападно от с. Градът. Опасва скалист стръмен връх с н. в. 1215 м. Археологически разкопки на обекта преди настоящия сезон са провеждани през 1986, 2007 (Ваклинова, Бояджиев 2008, 712 – 716) и 2008 г. (Ваклинова, Бояджиев 2009, 641 – 643). Досега разкрити и консервирани са 30 м от северната крепостна стена и входна кула-порта с размери 4,80/4 м. На върха частично е проучено тракийско скално светилище, функционирало от късния енеолит (кр. на V хил. пр. Хр.) до III-IV в., а в източната му част се откриха следи от средновековен параклис (XIII-XIV в.) с размери 4,50/4 м. (Бояджиев 2008, 62-63).

След приключване на археологически сезон 2008 останаха недокрай проучени части от кв. С 1 (вътрешно от северната крепостна стена) и квадрата източно от скална ниша №8, където първоначално бе предвидено да бъде разположено подемното съоръжение за материали за консервационната дейност. При проливни дъждове в началото на месец юли 2009 г. непроучените пластове в тези два квадрата, както и в сектора непосредствено източно от разкопките от 2007 г., започнаха да се отмиват към вътрешното лице на северната крепостна стена. След получен сигнал за това от кмета на с. Градът, бе решено да се предприемат спасителни разкопки на засегнатите участъци.

Спасителното археологическо проучване през 2009 г. бе организирано от РИМ „Ст. Шишков” – Смолян и подпомогнато активно от Община Смолян чрез 19 ученици от програма „Красив Смолян”, работили на две смени, и осигуряване на транспорт. Разкопките се проведоха в периода 20.07 – 14.08.2009 г. Бе проучена площ от общо 70 кв. м, с което проучената цялостно или частично част от Момчилова крепост достигна 420 кв. м.

Квадрат С 1 – разположен вътрешно от северната крепостна стена, на югоизток от входа (Обр. 1). От него бяха останали непроучени последните два пласта в северната му половина. Те бяха оставени с цел изравняване на наклона на терена и оставяне на проход за количките, извозващи пръстта от секторите, разположени на изток от квадрата. След изчерпването им бе достигната стерилната ос-

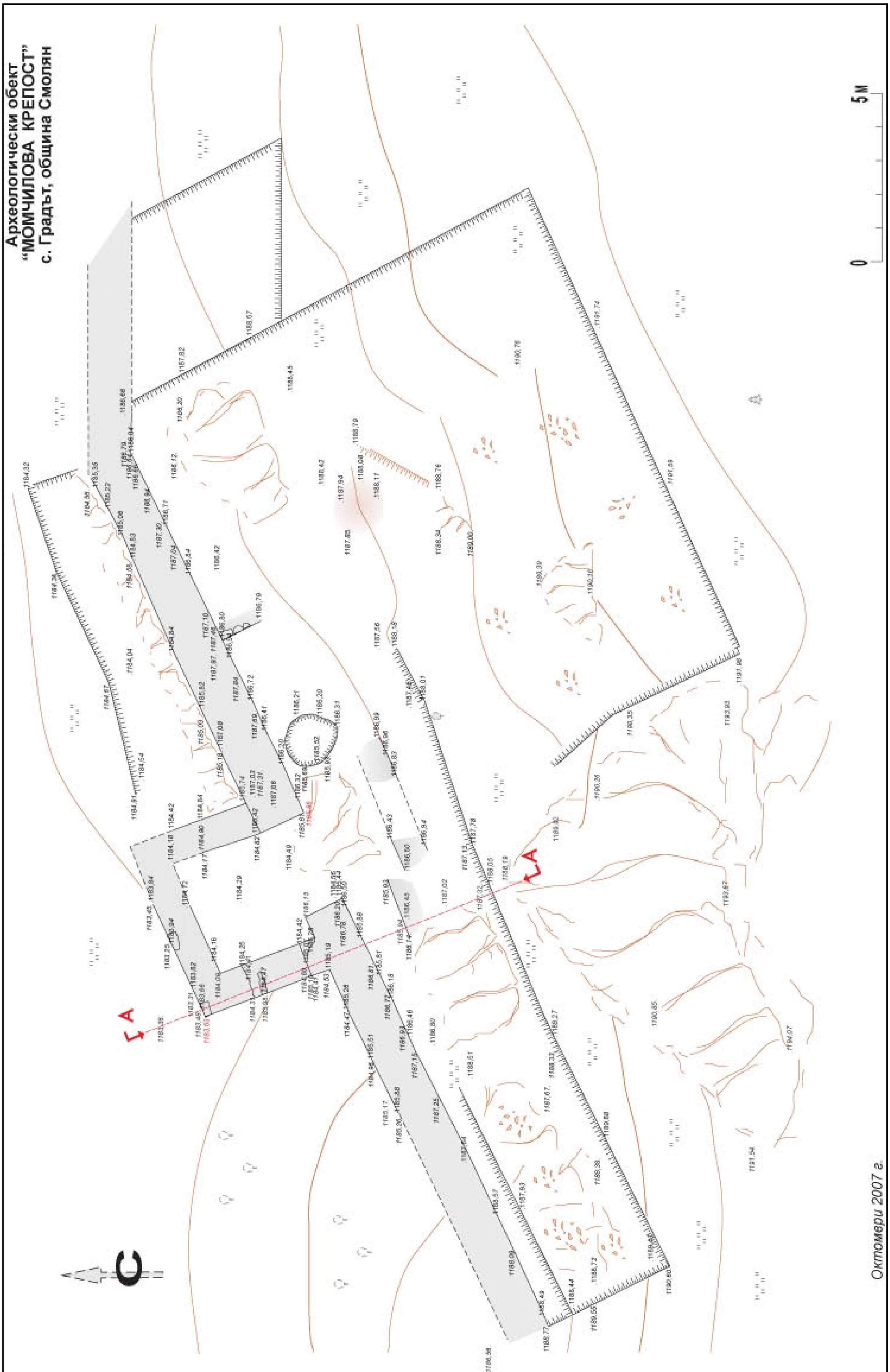
Археологически обект
"МОМЧИЛОВА КРЕПОСТ"
с. Градът, община Смолян
С
0
5 м
А
А
Октомври 2007 г.

Обр. 1. План на проучените сектори покрай северната крепостна стена и входа на крепостта

Обр. 2. Средновековна шпора (XIII-XIV в.)

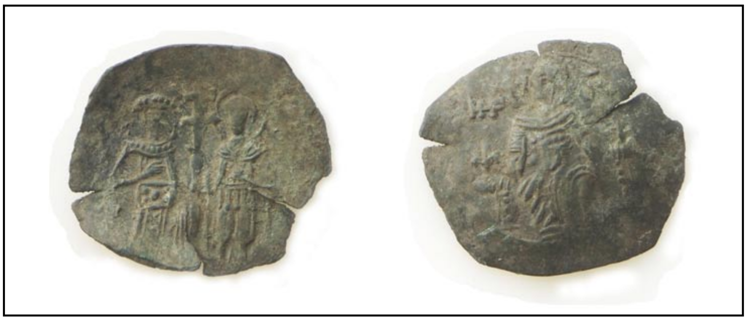

Обр. 3. Монета на имп. Йоан III Дука Ватаци, сечена в Тесалоника – 1246 – 1254 г.

нова от жълта сбита почва. Пластът с дълб. 0,15-0,25 м е съставен от черна пръст (следствие на пожар) и дребни камъни, керамиката е смесена – късноантична (VI в) и средновековна (XII – XIV в). Поради малката дълбочина на културните напластявания в този квадрат (0,40 м) ясна граница между късноантичния и средновековния пласт не може да се определи.

Последният пласт в кв. С 1 бе с дълб. 0,25 – 0,40 м. В СИ четвърт на квадрата керамиката е преобладаващо късноантична (VI в). В източната му половина, в последния пласт, керамичните фрагменти са предимно средновековни (XII – XIV в). Откритата на това място желязна огрибка, повечето въглени, примесени в черната пръст, както и липсата на каменна архитектура, подсказват наличието на дървена сграда, разположена в източния край на кв. С 1 и влизаща на изток във все още непроучен терен.

Квадрат А 7 – той е разположен непосредствено на изток до проучения през 2007 г. терен, до вътрешното лице на северната крепостна стена (Обр. 1). В този сектор тя също бе засегната от ерозионни процеси вследствие на проливните дъждове. Южната част на квадрата бе проучена до стерилна основа, докато в северния край се достигна само до 0,10 м дълбочина, без да се разкрива вътрешното лице на стената. Поради липсата на средства за консервация разчистване на зида не е правено.

Културният пласт тук е с дебелина до 1 метър при южния профил на квадрата. Той се състои от средноголеми ломени камъни от стената и пръст, която е с черен цвят поради двукратното опожаряване на крепостта (през VI и XIV в). Първият пласт (0-0,20 м) се отнася към втората половина на XIII-XIV в. В него се откри една отлично запазена шпора от този период (Обр. 2). Вторият (0,20 – 0,40 м) се датира в XII-XIII в. В него се намериха няколко монети от средата на XIII в – „латински имитации" и една билонова трахея на никейския император Йоан III Дука Ватаци, сечена в Солун между 1246 и 1253 г. (Обр. 3); и един железен връх от стрела. Третият пласт (0,40 – 0,60) също е средновековен – керамичните фрагменти в него са от XI-XII в.

Последните два пласта (0,60 – 1 м) са късноантични (VI в), като на дъното се намериха и фрагменти от тракийска керамика, работена на ръка, която най-общо се датира в I хил. пр. Хр. Ясно изразен тракийски пласт липсва.

И в този квадрат, както и в останалите сектори вътрешно на северната крепостна стена, липсват следи от каменна архитектура. Многожеството въглени и железни гвоздеи, откривани повсеместно, говорят за съществуването на дървени сгради по равните части във вътрешността на крепостта.

Квадрат източно от скална ниша №8 – той се намира в източната част на крепостта, под настоящото подемно съоръжение. През сезон 2008 бе проучена южната половина от квадрата, предполагайки, че на това място ще бъде изградено подемното съоръжение за материалите за консервация. Културния пласт тук и много тънък – едва 0,20 м., при изчерпването му се оголва скалната основа. През настоящата година бяха довършени разкопките на северната част от квадрата. Пластът е изцяло средновековен – XIII-XIV в. В него също липсват следи от каменни или други градежи от траен материал. Откриват се само керамични фрагменти, железни гвоздеи и силно изтрита медна корубеста монета.

Археологическите разкопки през 2009 г. потвърдиха и допълниха констатациите, направени през предходните сезони. Крепостта има два периода на обитаване – късноантичен (VI в.) и средновековен (XI – XIV в.). В края и на двата периода тя е била опожарявана – при славянските нашествия в края на VI – нач. на VII в. и в края на XIV в. при османското завладяване на Балканите. Във вътрешността й сградите са били дървени – и в новопроучените сектори липсват остатъци от каменна архитектура. Намирането на желязна шпора доказва пребиваването и на конна войска в Момчилова крепост.

Литература

Бояджиев 2008: Н. Бояджиев. Средновековен параклис на Момчилова крепост. – Родопи, 5-6, 2008, 62-63.

Ваклинова, Бояджиев 2008: М. Ваклинова, Н. Бояджиев. Археологическо проучване на ранновизантийската и средновековна крепост над с. Градът, община Смолян (Проект „Момчилова крепост – мит и реалност” по програма ФАР). – АОР през 2007 г., София 2008, 712 – 716.

Ваклинова, Бояджиев 2009: М. Ваклинова, Н. Бояджиев. Археологическо проучване на обект „Момчилова крепост”, с. Градът, общ. Смолян. – АОР през 2008 г., София 2009, 641 – 643.

№36. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА РАННОВИЗАНТИЙСКА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ МИСИОНИС В МЕСТНОСТТА „ПАРКА” КРАЙ ТЪРГОВИЩЕ

Ангел Конаклиев

Основната задача през този археологически сезон беше продължаване проучването на ранновизантийската крепост по оста изток – запад, по трасето на централната улица, както и продължаване сондажа по западния склон към река Врана. Предварително набелязаната площ за проучване беше около 600 м^2 в рамките на крепостта и около 10-12 м^2 сондаж на западния склон.

I. Проучванията във вътрешността на крепостта продължиха по оста изток-запад или по трасето на главната улица. Самата улица представлява заравнената повърхност на скалата, като на места вдлъбнатините са запълнени с глина или строителни отпадъци и трамбовани.

Както и при предишните проучвания и сега се очертават ясно двата основни периода в градоустройството на ранновизантийската крепост.

1. Ранновизантийски период – първи разцвет на града – третата четвърт на V– края на VI началото на VII в.

Непосредствено западно от оградата на Базилика 2 (Овчаров 1976, 22) на отстояние от около 2 м бяха доразчистени откритите през 2008 г. основи на ранновизантийски зид, оформящ улицата между западния зид на двора на Базилика №2 и съседната сграда. Градежът му както и останалите разкрити градежи е от местен ломен камък и спойка от глина. За външни и вътрешни лица на зидовете са избирани по-големи и естествено добре оформени камъни. Запазен на височина от 0,20-0,30 м и дебелина 0,80-0,90 м, зидът дава представа за планировката на терена западно от Базилика 2, а именно – тесни улички, масивно изградени основи на сградите, най-вероятно носещи горния жилищен етаж. Цялостна представа за плана на ранновизантийската сграда не може да се даде, поради факта, че северната част е напълно разрушена от по-късните средновековни жилища.

По същия начин е изградена и сграда 9, намираща се южно от Базилика 2. Правят впечатление нейните големи размери – досега са разкрити в южна посока повече от 22 м, като през настоящия сезон беше разчистено продължение на източния зид в южна посока, без да е достигнат южния зид на сградата.

Сградите от ранновизантийския период носят следите на силен пожар. Зидовете на разкритите досега постройки от ранновизантийския период са заравнени и върху тях са издигнати зидовете на средновековните сгради.

2. Средновековен период – края на XII – края на XIV в.

От този втори период на разцвет на града продължиха проучванията на две жилищни помещения открити през 2008 г., както и разкриването на три нови.

Обр. 1. Средновековно жилище №3 – изглед от север

Обр. 2. Средновековно жилище 4 – изглед от запад

Жилище №1 се намира върху разкритите основи на ранновизантийската сграда западно от Базилика 2. Зидовете му са запазени във височина до 0,50 м. Част от западния зид на двора на Базилика №2 е използван и като източен зид на жилището. Размерите му са 4,80 на 5,10 м. По подобие на ранните постройки и тези от средновековието са градени от ломен камък. Челните лица на зидовете са със сравнително добре обработени лица. За спойка е използвана глина.

Част от жилище №2 беше разкрито през миналата година. Сега беше разчиствана северната и западната му част. То е двуделно, с размери 8,90 на 6,02 м. Част от северния зид не е проучен поради попадането му в неразчистения от гора терен. В югоизточната част на западното помещение е оформен вход откъм централната улица с ширина 1,52 м. Градежът е същият както при жилище №1.

Продължи и проучването на западната част на започнато през 2007 г. средновековно жилище №3, разположено по протежение, южно от централната улица (Обр. 1). То е двуделно (засега) с дължина по оста изток – запад близо 12 м. Северната му стена следва трасето на централната улица, като на около 4,50 м от североизточния ъгъл прави леко отклонение в южна посока. Жилището застъпва част от ранновизантийска сграда 9, както и източния зид на съседна до нея сграда от ранновизантийския период, непроучена засега.

Жилище №4 – намира се южно от жилище №3, като северния зид на жилище 4 и южния зид на жилище 3 са почти долепени. Жилището е изградено върху заравнената скала (Обр. 2). Има размери 6,67 на 4 м. Входът му е от изток с ширина 1,71 м. Градежът не се различава от градежа на останалите жилища. Западната част на жилището не е проучена.

Жилище №5 – намира се югоизточно от жилище №4. Разчистена е северната му част. Засега установените му размери са западен зид – 1,66 м, северен – 5,51 м и източен – 4,30 м. Голяма част от южната страна на жилището остава в гората и предстои да бъде проучена. В югоизточната част средновековните зидове застъпват ранновизантийските на сграда 9 и ги използват като основа на средновековния градеж.

През тази година бяха открити нови три нерегламентирани погребения при разчистването на средновековно жилище 3 и намиращи се непосредствено западно от откритите през 2008 г. Едното от погребенията е на малко дете – 3 - 5 г., второто е на възрастен индивид погребан в самия северен зид на жилище №4. Дължината на скелета е 1,57 м. Ръцете са поставени – дясната върху гърдите, а лявата в областта на корема. Долните крайници са изпънати. Вероятно става въпрос за погребан при обсадата в последните дни на крепостта през XIV в. Третото погребение е разчистено само в частта от коленните стави надолу, тъй като останалата част от скелета е в непроучения сектор. Това са жители на града, загинали непосредствено преди превземането на крепостта. Погребани са според християнския погребален обичай.

Обр. 3. Златна перпера на Андроник II с Михаил IX (1295 – 1320)

II. Сондаж по западния склон – във връзка с издирване водоизточника на крепостта продължихме сондажа на около 40 м. западно от ранновизантийската крепостна стена. В западния участък стената не е разчиствана. Точно на това място тя е прекъсната, като растителността не позволява да се определи дали това е порта или иманярски изкоп. Тук е и най-близкото разстояние между крепостта и река Врана – около 280 м. Продължихме разчистването на двата успоредни зида, ориентирани с посока изток – запад (от крепостната стена към реката). Градежът им е донякъде идентичен с градежа на църква №1 – ломен камък и спойка от бял хоросан (Конаклиев 2007, 172). Дебелината им е 0,80-0,95 м. Проследени са в продължение на повече от 7,50 м, максимално запазената височина достига до 1,70 м. Насипът между зидовете е предимно кафява пръст, като в долната си част той е от речна баластра. Вероятността тук да е ходникът към източника на входа за крепостта е голяма, тъй като досега на територията на крепостта не сме открили Щерна или друго съоръжение за съхраняване на вода, както е в съседната крепост Хисарлъка, като там разстоянието между крепостта и реката е почти двойно по-голямо. Малкото материали, които излязоха в сондажа са предимно керемиди и фрагменти от ранновизантийска „гребенчата” керамика, както и колективна находка от силно обезличени бронзови монети от малък номинал.

През 2009 г., както и при предходните години, материалите са много като количество и интересни като вид.

Керамиката – най-масовият материал е представен от всички известни видове трапезна и кухненска – кани, гърнета, паници и др. Всички са силно фрагментирани и голяма част от тях носят следи от силен пожар. В най-голямо количество са фрагментите от XIII-XIV в., по-малко ранновизантийски и раннобългарски. Голямо е количеството на фрагментите от т. нар. сграфито керамика. Използваните бои от златисто, жълто, кафяво, синьо, зелено показват високите естетически изисквания както на клиентите така и на производителите. По форми и украса те наподобяват съдовете, произведени в столицата Велико Търново. Липсата на глина в района на града логично предполага, че голяма част от керамиката и най-вече сграфито керамиката е внос. Интерес представлява почти цяла глинена купа с изображение на змей, успяла да оцелее след разрушителния грабеж и пожар в края на XIV в., както и каменният медальон с кръст и сърца.

Предметите от бита са представени от познатите игли, огрибки, прешлени-тежести за вретена, части от обработена кост, служила за чирени на ножове, ножове, железни зъбци от дараци и др.

Голямо е количеството и разнообразието на стрелите. Използвани до последните дни от съществуването на крепостта, те разкриват епичната битка водила се тук. Открита беше част от бойна брадва и фрагмент от плетена ризница.

Положението на Мисионис като търговски център, описано от Ал Идриси през средата на XII в., се потвърждава и от разкриването на значително количество монети. От намерените 50 монети 24 се отнасят към първия разцвет на града, а останалите 26 към периода XII – XIV в. Бяха открити бронзови монети на Гордиан III (238 – 244), Анастасий I (491 – 518), Юстин и София (565 – 578), златна перпера на Андроник II с Михаил IX (1295 – 1320) (Обр. 3), сребърни грошове на Иван Александър (1331 – 1371) и Иван Шишман (1371 – 1395).

Литература

Овчаров 1976: Д. Овчаров. Базилика №2 в крепостта „Крумово кале” до Търговище. – Археология, 1976 кн. 3, 22 – 37.

Конаклиев 2007: А. Конаклиев. Късносредновековна църква от крепостта Мисионис край Търговище. – Сб. Есенни четения Сборяново, т. 5, Погребални практики и ритуали. Варна 2007, 172-176.

№37. РАЗКОПКИ НА КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ В КВ. ХОРИЗОНТ, ГР. БАЛЧИК

Румяна Колева, Чавдар Кирилов, Радостина Енчева

През 2009 г. бяха подновени разкопките на крепостта в кв. „Хоризонт" в гр. Балчик. Това стана възможно благодарение на съвместната инициатива на СУ „Св. Климент Охридски" и ИМ-Балчик, като обектът ще бъде едно от местата, където ще се провеждат учебните практики на студентите от специалност „Археология" на Софийския университет. Проучванията бяха реализирани в периода 20.07. – 06.08.2009 г. с участието на двадесет третокурсници от СУ.

Обектът е може би най-голямата късноантична крепост, строена в днешните български земи, обитавана и през средновековието. След внимателно запознаване със съхраняваната в архива на ИМ – Балчик документация бяха уточнени вече проучваните сектори. Те са най-вече по протежение на крепостните стени, както и в централните западни части на крепостта. Трябва да се отбележи, че цялата източна половина на обекта е заета от съвременни къщи и стопански сгради. Ето защо най-перспективен на този етап се оказа югозападният ъгъл на крепостта, където има непроучена площ от няколко декара.

Целта през настоящата година бе да се добие предварителна информация за характера на културните напластявания в избрания сектор. Затова бе решено да се направи стратиграфски срез в южната периферия на сектора, като се зачисти шкарпът, формиран след дългата ерозия на някогашната северна граница на траншеята по протежение на южната крепостна стена. Тъй като от план-квадратната мрежа на старите проучвания са съхранени някои опорни точки, бе решено новите сондажи и квадрати да бъдат трасирани в рамките на същата тази мрежа. През тази кампания бе заложена площ от 50 м^2, като по-голямата част от тях попадат във вече проучван терен покай крепостната стена.

След зачистване на повърхността от високата растителност се пристъпи към слизане в дълбочина на механични пластове, като зачистването на шкарпа се извършваше под формата на терасиране и по този начин в дълбочина се оформяха все по-широки работни площадки, които позволяваха наблюдения и в план, а не само по вертикала.

Непосредствено под заварената повърхност се попадна на каменно струпване с дължина над осем метра и максимална ширина до около метър и половина, съставено от дребни и средно големи ломени камъни. След внимателното му зачистване и слизането в дълбочина покрай него се установи, че във височина то е съставено от един до два реда камъни и заляга върху пласт от сива рохка пръст, в която има значителна концентрация на камъни. Не е невероятно каменното струпване да има съвременен характер или най-малкото да произхожда от недалечното минало.

Пластът под каменното струпване съдържаше археологически материали със смесен характер – най-вече силно фрагментирана битова керамика от късната античност и от средновековието. В рамките на пласта

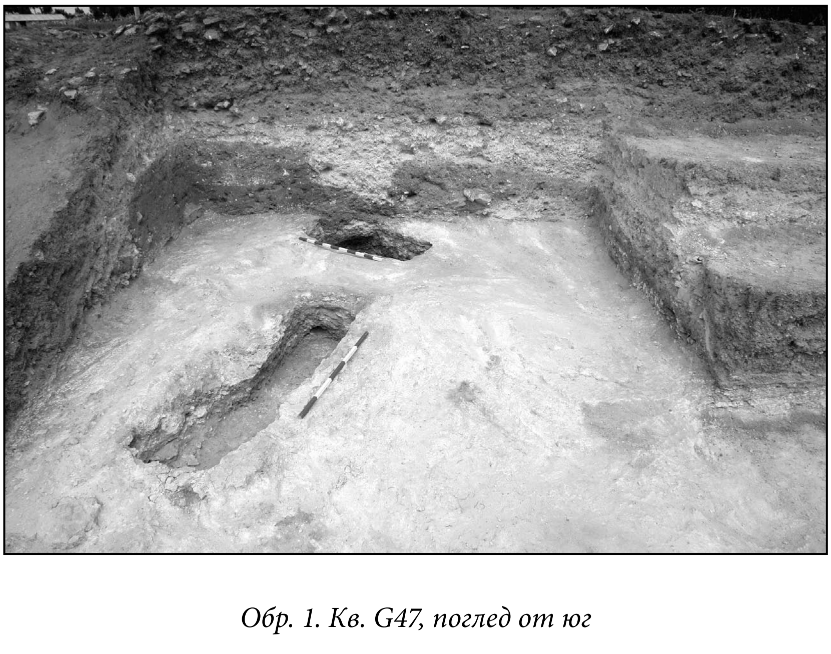

Обр. 1. Кв. G47, поглед от юг

не можаха да бъдат установени каквито и да било археологически структури.

След дълбочина около 1,20 м под основния репер (ОР) цветът и съставът на пръстта се промени, като тя стана по-светла, по-твърда и с наличие на значително количество хоросанови бучки. Намерените в пласта материали отново притежават смесен характер и принадлежат както на античността (най-общо IV - VI в.), така и на средновековието (практически само XI в.).

Този пласт бе изчерпан с достигането на дълбочина около 1,40-1,50 м под ОР на ниво от чист хоросанов или варовиков трошляк без археологически материали с изключение на няколко фрагмента строителна керамика в долните си нива. Пластът има дебелина от около 20 см в западната част на квадрат G47 и достига до 70 см в източната му част.

На дълбочина от приблизително 1,60 м под ОР в най-западната част на квадрат G47 бе достигната чиста кафява пръст, несъдържаща почти никакви материали с изключение на съвсем дребни камъчета и няколко дребни фрагмента антична керамика. Горното ниво на този пласт слизаше в дълбочина от запад към изток, като в източната част на квадрата бе достигнато едва на дълбочина 2,20 м.

В централната северна част на квадрата в кафявата пръст се установи петно с правоъгълни очертания, запълнено с варовиков трошляк и малко хоросаново блокче в източната му част. Отначало то бе интерпретирано като легло от изваден зид.

Междувременно в южната част на квадрата бе достигната стерилна скала на дълбочина 2,50 м под ОР. В централната му западна част бяха разкрити две хоризонтално разположени каменни плочи, влизащи под кафявата пръст в северната му част. От профила над тях стана ясно, че чистият кафяв пласт заляга върху тях и те не принадлежат на съоръжение, вкопано в него. След демонтирането на кафявия пласт в северозападната четвърт на квадрата и достигането на стерилната скала, се оказа, че плочите са общо три и покриват продълговато вкопаване в скалата, запълнено с чернокафява пръст. Тя е насипът на гроб №1 за квадрата. Положеният в гроба възрастен индивид е погребан чрез трупополагане, с изпънати горни и долни крайници. В гроба не се намери значителен инвентар с изключение на едно устие от стъклено съдче и монета под гръбнака на положения. Тя е сечена при управлението на Антонин Пий (138-161) в столична монетарница.[1] Няколко гвоздея в различните части на гробната яма подсказват наличието на изтляло дървено съоръжение. Гробът е ориентиран север – юг с отклонение на главата от 35° на изток.

След срязването на „леглото от зид” се установи, че то всъщност представлява дълбоко вкопаване, прорязващо пласта от чиста кафява пръст и навлизащо в стерилната скала. В насипа на запълването му има рохка сиво-черна пръст и варовиков трошляк. При проучването му се достигнаха три каменни плочи, разположени върху два отстъпа по дългите му страни на дълбочина 30 см под нивото на материка. След вдигането им се оказа, че те покриват скелета на съвсем малко дете, положено в тясна цеп натина (широка максимално 22 см) на дъното на гробната яма (гроб №2 за квадрата). Главата е почти напълно изтляла, в малко по-добро състояние са останалите части от скелета. Става дума за инхумация с опънати крайници. Единственият запазен инвентар е огърлица от 421 миниатюрни стъклени мъниста с различни форми и цветове. Гробът е със западна ориентация, с отклонение на главата от 34° на север.

Така установената ситуация следва да се интерпретира като надгробна могила, покриваща гроб №1 и в насипа на която по-късно е вкопан гроб №2. Откритите в насипа миниатюрни фрагменти керамика не противоречат на датирането на гроба въз основа на монетата, която дава terminus post quem средата на II в. Кога е погребано детето, не може да се каже с точност, но и вторият гроб принадлежи на античността. Изглежда могилата и гробовете в нея са част от римския некропол на Дионисополис, разположен на платото, на което по-късно ще възникне крепостта. Сходна могила е проучена през 1981 г. на около 50 м южно от тази.

Интерпретацията на пласта варовиков трошляк над могилата на този етап е трудна. Предположението, че става дума за строителното ниво на крепостните стени, е примамлива, но дебелината му засега не позволява това да се твърди със сигурност. Фактът, че горната му граница е практически хоризонтална, за разлика от долната, подсказва, че той е насипван с цел изравняване на терена на старата разлата могила. Във всеки случай следите от обитаване на това място през късната античност и средновековието се разполагат изцяло над този пласт.

---

[1] Определянето на монетата е дело на Игор Лазаренко, РИМ – Варна.

№38. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА АНТИЧНО И СРЕДНОВЕКОВНО УКРЕПЛЕНИЕ В МЕСТНОСТТА „ГРАДИЩЕ” ПРИ ГРАД ВРАЦА

Нарцис Торбов, Никола Теодосиев

Местността Градище е разположена до шосето Враца – Згориград, непосредствено преди прохода Вратцата. През 2007-2008 г. е извършено археологическо проучване на античната и средновековна крепост. Разкрито бе централно укрепление, което има формата на петоъгълник и втора отбранителна система, разположена южно от него. Северната страна на укреплението е скалният масив, с който са свързани западната и източната страна на отбранителната система. Те са изградени от ломени камъни на хоросанова спойка. Лицевите страни са иззидани от каменни блокове, а вътрешността представлява смес от ломени камъни и хоросан. Двете стени на укреплението (западна и източна) са свързани в южна посока чрез едно помещение с трапецовиден план. То вероятно е използвано като казарма, в която се е помещавал гарнизонът. Втората отбранителна система на крепостта е разположена южно от укреплението. Тя е успоредна на река Лева и пътят, който е водел до медните мини, разположени над Згориград.

Проучването през 2009 г. започна на 13 април и завърши на 30 октомври. В него взеха участие и студенти-стажанти от специалност Археология към СУ „Св. Климент Охридски”. То протече на два етапа.

Първият етап включваше изграждане на туристически маршрут, осъществен с участието на „Природен парк Врачански балкан”. Поставени бяха информационни табели, предпазни парапети, дървени стълби и маси за отдих. Създадени бяха условия археологическият обект да бъде посещаван от туристи.

Вторият етап включваше археологическите разкопки. Западната стена на укреплението е укрепена допълнително от отбранителна кула с квадратна форма – Кула 1. През 2009 г. бяха разкрити южното, северното и западно външни лица на кулата. Източната стена бе разкрита изцяло. Тя е укрепена и с отбранителна Кула 2 с триъгълен план, която бе проучена през тази година. През 2009 г. бе разкопана и част от втората отбранителна система на крепостта. Установено бе, че тя е изградена по същия начин както е построено укреплението.

Находките от 2009 г. потвърдиха наличието на няколко периода от съществуването на селището, което прераства в крепост с централно укрепление.

Първи период. Бронзови накити (фибула) и монети от Маронея и Филипи от IV в. пр. Хр – I в. Селището е обитавано от траките.

Втори период II – IV в. Бронзови монети от Гордиан III (238 – 244), Клавдий II (268 – 270), Константин I (307 – 337) и Констанций II (346 – 361). Селището продължава да съществува през римското владичество.

Трети период VI в. Оловен печат (пломба) и бронзови монети на император Юстиниан I (527 – 565). През ранновизантийската епоха започва изграждането на укрепителната система.

Четвърти период XII – XIV в. Бронзови монети и накити от кост и бронз. Последното и окончателно застрояване на укреплението е извършено по времето на Втората българска държава. Тогава то прераства в крепост и придобива очертанията, фиксирани по време на археологическото проучване през 2009 г. През този период крепостта се разширява в източна посока, за да достигне през следващите столетия рамките на съвременния град Враца. Предложената периодизация е съобразена и с научните изследвания за античното и средновековно укрепление в местността Градище (Божкова 1984, 15, Обр. 1-2; Георгиева/Бучински, 1959, 345; Иванов 1988, 63 – 73; Иванова 1946, 135 – 143; Николов 1976, 58-59; Машов 1976, 62-63; Петров 1976, 72 – 91).

Литература

Божкова 1984: Б. Божкова. Два печата на Август. – Нумизматика, 1984, 4, 15-19;

Георгиева, Бучински 1959: С. Георгиева, Д. Бучински. Предварителни проучвания на средновековното селище до град Враца. – Известия на Археологическия институт, 22, 1959, 345 – 352;

Иванов 1988: П. Иванов. Археологически разкопки в м. Градището при гр. Враца - Известия на музеите на Северозападна България, 14, 1988, 61 – 73;

Иванова 1946: В. Иванова. Два надписа от Асеневци – Батошевският и Врачанският – Известия на Археологическия институт, 15, 1946, 114 – 145;

Машов 1976: С. Машов. Враца до идването на славяните. Римско владичество - История на град Враца. София, 1976, 59 – 71;

Николов 1976: Б. Николов. Враца до идването на славяните. Враца като тракийско средище. – История на град Враца. София, 1976, 33 – 59.

Петров 1976: П. Петров. Средновековна Вратица - История на град Враца. София, 1976, 72 – 92.

№39. АРХЕОЛОГИЧЕСКИТЕ РАЗКОПКИ НА КРЕПОСТТА „КАСТРИЦИ”, РЕЗИДЕНЦИЯ „ЕВКСИНОГРАД” ВАРНА

Валентин Плетньов, Христо Кузов, Игор Лазаренко, Преслав Пеев

Крепостта е разположена в североизточната част на парка на резиденция „Евксиноград”. Заема нос „Св. Яни” в северния край на Варненския залив. Защитавала е пристанище, северно от Одесос-Варна. Отбелязана е в карти и портулани от XIV в. насетне предимно с името „Кастрици”.

През 2009 г. разкопките започнаха на 29 юни и приключиха на 28 август. Изкопните работи се извършиха със студенти от ВСУ „Черноризец Храбър”, Софийски университет „Св. Климент Охридски”, археолози и специалисти от Варненския музей, Институт по океанология и В. Търново. Геодезическото заснемане се изготви от Иван Рашев Саров. Монетите се определяха от н. с. Игор Лазаренко. Работеше се с 10 до 35 работника.

Изкопните работи бяха съсредоточени в западната част на укрепеното пространство, в квадрати XXII, XXIII, XXIV, XXXII, XXXIII и XXXIV. Проучена е до изчерпване на средновековните и отчасти късноантичните пластовете площ от 850 м^2. Разкриха се късноантични и средновековни сгради, както и малък площад в западния сектор на крепостта, до който водят пет улици покрити с калдъръм. По двете страни на улиците са разположени верижно свързани сгради със стени градени от дялани камъни на кал, с дебелина между 70 – 90 см, запазени във височина до 1,40 м. Най-често сградите са двуделни или триделни, на места със запазени местата на гредите, поддържащи втори етаж, а в някой случаи и каменни стени за дървени стълби. Почти навсякъде са установени две подови нива и два етапа на изграждане на сградите. Вероятно част от тях са засегнати от земетресение някъде към средата на XIV в. На двете нива се откриват аналогични материали – монети, кухненска и сграфито керамика. При преустройствата и възстановяването на сградите понякога са променяни местата на входовете. В някои участъци стените на сградите с материали от XIV в. застъпват по-ранни градежи, почти напълно изгребани, с монети предимно от XIII в.

Проучен е окончателно и комплекс от сгради (малък манастир ?) с жилищни и стопански сгради. Църквата е еднокорабна с допълнително изграден притвор, с двор от югоизток и верижно свързани помещения от запад, прилепени до крепостната стена. Северно от църквата се разкри тесен коридор, фланкиран от север с верижно свързани сгради, чиито входове са от север към улица. Установи се, че западната част на коридора, северно от църквата има три входа – към притвора, към едно от жилищните помещения от запад и към приземия, вкопани плитко в скалата. В едно от тях в скалата са вкопани две крушовидни ями, дълбоки до 1 м. Северно тях е имало открит двор с вход от север, към ъгловата кула.

Разкри се и северното помещение на голямата триделна сграда, открита през 2008 г. В нея бе открита находка от над 300 медни монети от XIV в. Сградата е широка 6 м и дълга 21 м. Тази сграда и едно по-малко трапецовидно помещение от изток (с три пещи) са свързани в общ двор с кладенец в средата. Оградна стена с вход широк 1,20 м. отделя двора от трасето на южната улица.

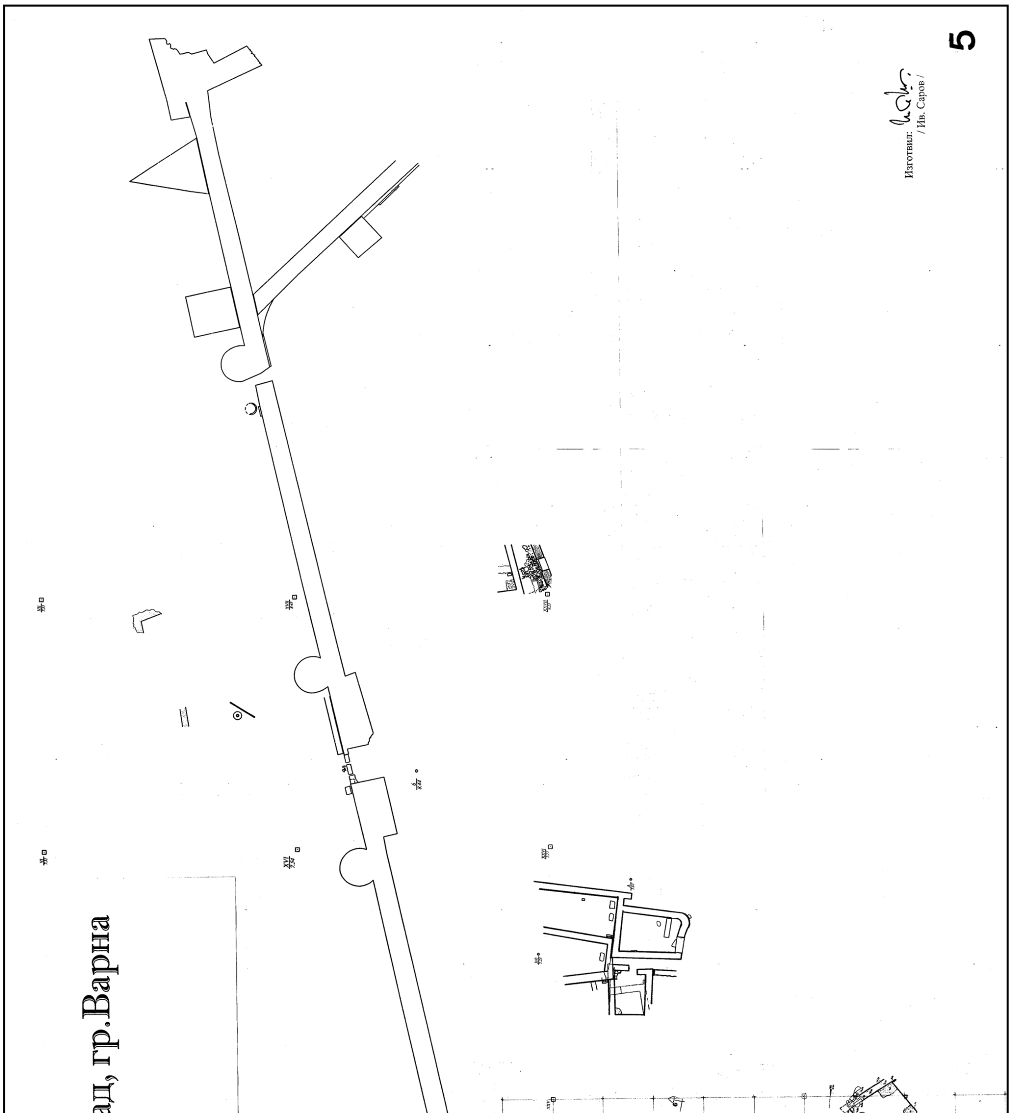
Крепост "КАСТРИЦИ" - Евксиноград, гр.Варна
ОБЩ ПЛАН М 1:250
Изготвил:
/ Ив. Саров /
5
0 1 2 5 10м

Обр. 1. План на разкопките в крепостта „Кастрици", 2009 г.

Разкритите улици – две от изток, две от север и една от юг се събират и оформят малък площад източно от църквата. Улиците са широки от 1,80 до 250 м, покрити с калдъръм.

Наличието на площад и липсата на средновековно строителство в неговите очертания са причината под него да се разкрие засега единствената по-добре запазена антична сграда. Проучена е изцяло нейната северна половина. Тя е двуделна, преградена почти в средата от напречен зид, с вход между двете помещение в северната част. Стените са дебели 0,80 м, градени от дялани камъни и жълта песъчлива глина. Запазени са до височина 1 м. В северната част на източното помещение е имало вход широк 1 м, водещ на север. Във вътрешността на сградата се разкриха две подови нива. На горното в източното помещение бяха намерени положени на куп 6 малки яйцевидни амфорки с кръгли дръжки, много пепел и монети на Фока и Ираклий от 614 г. В западното помещение – две силно смазани делви и две големи сферични амфори.

Цялата сграда до кота 4,6 м, както и двете частично разкрити сгради на север са затрупани с дебел 0,50 м пласт от счупени и цели тегули и имбрици, премесени с жълта глина и части от овъглени греди.

От заложените сондажи се установи за пореден път, че на дълбочина приблизително до кота 1,70 м културните пластове се изчерпват с отделни фрагменти от римска червенолакова керамика. Тя, както и откритите десетки римски монети от II-III в. предполагат наличието на градежи от това време, които засега не могат да се установят.

По време на разкопките са открити амфори от VI в, цели и фрагментирани керамични съдове (кухненски и сграфито) от XIV в., медни лампи, пръстени, железни предмети, прешлени за вретено, кръстове енколпиони, средновековни медни и железни обкови на сандъчета, антични и средновековни езгагии и стъклен медальон с изображение на Христос Пантократор.

За разлика от миналия сезон, когато открихме над 750 монети, сега техният брой достигна 317. Разпределят се така:

I. АНТИЧНИ МОНЕТИ – (римски II – V в.) на императорите: Хадриан (117 – 138), Одесос, края на II – началото на III в., Марцианопол – Александър Север (222 – 235), антониниан на Проб (276 – 282), Лициний I (308 – 324), Константин I Велики (307 – 337), Крисп (317 – 326), Констанций II (324 – 361), Валентиниан I (364 – 375), Валенс I (364 – 378), Теодосий I (379 – 395), Аркадий (383 – 408), Хонорий (393 – 423), Теодосий II?.

Византия VI – VII в.: Юстин I (518 – 527), Юстиниян I (527 – 565), Юстин II (565 – 578), Тиберий II Константин (578 – 582), Маврикий Тиберий (582 – 602), Фока (602 – 610), Ираклий (610 – 641) с емисии до 614 г.

II. СРЕДНОВЕКОВНИ МОНЕТИ – 254 броя.

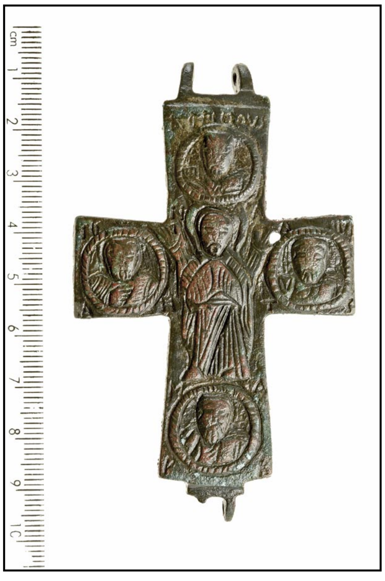

Обр. 2. Кръст енколпион, „Богородица Оранта и четиримата евангелисти"

Византия XI – XV в. (22 бр.) – Анонимен фолис: клас А2 (сечен при Василий II (976 – 1025) или Константин VIII (1025 – 1028) – 1 бр.; клас В (сечен при Роман III (1028 – 1034) или Михаил IV (1034 – 1041) – 1 бр.; клас G (сечен при Роман IV (1068-1071) – 1 бр; Алексий I Комнин (1081-1118) – 2 бр.; Латински (български?) имитации малък модул, тип А (първа половина на XIII в.) – 1 бр.; Латински (български ?) имитации малък модул (първа половина на XIII в.) – 3 бр., Михаил VIII (1261 – 1282), Андроник II Палеолог и Михаил IX Палеолог (1295 – 1320), Андроник II Палеолог (1282 – 1328), Мануил II Палеолог (1391 – 1423) – 1 бр.

България XIV в. (80 бр.) – Мицо Асен (1356 – 1363), Тодор Светослав (1300-1321); Михаил Шишман (1323 – 1330) или Михаил Асен (син на Ив. Александър), Иван Александър (1331 – 1371) – 40 бр.; грошове на Иван Александър (1331 – 1371) – 6 бр., билонова на Иван Шишман (1371 – 1395), Иван Срацимир (1356 – 1396). Добруджанско деспотство (5 бр.): Добротица (Дръстър) – 3 бр., Добротица (Калиакра) – 2 бр.; Български имитативни монети от края на XIV – началото на XV в. – 8 бр.; Неопределени български монети XIV в. – 12 бр.

Венеция – матапан и солдина на Франческо Дандоло (1329 – 1339).

Сърбия XIV в. – медна на Стефан Уруш (1355 – 1367), грош на

Стефан Душан (1331 – 1355).

Епирско деспотство – торнезета на Йоан II Орсини (1323 – 1335) – 8 бр.

Влахия – дукат на Мирча I от първия период (1386 – 1395).

Молдова – грош на Петру Мушат (1375 – 1392).

Златна орда (XIII-XIV в.) – 6 бр.: сребърен дирхем от края на XIII в. и медни пулове.

Османска империя – 91 бр. мангъри на Мурад I (1362 – 1389) – 1; акче на Мурад I (1362 – 1389) – 1 бр.; мангъри на Баязид I (1389 – 1402) – 47 бр.; акчета на Баязид I (1389 – 1402) – 37 бр. (колективната находка); мангъри на емир Сюлейман (1402 – 1411) – 2 бр.; акчета на емир Сюлейман (1402 – 1411) – 2 бр.

Акче от XVII в. – 1 бр.

Монетовидни пластини (края на XIV – началото на XV в.) – 37 бр.

Литература

Гюзелев, Кузев 1981: В. Гюзелев, Ал. Кузев. Български средновековни градове и крепости, I. Градове и крепости по Дунав и Черно море. Варна, 1981;

Плетньов 2006: В. Плетньов. Крепостта „Кастрици” (предварително съобщение). – Тангра. Сб. В чест на 70 годишнината на академик В. Гюзелев. София, 2006, 451 сл.

Плетньов и колектив 2005: В. Плетньов, П. Георгиев, Хр. Кузов, И. Лазаренко, А. Стефанова. Разкопки на късноантичната и средновековна крепост „Кастрици”, резиденция „Евксиноград” – Варна. – АОР през 2004 г. София, 2005, 203 сл.

Плетньов и колектив 2006: В. Плетньов, П. Георгиев, Хр. Кузов, И. Лазаренко, А. Стефанова. Разкопки на късноантичната и средновековна крепост „Кастрици”, резиденция „Евксиноград” –Варна. – АОР през 2005 г. София, 2006.

Плетньов и колектив 2007: В. Плетньов, Хр. Кузов, И. Лазаренко, А. Стефанова. Разкопки на късноантичната и средновековна крепост „Кастрици”, резиденция „Евксиноград” – Варна. – АОР през 2006 г. София, 2007.

Плетньов и колектив 2008: В. Плетньов, Хр. Кузов, И. Лазаренко, А. Стефанова. Разкопки на късноантичната и средновековна крепост „Кастрици”, резиденция „Евксиноград” – Варна. – АОР през 2008 г. София, 2009.

№40. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В НАР „КАЛИАКРА”

Бони Петрунова, Елена Василева, Яна Димитрова

Проучванията през 2009 г. в НАР Калиакра се поведоха от екип в състав: научен ръководител ст. н. с. д-р Бони Петрунова, заместник ръководители – Елена Василева и Яна Димитрова, докторанти на НАИМ – БАН и стажант археолози – Филип Петрунов, Росен Пеевски, Атанас Георгиев, Боряна Радева и Димитринка Василева от ИМ Каварна.

В сектор „Предградие” продължи разкриването на комплекс от гробове, гробници и сгради. В рамките на един месец са проучени 14 гроба и 4 гробници. В повечето от тях гробни находки не се откриха. По-интересните ситуации и съоръжения са регистрирани в така наречения Сондаж №8 (Обр. 1). Там е изчерпана огромна яма с дълбочина 1,90 м. Откритите в нея находки не улесняват изясняването на предназначението й. Тя е врязана в скалата и очевидно има връзка с разположените около нея гробници. Прави впечатление, че към всяка от откритите до сега 14 гробници има ями, чиито размери са различни, но най-често те са разположени източно или западно от камерата. В някои случаи камерата и ямата са свързани. Може да се изкаже предположението, че в тях са извършвани поменални обреди.

Специален интерес предизвиква и проученият в същия сондаж гроб №2. Гробната яма е оформена в скалата, ориентирана запад – изток. В нея е извършено погребение на дете. По-късно гробът е нарушен, като в източния му край е оформена спирала от необработени камъни. В нея беше открита бронзова фиала. След вдигане на съоръжението, под фиалата бяха открити две железни остриета, забити в скалата. Едното вероятно е връх на копие. Може да се допусне, че на това място е извършена предпазна магия. Известно е, че до XIX в. в някои райони мястото на смъртта се обезврежда, като там се забива пирон.

Продължи проучването и на Сграда №2 (Обр. 2), която е претърпяла няколко преустройства и дава интересни сведения за усвояването на античното пространство от народите, които мигрират към Балканите след IV век.

През 2009 г. северно от досегашните разкопки бяха заложени четири нови сондажа, които са част от проекта за цялостна археологическа карта на сектор Предградие.

Обр. 1. Сондаж 8

Общо за 2009 г. са открити 21 монети, от които една на Констанций II (337 – 355), две на Юстиниан I (527 – 565), една на Юстин II (565 – 578) и една на Ираклий и Ираклий Константин (610 – 641). Отново средновековните са най-много (16), като се разпределят така: две сребърни на Стефан Урош IV Душан (1331 – 1355), един сребърен дирхем на хан Джанибек (1340 – 1357), седем медни на цар Иван Александър (1331 – 1371), три медни от XIV в., които са трудни за определяне и една рядка монета на Йоан Тертер (1370 – 1390) (Обр. 3). Описание: Л. Двуглав орел с разперени криле. Зрънчест кръг. Оп. Голям монограм с буквите Т Н Р Р (Тертер). Диам. 1,86/2,05 см, Дебелина 0,1см, Тегло 0,8 гр. Номинал – фолар, материал – мед, тип – плоска.

Монетата имитира напълно реверса на единствената открита сребърна монета на Йоан Тертер в колективна находка от Пъкуюл Луй Соаре. Употребата на двуглавия орел няма основание да се приеме като родов знак на Тертеровци. По-скоро появата му трябва да се търси в желанието на Иванко да подчертае аристократичния си произход и близките си отношения с императорския византийски двор. През XIV в. двуглавият орел се приема за светски религиозен знак. Включването му в композицията на паричния знак има за цел да легитимира младия владетел пред обществото от държави със силна византийско-генуезка поддръжка.

Откриването на такава монета на Калиакра дава основание да се коментират някои спорни моменти от историята на Добруджанското деспотство. Преди всичко, може да се постави под съмнение тезата, че тези монети са сечени в, или само в, Дръстър (Атанасов 2009, 291). Проучванията, които се провеждат на Калиакра от 2004 г. вече безспорно доказаха, че там е имало монетарница, което е напълно логично за столицата на деспотството. Новите находки са и още един аргумент, че Йоан Тертер и Иванко са едно и също лице, син на Добротица, който поема властта в Добруджанското деспотство след смъртта на баща си в 1386 г., независимо от различията си с него (Павлов, Тютюнджиев 1995, 107).

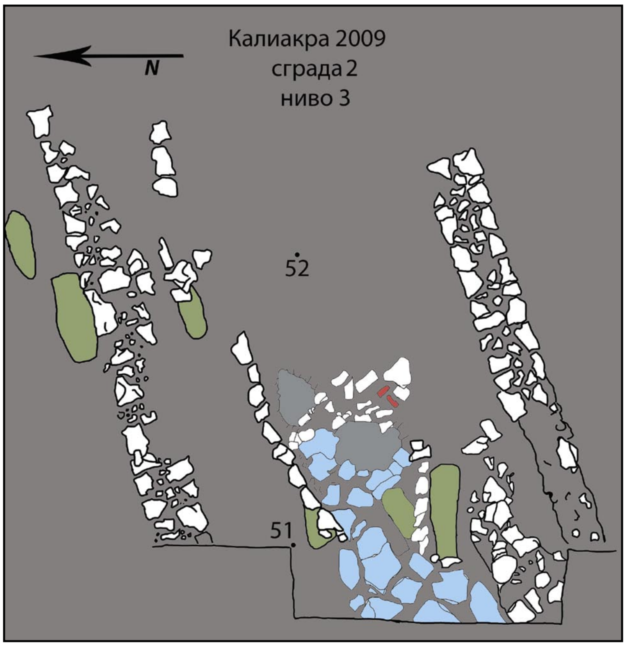

Обр. 2. Сграда 2

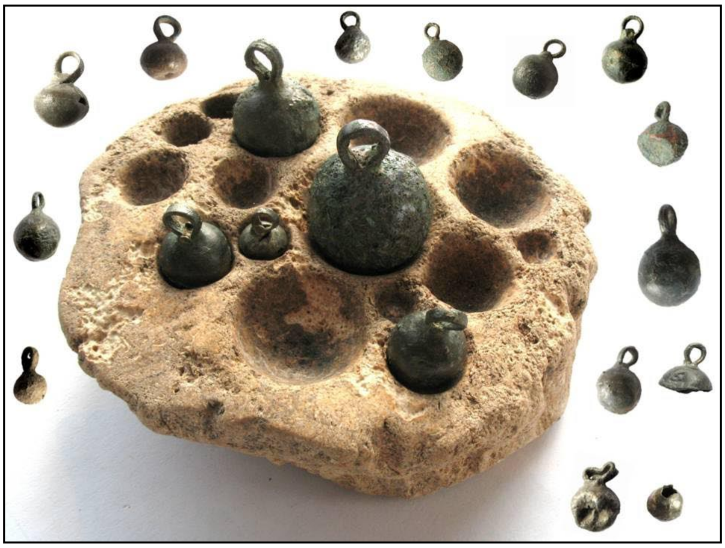

Обр. 3. Матрица за копчета от кост – еленов рог

Интересна находка са и двата сръбски гроша на цар Стефан Душан (1346 – 1355) контрамаркирани от Деспот Добротица. Независимо, че това не е монетосечене от класически вид, орязаните и контрамаркирани монети са на деспот Добротица, тъй като тегловното им нормиране, съпроводено с поставянето върху тях на негови знаци, е фактическо узаконяване на пари за употребата им в подвластните му територии. Че това е смисълът на контрамаркирането разбираме от един дирхем на златната орда от 70-те години на XIV век. Контрамарката е с надпис „Законен", което означава, че монетата е проверена и е установено, че теглото му съответства на законния стандарт на Добруджанско деспотство.

Голямото количество контрамаркирани сребърни монети провокира една още недоказана теза за обръщането на Добротица към вътрешния пазар. След войната между Венеция и Генуа през 1355 г., Венеция губи контрола си по Черноморието. Като техен привърженик Добротица е ограничен от плаването по море. През 1360 г. крайбрежието е нападнато от генуезците. През 1369 г. деспотът сключва договор с цар Иван Александър за освобождаване на Видин и областта му от унгарска окупация и получава от българския цар крепостите Варна, Емона и Козяк като отплата за помощта си. На север Добротица достига до делтата на Дунав, завземайки пристанищната крепост Килия. Негово владение е и Констанция (Кюстенджа). Първоначално Добротица се въвлича във война и със съседа си Михаил Палеолог, господар на Загорско деспотство, но впоследствие двамата сключват мир, скрепен с брак между дъщерята на Добротица и сина на Михаил Палеолог (1374).

Овладяването на голяма територия, създаването на приятелски връзки със заобикалящите го държави изисква наличието на голямо количество монети, съответстващи на стокооборота. Именно поради това Добротица използва системата за орязване и контрамаркиране на сребърните чужди емисии за задоволяване нуждите на пазара и утвърждаване на неговото име и стандарт в придобитите територии.

От останалите находки специален интерес представлява калъп за бронзови копчета, изработен от кост (Обр. 3). Този предмет е наистина уникален и потвърждава изказаната в предишните ни публикации теза, че през XIII-XV в. на Калиакра са се произвеждали накити и метални части за облеклото.

Литература

Авдеев 2007: С. Авдеев. Българските средновековни монети. София, 2007.

Атанасов 2009: Г. Атанасов. Добруджанското деспотство. Велико Търново, 2009.

Павлов, Тютюнджиев 1995: П. Павлов, И. Тютюнджиев. Българите и османското завоевание (краят на XIII – средата на XV в). Велико Търново, 1995.

№41. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ ПОРОС НА НОС ФОРОС И СРЕДНОВЕКОВНО СЕЛИЩЕ В М. ПОДА В КВ. КРАЙМОРИЕ”, БУРГАС

Цоня Дражева, Милен Николов

През 2009 г. археологическия екип от РИМ – Бургас продължи проучванията на крепостните съоръжения, свързани със средновековното пристанище Порос, локализирано на полуостров Форос в кв. Крайморие на Бургас (Обр. 1). Разкопките бяха ограничени в северозападната част на м. „Пода” при моста на отока на р. Факийска (Скафида) към морето. Те бяха финансирани от община Бургас във връзка с благоустройствен проект и обявяване на м. Пода – природен резерват със световно орнитоложко значение – за национален туристически обект. Напълно бе проучена четириъгълна кула (№1) – „бастион” с дължина на стените 9,20 х 9,60 м и запазена височина от основите – 4,60 м. Кулата, наричана от местните жители „бург” или „пирг”, е пазела пристанището и достъпа към вътрешността на езерото и сушата през античността и средните векове. Тя е отбелязана в морските карти от XIII до XVII в.,тъй като е имало голямо значение за навигацията в залива. Нейното изграждане е свързано още с дейността по укрепяването на границите на римската колония Деултум през II в. по времето на император Антонин Пий, на което се дължи и трайно запазения топоним Бург-Бурго/а/с.

Градежът на кулата е с едри грубо обработени квадри от местен пясъчник, споени с бял хоросан. Емплектонът е плътен с разнородни по големина ломени камъни и много обли вулканични туфи от местната кариера, обилно залети с бял хоросан. Основата на кулата е изградена върху изсечената скална тераса на линията на водата. Оформен е масивен цокъл с ширина 1,40 м от 3 реда едри квадри с добре обмазани фуги и основата при връзката със скалата с хидрофобен хоросан. Цокълът се ско-

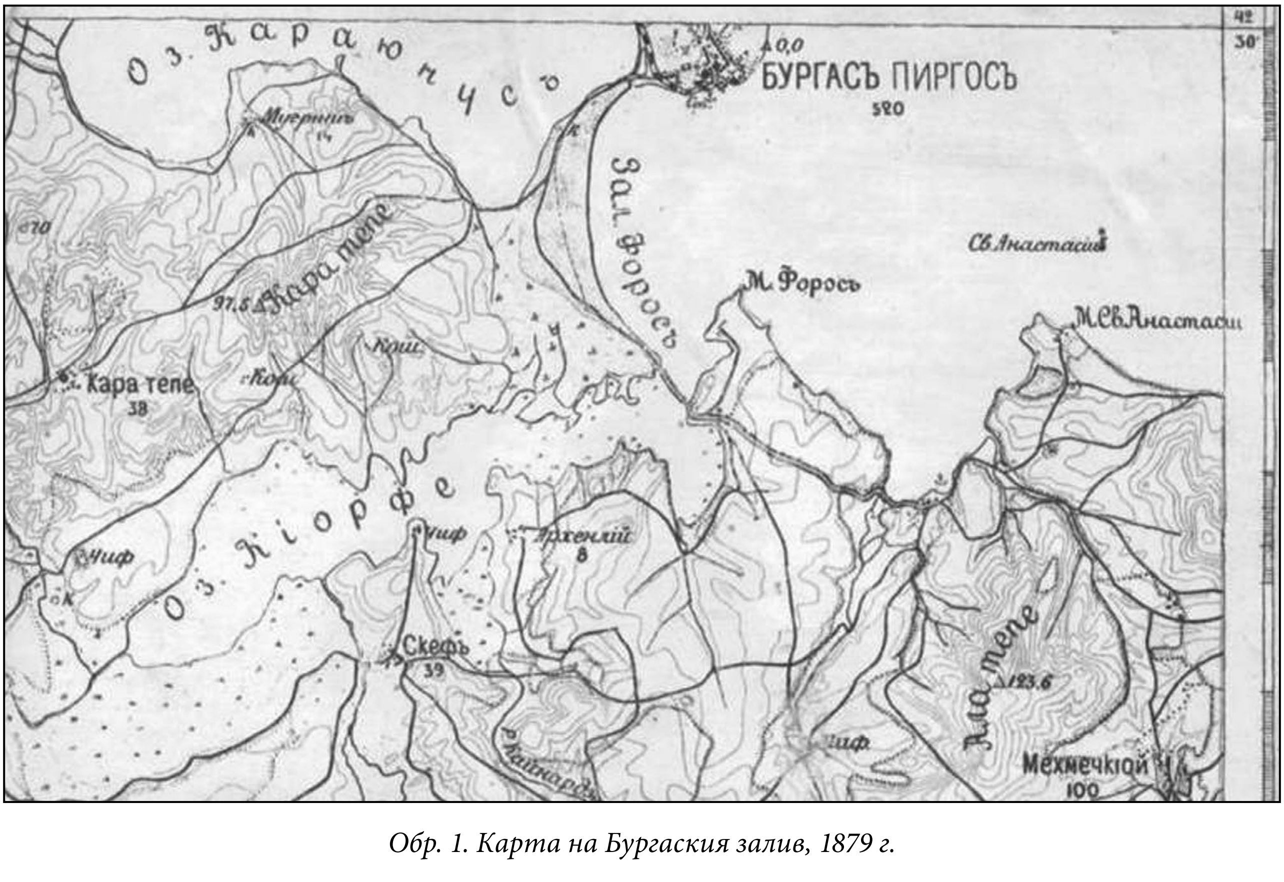

Обр. 1. Карта на Бургаския залив, 1879 г.

сява към горната част с наклон до 45°. Скосяването продължава и в субструкцията и кулата придобива трапецовидна форма във височина. Лицевата зидария над 1,60 – 2,20 м е почти изцяло отнета вероятно за строителен материал. В емплектона добре личи сантрачната система от по 6 правоъгълни отвора на всяка страна. В някой от отворите са запазени части от дървените греди (Обр. 2). Поради разрушените лица (особено тежко по западната и северната страна) не открихме данни за каменна стълба, ходова пътека и отвори на височината, на която е запазена кула №1.

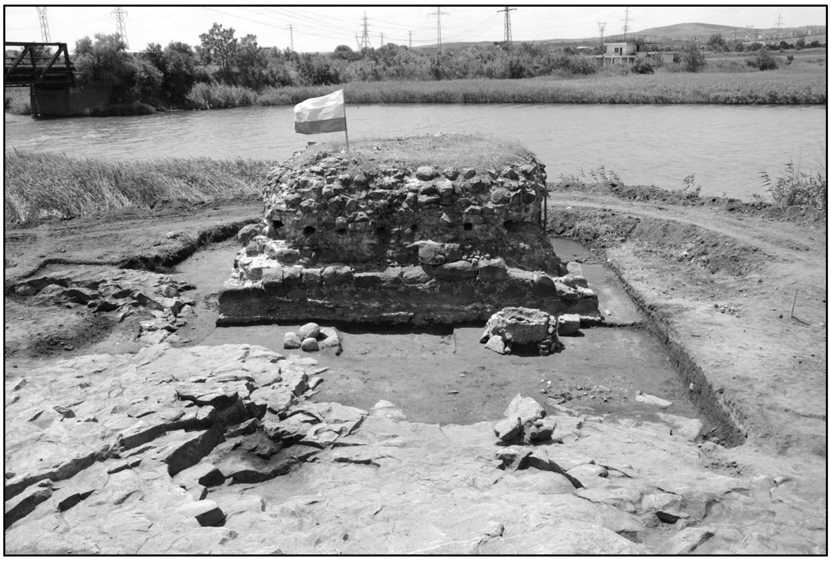

Обр. 2. Кула №1 (Бурга) при отока в местността Пода

Мястото на съоръжението и масивният градеж ни дават основание да предположим, че нейната функция е била да охранява стария дървен мост, известен от изворите и описания на пътешественици. На най-горната ѝ площадка вероятно е горял огън за сигнализиране на плавателните съдове за плитчините и заблатяванията по югоизточния бряг на отока. При източната страна на кулата бяха открити бронзова монета – централно монетосечене на император Антонин Пий и бронзова монета от IV в.

Пред източната основа на кула №1 е разчистен кладенец с кръгла форма и диам. 1,30 м. Той е зидан с ломени камъни на кал отвън с дебелина 0,34 м, а гърлото е оформено добре с правоъгълни блокчета, споени с бял хоросан. Дъното на кладенеца е прокопано до ниво, слизащо под нивото на реката за да тегли сладка вода за стопански нужди. При проучването му на височината на засипването бе открита бронзова османска монета от втора половина на XIV. Кладенецът е бил използван от пазачите на кулата и пътниците, които чакали тук за да бъдат превозени със сал на северозападния бряг на залива.

При проучването на терена източно пред кулата бе установено изсичане на скалата за оформяне на малък кей, който достига до 12 м в дължина И – З и 18 м в ширина С – Ю. Предназначението му е да пристават малки лодки и вероятно изтеглянето на сала, за да се предпази от тежките водовъртежи в отока.

Бяха разчистени основи на каменни зидове на кал, залепени директно върху скалата. Те оформят от север и изток правоъгълна постройка с размери 4,60 х 5,80 м, вероятно с навес на запад. По скалата личат силни обгаряния от силен пожар и много от дървените части на съоръжението. Откритите материали: колективна находка от имитативни монети малък номинал от V в., железни гвоздеи, скоби и керамика от V до XVII в., показват, че съоръжението е било използвано през периода на функциониране на кулата.

На 23 м северно от кула №1 на ниско възвишение бяха проучени останки от втора кула – №2,

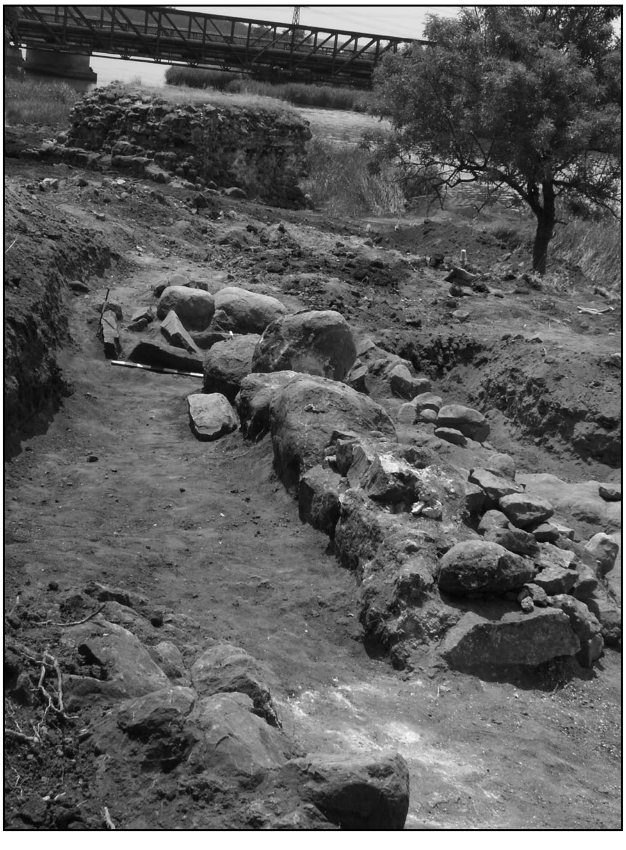

Обр. 3. Кула №2

разрушена от по-късни строежи. Запазени са само основите на западната и част от южната стени с аналогичен градеж на кула №1. Приблизителни размери 5,20 х 7,50 м, ширина 1м и запазена височина на основите 0,80 м. Източната ѝ стена е проследена само по трасето на хоросановата подложка (Обр. 3). Южната стена е застъпила гробно съоръжение с ориентация И – З. Гробната камера е направена от забити на ребро в материковата скала големи каменни плочи с дълж. 2,10 м и шир. 0,75 м. Скелетът бе силно разрушен и разнесен извън гроба. В гробната камера бяха открити няколко фрагмента антична керамика (III-II в. пр. Хр.), желязна халка и дълга куха желязна дръжка.

№42. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА КРЕПОСТТА РУСОКАСТРО

Цоня Дражева, Милен Николов

През 2009 г. беше проучен терена при северното подножие на крепостта в участъка на изоставената кариера и големият завой на Русокастренска река в посока към село Желязово. Този участък е под пещерата Рускина дупка, която се локализира на височина 80 м в западният скален масив.

При своите обиколки К. Шречек и братя Шкорпил споменават за останки от укрепен таен проход към реката. До тази година тук не са извършвани археологически проучвания, но имаме данни, че при изграждането на пътя за с. Желязово и работата на кариерите са унищожени масивни зидове на хоросан от стари градежи.

Проучваният терен е напречен разрез на стръмния северен склон от северната крепостна стена до пътя за с. Желязово с обща площ около 3 дка. Денивелацията е средно 30^0. При изграждането на крепостта тя е преодолявана с изсечени и нивелирани в скалата площадки. Първоначалните наблюдения бяха потвърдени в хода на проучванията.

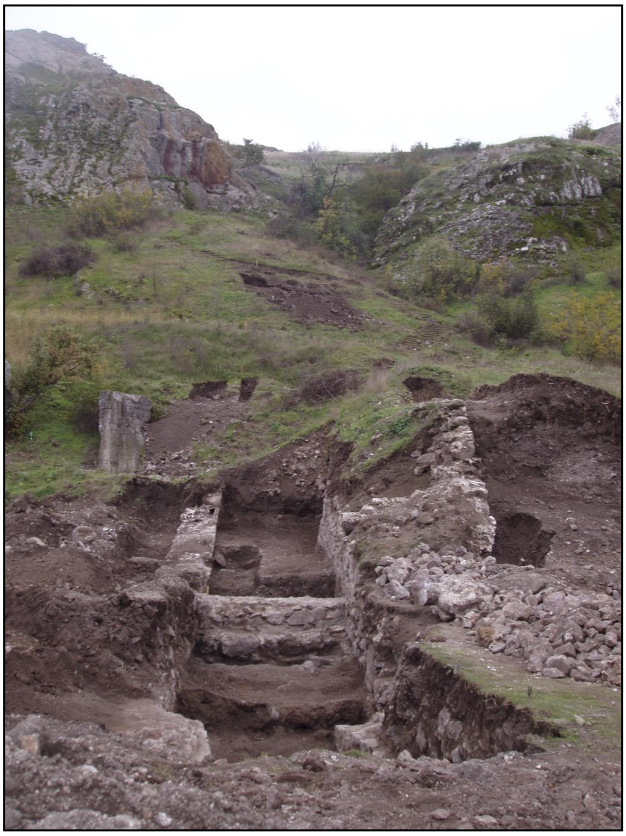

Обр. 1. Тайният проход с водната кула при крепостта Русокастро

Археологическите разкопки започнаха в най-ниската част на склона, почти на нивото на реката, в дълга траншея с ширина 15 м. Непосредствено до пътя, на дълбочина 0,20 м беше разкрита правоъгълна кула с размери 8,20 х 5,60 м. Разкрит беше входът на кулата, който е от юг. Той свързва кулата с укрепен проход с ширина 2,50 м с ориентация юг – север. При пълното проучване на кулата беше установено, че тя представлява водоснабдителното съоръжение на крепостта Русокастро. То се състои от каптиран подземен водоизточник – кладенец и укрепен проход (Обр. 1).

Кладенецът е с вътрешни размери 3,20 х 2,65 м. Градежът е от големи квадри от андезитни туфи с размери до 1,20 х 0,5 х 0,5 м, споени с бял хоросан и добре обмазани фуги. В градежа има и преизползвани архитектурни детайли – корниз, рустицирана квадра и база за колона от андезитни туфи. При кота 26,60 достигнахме водното огледало, от което нагоре градежът е от квадри до височина 1,75 м. След тази височина се наблюдава промяна в градежа, която е свързана с по-късна преправка. Вече е установено, че крепостта, построена в края на V в., е пострадала от нашествията на аварите в края на VI в. Свързваме преправките на стените с тези събития. Градежът е полош, от ломени камъни, като при 2,25 м височина от водното огледало стените са изместени навън. Върху така получения отстъп са лежали греди, които са служели за основа на дървена платформа. Във височина съоръжението е било стандартно съобразено с височината на околния терен и е изпълнявало функциите на бойна кула. Към кладенеца се достига по каменна стълба от 8 стъпала, запазена в отлично състояние. Стълбата е с ширина 1,40 м, а стъпалата от андезитни туфи са с височина 0,30 м и шир. 0,35 м.

Източната стена на кулата-кладенец е с дебелина 3 м, а западната е с дебелина 2,30 м. Тази разлика е свързана с преустройство след края на VI в., когато е подсилена укрепителната линия на крепостните съоръжения, която е по-открита от североизток, по фронта на стария път от Източно-старопланинските проходи към Константинопол. Промените в градежа се регистрират най-добре при източната стена на кулата, която е преизградена изцяло. Лицата й са от ломени камъни, споени с бял хоросан, а в имплектона спойката е от глина. Стените на прохода в посока север – юг са едновременно изградени и са продължение на източната и западната стена на кулата. Западната е с ширина 2,50 м и максимално запазена височина 4,50 м. В градежа й се проследяват два строителни периода. Първият градеж, датиран в V-VI в. е от каменни блокчета с обработени лица, споени с бял хоросан и дебело измазани фуги. Вторият период се характеризира с по-груб градеж от ломени камъни, споени с хоросан с много речен пясък, с напречни и надлъжни сантрачи. Последните са скрити с един ред от градежа. По-късната стена ляга върху по-ранната като е изместена навън при което се получава отстъп широк 0,15 м.

Източната стена е силно разрушена до височина 1,30 м. Чрез сондажи тя се проследява на юг на разстояние от 46 м. Градежът й напълно съответства с този на ранната западна стена с една разлика. При ширина от 1 м надлъжно, в нея са положени три реда сантрачи, външните от които са скрити под дебел слой бял хоросан.

В прохода, на 4 м южно от входа на кладенеца, се откри напречна стена, изградена от ломени камъни и жълт хоросан, на фуга с двете стени на прохода. Размери: дължина 2,5 м височина 0,60 м, широчина 0,65 м. Лежи върху двустранен цокъл, който е върху пласт от чернокафява пръст с дебелина 0,30 м. На горното ниво на цокъла от юг, при фугата със западната стена, открихме дебела 0,03 – 0,05 м жълта хоросанова замазка по протежение на стената на юг. Това ниво съответства със запазеното горно ниво на ранната стена.

За изясняване хронологията на съоръжението, при външното лице на западната стена бе направен разрез. Резултатите от него показаха, че при първия строителен период за съоръжението е била изкопана надлъжна траншея с дълбочина около 3,50 м. За укрепване на основата е направен блокаж от камъни и глина. Над него се регистрира силно трамбован пласт от светлокафява пръст, в която керамиката е от VI в. Тук беше открита и монета на Юстиниан I.

В най-западния край на разреза, на дълбочина 4 м от съвременния терен, беше открит гроб на дете на 9-12 г., погребано вероятно в яма. Скелетът е с ориентация ЮЗ – СИ, глава на ЮЗ. Ръцете са скръстени на гърдите. Черепът е пробит от удар с тежък предмет в лявата му част, между лявото око и лявото ухо. В гроба, под черепа, бяха открити две медни обеци, характерни за IX-X в.

Керамиката, открита в кладенеца и прохода, е от периода VI – XIV в. В насипите около прохода бяха открити: анонимен фолис клас B и оловен печат от XI в.; арбалетна стрела и оловно кръстче.

В края на проучването бяха направени сондажи в насипите при южната страна на некропола и средновековната църква. Те са

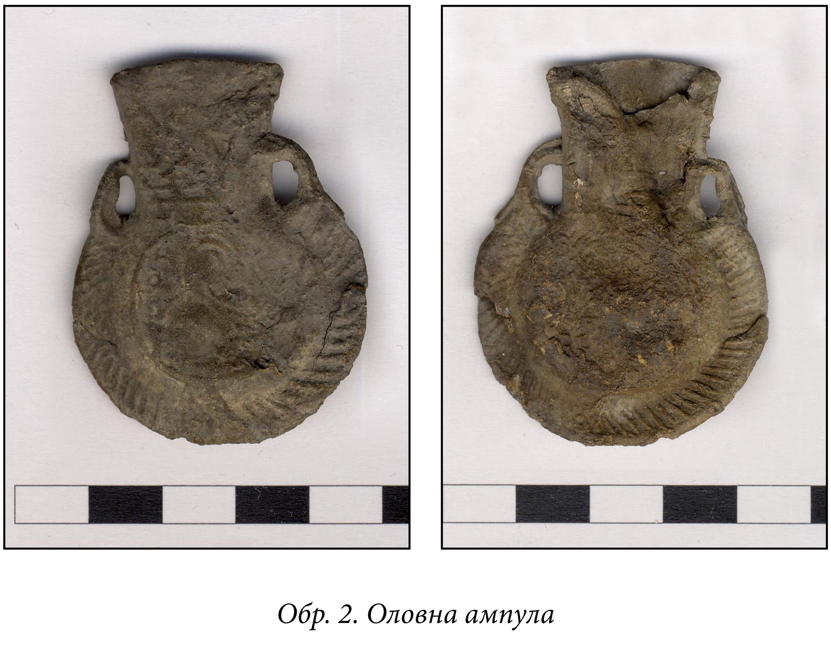

Обр. 2. Оловна ампула

останали от престъргването на терена с булдозери по време на военното учение „Щит 82”. Анализът на насипа показва, че има голямо насищане с кости и керамика от разрушени гробове, вероятно от горните пластове на некропола. Датирането на тези материали е в периода XI – XIV в. Най-важната находка е солунска оловна ампула с образа на Св. Теодора от XII-XIII в (Обр. 2), произхождаща от разрушен гроб.

Въз основа на данните, получени при разкопките през 2009 г., водоснабдителното съоръжение следва да се датира в началото на VI в. Вероятно през втората половина на XIII в., когато крепостта Русокастро става важна цел и за България, и за Византия, съоръжението е било допълнително укрепено, за което има писмено свидетелство от Мануил Фил.

№43. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ В АРР „СОЗОПОЛ-СТАРИЯ ГРАД” В УЧАСТЪКА НА УЛ. „КУЛА” 2-6 И СЕВЕРОЗАПАДНАТА ЧАСТ НА ПЛОЩАД „ХАН КРУМ”

Цоня Дражева

През 2009 г. продължиха археологическите проучвания от 2008 г. на крепостните съоръжения, локализирани в западната част на буферната зона между полуостров „Скамний”, на който е разположен старият Созопол и шийката на провлака. Фронтът на проучванията бе по цялата дължина на ул. „Кула” с посока СЗ – ЮИ до пресичането й с площад „Хан Крум”. Планираните археологически разкопки са финансирани от Община Созопол по Програма за КРР и подобряване на инфраструктура на ААР Старинен Созопол.

Общата разкрита и напълно проучена площ е около 200 кв. м при максимална дълбочина 3,80 до 4,60 м в югоизточния край. За изясняването на линията и състоянието на крепостната стена и кула №2 беше пресечено и отнето трасето на улица „Кула” в участъка на № 2 - 6 при връзката й с площад „Хан Крум”. Активното строителство през 20-30-те години на XX в. тук е довело до изгребване и унищожаване на участъци от крепостната стена. Стената е инкорпорирана в основите на две масивни къщи от същия период в източната част на проучвания участък.

Новоразкритият участък на крепостната стена между двете кули е с дълж. 24 м, шир. 1,80 м и запазена височина 3,80 м. Стената е с масивен градеж, изпълнен с добре оформено външно лице с квадри от варовиков пясъчник, споени с бял хоросан с едро счукана тухла. Откриват се преизползвани варовикови квадри и мраморни детайли от по-ранни градежи. Вътрешността е от плътен, еднороден имплектон от ломен камък и същия хоросан. Основата е стъпила върху подравнената скално легло и дълбочината й варира от 0,20 до 0,40 м според нивото на основната скала. Достигната е основната скала по целия участък при максимална дълбочина 4,30 м, като добре се проследява изсичането и нивелирането й за площадката, върху която ляга основата на крепост-

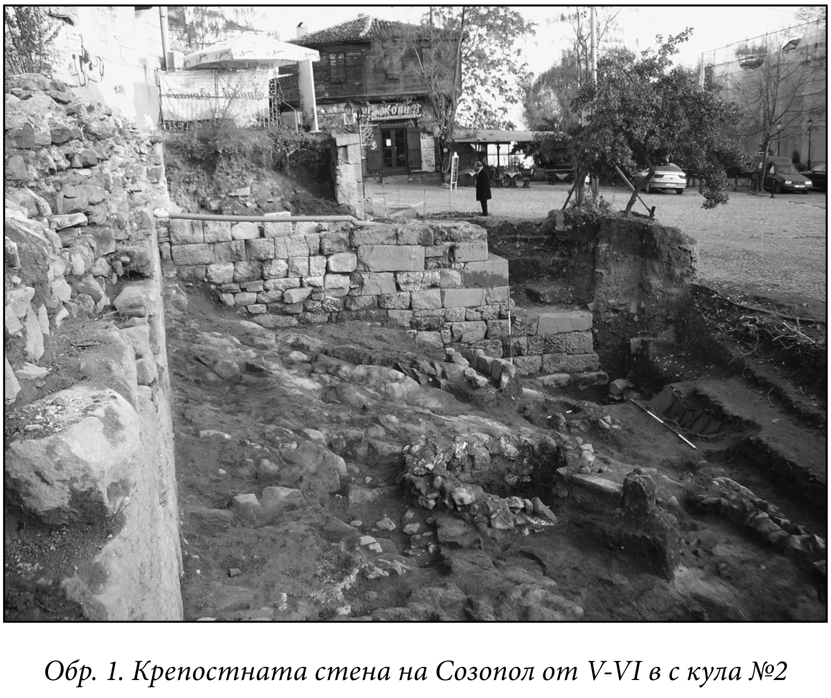

Обр. 1. Крепостната стена на Созопол от V-VI в с кула №2

ната стена.

В ЮИ част бе продължено проучването на кула №2, която е едновременно строена с крепостната стена (Обр. 1). Тя е с правоъгълна форма и размери на страните С – Ю – 7 м и И – З – 8,20 м. Дебелината на стените е 1,20 м. Квадровата зидария от 6 реда е запазена във височина до 3,20 м. Интересно е използването на по-ранен градеж от квадри на суха спойка като платформа за нивелиране на основите на кулата в ЮЗ край поради рязкото падане на нивото на основната скала в този участък. Вероятно деструктурирането на опорния зид на сухата спойка е причина за преустройство на кулата. Линията на челото е изтеглена назад с 1,20 м и кулата придобила квадратна форма със страна 7 м.

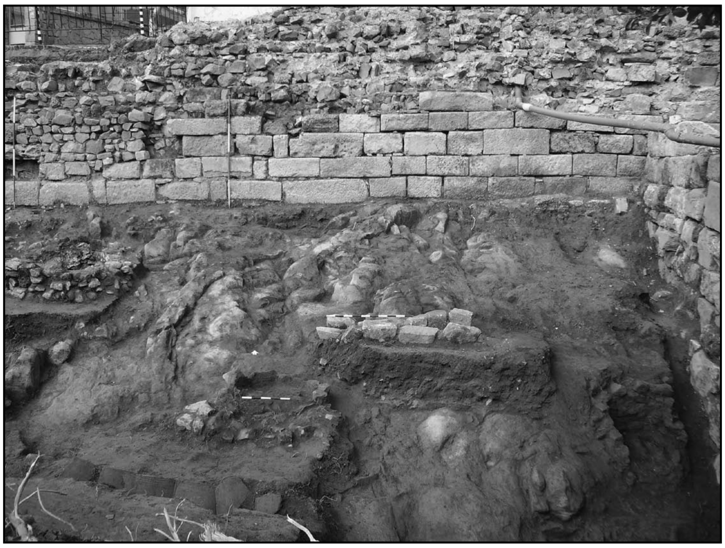

Обр. 2. Три пещи пред южния фронт на крепостната стена

Пред южния фронт на крепостната стена бяха разкрити и проучени 3 пещи, които за иззидани с камък, частично вкопани в основната скала (Обр. 2). Пещ №1 е разположена най-близко до стената. Тя е с кошеровидна форма с размери 1,40 х 1,50 м. Стените са зидани с ломен камък с дебелина 0,35 м, а дъното лежи върху скалата. Запазената дълбочина на пещта е 1 м. На югоизточната страна е оформен префурниум от два големи правоъгълни блока с дълж. 0,70 м и дълб. 0,32 м. Вътрешността на пещта е запълнена с големи акумулации от вар. Близостта й до основите на крепостната стена и характеристиката на запълването й определят нейните функции за печене на варовик за хоросан при изграждането на стената.

Пещ №2 е с кръгла форма с диам. 0,70 м. Дъното и стените от ломен камък с деб. 0,20 м са с дебела глинена обмазка. Тя е силно отухлена, а скалата е обгоряла от високата температура. На 2,40 м югоизточно е открита пещ №3, която е унищожена частично от основата на кула №2. Пещта има елипсовидна форма с размери 0,80 х 0,90 м. Стените облицоват естествена ниша в скалата, а дъното е изравнено с много дебела отухлена замазка. В пласта между двете пещи и насипа във вътрешността им са открити фрагменти от антична керамика и две бронзови монети сечени в Аполония в III-II в. пр. Хр.

Културният пласт около пещите е разрушен при строителството на стената и два гроба от V-VI в. Откриването на метална шлака и кръгла желязна крица при пещ №3 дават основание да свържем тяхното функциониране с металургично производство в античността.

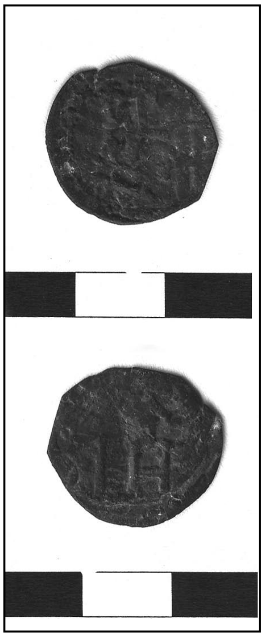

Обр. 3. Сребърна монета на Иван Шишман (1371 – 1393) от кула №2

Градежът и етапите на преустройство на новоразкритите участъци от крепостната стена и кула №2 са аналогични на проучените участъци през 2008 г. Тяхното монолитно изграждане се датира в края на IV до началото на V в. В края на V в. са извършени преустройства във височината на куртината от външната страна, вероятно свързани с частични разрушения. Тогава е добавена кула №1 за да усили западния фланг и достъпа към пристанището.

При разкопките са открити още фрагменти от амфори и битова и глазирана керамика от IV – XVII в., византийска анонимна бронзова монета от XI в. и сребърна монета на българския цар Иван Шишман.

№44. РЕЗУЛТАТИ ОТ АРХЕОЛОГИЧЕСКОТО ПРОУЧВАНЕ НА СРЕДНОВЕКОВНИЯ ГРАД АНХИАЛО ПРЕЗ 2009 Г.

Методи Даскалов

Проучването на средновековния пласт на Анхиало (в м. Палеокастро – г. Поморие) бе финансирано от Община Поморие и се проведе през юни-юли 2009 г. В разкопките взеха участие: Катя Трендафилова, Антон Карабашев, Красимир Кръстев, обработването на масовия керамичен материал основно е дело на д-р М. Манолова (Варненски АМ), антропологичната експертиза е на д-р В. Русева (Институт по антропология и експериментална биология при БАН), средновековните монети се определят от ст. н. с. д-р В. Пенчев (НИМ – София), печатите – от проф. д. и. н. Иван Йорданов (Филиал на НАИМ в Шумен).

Археологическите разкопки през 2009 г. се проведоха в рамките на т. нар. работен Сектор III, в нови квадрати, ситуирани южно и източно на вече проучения терен.

Сгради и помещения: Допроучена е източната част на Сграда 1. Установени са планът и размерите: почти правилна квадратна форма и външни размери: 4,80 – 5,20 м (С – Ю) х 5,30 – 5,10 м (З – И). Площта е малко над 25 м^2. Външните лица на стените са по световните посоки. Те са с неравномерна дебелина: от 0,60 до 0,80 м, градежът е от ломени камъни и фрагменти от ранновизантийски тухли на кал, външното и вътрешното лица са сравнително добре оформени, във височина са запазени до 0,60 м. Дебелината на зидовете позволява да се допусне втори етаж. Друго предположение може да се направи за покритието – с керемиди, фрагменти от които се намериха около и във вътрешността. Потвърди се наблюдението от миналата година за строителната керамика – средновековните керемиди са с по светъл цвят, по-тънки и във тестото са вложени значително повече пясък и органични примеси, изпичането е при по-ниска температура. Вероятно входът в помещението на нивото на терена е от изток. Подът е трамбована пръст.

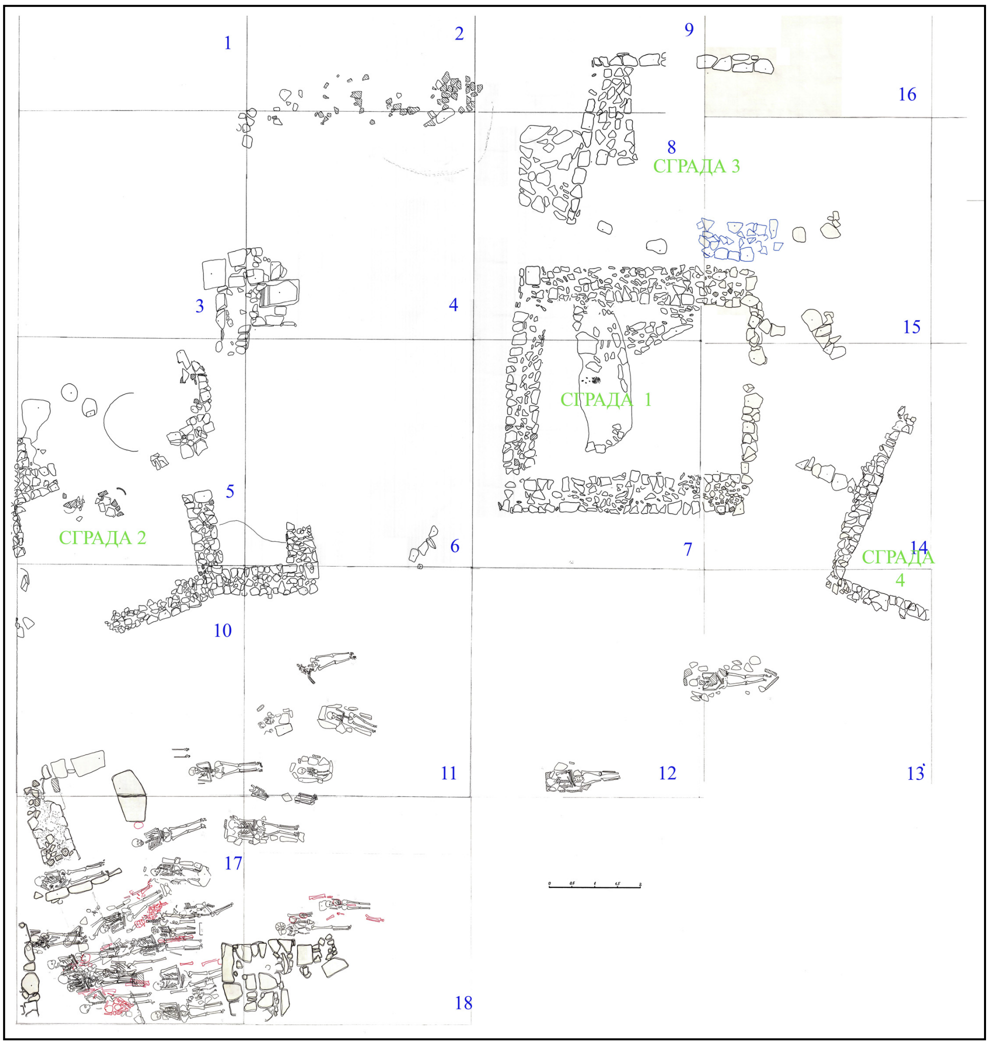

Обр. 1. Обща ситуация на разкритите сгради и некропол в Сектор III

Продължи проследяването на северната стена на Сграда 3 в кв. 16. Стратиграфски тя е под нивото на основите на Сграда 1. Различава се съществено по начин на изграждане. Разкрити са еднолицеви зидове, запазени във височина до 2-3 реда камъни, значително по-големи от тези на Сграда 1. Еднолицевият градеж показва, че тя е вкопана до известна дълбочина. Ориентировката следва сравнително точно световните посоки. Северният и западният зид са проследени съответно на дължина 4 - 4,10 м и 3,40 – 3,50 м. Вероятно от южната стена са няколкото по-големи камъни, разкрити на север от северната стена на Сграда 1. Ако те наистина могат да се свържат със Сграда 3, то ширината по оста С – Ю е 3,50 – 3,60 м. В новоразкрития участък не се попадна на фрагменти от каменна настилка, каквато бе регистрирана през 2008 г. в северозападния ъгъл на сградата.

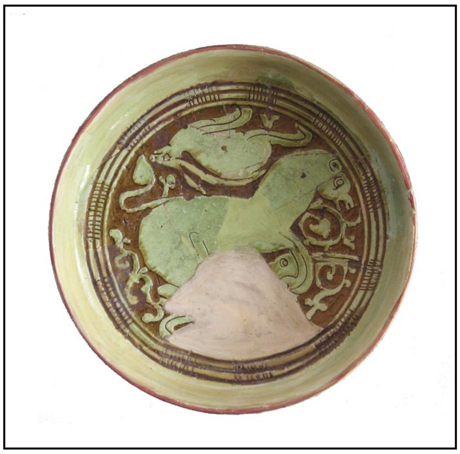
Обр. 2. Коринтски импорт

В кв. 13 и 14 започна разкриване на Сграда 4. Разкрита е западната стена с дължина 4,40-4,50 м, която не следва точно посока С-Ю (както останалите), и част от южната – на протежение от 2 м. Градежът е еднолицев – вътрешните лица са старателно оформени с по-гладки страни на използваните камъни. На места са използвани фрагменти от тухли за изравняване. Няма данни за характера на пода. Вероятно е разкрита ок. 1/3 от площта на сградата.

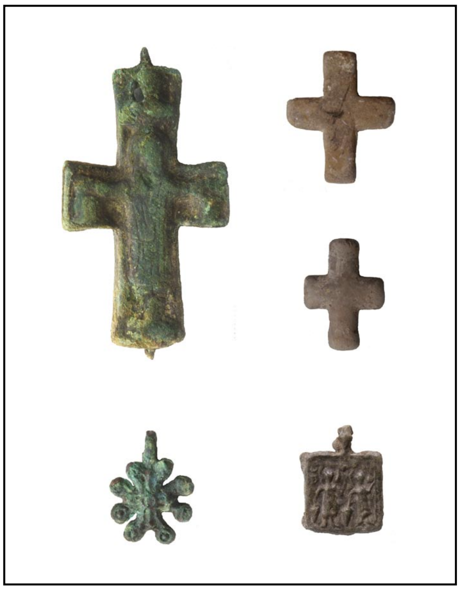
Обр. 3. Находки от некропола

В южната част на проучвания сектор (южната половина на кв. 17 и 18) частично бяха разкрити зидове, работно означени като Сграда 5. Останките се разкриват непосредствено под съвременния хумус (не повече от 0,20-0,25 м от повърхността, на дълбочина 3,10 – 3,20). Разкрит е само северозападен ъгъл. Явно стените са по световните посоки. Градежът се различава от този на проучените в другите квадрати сгради. Той е значително по-масивен. Външното лице е оформено от големи и камъни, някои от които явно са извлечени от античните постройки. Вътрешното лице също е от големи камъни. И при двете има явен стремеж към оформяне на лица със сполии. Пълнежът между двете лица е от по-малки по размер камъни, парчета късноантични тухли и керемиди, споени със светлокафява глина. Западният зид е с дебелина 1,10 – 1,30 м и са разкрити около 2 м; северният е с дебелина 0,75 – 0,90 м и дължина 2,85 – 2,90 м. Този значително по-масивен градеж като характер и структура е идентичен с фрагмент от подобен, разкрит през 2007 г. в кв. 3 и 4. Ориентацията е аналогична. Засега не може да се определи характера на тази постройка. Важен за хронологията е фактът, че този зид лежи върху скелети и останки от скелети.

В югозападния ъгъл на кв. 17 е разкрит фрагмент от зид (вероятно – външно лице) с аналогични характеристики. Този зид е с посока север-юг и е проследен на дължина 2,30-2,40 м, ширината му не е фиксирана – навлиза в непроучен терен. Вкопан е до 2,70, като най високата запазена част е на 3,49 – непосредствено под съвременния хумусен пласт. И той, както ъгълът на Сграда 5, лежи върху гробове.

Хронологията на проучените през 2008 и 2009 г. сгради се определя от стратиграфската позиция – основите им са над нивото на своеобразна настилка, по-скоро ходово ниво от силно фрагментирана и набита в терена строителна керамика и дребни ломени камъни, в и над която и през двете години се намериха анонимни фолиси от края на X и XI в. (от всички класове). Сграда 3 (по-ранна от Сграда 1) е фундирана в пласт, датиран с монета – Латинска константинополска имитация тип С (от първите шест десетилетия на XIII в.).

Средновековни некрополи: В югозападната част на проучвания сектор започна проучването на некропол. Погребаните са положени с глава на запад (малка част от гробовете имат отклонение към юг – вероятно свързано с традиционното сезонно отклонение), долните крайници са изпънати (при някои – леко свити в една или друга посока), горните са положени върху коремната област или гръдния кош. При някои под черепа има подложка – плосък камък или половинка късноантична тухла. Ориентацията, положението на скелетите и находките определят гробовете като християнски.

Проучени са 39 гроба, в и около които са идентифицирани останки от 63 индивида. От напълно разрушени гробове са идентифицирани най-малко 8 скелета, ситуирани са струпвания от кости, принадлежащи към 2 или 3 скелета. Частично нарушени, но в някаква степен запазени in situ са 5 гроба. В някои от гробовете са идентифицирани кости от други индивиди. Разликите в дълбочините на вкопаване (ок. 1,40 м), оформянето на гробните ями и съоръжения, суперпозициите на гробове и скелети засега дават основание да се предположи, че гробовете принадлежат на два обособени хронологически некропола.

1. Долно (по-ранно) ниво гробове – засега могат да бъдат отнесени 18 гроба (запазени изцяло или част от скелета е останал in situ). Техните дъна лежат на дълбочина 1,86 до 2,60-2,64. По-дълбоките от тях са вкопани в пласт с късноантични материали или засягат структури от тази епоха. Дълбочината се увеличава към север и това се обяснява с денивелация на терена от юг към север. Това се забелязва и на днешната дневна повърхност – разликата е повече от 0,50 м. При 8 от тези гробове има изградено гробно съоръжение: от сравнително старателно направена камера от плочести и плоски камъни, като фугите за запълване с парчета от тухли и керемиди, до обикновено ограждане на дъното (на нивото на скелета) с ломени камъни и половинки и четвъртинки от тухли и керемиди. Гробовете се разполагат в сравнително добре различими редове с посока юг – север. На този етап се разграничават три такива редици (от запад към изток).

2. Към горно (по-късно) ниво със сигурност могат да бъдат отнесени 14 гроба. На различна дълбочина под някои от тях се разкриват гробове от долното ниво, други – частично ги нарушават. При тях също са регистрирани особеностите на християнския обред. Покойните са полагани в обикновени ями без допълнително ограждане или изграждане на съоръжение. Има случай на нарушаване на по-ранни от по-късни гробове и използване на една и съща гробна яма. Това показва, че има известна разлика във времето на погребване.

Възрастова и полова характеристика: в детска и юношеска възраст са 26 индивида (42,63 %); израсли и зрели индивиди – 33 (54,1 %), като мъжете са 19 (60 %), жените – 14 (40 %); в старческа възраст – 2 (3,28 %), като и двамата са от мъжки пол. Регистрираните зависимости – относително голям дял на детски и юношески скелети (около и над 40%), разпределението по пол: мъже – жени и ниският процент на индивидите в старческа възраст напълно отговарят на познатата картина от други средновековни некрополи. Интересна не само от медицинска, но и от културно-историческа гледна точка, е приложената трепанация върху череп на един от погребаните индивиди.

Стратиграфската ситуация след проучването на част от некропола се допълва по следния начин:

– Сгради (1, 2 и 5) са по-късни от втория хоризонт на некропола; проучените части от сгради в кв. 17 и 18 категорично са по-късни от некропола: основите на масивния ъгъл от сграда на границата на кв. 17 и 18 лягат върху гробове, а зидът под западния профил на кв. 17 също нарушава гроб.

– Засега не е ясно стратиграфското положение на некрополите и регистрираната сграда 3, която е съществувала преди сграда 1;

– Ясно е, че както некрополите, така и сградите, са по-късни от регистрираната в някои квадрати „настилка" от фрагментирана строителна керамика, дребни камъни и трамбована глина (датирани като цяло в края на X-XI в.).

Статистически са обработени 10 130 фрагмента. Различени са 36 технологически и декоративни керамични групи. В хронологически аспект се отличават 3 основни групи: ранновизантийска (V-VI в.), ранносредновековна (IX-X в.) и средновековна (X– първата половина на XIII в.).

Основната част от ранновизантийската керамика е амфорна тара. Кухненската и трапезната керамика е по-малко и включва фрагменти от гърнета, кани и блюда източени от фино пресята глина, добила след изпичане кремаво-кафяв или сив цвят. Измежду тях се отличава малобройна група фрагменти покрити с червен лак.

Ранносредновековна керамика, която може да се отнесе към периода IX-X в., е незначително количество. Откриват се само единични фрагменти от съдове, източени на ръчно колело, белоглинена глазирана керамика от клас I (CGW I) и полихромна керамика. Те съставляват едва до 1,5 % от обработените фрагменти.

Средновековната керамика (X – XIII в.) е основната част от обработения материал. Прави впечатление изключителното разнообразие на представените типове. Процентът на глазираните съдове е значителен – средно около 10-12 %, но в някои пластове надхвърля 20 %. Сред глазираната керамика преобладава византийският внос на белоглинена глазирана и сграфито. Може да се предположи внос от производствените центрове в Константинопол, Коринт, Трапезунд, Тракия и Несебър. Присъстват всички представителни трапезни глазирани типове от средновизантийския период, които се разпространяват в големите градове на Империята. Амфорите са в силно фрагментиран вид.

Не са установени керамични категории, които биха могли да се датират след средата на XIII в. Липсват характерните за втората половина на XIII и XIV в. групи на късното сграфито. Тези наблюдения се потвърждават напълно от нумизматичния материал – най-късните монети, открити при разкопките, са 2 екземпляра на цар Константин Асен (Тих) и един грош на френския крал Людовик IX.

Двугодишното системно проучване на средновековието в Анхиало предостави както нови археологически данни за обитаването през периода, така и постави нови въпросителни, на които отговор могат да дадат нови теренни проучвания и продължаването на обработването на придобитите материали, особено нумизматичните.

№45. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА АСЕНОВА КРЕПОСТ

Росица Морева, Христо Басамаков

От 2005 г. се провеждат планови археологически проучвания на Източна тераса на Асенова крепост със средствата на Историческия музей – Асеновград. През 2009 г. продължиха редовните археологически разкопки с ръководител Росица Морева и зам. ръководител Христо Басамаков.

Източната тераса заема най-голяма площ в крепостта. Разположена е на изток от феодалния замък и на юг от голямата крепостна църква. На изток и юг е ограничена от високи отвесни скали. Дългогодишната цел на археологическите разкопки е да се проучи жилищният квартал, разположен на тази тераса. Работи се от изток на запад, съобразно с естествения наклон на терена, който се отличава с голяма денивелация. През изминалия сезон се работи в два сектора: на юг от голямото водохранилище и на север от жилищни сгради №4 и 10, както и сондаж в голямото водохранилище.

Голямото водохранилище е разположено в църковния двор. Има трапецовидна форма, съобразена с релефа на терена. Размерите му са 7 х 9 х 9,50 х 12 м. То беше проучвано през 80-те години на миналия век, но не и в дълбочина. Както показаха проучванията ни през 2008 г., на изток и юг от него имаше данни за по-стари градежи и това беше причината да направим сондаж във вътрешността му. Заложихме сондажа покрай южната стена, по цялото й продължение с ширина 2 м. На дълбочина 3,30 м от запазения във височина западен зид се откри пласт от керемиди с деб. 0,40 м, под него горял пласт с дебелина 0,10 м и непосредствено под него пласт от пепел с дебелина 0,20 м. В така описаните пластове се откриха турски монети, силно изтрити и нечетливи, голям брой гвоздеи, една турска лула и бронзов жетон от 1711 – 1748 г. от Германия. При слизането на дълбочина се откри втори горял пласт с дебелина 0,20 м и непосредствено под него – подовото ниво на водохранилището. В горелия пласт се откриваше сравнително малко на брой фрагментирана кухненска и трапезна керамика от периода XIII-XIV в. След разчистването на горелия пласт се установи, че подовото ниво и стените са измазани с хидрофобна мазилка. Стените са покрити с трипластова мазилка: хоросан с тухлен прах, върху който са залепени фрагменти от керамика и над тях трети пласт от розов хоросан. Тъй като подовото ниво беше изцяло запазено, се наложи да се направи малък срез с размери 0,20 на 0,30 м, за да се провери изграждането му. Върху скалистия терен е положен хоросан, примесен с мраморен прах, върху който са поставени фрагменти от тухли, покрити обилно с хоросан и мраморен и тухлен прах с розов цвят. Дебелината на тази мазилка е 3 см и се отличава с голяма здравина. Общата дебелина на подовото покритие е 5 см. Целият под и стенната мазилка бяха опушени до черно от силен пожар, който вероятно е станал в началото на XV в., по време на междуособиците възникнали след смъртта на султан Баязид (1402 г.) между неговите синове, потвърдено и от писмените извори. По-късно, около XVI-XVII в., водохранилището, чийто стени са запазени във височина, вероятно е използвано като жилищно помещение с керемиден покрив, чийто следи се откриха в първия горял пласт. Сведения за това се откриват в пътеписа на Евлия Челеби, който посетил крепостта в 1670 г. Той пише, че: „ ... крепостта на Станимака е в дъното на един хълм, една разнебитена, порутена и опустяла крепост. Само на един връх е останала една прилична на кула черква, представляваща малък покрит с керемиди манастир, чийто калугери са завеяни и глухи". Много вероятно е водохранилището да е използвано за жилище на монасите, обитавали крепостта, още повече, че то е непосредствено до църквата, а пожарът, който е унищожил жилището, е станал след посещението на Евлия Челеби, XVII в.

При проучването на двата горели пласта се попадна на една полу-елипсовидна колонка, долепена на фуга към южната стена. Тя е изградена от фрагментирани тухли има диаметри 0,75 на 0,40 м и височина 0,70 м. Измазана е със същата хидрофобна мазилка като тази на стените й е опушена. Встрани от нея, на пода се откриха значително голям брой фрагментирана „сграфито" керамика, изцяло запазена глинена купа без украса и фрагментирана каничка със златиста ангоба от XI в. Това ни дава основание да преосмислим датирането на водохранилището – XII-XIII в. Предназначението на колонката за сега не ни е известно. Може да се предположи, че е част от покривната конструкция, чиято площ е много голяма и е трудно да си представим как е бил конструиран покрива без вътрешни колони. Няма данни в запазените във височина зидове как е било оформено покривното пространство. Имаме основания да предполагаме, че водохранилището е било двуетажно. По същия начин е било изградено водохранилището във феодалния замък. Освен това на южната стена на голямата крепостна църква е оформен вход към наоса. Разстоянието между църквата и водохранилището е 1,50 м и в това пространство е трудно да се развие външно стълбище. Вероятно подходът към наоса е бил от втори етаж, изграден над водохранилището, използван като жилищен. Като потвърждение на изказаната хипотеза е външният вид на южната стена на църквата. Тъй като първият етаж на църквата не е бил видим, закрит от водохранилището, той е изграден без външно оформление, за разлика от видимия втори етаж. Вторият етаж е от редуващи се пояси от бигор и тухли, с двустъпални ниши и стенописи. Височината на зидовете на водохранилището е на ниво пода на първия етаж на църквата и е трудно да предположим как е изглеждал подхода към църквата. Предстои проучване на останалата част от водохранилището, което може би ще даде отговор на някои от неизяснените въпроси.

Вторият сектор, на който работихме, е на юг и изток от водохранилището и откритото мраморно стълбище. Надявахме се да открием архитектура и връзката на стълбището с източната тераса. Стълбището отвеждаше към южната стена на водохранилището и явно се застъпваше от нея. Склони сме да приемем, че е по-ранно от водохранилището. Източната му стена стъпва върху зид, перпендикулярен на нея, с посока изток – запад (запазен е в три реда с дължина 1,20 м). Спойката е от бял хоросан. Възможно е каменният зид и стълбището да са свързани. На юг от югоизточния ъгъл на водохранилището, на дълбочина 6,30 м. от най-високо запазения югозападен ъгъл попаднахме на зид от по-едри камъни, запазени само в един ред, без спойка, с посока север-юг. Няма данни за връзка с другите градежи. Археологическите находки открити при проучването на зидовете са от XIII-XIV в. Това са фрагментирана керамика, монети от XIII в., железен ключ, бронзов пръстен от XI в., голям брой гвоздеи и оловен слитък с форма на кръст и врязан кръст на обратната страна. Културният пласт не е проучен до скала.

На юг от стълбището, теренът, който се проучваше е 1 м по-високо. Запазена архитектура не се откри. Градежите в крепостта се предимно от ломен и речен камък. В резултат на разрушенията им, проучваният терен е наситен със строителен трошляк. Стратиграфията е компрометирана и от съвременни градежи и това обяснява откриването на една и съща дълбочина на средновековни и антични монети. Керамиката е фрагментирана от XIII-XIV в. Тук се попадна на два гроба. При първия индивидът е поставен направо в земята, като главата лежи в процеп между скалите. Погребението е извършено по християнски обичай – скелетът е поставен по гръб, в анатомичен порядък, ориентиран И – З, с ръце скръстени върху корема. Погребален инвентар не се откри. Скелетът принадлежи на мъж на възраст около 60-70 години. Вторият гроб е непосредствено на юг от първия, но на по-голяма дълбочина. От дългите страни е оформен с по-две каменни плочи, поставени вертикално. Скелетът е по гръб, със скръстени ръце върху корема, ориентиран И – З. При него липсват костите под колената. Подобна практика – обездвижване на мъртвия – се наблюдава както в езическите некрополи, така и в християнски, като езическа преживелица. Над скелета се откриха животински кости и въгленчета. Погребален инвентар липсваше, което затруднява датирането. И двата гроба са вкопани в пласт, наситен със средновековни материали. Предполагаемата датировка е XIII-XIV в.

При почистването на скалите в западната част на проучвания терен /кв. В1 и Г1/, се установи, че скалните фуги са измазани с жълто оцветена глина, в която се срещат въгленчета. И на други места в крепостта се наблюдава същото обмазване, свързано с жилищните сгради, чийто основи и приземни етажи са включвали скалите и над тях е изграждан жилищния етаж. Първият етаж е служил за стопански цели и това е налагало измазването на скалите. На север и юг от гробовете се откриха две огнища, без специално ограждение. В северното огнище се откри долната част на амфоровидна стомна от XI в. Археологическите материали, открити при проучването на този сектор, са предимно фрагментирана средновековна керамика от XIII-XIV в.: гвоздеи, железни токи, върхове на стрели, бронзови сферично копчета, монети предимно от XIII в. – латински и български имитации.

Третият сектор, който се проучваше, е разположен на север от жилищни сгради 4 и 10, една тераса по-ниско в източна посока. Задачата ни тук беше да изчерпим културния пласт до скала. Архитектура не се откри. Стратиграфията и тук е нарушена от съвременни подпорни стени. Археологическите находки са предимно фрагментирана керамика от XII – XIV в., V-VI в. и II – IV в., монети от същите периоди, като най-голям е броят на монетите от IV в – 41 бр., средновековните са 26 бр. Те включват български и латински имитации, Андроник II и Михаил IX, една монета на Михаил Шишман и Иван Стефан. При изчерпването на пластовете до скала в железарската работилница, разположена между жилищните сгради 4 и 10, се откриха, освен монетите, върхове на стрели, бронзови сферични копчета, гвоздеи, рамо от бронзов напрестолен кръст, пръстенчета от IX – XII в. и една малка желязна наковалня за ювелирни изделия. Две са по-интересните находки от проучвания сектор. Първата е кръстообразен оловен амулет на лицевата страна на който е изобразено човешко лице – грубо и схематично. Очите са предадени с по две елипсовидни вдлъбнати линии, носът е издължен с двойна непрекъсната линия. С гравирани щрихи са предадени мустаците и брадата. Няма данни за закачане. Вероятно е носен в торбичка. Втората находка е печат с правоъгълна форма. Няма каналче за шнур. На лицевата страна има монограм, но различен от характерните инвокации. На опакото има триредов надпис. Печат с подобна форма, без каналче публикува Ив. Йорданов. Той смята, че това не е моливдовул, а пробен отпечатък Печатите с монограми, без образите на светци се датират в VIII-IX в. Последните две находки са от особено значение за историята на крепостта, тъй като за първи път откриваме материали от периода VIII-IX в.

№46. ПРОУЧВАНЕ НА УЧАСТЪК В СЕВЕРНИЯ КРАЙ НА СЕДЛОВИНАТА ВЪВ ВЪТРЕШНИЯ ГРАД НА ЧЕРВЕН

Стоян Йорданов

Проучването през 2009 г. бе насочено към:

1. Довършване на разкопките на сградите, частично разкрити през предходните години в южния и западния сектори на територията (кв. 11, 18, 19 и 20).
2. Търсене на археологически доказателства за съществуването на връзка към северния водоснабдителен проход.
3. Разширяване на проучената територия в южно-югоизточно направление.

Разкопките на разкритата през 2008 г. сграда в кв. 11 установиха, че тя е напълно разрушена в южна посока. Западната и източната ѝ стени прекъсват, а данни за съществуването на южна стена не бяха намерени. Към юг равният под от плътна жълта глина изчезва, теренът се повишава и върху него се разкриват силно разрушени стени от по-старо строителство. Тези резултати както и разкритите през 2008 г. находки налагат предположението, че сградата вероятно е била отворена като навес в южна посока и е била занаятчийска работилница. Обекти с такова устройство са разкопани и на други места в Червен.

Изцяло бе разчистен насипът от строителни рушевини в СЗ ъгъл на железарската работилница. Той е многопластов и се състои от парчета от горяла мазилка, части от намиращата се наблизо разрушена пещ и фрагменти от отоплително съоръжение. Върху пода на помещението се разкриха овъглени дебели дървени греди, вероятно от разрушената подова конструкция между двата етажа на сградата. В самия под бяха намерени множество дупки с неправилна форма, както и петно от вар.

Изцяло бе проучена сградата в кв. XVIII-XIX. Тя е еднoделна и е запазена частично. Градена е от

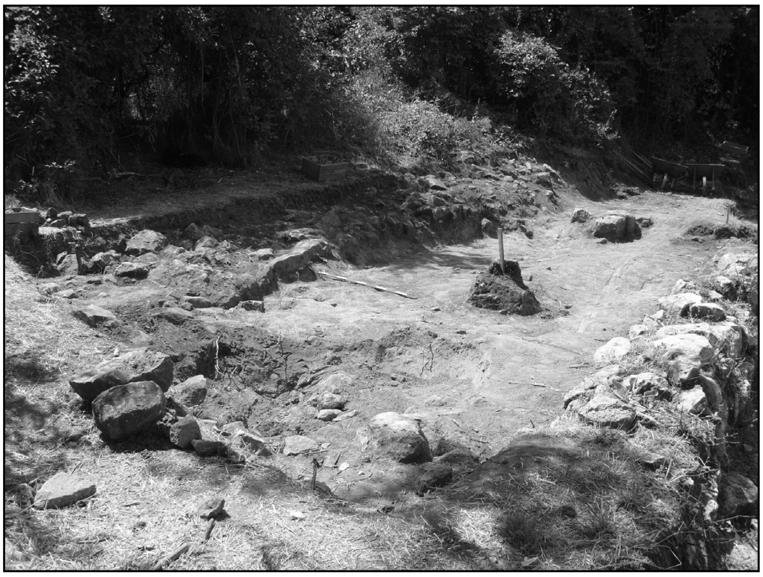

Обр. 1. Сграда в кв. 18/19

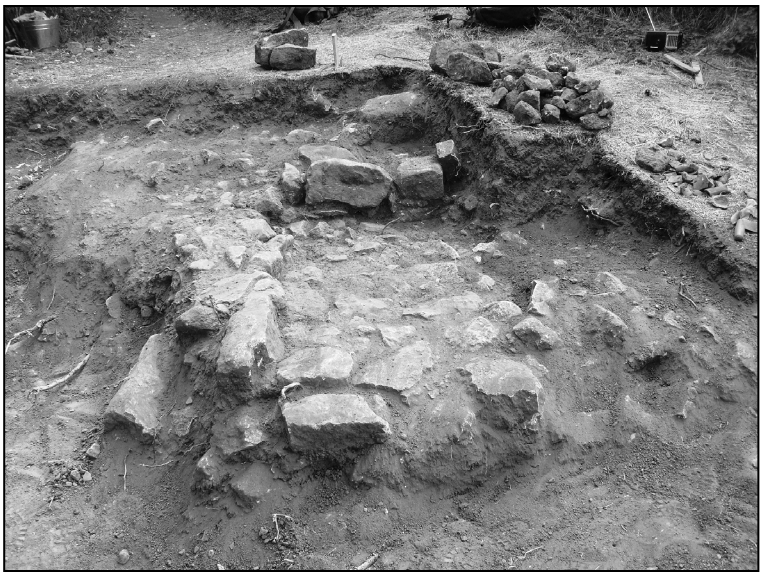

Обр. 2. Настилка на пътека към северния водоснабдителен проход

големи ломени камъни с кална спойка и има външни размери 9,40 х 4 м. Дебелината на стените ѝ е 0,40 – 0,60 м. Поради свличане на склона, по-добре запазена е само северната стена, външното лице на която се издига на височина 0,80 м, а вътрешното поради денивелацията на 0,30 м. Останалите стени се проследяват в един ред камъни (до 0,30 м) само в отделни участъци. В източната половина на сградата се очертава вкопана в пода от жълта глина яма с неправилна овална форма и с диаметър 1,30 м, която е запълнена с каменен блокаж. Намерена върху пода монета отнася сградата към втората половина на XIV в.

Южно до сградата се разкри блокаж от различно големи ломени камъни, образуван през XIV в. Установи се, че върху него, до източната граница на кв. 19, съществува пътека с каменна настилка, широка 0,80 м, която бе проследена на дължина 4,80 м. От изток тя е ограничена с бордюр от изправени камъни. Поради наклона на терена в южна посока настилката се издига с две стъпала от големи камъни, високи 0,20-0,30 м и дълбоки 0,50 м. Към север тя стъпва върху източната стена на сградата в кв. 18-19. По дължината си настилката е разположено по линията, продължаваща вкопания в терена землен улей до северната крепостна стена, поради което може да се предположи, че тя е част от пътя към северния водоснабдителен проход. След разчистването на пласта от строителни рушевини край източната стена на сградата в кв. 18-19, на дълбочина 0,40 м под каменната настилка се разкри друга, направена от малки ломени камъни и речна баластра, посоката на която също е ориентирана към земления улей.

Блокаж от големи камъни бе проследен и източно от пътеката с настилка (кв. 20). След почистването му се установи, че той е натрупан върху много плътна, размесена с глина пръст с неравна повърхност, в която се открояват два пласта. Техният състав е еднороден и съдържа керамични фрагменти от периода на Второто българско царство (XII – XIV в.).

Разчистването на пръстта в източната половина на кв. 20 разкри неголям некропол, съществувал вероятно до края на XII – началото на XIII в. Голяма част от намерените кости са фрагментирани и размесени в пръстта. Разкриха се части от скелети, събрани на куп, което предполага, че са пренесени тук. Сред тях има подчертано много детски кости. In situ бяха намери три скелета. Монета отнася погребението на най-високо разположеният (№1) към началото на XIII в. Скелетът е с посока изток – запад и има дължина 0,90 м, но черепът е несъразмерно голям. Полът не може да се определи. Това състояние предполага, че той принадлежи на индивид с малък ръст или на дете с отклонение от нормалното развитие.

Второто погребение е западно от гроб №1 и е на същата дълбочина (0,40-0,50 м под съвременното ходово ниво). То е на индивид на възраст около 1 година.

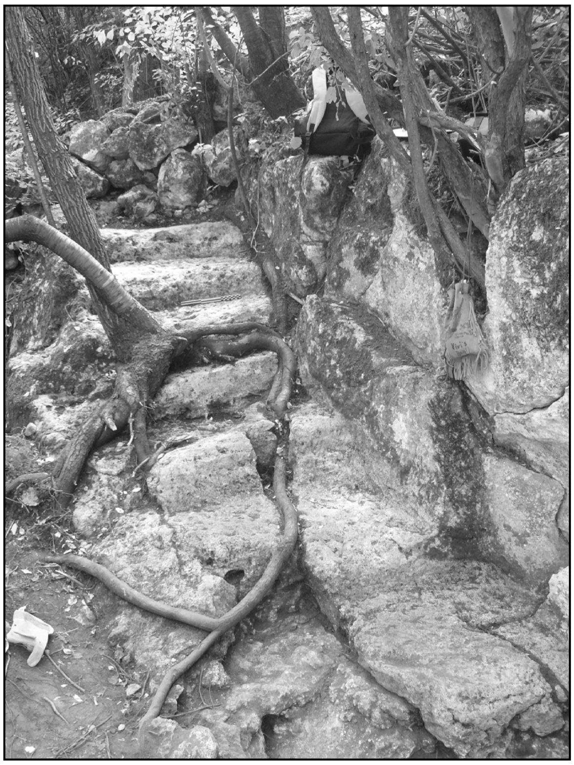

Обр. 3. Скална стълба в очертанията на терасата

Третото погребение е северно от гроб №1 и е на дълбочина 1,20 м. под съвременното ниво. То е на възрастен индивид от женски пол. Скелетът е по гръб с приблизителна посока изток-запад. Ръцете са върху гърдите, а краката му са силно свити в коленете и изправени. Главата е неестествено извита, тъй като лежи върху друг череп. Северно от тях се откри и трети череп. Тази обстановка разкрива най-вероятно останки от инцидентно и вероятно екстремно нахвърляни и заровени тела. Състоянието на най-горния скелет показва, че индивидът е имал костно и зъбно заболявания – вероятно остеопороза и парадонтоза.

Проучена бе стената, направена от грубо подредени големи ломени камъни без спойка, която се проследява в гората ЮЗ от разкопаваната територия. Тя има слабо изразена дъговидна форма и следва очертанията на ограничаващия западната градска територия скален откос. Висока е около 1 м и дълга 17 м. Между нея и скалния откос се образува широка до 5 м тераса с неясно предназначение. За изясняване на стратиграфията на терасата в южния ѝ край бе направен сондаж с размери 2,5 х 0,90 х 0,60 м. Той разкри заравнена скала, която в южна посока преминава в изсечена в скалния откос стълба от 8 стъпала, свързваща нивото на терасата с пътя към западната част на града. Дълга е 3,80 м и широка 0,90 м. Откъм източната външна страна стъпалата имат ограничаващ скален ръб, висок 0,15 м. На по-късен етап поради разширяването на пътя стълбата е била преградена от подпорната стена на пътя, която има еднакви характеристики с подпорната стена на терасата.

В северния си край терасата отвежда до изсечено в скалата помещение с размери: 4 м изток – запад; 3,10 м север-юг и дълбочина в южния край до 1,20 м. Източната и западната му стени за изсечени в скалата, а от юг е оформено с груба стена от големи ломени камъни с кална спойка. До източната му засечена стена отвън има вкопана плитка овална яма с размери: диаметър 0,60 м и дълбочина 0,15 м. Това помещение е долепено до вътрешното лице на северната крепостна стена.

Естеството на намерените по време на разкопките находки не се отличава съществено от разкритите през предишните години. Преобладават керамични фрагменти от XIII и XIV в., железни ножове, халки, скоби, бронзови части от мебели и др. В насипа на кв. 20 бе намерен варовиков блок с врязани кръстове. Повечето от разкритите 8 монети са от XIV в. – от Михаил Шишман (1323 – 1330), Иван Александър (1331 – 1371) и Иван Шишман (1371 – 1393). Изключение е нечетливата монета от гроб №1, която вероятно е латинска или българска имитация от края на XII – началото на XIII в.

Резултатите от разкопките потвърдиха, че през втората половина на XIV в. проучваната територия е била застроена. Разположението на сградите е съобразено с теренните особености. Край източните им стени е преминавала покрита с каменна настилка пътека, която има два етапа на съществуване и е била звено от връзката между северния водоснабдителен проход и градските квартали. През първия етап настилката е била от баластра и дребни камъни, а през втория, отнесен към ранния османски период, от големи плочести камъни. Разкритият некропол източно от пътеката е съществувал до края на XII – началото на XIII в. и е използван във време, когато тази територия е била необитаема и е оставала в подножието на тогавашната западна градска крепостна стена. Той възниква вероятно след разрушаването на по-стар некропол. Тук са погребани в обща яма хора, починали от насилствена смърт. По-късно на това място са извършвани редовни погребения, някои от които са детски. Когато седловината е застроена, територията на некропола остава свободна.

Характерът на градежа показва, че голямата подпорна стена в гората е изградена вероятно през ранния османски период. Тогава е разширен и пътят към западната част на града и е прекъсната изсечената стълба към терасата в подножието на скалния откос.

№47. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ОБЕКТ „КУЛАТА”, ГР. ДУПНИЦА

Славянка Николова, Сергей Устинов

От 1.07.2009 г. до 31.08.2009 г. бяха проведени редовни археологически проучвания в СИ и СЗ сектори на крепостта в м. „Кулата” (Обр. 1). Обектът е разположен на хълма над десния бряг на река Джерман, в северната част на град Дупница. Под хълма чрез тунел минава трасето на главен път Е-79 – София-Кулата. Проучванията бяха проведени от Славянка Николова – научен ръководител (ИМ – Дупница), Сергей Устинов – зам. ръководител (ИМ – Дупница), а архитектурното заснемане от Георги Гошев (НАИМ – БАН).

При по-ранните спасителни проучвания през 1993 и 1995 г. са открити основите на средновековна кула (XI-XII в.), намираща се в средата на хълма, която дава името на местността и части от крепостни стени (IV – VI в.) в ЮИ и ЮЗ сектори на хълма.

Секторите, които проучихме през тази година се намират в СИ и СЗ част на крепостта и са обозначени като сектор I и II (Обр. 2). Те са разделени помежду си с черен път от 1933 г., когато е бил направен първият паметник, във вид на костница с дървен кръст на загиналите във войните 1912 – 1918г. Тогава теренът е подравняван за събиране на гражданството за поклонения, а при прокарване на пътя към билото на хълма са били унищожени частично или напълно голяма част от крепостните съоръжения.

Общата проучена площ е приблизително 300 кв. м. В сектор I, намиращ се върху билото на хълма, беше открита част от стена на хоросанова спойка, със запазена височина 0,80 м, иззидана върху скала, почти по венеца на хълма и вход в крепостта, намиращ се на 1,50 м разстояние от североизточния склон. Стената, ориентирана СЗ-ЮИ, е с обща дължина 8 м, ширина – 0,80 м, като 1,50 м от нея са проследени в негатив в северозападната й част. ЮИ й край е много добре оформен. Вероятно, тук се е намирал вход, фланкиран от две перпендикулярни помежду си стени на хоросанова спойка, отстоящи една от друга на разстояние 2,30 м. Входът се намира на сравнително трудно достъпно място, поради близостта си към ската, но така се улеснява защитата му. До него са открити железни гвоздеи, скоби, един гвоздей с голяма глава, служел, вероятно, за обковаване на порта и бронзова монета от края на IV в. Успоредно на крепостната стена, на разстояние 1,60 м навътре, се намира стена на калова спойка със запазена дължина 10,50 м, която в ЮИ си край прави чупка под прав ъгъл на СИ и стига до стръмния скат на хълма.

По този начин, влизайки в крепостта, се е налагало да се завие на дясно и да се мине през коридор между двете стени, дълъг 3,50 м и широк 1,60 м. Вероятно стената на калова спойка е била част от сграда с общи размери приблизително 8 х 9 м. ЮЗ от нея има останки от силно разрушена стена на кал със същата ориентация, на места проследена в негатив. До нея бе открит мраморен капител, който дава определени надежди за наличие на представителна сграда или църква. СЗ стена е напълно разрушена при подравняване на терена през 1933 г. Самата сграда и част от крепостните стени са били разрушени при строежа на кулата в средата на хълма през XI в. По някои от камъните, вградени в кулата, имаше следи от хоросан. През XI-XII век този участък е бил използван за некропол. Бяха открити 3 погребения (без инвентар) – две детски до стената и едно на възрастен индивид върху остатъците от стената.

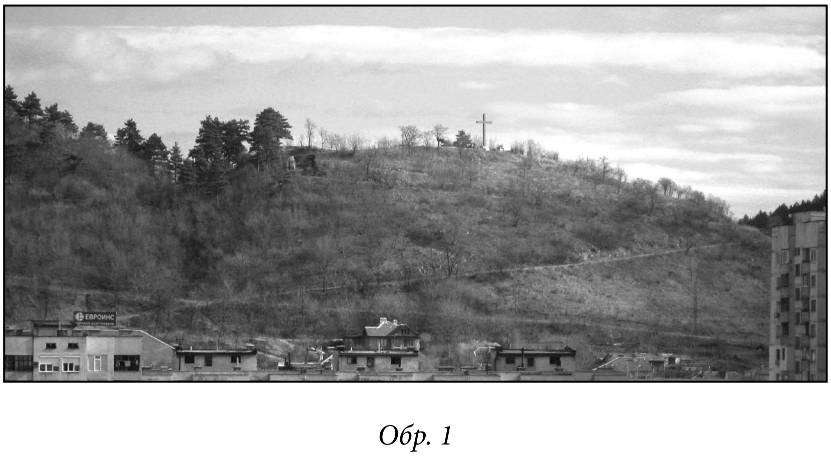

Обр. 1

Отбранителната стена на крепостта от СЗ е напълно унищожена от завоя на пътя. Падналата част от нея бе открита още при разкопките през 1995 г. северозападно по ската на хълма.

В СЗ част на сектор I се на-

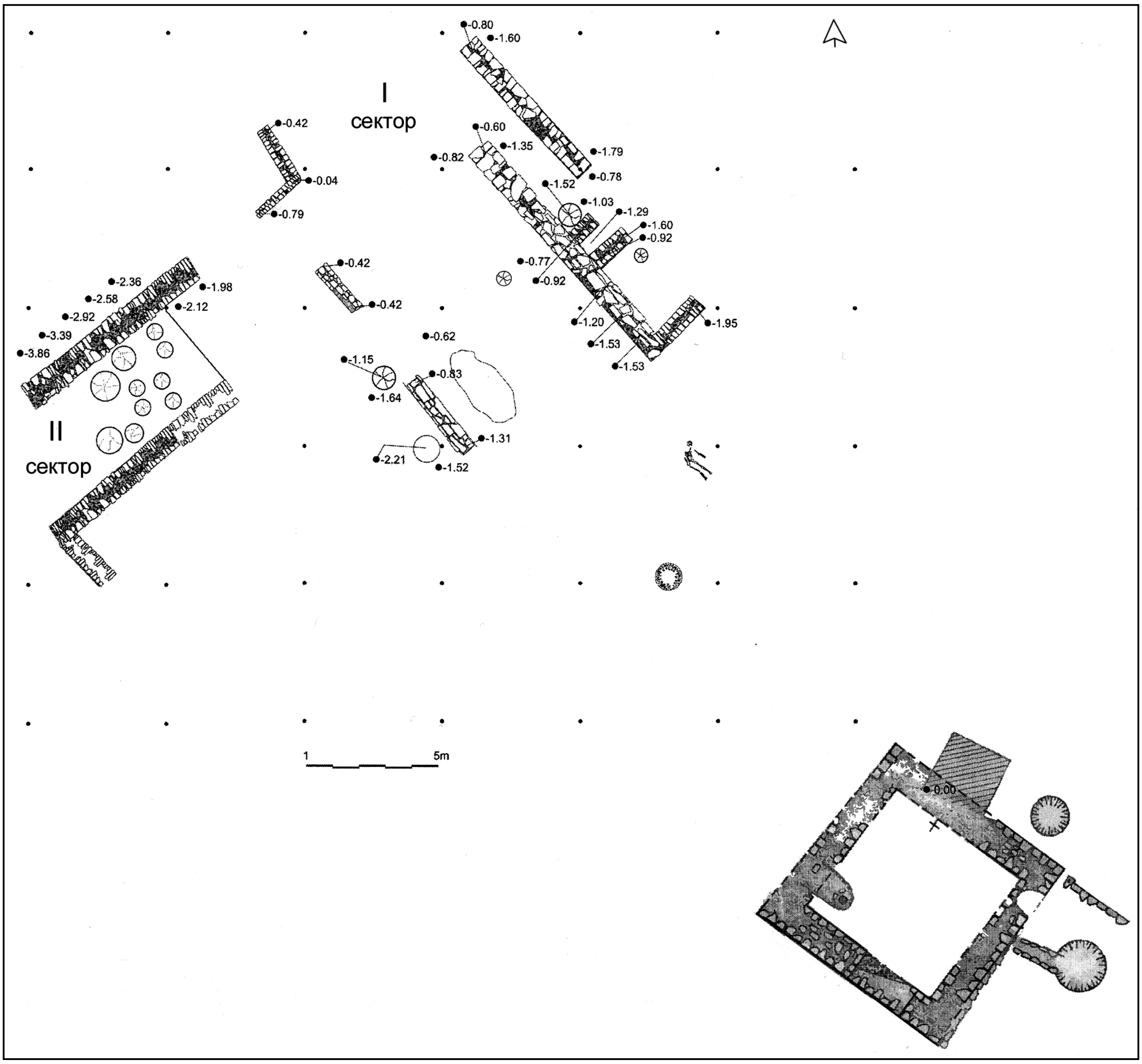
I
сектор
II
сектор
-0.80
-1.60
-0.42
-0.04
-0.79
-0.60
-1.35
-0.82
-1.79
-0.78
-1.52
-1.03
-1.29
-1.60
-0.92
-0.77
-0.92
-0.42
-0.42
-2.36
-2.58
-2.92
-3.39
-3.86
-1.98
-2.12
-1.20
-1.53
-1.53
-1.95
-0.62
-1.15
-1.64
-0.83
-1.31
-2.21
-1.52
1
5m
0.00

Обр. 2. Обект „Кулата", гр. Дупница

мира силно разрушена стена на хоросан със запазена дебелина 0,40-0,50 м. Тя е ориентирана в посока СЗ – ЮИ, дълга 2,30 м, след което прави завой на 90°, насочвайки се към отбранителната стена в сектор II, намиращ се под пътя, но след 1,60 м е прерязана от него. Възможно е тук да е имало вход в крепостта, но участъкът е унищожен от завоя на пътя, който е врязан в скалата. През 1933 г., при изкопните работи сектор II е бил затрупан с насип с дебелина 0,80-2 м от отработена пръст, камъни, фрагменти от керемиди, керамика и скални отломки.

Крепостната стена в сектор II е ориентирана в посока СИ – ЮЗ с дебелина 1,10 м, на хоросанова спойка, със запазе-

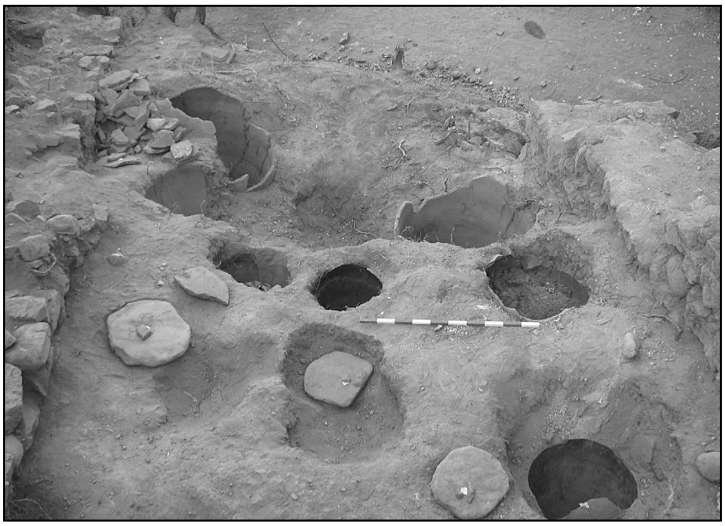

Обр. 3

на дължина 8 м, след което също е унищожена от пътя. Изградена е по ската на хълма надолу и фундирана стъпаловидно върху скала. На 3,50 м навътре, успоредно на крепостната стена се откри стена (дебела 0,85 м, дълга 8,40 м) и ъгъл на помещение на калова спойка. Помещението е унищожено при пожар. Вътре в него, под пласт от паднали керемиди, с отпечатък на кучешка лапа върху една от тях, бе открита бронзова монета на император Анастасий от VI в. и чаша. Площта между отбранителната стена и помещението е служила за склад. Там са открити 10 питоса с различни размери (Обр. 3). Три от тях бяха напълно вкопани в скала и покрити с капаци от кръгли плоски камъни, а останалите бяха вкопани само до средата на тялото и горните им части липсваха.

№48. АНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. ЗЕЛЕН ДОЛ, ОБЩИНА БЛАГОЕВГРАД

Бони Петрунова, Цветана Комитова

Крепостта се намира на билото на възвишение, югоизточно от с. Зелен дол, на 7 км от Благоевград. Регистрирана е като паметник на културата с регионално значение под №4479/48, ДВ, бр. 63/1973 г. Повторно е регистрирана като „късноантично градище” под №129 в Археологически паметници от Благоевградски окръг.

Във връзка с програма на Община Благоевград „Места на паметта”, се осигуриха финансови средства, с които в периода септември-октомври 2009 г. се проведе комплексно археологическото проучване, с ръководители Бони Петрунова и Цветана Комитова и членове на екипа: Елена Василева, Яна Димитрова, Боряна Радева, Филип Петрунов, Росен Пеевски, Атанас Георгиев, Пламен Иванов.

Първоначалното състояние на обекта беше изключително лошо. Досега там не са провеждани археологически проучвания. Самият хълм е използван последователно за издигане на телевизионна кула, направата на трасе за мотокрос, опит за издълбаване на водохранилище, а в центъра му е инсталирана клетка на мобилен оператор. Върху обекта са разположени и две постройки. Всичко това сериозно е нарушило целостта на паметника и усложни неговото проучване.

Археологическото проучване се проведе първоначално с уточняващи сондажи, а след регистрирането на архитектурни останки, започна цялостно проследяване на крепостната стена и прилежащите й съоръжения. Изцяло беше очертана южната крепостна стена с вход по средата, който е широк 2,20 м. Общата дължина на стената е 31,20 м, а дебелината – 1 м. На място е запазен единият от праговете на двукрилата врата. Вторият е избутан ниско по склона. Навярно тази част от прага е видяла Цветана Дремсизова при регистрирането на обекта в 1987 г. От външната страна на стената, малко след западната страница на входа е разкрита част от дъгата, най-вероятно на вратна кула с полукръгла форма, за съжаление силно разрушена, което прави невъзможно точното определяне на размерите й.

Вътре в крепостта, в двата ъгъла – северозападен и югозападен са разкрити помещения, които, може би са използвани като жилищни кули. Размерите на северозападното помещение са: 7,85 х 5,05 м, а на югозападното – 6,90 х 7,55 м. И двете са прилепени на фуга към вътрешното лице на крепостната стена.

Западната крепостна стена е нарушена от циментовата площадка на малка съвременна сграда, построена за трафопост на най-високата част на хълма. Въпреки това, стената е проследена по цялата й дължина от 95 м. На 41-я метър от северозападния външен ъгъл е разчистена полукръгла кула с дължина 4,10 м. и ширина 3,20 м. Входът е отворен в крепостната стена, която в този участък се явява източна стена на кулата. Разположен е по средата и е широк 1,50 м.

Източната крепостна стена е също изцяло проследена до североизточния ъгъл на укреплението. На тази стена също е регистрирана полукръгла кула. Входът й е с ширина 1,65 м. Размерите на кулата са: дължина 5,20 м и ширина – 3,60 м.

Разкрита е и северната крепостна стена, която е прекъсната от съвременен черен път. На тази стена е изградена правоъгълна кула с размери: дължина 8,30 м и външна ширина 5,15 м. В този сектор крепостната стена и стените на кулата са запазени над 2 м височина. На този етап е невъзможно да се отговори на въпроса дали тази кула е надвратна или до нея, на мястото на пътя е имало друга, северна порта.

Като резултат, е разкрита куртината по цялата й дължина от 240 м и са установени местата на един вход от юг и на три кули, две кръгли и една правоъгълна. Последната е част от сложен архитектурен комплекс, разположен в най-високата част на хълма, вероятното жилище на управителя на крепостта. Там е разчистена част от голяма стълба, чиито стъпала са водели към горните етажи на кулата и до бойната пътека.

Цялото укрепление е разположено на площ от 3 дка, като наблюденията показват, че в основата на хълма е имало втора крепостна стена, както и водна кула до реката.

В процеса на археологическото проучване са инвентирани 56 находки. От тях 14 са монети. Най-ранната е римска провинциална монета от времето на Септимий Север (193 – 210), за съжаление доста обезличена, поради което не може да се определи на кой град принадлежи.

Най-добре засвидетелствана е групата на късноантичните монети. Седем от тях обхващат времето от император Констанций II (337 – 361) до император Аркадий (383 – 408). Като се вземе под внимание факта, че най-ранният нумос – този на Констанций – е отсечен през 348 г., границите се стесняват в един период от около 50 години. Хронологично монетите са в следната последователност:

Констанций II (337 – 361)/ vot xx mvlt xxx AE-3.
Валентиниан I (364 – 375)/securitas reipublicae AE-3.
Валентиниан I (364 – 375)/securitas reipublicae AE-4.
Теодосий I (378 – 395)/salus reipulicae AE-4.
Аркадий (383 – 408)/salus reipublicae AE-4.
Аркадий (383 – 408)/salus reipublicae AE-4.
Обезличена AE-4.

Подобен хоризонт е регистриран при разкопките на късноантичната базилика в гр. Сандански (Филипова 2008, 532-533). Там монетите са над 40, но за разлика от описаната по-горе ситуация, след 50-60 годишен хиатус има добре засвидетелствано присъствие на монети от VI век. В крепостта на с. Зелен дол доказателства за такова възстановяване засега не са открити. Това дава основание да се допусне, че след пети, или по-точно в началото на VI в., укреплението е изоставено, което се потвърждава и от анализа на някои от металните находки открити по време на проучването.

При разкопките са открити две токи тип „Сучидава". Според типологията на Д. Теодор и по общата класификация на Шулце-Дьорлам, това са едни от най-често срещаните находки в рановизантийски обекти. Като цяло датировката им е в рамките на VI век.[1]

Фибулите са 4: късноантична желязна, двуделна войнишка фибула, тип 7б по Генчева, датирана в V в. (Генчева 2004, 23-24); Малка двуделна бронзова фибула, също войнишка, тип 7б от V в.; Бронзова двуделна фибула, тип 20 б от VI и началото на VII в. (Генчева 2004, 55-56). Този тип фибули са разпространени в целия Балкански полуостров, най-много в Североизточна България; Желязна двуделна фибула, която може също да бъде определена като войнишка. Тя е от тип, чиято поява се отнася към края на IV, а употребата им продължава през целия V век.

От по-редките находки е оловна те-

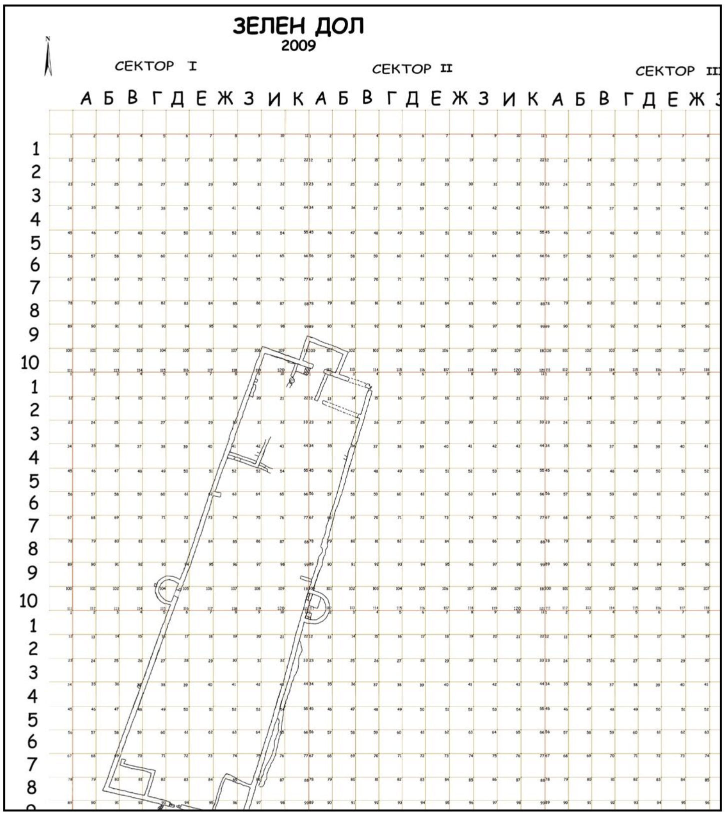

Обр. 1. План на обекта

---

[1] Токите са определени от Методи Даскалов, на когото благодаря.

жест с тегло от 1670 гр. Този паметник се отнася към вида на търговските тежести еталони, които са били предназначени да обслужват по-големи търговски сделки. Тежестта отговаря на 5 либри или на 60 унции, вероятно се е използвала за отмерване на жито или други материали, свързани с бита. В основата на парично-тегловната система от IV до VII в. е залегнала римската либра с тегло 327,60 г. Либрата се деляла на 72 части, равни на 1 солид (номизма), чието теоретично тегло с реформата на император Константин Велики е 4,55 г.

Друг интересен инструмент, датиран от IV-V в., е желязна ножица – много добре запазена. Подобни са открити в инструментариума на военен лекар от Мала Азия, заедно с медицински инструменти и пособия за писане. Тя може да се свърже с медицината или с пособията за писане, например за оформяне на пергамента (Кирова 2008, 337).

Близо до източната кула е открита пластинка, навита на руло, като краищата ѝ не се припокриват. По продължение на пластината има част от надпис, оформен от дупки, пробиващи повърхността. На латински се разчитат буквите „F V D O X".

Най-интересната находка от периода на античността е част от гръцки надпис върху мраморна оброчна плоча със статуарна група в дълбок релеф. Вероятно това е изображение на ловна сцена, а надписът е разчетен от Коста Хаджиев като: „Пурос направи посвещение на Флавий, син на Аулу ... и сина на Аулутралис, и от Красимира Карадимитрова: „Пир син на Флавий, Алу ... сина на Аулутралис посвещение (направи)"[1].

Като заключение, направените до сега проучвания и анализът на находките дават основание да се предположи, че укреплението е изоставено в началото на VI в. Липсата на отчетлив горял пласт и малкото находки сочат, че това не е станало в резултат на завладяване, по-скоро е провокирано от някакъв природен катаклизъм. Стените на укреплението са изградени през IV в., а вероятно в началото на VI в. са сериозно засегнати от силно земетресение. Има сведения, че античната крепост на Скопие е разрушена при силно земетресение в 518 г. Тази хипотеза се подкрепя и от състоянието на градежите. На много места те са силно наклонени и са се приплъзнали, има опити за подграждане на стените, а при кулите допълнително са изградени контрафорси. Това се наблюдава особено отчетливо при източната крепостна стена.

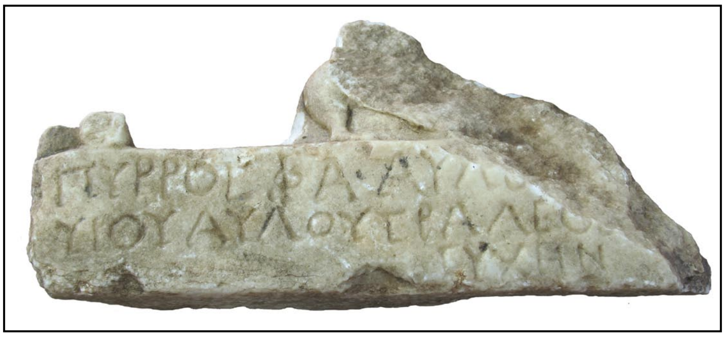

Обр. 2. Надпис върху мрамор: „Пурос направи посвещение на Флавий, син на Аулу… и сина на Аулутралис"

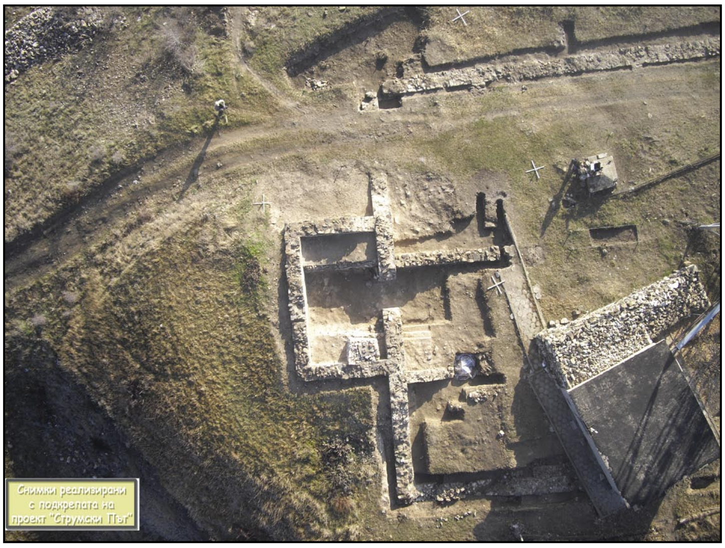

Снимки реализирани с подкрепата на проект "Струмски Път"

Обр. 3. Северна стена с кула и масивно каменно стълбище

Вторият период от обитаването на крепостта, регистриран на този етап, е X – XIII в., когато основните преустройства и новите градежи се съсредоточават в северната част, а античните кръгли кули са преустроени в долната си част и са използвани като жилища.

Най-ранната монета за този период е от времето на Константин X (1059 – 1067). Тя стои някак настрани от комплекса, може би следващите разкопки ще разкрият още материали от този период.

В северната част на крепостта, до правоъгълната кула е открита колективна находка – четири билонови скифати от управлението на династията на Ангелите в края на XII и началото на XIII в.:

---

[1] Надписът е предоставен на Красимира Карадимитрова за разчитане и анализ.

Исак II Ангел (1185 – 1195); Алексий III Ангел (1195 – 1203); Алексий III Ангел (1195 – 1203) билонова трахея; Йоан II Комнин Латинска имитация, Солун (1200 – 1224) билонова трахея.

Може да се предположи, че монетите са укрити след бурната 1201 г., когато днешните югозападни български земи са място на ожесточени военни действия между византийските войски, предвождани от самия император Алексий III Ангел и борещото се за своята независимост местно българско население, ръководено от Добромир Хриз (Пенчев 2004, 102).

Керамиката, събрана при проучването, е основно от двете кули – на северната и на източната крепостни стени, както и от проучените сектори до тях. По-голямата част от фрагментите са от IV – VI в. Преобладава кухненската – кафява и сива, представена от гърнета (намерени са фрагменти и от няколко капачета), по-малко паници, устие с част от стените на съд с чучур (чайник), един вазоподобен съд – сива керамика и дебелостенни съдове за вода, предимно сива керамика. Някои от съдовете са украсени с прави хоризонтални и вълнообразни линии, а понякога и с ямички. Стените на един сив съд са с щемпелувана украса. Малко са фрагментите от съдове с червена, фино пречистена глина. По-малко са фрагментите средновековна керамика, като преобладават тези от X-XI в. При съвременни изкопни работи, както вече бе споменато, са натрупани насипи, в които е намерена керамика от праисторическата епоха, късния бронз и ранното желязо.

Резултатите от археологическото проучване, на този етап, подкрепени от историческите данни за територията на днешния Благоевград през средновековието, дават основание да се смята, че крепостта при с. Зелен дол е изключително фортификационно съоръжение, издигнато на тракийско сакрално място още през IV в. и съхранено с известни поправки до периода на Второто българско царство. Единичните праисторически находки отместват обитаването на хълма още по-назад във времето.

Старото име на с. Зелени дол е Делиязмино, но в момента се търсят сведения и за античното име на крепостта. Сигурно е, че тя е важна част от отбранителната система, изградена за охрана на античните и средновековните пътища по р. Струма.

Литература

Божкова 1994: Б. Божкова. Циркулация на бронзови монети в българските земи през IV в. – Нумизматика и сфрагистика, 1994, 1-4, 126 – 135.

Генчева 2004: Е. Генчева. Римските фибули от България (от края на I в. пр. н. е. до края на VI в. сл. н. е.). В. Търново, 2004.

Кирова 2008: Н. Кирова. Антични инструменти и пособия за писане. –В: Югоизточна Европа през античността. В. Търново, 2008, 337.

Пенчев 2004: В. Пенчев. Колективна находка от билонови скифати от XII – началото на XIII в., намерена в с. Лиляч, Кюстендилско. – Нумизматика, 2004, I, 93 – 104.

№49. СОНДАЖНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ В МЕСТНОСТТА „ХИСАРЯ” ПРИ С. ДРАГОЙНОВО, ОБЩИНА ПЪРВОМАЙ, ОБЛАСТ ПЛОВДИВ

Иван Джамбов, Стоян Попов

Проучванията се проведоха в периода 31.07. – 08.08.2009 г. В разкопките взеха участие студенти от Пловдивския университет от специалности Археология, История и Български език и история. Ценна подкрепа беше получена от община Пловдив и община Първомай и Винарска изба „Реджина”, с. Искра.

Проучването през този сезон бе насочено към изясняване на ситуацията в и около откритата през 2008 г. сграда 1. Бе установено, че тя представлява еднокорабен християнски храм с полукръгла абсида от изток (църква 1). Абсидата в по-голямата си част стъпва върху късноантичната крепостна стена

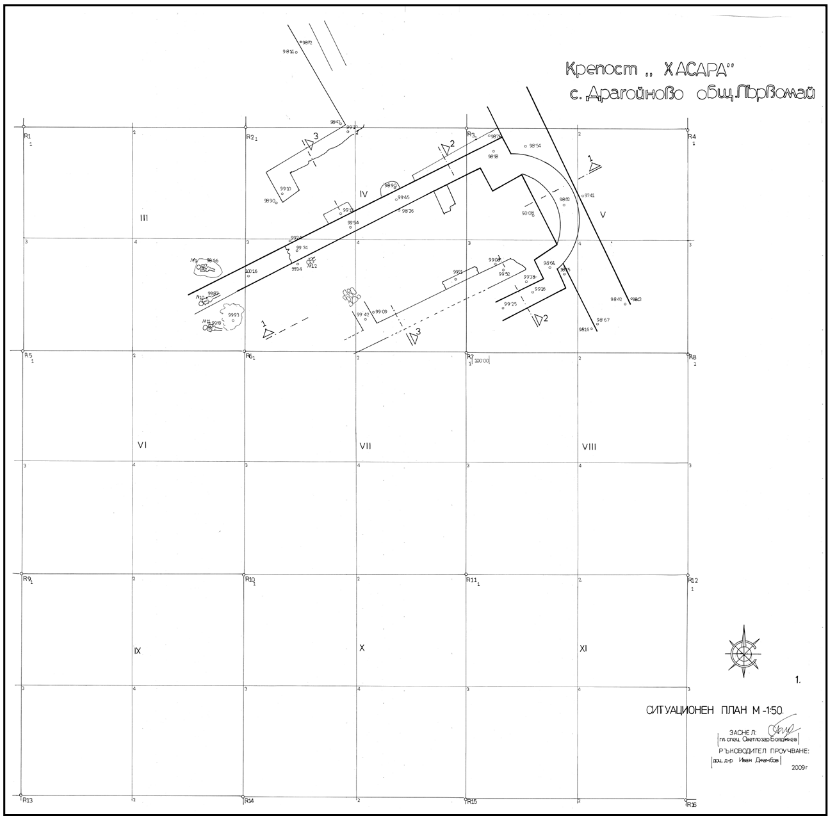

Обр. 1. План на разкритията – крепост в м. „Хисаря" при с. Драгойново, Първомайско

(Обр. 1). Дебелината на стената ѝ е 0,90-1 м. Засега не е известна общата дължина на храма, тъй като все още не е разкрита западната му част. Разкритите размери са: С зид на дълж. 15,75 м и дебелина 0,85 м; вътрешната ширина на кораба е 5,70 м. Изграден е от ломени камъни, споени с бял хоросан.

След като спира да функционира църква №1, във вътрешността ѝ, на 0,60-0,70 м от южния зид бяха открити един върху друг два зида с посока И – З. Те са изградени от ломени камъни с калова спойка, като горният от тях има две лица, оформени от по-големи и с правилна форма камъни, пълнежът между които се състои от по-дребни камъчета и парчета строителна керамика. Дебелината на горния зид е 0,75 м и се проследява на дължина 8,65 м. На разстояние 8,80 м от западното лице на крепостната стена бе открит зид с посока С – Ю, който е конструктивно свързан с горния от споменатите зидове на кал. Той има бяла хоросанова мазилка върху западната страна. Зидът е с дебелина 0,80 м и с дължина 1,40 м. Запазен е на височина 0,20 – 0,40 м. Този зид вероятно е бил част от стената, разделяща наос от притвор, тъй като зидът на кал с посока И – З продължава в западно направление. Бе направен неуспешен опит да бъде открита и другата страница на входа. Тя вероятно е разрушена, тъй като попада в иманярски изкоп. Източно от този зид бяха открити 3 фрагмента от сграфито керамика с гръцки надписи. Твърде вероятно е след като църква №1 е спряла да функционира, върху нея да е била построена друга църква, с градеж от камъни на калова спойка. Това предположение ще търси потвърждение или отхвърляне при по-нататъшните проучвания. Църква №1 е била стенописана – открити бяха фрагменти от стенописи, някои от които имат букви (Обр. 2).

Във вътрешността на църква 1 бяха открити 3 гроба, а друг бе разкопан непосредствено до северната стена на храма. Така общият брой гробове, открити на обекта до този момент, е 13.

Гроб №10. Гробът е разбил Ю лице на С зид на сграда 1 и скелетът лежи върху него. Скелетът е с ориентация З – И с отклонение от И в С посока 40°. Черепът е леко повдигнат, подпрян на тила с дребен камък. Лицето му гледа надолу и наляво. Около лявата му страна са посипани въгленчета. До дясното му слепоочие бе открит железен гвоздей. Над горната част на черепа е поставен голям плосък камък. В насипа бе открит фрагмент от стенопис с червена боя. Височина на скелета: 1,10 м. Горните крайници са сгънати в лактите. Китката на лявата ръка е поставена върху коремната област и лежи върху долната дясна част на гръдния кош. Китката на дясната ръка лежи върху долната част на корема, като пръстите са в горната част на таза. Долните крайници са изпънати. Над долната част на лявата tibia бе открит извит железен гвоздей, чиято глава гледа наляво.

Гроб №11. Ориентиран И – З по магнитния изток. Дължината на скелета е 0,99 м. Лява ръка свита в лакътя, китка поставена в коремната област. Дясна ръка – предмишницата е разместена, но по всяка вероятност е била изпъната по тялото. Долни крайници изпънати. Черепът е повдигнат с насипана под тила пръст. На 10 см над теменната част има голям камък с плоско лице. Върху предмишницата на дясната ръка е открита in situ бронзова гривна, фрагментирана на три (Обр. 3).

Гроб №12. Бебе. Вис. 0,40 м. Черепът е разрушен. Скелетът е в лошо състояние. Ориентиран е И – З с отклонение от И 30° в С посока.

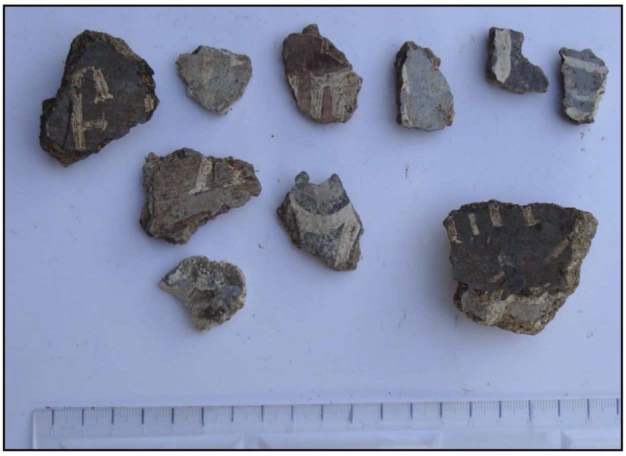

Обр. 2. Фрагменти от стенописи с букви в църква №1 – крепост в м. „Хисаря” при с. Драгойново, Първомайско

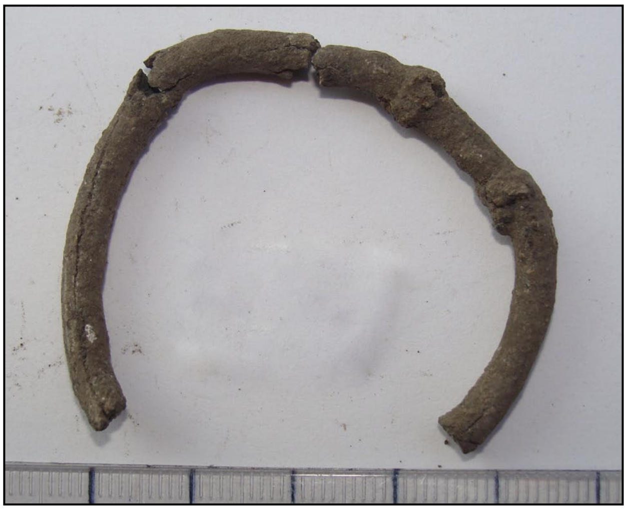

Обр. 3. Бронзова гривна от гроб №11 – крепост в м. „Хисаря” при с. Драгойново, Първомайско

Гроб №13. До С лице на С зид на църква №1. Гробната яма е оградена с камъни и тухли. В пръстта над подбедриците – железен гвоздей. Малък железен гвоздей бе открит и в пръстта над тазовата област. Скелетът е ориентиран по оста З – И с отклонение от 5° на юг. В пръстта при тазовата област се откриват дребни въгленчета. Черепът е завъртян надясно и лежи върху дясното рамо. Дясна ръка свита в лакътя с китка поставена в коремната област. Предмишничните кости на лявата ръка бяха открити отделно от humerus-а, разположени върху таза. Дължината на скелета е 0,88 м. На дъното на ямата бяха открити фрагменти от мидена черупка. В пръстта под нивото на камъните има парчета строителна керамика. Тук бяха открити 3 фрагмента ранносредновековна керамика.

Иманярската намеса във вътрешността на църква 1 е разрушила поне още един гроб, част от костите на който бяха открити. От този иманярски насип произхожда и бронзово пръстенче.

През следващия археологически сезон предстои изясняване ситуацията в западната част на църква №1, както и установяване на точните параметри на крепостта.

№50. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА СРЕДНОВЕКОВНА ЦЪРКВА В М. „КУЛАТА-ГРАДОТ” ПРИ ГР. РАКИТОВО

Андрей Аладжов, Емил Иванов

През лятото на 2009 г. в местността „Кулата-Градот” при гр. Ракитово бяха проведени аварийни археологически разкопки на средновековна крепост.

Крепостта заема площ от 4 дка и е разположена на 1311 м надморска височина, на 8 км югозападно от гр. Ракитово. Куртината е ориентирана по дължина в посока североизток-югозапад и следва естествените дадености на терена. Градежът е от цепен гнайсов камък на хоросанова спойка. От стената са запазени до 43 м югоизток – изток – североизток, като на места височината на суперструкцията достига до 6 м, а ширината до 1,65 м. На места е ползвана за основа естествената скала. Една от южните кули, западната куртина и част от североизточната стена са разрушени. Установено е мястото на южната порта на укреплението, фланкирана вероятно от две кули. В западната част на крепостта се разкрива вътрешното лице на крепостната стена. Към нея е прилепен под остър ъгъл зид с дължина 3,40 м и дебелина 0,60 м, граден също от цепен камък, но на калова спойка.

В югоизточната част на крепостта иманярски изкопи са разкрили вътрешните основи на две П-

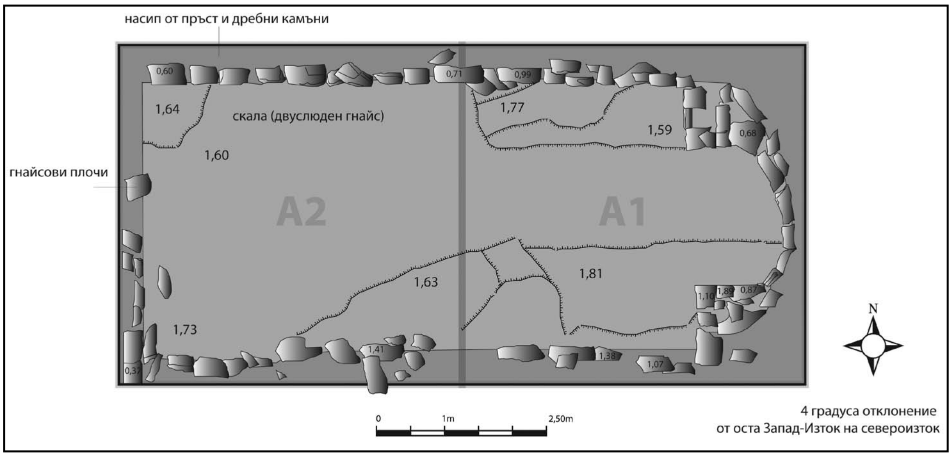

Обр. 1. Кулата Градот" - Ракитово - 2009. План на едноабсидна църква

образни кули с размери 2 х 3,50 м, и на няколко сгради с различни размери. В градежа на крепостната стена се наблюдават няколко строителни периода. В долната част камъните са с по-малки размери, за спойка е използван бял хоросан, докато в горната част на стената камъните са по-масивни, недобре обработени и оскъдно слепени с жълтеникав хоросан, обилно примесен с едър пясък. На терена личат основите на правоъгълна сграда с три квадратни ниши – две на южния зид и една на западния. Зидовете са градени от ломен камък на кал. Откриват се множество фрагменти от хранилища, късноантична и средновековна битова керамика.

Най-високата част в центъра на комплекса се заема от еднокорабна църква, ориентирана изток-запад. Тазгодишните археологически разкопки имаха за цел именно проучването на църквата (Обр. 1). Наосът на църквата е с вътрешни размери 7,5 х 4,2 м, притворът – 4,5 х 4,2 м и преддверието от запад – 3,5 х 4,2 м. Зидовете са с дебелина 0,45 м, градени от ломен камък на хоросанова спойка (Обр. 2). В градежа се установява употребата на единични тухли. Поради нееднородния материал и получената недотам гладка стена, мазилката във вътрешността също не е с еднаква дебелина, варира от 0,2-0,5 до 5 см. По вътрешния овал на абсидата (радиус 1,25 м) и отчасти по северната стена беше разкрита стенописна украса върху тънка варова замазка (Обр. 3). Стенописите са до нивото на запазената градежна височина 1 – 1,10 м. Има наличие на два хоросанови слоя, единият по-груб, другият по-фин, върху който е нанесено фреското. Върху него се установява ползването на естествени органични пигменти на охра, черно, бяло и светло кобалтово. Оригиналната тоналност е частично обезцветена вследствие директното влияние на влагата и солите – един съществен недостатък на естествените багрила, освен техните безспорни качествени преимущества. На това място е важно да се спомене, че в хода на разкопките беше достигната скалната основа и установено, че дебелата каменна плоча в основата на апсидното пространство (40 х 40 х 20 см) не е част от база или от олтарен престол; следи от него също не бяха намерени. Навлизането към нивото под субструкцията позволи да се установи, че всъщност тежкият камък с правилна квадратна форма не може да е бил и част от солея в презвитерия, а е останка от първоначалното ниво на средновековната сграда. Под него не бяха намерени артефакти, които да потвърдят по-ранен строителен период. Наличието на разновременна керамика (от енеолит до средновековие) не дава основание за по-ранна датировка на църквата, още по-малко при наличието на неоспорими средновековни свидетелства.

В запазените части на стенописните пана се различава полихромна фактура на част от фигурална композиция. Разпознава се най-долната част на четири фигури, насочени, както показва стъпването, към средата на абсидата. Възможно е било също разполагането на още две фигури в ляво и дясно от центъра, но живописният слой там е безвъзвратно загубен. Декоративната орнаментика при облеклото указва за епископски богослужебни одежди. Следователно в този случай става въпрос за изобразяване на фигурално шествие, насочено към центъра на композицията, в дълбочината на абсидата. Това е видно от посоката на стъпване на фигурите именно към центъра. Обичайно за този вид композиции и съгласно средновизантийския иконографски канон, характерен за периода от X в. насам, и тук център на композицията са съставлявали Божият Агнец в причастен потир и сцената „Причастие на Св. апостоли", фланкирани от фигури на свети отци, литургисти и учители на Църквата, като Св. Василий Велики, Св. Йоан Златоуст, Св. Григорий Нисийски и Св. Григорий Назиански. Техният избор е засвидетелстван и в други християнски паметници на Балканите, но броят на фигурите може принципно да варира с прибавянето на допълнителни Св. Отци, като Св. Яков Йерусалимски, Св. Дионисий Ареопагит, Св. Козма Маюмски, Св. Андрей Първозвани, Св. Климент папа

Римски, Антим Никомидийски.[1] Тук този контекст е изгубен и фигурите не могат да бъдат точно идентифицирани.

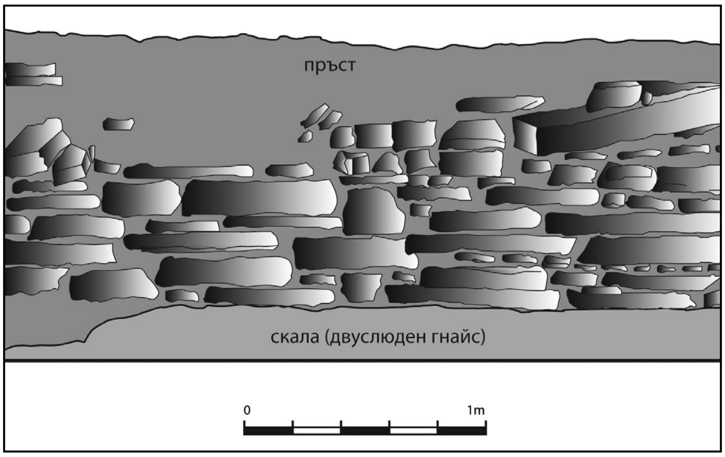

Обр. 2. „Кулата Градот" - Ракитово. Северен профил на вътрешния градеж на църквата

Благодарение на здравата хоросанова основа стенописният слой с приблизителна площ 1,25 м² е добре съхранен, с изключение на местата, унищожени от кореновата система на масивните, близо 100-годишни борови дървета. В хода на работата стенописните фрагменти в абсидата бяха укрепени на място от реставраторски екип на НАИМ и впоследствие транспортирани за реставрация и излагане в новопостроения Общински музей на гр. Ракитово. Наративният стил на оцелелите стенописни фрагменти, начинът на градеж, както и някои находки от наоса, насочват към датировка на средновековната църква не по-рано от XII и не по-късно от XIV в. Оцелялата стенописна украса от абсидата, византийска коруба, метална тока, полиелеен кръст, дебела шивашка игла, метални клинци и глазирана керамика указват за обновяването на храма и неговото функциониране през XIII-XIV в. Същевременно други артефакти от разкопките – фрагменти от битова и строителна керамика, вторично ползвани мраморни фрагменти от пластичната олтарна преграда – позволяват и по-ранна датировка, която предстои обективно да се прецизира. Комплексът престава да съществува вероятно малко след падането на областта под османско владичество, най-късно през първата половина на XV в.

Намерената керамика е изключително разнообразна и свидетелства за широк хронологичен диапазон. С изключение на няколко фрагмента вносна римска тънкостенна керамика с ангобно лаково покритие и релефна геометрична украса, при повечето липсва украса или полихромна фактура. От намерените керамични фрагменти само няколко (от XII – XIV в.) носят „бледи" следи от прозрачно глазиране по вътрешната стена. Керамичните късове са били бисквитно изпечени вероятно в дървени пещи при температура до 600-700°С и частично пропускане на кислород, вследствие на което се е получило неравномерно червено-черно опушване.

Откритите в средната и западната част на кораба (кв. А2) мраморни фрагменти представляват част от пластична преграда, характерна за интериора, както на късноантичните, така и за средновековните християнски църкви. Единият фрагмент представлява горна част от мраморна колонка с диаметър ок. 17 см (паралели Южните Балкани и Адрия – Jakobs 1987, Taf. 18 b; Corpus 1969, Tav. 119-120), а другият – плоска част от релефирана мраморна плоча, чиято дебелина сега е 6-7 см. Тъй като от колонката е запазено съвсем малко (половината от главата), то интерес представлява по-скоро вторият фрагмент, обработен и от двете страни. Върху едната страна личат трите лъча от горната и малко от средната част на Христов монограм, характерен за раннохристиянската пластика през IV-V в.[2] Тази страна на плочата е прецизно обработена, релефът е плитък (0,70 см) и едрозърнестата текстура на мрамора е добре полирана (паралели в Северна Гърция, Адрия от IV - VI в. – Jakobs 1987, Taf. 21 c; Corpus 1968, Tav. 65, 76, 81; Corpus 1969, Tav. 136-137). Върху другата страна се разпознава детайл от стилизиран птичи мотив, но, за разлика от монограма, тук обработката на мрамора е по-груба, релефът – по-дълбок (до 1,50 см) и с неполирана зърнеста структура. Видимо тук е работела друга ръка и по всяка вероятност по различно, по-късно време. Това личи не само от стила, но и от начина на стилизиране в макар частично запазената иконография, характерни при пластиката в края на VI – началото на VII в. (паралели от Изник, Истанбул, Солун, Филипи, Западна Адрия от VII - IX в. – Corpus 1968, Tav. 64, 77, 82-83; Ulbert 1969/1970, Taf. 67, 69, 73, 74; Jakobs 1987, Taf. 14 b, 22 a). Следователно при този случай е налице един обичаен прийом за вторично ползване на материали при строеж или украса на по-късни

---

[1] Срв. композициите в Земенския манастир – църквата „Св. Йоан Богослов" (XI, ср. XIV в.), Боянската църква „Св. Никола и св. вмчк Пантелеймон" (XI – XIV в., в старата сграда на запад от 1258/59 г.), манастирската църква „Св. Георги" в Старо Нагоричино (1313 г.), Бобошевския манастир „Св. Димитър" (1488 г.), Кремиковския манастир „Св. Георги Кападокийски-Победоносец" (1499 г.) и др.

[2] Изображения, коментар и библиография при: Иванов 2008.

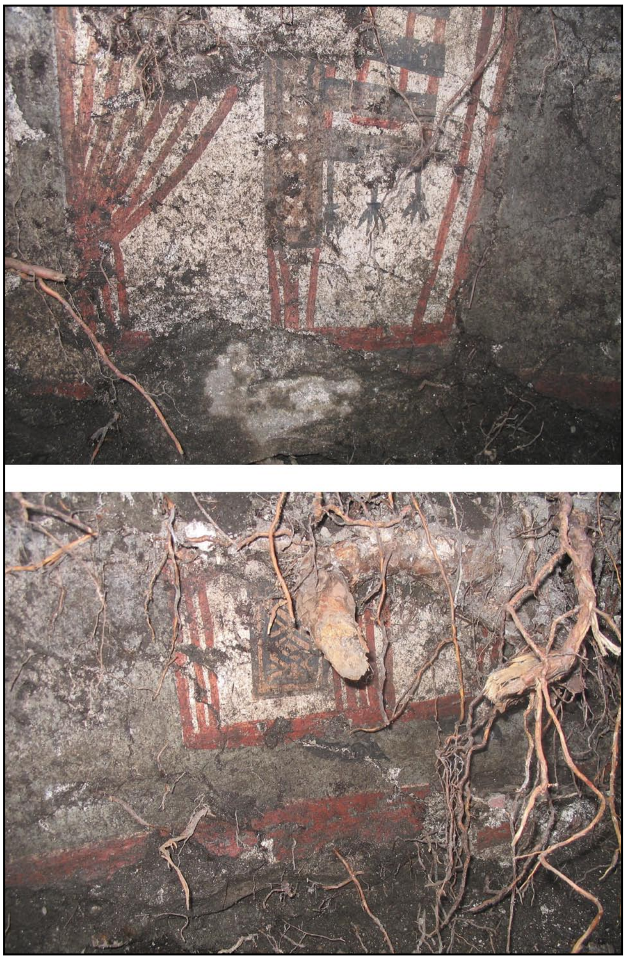

Обр. 3. Стенописи в апсидата на църквата

сгради. Открит бе и фрагмент от капител с флорални мотиви (паралели в Северна Гърция, Анталия – Soteriou 1924, 18 (27), 24 (44); AEphem 1924, 13 (19), 14 (20), 16 (24-25), 19 (28); Corpus 1968, Tav. 44, 62, 76; Corpus 1969, Tav. 71, 108; ADeltion 1968, ek. 398; Mansel-Akraca 1949, lev. XXIII, 107-108).

Археологическите проучвания на крепостта потвърждават предположението, че районът на Чепинското корито е бил заселен без прекъсване от хилядолетия до наши дни (Soustal 1991, 427-428). Паралели с паметници на християнския култ и култура в самия днешен град указват за съществуването на организирана християнска община и епископски център тук още през V в. През 1923 г. при строеж на нов християнски възпоминателен храм (параклис) в южната част на тогавашното селище, в м. Николица, е разкрит северният кораб на трикорабна раннохристиянска базилика с общи размери 32,25 х 17 м (Чангова, Шопова 1969, 181 – 212). Градежът е в различни техники, което е указание за няколко строителни периода, от V до XIII в. Късноантичният градеж е изпълнен в opus mixtum. В по-късния градеж преобладават цепеният камък и сполиите, а тухлите са твърде натрошени и оскъдно ползвани. През османското владичество са направени подобрения в подовата настилка, която е била заменена изцяло с каменна. Голяма част от архитектурните елементи, пластиката, живописните фрагменти, керамиката и монетите възлизат към XII – XIV в. (Овчаров, Ваклинова 1978). Този период съвпада с възхода на разположената в близост църква в средновековната крепост „Кулата" над града. При поведените през 60-те години на XX в. спасителни разкопки са открити мраморни и каменни фрагменти, сред които части от олтарна преграда и басейн от кръщелна (Чангова, Шопова 1969). Последното е важно свидетелство за функционирането на храма като епископска базилика. Локализирането на архиепископия Влептос (Βλέπτου) непосредствено при днешния гр. Костандово досега с право се смяташе за неоснователно поради липса на достатъчно ясни податки. С оглед на по-ранни и най-новите археологическите данни, твърде вероятно е административният център на Влептос да се е намирал при Ракитово, а не при близкия гр. Костандово. През X – XII в. името на архиепископия Влептос се споменава като подведомествена на Филипополския митрополит в диоцез Тракия (Мутафчиев 1931, 20-21; Коледаров 1989, 44; Darrouzès 1981, 453, 487; Fedalto 1988, 305).

Литература

Мутафчиев 1931: П. Мутафчиев. Към църковно-историческата география на Пловдивско. – В: Сборник в чест на Пловдивския митрополит Максим. София, 1931.

Чангова, Шопова 1969: Й. Чангова, А. Шопова. Археологически проучвания във Велинградски район. – В: Родопски сборник, т. 2, 1969, 181 – 212.

Овчаров, Ваклинова 1978: Овчаров, Д., М. Ваклинова. Ранновизантийски паметници от България (IV – VII в.). София, 1978.

Коледаров 1989: П. Коледаров. Политическа география на средновековната българска държава (1186 – 1396), т. I. София, 1989.

Иванов 2004: Е. Иванов. За най-новото изложение на късноантични предмети на изкуството в Мюнхен: „Die Welt von Byzanz – Europas oestliches Erbe. Glanz, Krisen und Fortleben einer tausendjaehrigen Kultur". – Богословска мисъл, 1-4, 2004, 178 – 182.

Иванов 2008: Е. Иванов. Фрагменти от миналото. Някои особености на саргофазната пластика от IV в. София, 2008.

Soteriou 1924: G. Soteriou. Ten tebais byzantinos naos Gregoriou tou Teologou. – Arhailogikç Efçmeris 24/1924, 1 – 26.

AEphem 1924: Arhailogikç Efçmeris 24/1924.

Mansel-Acraca 1949: A. Mansel, A. Akraca. Excavations and researches in the Necropolis at Perge. – In: Research in the Region of Antalya, 2/1949, 41 – 43.

ADeltion 1968: Arhailogikon Deltion 23/1968.

Corpus 1968: Corpus della scultura paleocristiana bizantina et altomedioevale di Ravenna, t. I. Roma, 1968.

Corpus 1969: Corpus della scultura paleocristiana bizantina et altomedioevale di Ravenna, t. I. Roma, 1969.

Ulbert 1969/1970: Ulbert, T. Untersuchungen zu den byzantinischen Reliefsplatten des 6. bis 8. Jh. – DAI. Istanbuler Mitteilungen 19-20/1969-1970, 339 – 357 (Taf. 63 – 74).

Darrouzès 1981: J. Darrouzès. Notitiae episcopatuum Ecclesiae Constantinopolitanae, t. I. Paris, 1981.

Jakobs 1987: P. Jakobs. Die fruehchristlichen Ambone Griechenlands. Bonn, 1987.

Fedalto 1988: G. Fedalto. Hierarchia Ecclesiastica Orientalis, t. I: Patriarchatus Constantinopolitanus. Padova, 1988.

Soustal 1991: P. Soustal. Tabula Imperii Byzantini, Bd. 6. Wien, 1991.

№51. РЕЗУЛТАТИ ОТ АРХЕОЛОГИЧЕСКИТЕ ПРОУЧВАНИЯ НА СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „БАЛЪК ДЕРЕ”, ОБЩИНА ИВАЙЛОВГРАД

Ивайло Кънев

През археологически сезон 2009 усилията се насочиха към квадрат 89, който бе започнат през 2007 г. и бяха достигнати 0,40 м от съвременното ниво на терена. Изследването на квадрат 89 даде възможността да се проучи едно от помещенията на Обществена сграда №2, тъй като откритите зидове от предходната година, даваха основанието за наличието на подобна.

Подобно на досега проучените части на Обществена сграда №2, и в квадрат 89 горните слоеве от насипа се характеризират с големи струпвания от средно големи ломени камъни без конструктивна връзка между тях. Пръстта е обгоряла с червен цвят с примеси от въглени и множество строителна керамика. На дълбочина 0,60 м от съвременното ниво на терена явно се откриха структури на очакваното помещение. В северозападния ъгъл на квадрата се разкри зид с ориентация югозапад - североизток, а в централната част на квадрата се появи един мраморен кръг, който дава основание да се смята, че е част от архитектурната украса на тази сграда. Изчистването на следващия пласт на дълбочина 0,60 – 0,80 м даде възможност да се открие и другият зид, фор-

Обр. 1. Колективна монетна находка от 194 „миними” IV-V в.

Обр. 2. Дръжка за глинена лампа, VI-VII в.

миращ помещението с ориентация югоизток – северозапад, така че двата новооткрити зида сключиха прав ъгъл и очертаха северната страна на помещението. Неговата южна част попада в квадрат 69 на сектор А, който все още не проучен. Интересно е да се отбележи, че пред източното лице на зида с ориентация югозапад – североизток, бяха открити множество гвоздеи с различна големина, както и декоративни габъри. Подобни се откриваха и в съседните квадрати около този зид, което дава основание да се предположи, че там е изгоряла врата от портата, открита в квадрат 79 от предходния сезон. По-нататъшните проучвания доведоха до разкриването на мраморна база с цилиндрична форма. До стерилно ниво се достигна на дълбочина 1,80 м в западната част на и 2 м в източната част. Тази разлика се дължи на естествения наклон на терена. На това ниво прави впечатление едно струпване от камъни, което пресича квадрата през центъра по диагонал, в посока югоизток-северозапад и наличието на много пепел и хоросан. Проучването на това петно показа, че има формата на траншея с широчина 0,48 м и дължина 3,68 м. Траншеята умишлено е затрупана с камъни.

Трябва да се отбележи, че в източната част на траншеята, в петното от пепел и стрит хоросан, се откри колективна находка от дребни монети (обои), датирани от първата половина на IV в.

№52. КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „КАЛЯТА” КРАЙ ЯКОРУДА

Мариела Инкова, Деян Рабовянов, Пламен Иванов

Археологическото проучване на крепостта „Калята”, намираща се на 2 км, западно от гр. Якоруда, бе проведено през месец юли 2009 г., под ръководството на н.с. д-р М. Инкова, н. с. д-р Д. Рабовянов, зам.-ръководител, с участието на П. Иванов, консултант ст. н. с. д. и. н. В. Нешева.

През 2008 г. инж. Н. Тонков проведе електросъпротивително проучване върху централната площ (900 кв. м) на крепостта, при което установи в западната част аномалии, предизвикани от отчетливи и плитко разположени археологически структури. С цел археологическа проверка на неговите резултати, бяха проучени до скала културните отлагания в 9 квадрата. Разкриха се части от отделни сгради, градени от ломени камъни на калова спойка и фундирани върху скала. Върху югозападния склон, на три стъпаловидно оформени тераси, съобразени с конфигурацията на терена, бяха разкрити части от три сгради. Всички те са ориентирани по надлъжната си ос ЮИ - СЗ. В кв. 1 бе разкрито част от правоъгълно помещение, чиито североизточен и северозападен зидове са конструктивно свързани, а в градежа на югозападния е преизползвана антична строителна керамика. Върху подовото ниво, което е на дълб. 2,05 м от съвременния терен, със сиво-пепелив от пожар цвят на пръста, има нападали от покрива фрагментирани керемиди, а под тях – монета от края на IV – началото на V в. В кв. 4-6 бе разкрито част от приземното помещение на друга, по-голяма сграда, което вероятно е изпълнявало функцията на склад. Неговото подово ниво е на дълб. 1,90 м, настлано с дебел опожарен пласт от изгорелия дървен таван, останки от опалена пръст и замазки на кирпичени стени от втория етаж на сградата. На това ниво се откриха фрагменти от късноантични съдове: купи, долиуми и овъглен плот, евентуално от изгорял скрин или полица (Обр. 1-2). Под това помещение на втората тераса е разкрито част от трето, също приземно помещение, чието по-късно подово ниво, на дълб. 1,50 м от съвременния терен, е маркирано от сиво-пепелив от пожар пласт и тънкостенен долиум, обграден с ломени

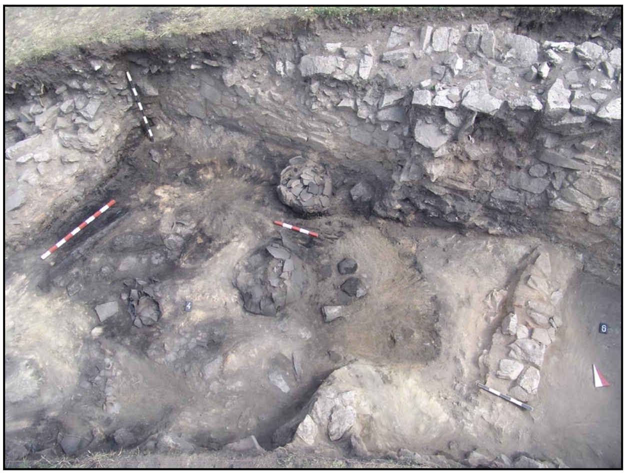
Обр. 1. Детайл от помещението в кв. 4-6, дълб. 1,90 м

камъни. Под тях на 1,72 м – ранно ниво от сиво-пепелив на цвят пласт и поставени на едно ниво фрагментирани тухли.

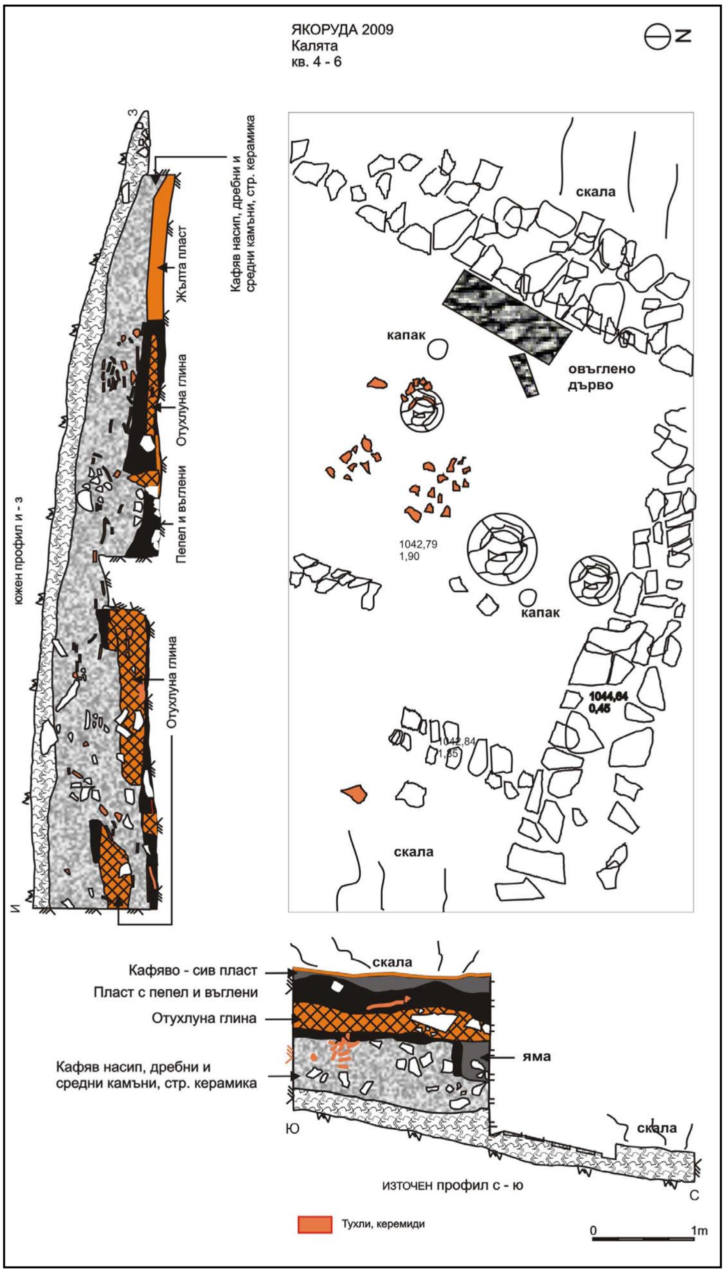
ЯКОРУДА 2009
Калята
кв. 4 - 6
N
скала
капак
овъглено дърво
1042,79
1,90
капак
1044,64
0,45
1042,84
1,85
скала
з
Кафяв насип, дребни и средни камъни, стр. керамика
Жълта пласт
Отухлуна глина
Пепел и въглени
южен профил и - з
Отухлуна глина
и
скала
Кафяво - сив пласт
Пласт с пепел и въглени
Отухлуна глина
Кафяв насип, дребни и средни камъни, стр. керамика
яма
ю
скала
източен профил с - ю
с
Тухли, керемиди
0
1m

Обр. 2. Квадрати 4-6

Върху най-високата част на хълма и по северния скат бяха разкрити помещения от друга сграда. Нейният югозападен зид е успореден на североизточния, на разгледаната по-горе постройка, така че между тях се оформя тясна уличка (по-скоро пътека), широка 1 м, която е осъществявала комуникацията между югоизточната и северозападна части от крепостта. В кв. 7 и 9 бе разкрито правоъгълно помещение, ориентирано по надлъжната си ос ЮЗ – СИ с вход на северозапад. Първоначалното му ходово ниво лежи отчасти върху скала, отчасти върху глинена замазка. По-късно входът е зазидан, а в северната част чрез преграждане е оформено по-малко помещение (Обр. 3). От този етап са и всички 6 долиума. Над тях – тъмно-кафяв пласт с въглени, пепел и нападали от покрива керемиди, който запечатва нивото, на което са използвани долиумите. В горелия пласт, почти на ходовото ниво, се откриха две монети на Юстиниан I (527 – 538). В кв. 9, върху нивото с падналия при пожар покрив, сред овъглена ръж и фрагментирана керамика от XII в. се откри колективна находка от 5 нагръдни и един църковен кръст. Два от тях са реликвиарни: единият с изображения на св. Власий и св. Георги и надписи Αγιοσ Βλασιοσ и Αγιοσ Γεωργηοσ, а вторият – с по едно изображение на светец и надписи Αγιοσ Νικολαυσ – Αγιοσ Βλασιοσ и Αγιοσ Γεωργηοσ - Αγιοσ Δεμετρεοσ, датирани в края на XII в. В кв. 5 бе разкрита част от друго помещение, което се развива на северозапад. Установени са две нива – на дълб. 0,74 – сиво-пепеляво, от пожар, пръст и второ – на дълб. 0,30 м с наредени на едно ниво камъни, ограждащи тънкостенен долиум. Разкритите части от сгради са имали широки приземни помещения със стопански функции и вероятно втори (жилищен) етаж, а покривът е бил покрит с керемиди.

Културният пласт от средновековието е регистриран на дълбочина от 0 до 0,30 м, а основите на средновековните зидове са фундирани върху късноантичния културен пласт. Теренът е с голяма денивелация, като скалата на места достига хумуса. Поради тази причина, както и поради ветровата и водна ерозия в течение на времето, средновековният пласт е отнесен. Откритата фрагментирана керамика от X-XI и XII в., както и нумизматичният материал от монети на Мануил I Комнин (1143 – 1180), Исак II Ангел (1185 – 1195), Алекси III Ангел (1195 – 1203) подсказват, че най-интензивен е животът през XII в. Най-късната, открита за сега монета, е латинска константинополска имитация, тип А, малък модул от първата половина на XIII в.

През 2009 г. окончателно бе проучена вътрешната северна кула. Тя е изградена на фуга към северната крепостна стена. Последната лежи върху стерилна пръст на дълб. 4,70 м от съвременния терен (Обр. 4). Основите на кулата са по-плитко фундирани – на дълб. 3,90 м, също върху стерилна пръст. Зидовете й са конструктивно свързани, като източният в горната си част е оставен на фуга. Регистрира-

Обр. 3. Помещение №2 в кв. 7, дълб. 1-1,10 м

ни са две жилищни нива – първоначалното ходово, маркирано с дебел 0,10-0,15 м хоросанов пласт. А второто – с in situ разкрита тухла върху сиво-пепелив от пожар пласт с нападали керемиди от покрива. В насипа на кулата се откри монета на Теодосий I (379-395).

Окончателно бе проучена и постройка №1 в източната част на крепостта. Има четириъгълна форма, с надлъжната си ос ориентирана СИ – ЮЗ и вход на СЗ. Зидовете са от ломен камък на кал, фундирани върху скалата. Подовото ниво е на дълб. 1,35-1,40 м от съвременния терен, маркирано със сиво-пепелив от пожар цвят на пръстта и монета на Юстин I (518 – 527). До западната, източната стена и в СИ и ЮИ ъгъл се разчистиха 6 ями със сходен насип и животински кости. В източната, под нападалите от покрива керемиди в горелия пласт се откри монета на Юстиниян I (527-538), а в западната – тежест за везна, изработена вторично от ранновизантийска монета (до 538 г). Затъпкани и разпилени по пода на помещението се откриха човешки кости от един индивид на 20 - 25 г. Вероятно те и откритият при основите на южния зид фрагмент култова керамика тип „Цепина” могат да се отнесат към по-ранен етап на живот в тази част на крепостта.

През този сезон окончателно бе разкрита и източната вътрешна крепостна стена на бял хоросан. Поради свлачищни процеси, на места стената е рухнала, затова към нея допълнително на фуга е долепен втори зид на бял хоросан. С три контролни изкопа продължи и разкриването на трасето на вътрешната южна крепостна стена.

Единственото достъпно място за атака към крепостта е източно от нея – на „шийката”, която съединява хълма със срещуположния склон. Оказа се, че там в скалата е изсечен ров, който има конфигурацията на траншея, дълбока 2,90 м. Горе стените ѝ са полегати – шир. 2,75 м, надолу – отвесни – шир. 2 м, а дъното е с шир. 1 м.

Резултатите от археологическото проучване сочат, че крепостта е изградена към края на III – началото на IV в. През ранновизантийския период от юг и изток укрепената площ е разширена с втора външна стена. Голямото количество късноантична керамика, както и разкритите приземни помещения, имащи функцията на складове за храни, дава основание за предположението, че в определен период (V– първата половина на VI в.) крепостта е функционирала (според класификацията на В. Динчев) като укрепено селище или крепост-убежище[1]. Опожарена е по време на някое от аваро-славянските нашествия към средата на VI в. През средновековието най-интензивен е животът през XII в.

№53. КЪСНОАНТИЧЕН НЕКРОПОЛ В БАНСКО, М. „КАРАГОНСКО”

Катя Меламед

Местността „Карагонско” представлява много обширна тераса, използвана в миналото за тренировъчен полигон на танкова бригада. Ориентирана е по дългата си ос изток – запад. От север се снижава до дълбок овраг, за да се издигне отново в подобна тераса с приблизително същата височина. От юг е ограничена от дълбоко дере с течаща вода. Извън полигона площите са обработвани някога, но сега са напълно опустели. В западната част на поляната стои, вече изтърбушена, къщата на военните. По-голямата част от терена е силно отъпкана от упражненията с танкове. Днес е обрасла с ниска трева. Пръстта е предимно жълтеникава глина, размесена с разложена скала. На много места се виждат големи късове бял мрамор, без видими следи от обработка.

---

[1] Динчев, В. Ранновизантийските крепости в България и съседните земи. – РП, кн. XXXV, С., 2006.

Терасата е прорязана от два успоредни пътя. По северната периферия минава основният път, който води към планината; пътят южно от него, покрай дерето, е устроен най-вероятно от военните.

Карагонско съдържа много старини, основно известни от иманяри, както и от местната традиция, много силно развита и подкрепена от един учител, който е поставил мраморни плочи, за да отбележи местата на съществували някога църкви. Местната дума за това е *троалище*, както е написано на повечето плочи „троялишче" – остатъци от някогашна църква (Братя Молерови 2006, 537). Според местното предание в Карагонско се е намирала църквата на Св. Великомъченица Марина. Първото описание на църквата ѝ е направено от иконом Иван Чучулайн (непубликуван ръкопис, съхраняван в Музея в Банско). Независимо от всичко това, мястото на църквата не е известно или поне не е на отбелязаното от местните родолюбиви българи място, според направените през 2009 г. сондажи. Старините там се свързват с имот на Чолеви от края на XIX – началото на XX век. През 80-те години на миналия век в района са правени сондажи от Андрей Меламед и сътрудници на Музея в Банско, които са установили само късноантичен некропол.

Обхожданията на терена за опознаване, както и за определяне на сектори за проучвания през 2010 г. потвърдиха наличието на голям късноантичен некропол, разположен в една плоскост с посока север – юг и гробове върху двата пътя. Северно от некропола, през оврага, върху терасата установих много голяма концентрация на тухли и керемиди от познатите в района видове. Най-вероятно тук е било разположено селище, съвременно на некропола. Върху терасата има четири могили. Три от тях са натрупани от камъни и керемиди, очевидно при почистването на терена за земеделски работи. Пак според местната традиция четвъртата могила съдържа останките от църква. Това ще бъде проверено през 2010 г. Общата картина на терена показва един класически пример за организация на пространството – селище и некропол, разположени в приблизително еднаква среда и разделени от дере, по което е текла вода.

От некропола бяха проучени 9 гроба. Повечето са обложени и покрити с големи шистови плочи. Друга част са покрити с големи тегули; счупени тегули се откриват и в района, вероятно от разрушени гробове.

Гробовете са ориентирани изток – запад. Погребалният обред следва християнския канон. Скелетите, доколкото ги има, са силно разложени и начупени. Изглежда мъртвите са погребвани по гръб, с из-

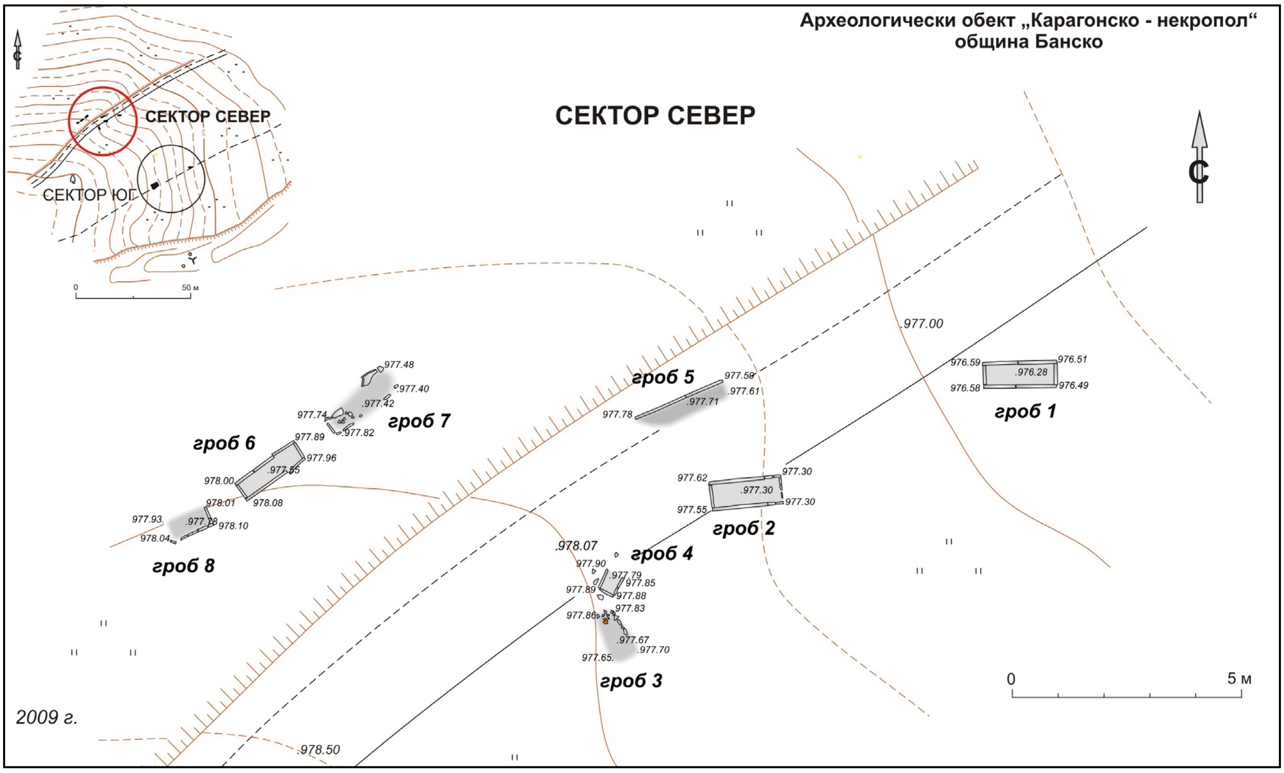
Археологически обект „Карагонско - некропол"
община Банско
СЕКТОР СЕВЕР
СЕКТОР ЮГ
0
50 м
С
гроб 1
гроб 2
гроб 3
гроб 4
гроб 5
гроб 6
гроб 7
гроб 8
977.00
976.59
976.51
976.28
976.58
976.49
977.59
977.61
977.71
977.78
977.62
977.30
977.30
977.55
977.30
978.07
977.90
977.79
977.85
977.89
977.88
977.86
977.83
977.67
977.70
977.65
977.48
977.40
977.42
977.74
977.82
977.89
977.96
977.55
978.00
978.01
978.08
977.93
977.78
978.10
978.04
978.50
0
5 м
2009 г.

Обр. 1. Археологически обект „Карагонско - некропол". Сектор Север

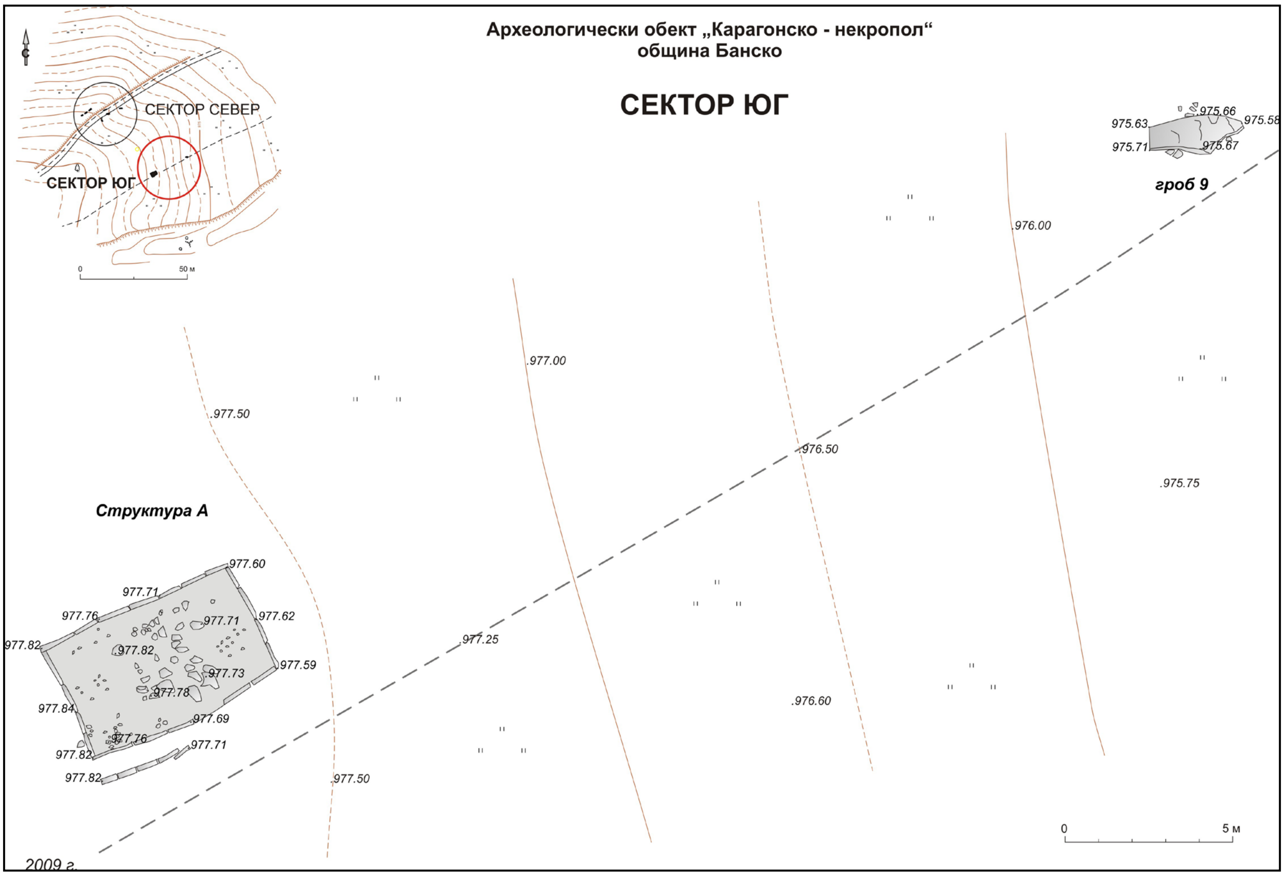
Археологически обект „Карагонско - некропол“
община Банско
СЕКТОР ЮГ
С
СЕКТОР СЕВЕР
СЕКТОР ЮГ
0
50 м
975.63
975.66
975.58
975.71
975.67
гроб 9
976.00
977.00
977.50
976.50
975.75
Структура А
977.60
977.71
977.76
977.62
977.71
977.82
977.82
977.59
977.73
977.78
977.84
977.69
977.76
977.71
977.82
977.82
977.25
976.60
977.50
0
5 м
2009 г.

Обр. 2. Археологически обект „Карагонско - некропол“. Сектор Юг

пънати крака и сега вече неясно положение на ръцете. Липсват гробни дарове. В насипа на някои гробове се откриват керамични фрагменти, но липсват цели форми. Датират се към късната античност. Повече фрагменти от един съд се откриха в насипа на Гроб 6 – гърне, работено на ръка, от глина с пясък и едри кварцови зърна; силно издута средна част и дъно, оформено като столче, устието липсва; много горяло, особено отвътре. Погребението в Гроб 9 не изглежда редовно – костите са разместени, черепът лежи върху гръдния кош; няма следи от долните крайници. Насипът съдържа много и едри въглени, особено около черепа. Няма следи от опалване на гроба. Изглежда въглените са донесени от огнище, запалено другаде.

Проучената част от некропола поставя един изключително интересен проблем, досега изучаван само в Родопите – проблема за некрополите с празни гробове или практиката *равнение на гроб* (Меламед 1993). В четири от сигурно изследваните 7 гроба (два са напълно унищожени) липсват каквито и да било следи от кости. Всички са устроени по сходен начин, размерите им видимо отговарят на ръста на погребаните в тях.

Некрополът поднесе още една изненада. Шистовите плочи очертаха без прекъсване сравнително правилен четириъгълник. Размерите му са: 3 м юг; 2,90 м север; 1,80 м запад; и 1,77 м изток. Ориентиран е по дългата си ос изток – запад. Дебелината на плочите е 4 – 8 см. Структурата е изградена по начин, напълно сходен с гробовете, разликата е само в големината. Почти няма съмнение, че е едновременна с тях. Липсват покривни плочи. Все пак, намира се на средата на пътя и не можем да сме сигурни за първоначалния ѝ вид. По повърхността се забелязват големи петна от пепел.

Това са само първоначалните наблюдения върху старините в Карагонско. Проучванията ще продължат през 2010 г.

Литература

Братя Молерови 2006: Братя Димитър и Костадин Молерови. Сборник за Банско и Банскалии. Сиела, 2006.

Меламед 1993: Катя Меламед. Светилище и некропол до раннохристиянския манастир край с. Нова махала, Баташко. – Археология 2, 36-46.

СЕЛИЩА

№54. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА СРЕДНОВЕКОВНОТО СЕЛИЩЕ В М. ПЕТРОВА НИВА. ИСТОРИКО-АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РЕЗЕРВАТ СБОРЯНОВО

Елена Пенчева, Мария Николаева

Археологическите проучвания през 2009 г. се проведоха в периода 20.07 – 07.08.2009 г. Финансирането беше осигурено от СУ „Св. Кл. Охридски” и ИМ Исперих. В разкопките взеха участие студенти от III курс, специалност Археология при СУ „Св. Кл. Охридски”. Работата беше съсредоточена във вътрешността на очертаните в предишни сезони оградни стени. Наблюденията ни показаха плътно застрояване в ограденото пространство с наземни и вкопани структури.

В границите на кв. 34/23 беше проучено полувкопано стопанско помещение. Както и оградните стени, то е с отклонение от 45^0 от посоките на света. Цялостно разкрит е източният зид, който е с дължина 3,30 м и дебелина 0,40 м. Камъните са с размери 0,20 х 0,30 м; 0,30 х 0,30 м. Изглеждат старателно подредени по системата „биндер-лойфер”. Конструктивно свързан с него е втори зид с посока СИ – ЮЗ. Приблизителните размерите на помещението са 3,40 х 4 м. Западната граница не е цялостно проучена, тъй като попада под корените на един дъб.

Под чимовия пласт се разкриха разпръснати дребни камъчета, които не очертават ясни структури и вероятно са свързани с покритието. Под тях следва пласт с дебелина 0.20 м, при който пръстта е черна, наситена с въглени от горенето на дървената конструкция. Подът е от трамбована жълта глина, на места опалена при унищожителния пожар.

На пода на помещението беше разкрита долната част на голям съд хранилище. Също така се откри и почти изцяло запазено гърненце, покрито от камъните на покривната конструкция и лежащо върху пласт, наситен с въглени. Долната му повърхност е получила вторично черно оцветяване вследствие на загряването в редукционна среда.

Сред находките от помещението са хромели, един от които е вторично употребен в градежа, както и една стрела с изкривен от удар връх.

Никъде в границите на помещението не се откри отоплително съоръжение, което предполага предназначението му за стопански цели.

Две други вкопани съоръжения са регистрирани в северната част на дворното пространство.

Едното е в кв. 34/25 и 35/21. Ориентирано е по посока на оградните зидове, с 45^0 отклонение от посоките на света. Приблизителните му размери са 3,40 х 3,40 м. В дълбочина се разкриват плътно подредени един до друг средно големи камъни, оформящи прав ъгъл, между които ясно се виждат следи от глинена спойка. Вероятно става дума за камъни от стенна облицовка, подобна на разкритата в предходния сезон в жилището в Кв. 41/4, 5, 9, 10. Вътрешността на помещението е запълнена също с такива камъни – вероятно деструкции, които още не са разчистени. Помещението не е изцяло проучено. Вероятно част от него попада в северната част на Кв. 41/5.

От това помещение произхождат комплект малки глинени фигурки, вероятно предназначени за игра.

Третото регистрирано в този сезон вкопано помещение се ситуира в кв. 35/21 и 41/1. Регистрирано е на ниво 233.33 м. Очертава се като по-светло жълто сиво петно спрямо околния терен. Това оцветяване вероятно се дължи на глинените обмазки във вкопаната част на помещението. Отчасти попада под корените на един дъб, поради което югозападната му граница е хипотетична.

Освен вкопаните структури западната част на двора е заета от наземни градежи. На плана ясно се вижда каменни стени, успоредни на оградната. Камъните за градежа им са старателно подбирани, като тези с остри ръбове са забивани на нивото на тогавашния терен, за да оформят лицето на зида, а между тях пълнежът е от по-дребни камъчета. Най-вероятно става дума за стена с каменен цокъл, която във височина е била градена от дърво.

За сега нямаме данни дали пространството между двете регистрирани стени е било заето от едно или няколко помещения. Културният пласт е с по-голяма дебелина именно в границите на очертаното съоръжение.

При разчистването на структурите в кв. 41/2 попаднахме на концентрация от остъклени мазилки и стопилки. Те явно са нападали, тъй като под тях се открива фрагментирана керамика. Поради високата им температура по време на стопяването глиненият под на помещението е отухлен именно на местата с по-голяма концентрация. Предполагаме, че това е също следствие от пожара, довел до унищожаването на селището.

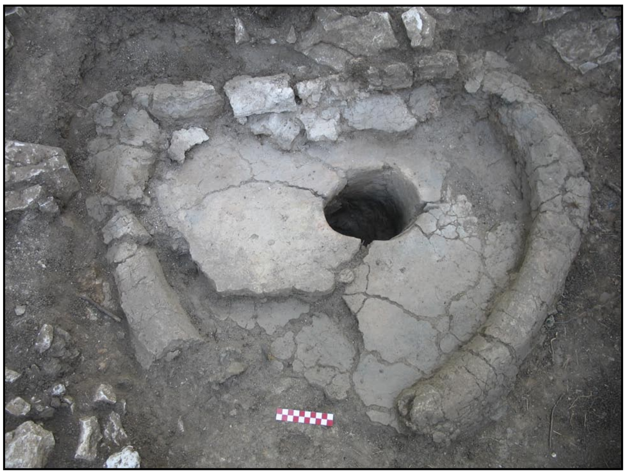

Обр. 1.

В близост до най-голямата концентрация се разкри глинено съоръжение – подница (Обр. 1). Правена е на място. Задният й край е долепен до камъните на зида, поради което тя е със σ-подобна форма. В центъра й е оформен цилиндричен отвор, вкопан в пръстта и старателно обмазан с глина. Беше запълнен с въглени и камъни от деструкциите на зида.

Работата в южната част на дворното пространство очерта каменни градежи, които за сега е трудно да се свържат с ясни комплекси. Там ще бъдат съсредоточени усилията ни в следващите сезони.

№55. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА РАННОСРЕДНОВЕКОВНО СЕЛИЩЕ В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. ДОЙРАНЦИ, ОБЩИНА КАОЛИНОВО

Стела Дончева, Тихомир Тихов

Село Дойранци е разположено на около 60 км северно от гр. Шумен. Според административното деление на страната принадлежи към община Каолиново. Около селото са регистрирани две селища от VIII–X в. (Дремсизова, Антонова 1975, 24, кат. №38-39; Петрова и др. 1995, 203, кат. №321-322) и има данни за такова при кв. Кус.

Проученото средновековно селище се намира на около 2.5 км югозападно от село Дойранци и е разположено в обработваема понастоящем площ. Селището попада в парцел предназначен за отдаване на концесия за добив на неметални полезни изкопаеми (гнезда 15 и 16), за нуждите на „МЮЛЕР ГРУП" АД, гр. София. Инвеститорът е планирал да изгради в чертите на селището площадка-паркинг за товароподемна техника и депо за пръст. Тези участъци бяха проучени от екипа на Средновековния отдел при РИМ – Шумен – д-р Стела Дончева – ръководител на обекта и Тихомир Тихов – заместник ръководител.

След извършване на теренен обход по искане на фирмата се регистрира голямо количество шлака, обмазки, фрагменти керамика с линейна врязана украса. Всичко това потвърди наличието на средновековно селище тук от периода IX-X в. и се оказа достатъчно основание за искането на разрешение за спешно теренно проучване на този район.

Археологическите проучвания започнаха с 13 работника – 8 от които се осигуриха от инвеститора „Мюлер груп" АД. След направени нови теренни обхождания се придоби обща представа за площта на средновековното селище, което обхваща площ от около 45 – 50 дка. Откритите равномерно разпръснати фрагменти от керамика сигурно датират селището в IX-X в. Освен старобългарската керамика има керамични фрагменти от късножелязната епоха – V-IV в. пр. Хр.

Теренът се раздели на северен и южен сектор. Методиката на проучване е на сондажен принцип. Площадката предвидена за паркинг (северен сектор) от „Мюлер груп – АД" се проучи чрез залагане на контролни изкопи (сондажи) 5 х 5 м. В пространството от около 150 м^2 бяха заложени общо

4 изкопа. При достигане на дълбочина от 0.35-0.40 м се изчерпи културният пласт и се очерта грунда, който се състоеше от светложълта глинеста пръст. До това ниво не се установиха следи от културни останки и единствено в северната част се събра известно количество силно натрошени и обезличени фрагменти средновековна керамика в резултат на продължителната селскостопанска обработка на терена (Обр. 1).

Усилията през останалото време се съсредоточиха в южния сектор, отстоящ на 25 м южно от площадката. Тук ясно се различаваха три кафяво-черни петна, а целия район беше осеян с множество шлаки, фрагменти керамика и горели камъни с различни размери. Върху петната се заложиха три изкопа в една линия с размери 5 х 5 м в посока запад – изток. В трите от тях работата се преустанови след достигането на грунда на дълбочина от 0,45 – 0,50 м. Разликите в нивото на очертаването на грунда се дължат на голямата денивелация на терена в посока от север към юг. При последния изкоп 4, разположен източно от останалите на дълбочина 0,40 м от съвременния терен се попадна на следи от отухлена до червено пръст, желязна шлака и обмазки от пещ. Без съмнение бяхме попаднали на железарска работилница, но все още не беше ясно дали става въпрос за добив на желязо или за преработка или и за двете (Дончева-Петкова 1980, 27 – 36; Витлянов 1980, 137 – 143; Витлянов 1993, 309 – 320; Дончева-Петкова 1995, 34 – 41).

Предварителните наблюдения върху стратиграфията на терена са, че културният пласт със следи от материали и производствена дейност достига до 0,30 – 0,40 м. Стерилният пласт започва след това ниво. Културният пласт обаче е силно нарушен от ежегодната селскостопанска дейност и дълбоката оран. Резултат от тази дейност е равномерно разпръсната керамика, извадените на повърхността камъни и разнесените в околността материали. Ето защо при направените теренни обхождания на селището се откриха много находки като: апликации, стрели, характерни фрагменти керамика. В близост до проучвания терен се намери и фолис на Лъв VI (886 – 912), който също потвърди датировката на селището в IX-X в.

Обр. 1. Средновековно селище – северен и южен сектор. Поглед от юг

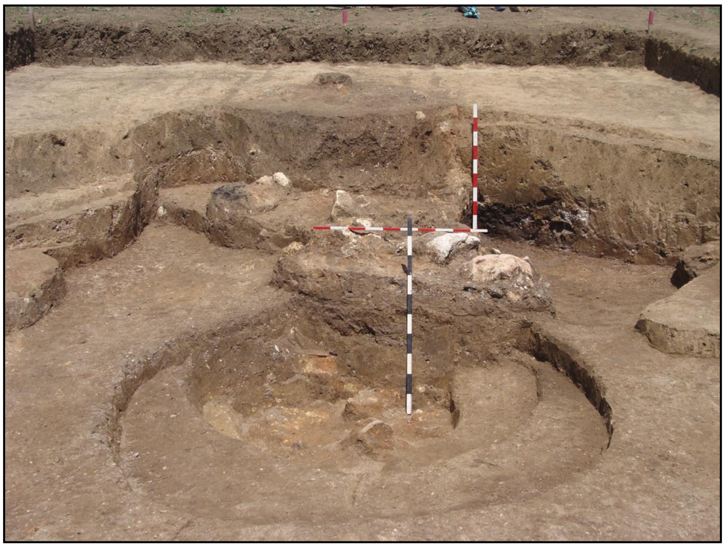

Обр. 2. Пещ – север (две нива), предпещно пространство, огнище и яма за отпадъчна продукция. Поглед от юг

При навлизането в дълбочина на мястото на съоръжението количеството от железни шлаки се увеличи, а целият терен беше осеян с разнесена силно горяла до червено пръст. В процеса на работа бяха направени няколко разширения съответно в северна, южна и западна посока. В резултат на това се очертаха отделните структури на работилницата. Оказа се, че в нея има две пещи – една в северната и една в западната част. Размерите на първата достигаха до 1,30 м в диаметър, а на втората – 1 м. Пред тях се очерта ясно изразеното предпещно пространство, ограничено със средно големи камъни, разположени в полукръг пред пещта, около които изобилства от желязна шлака, горяла керамика и големи въглени. Основата на западната пещ е ограничена отпред от две редици успоредно наредени камъни на дълбочина от 0,80 – 1 м западно и 1,10 – 1,30 м северно.

Разположението на двете предпещни пространства е съответно в южната част при северната пещ с размери 2 х 1,90 м и в източната част при пещта от запад с размери 2,20 х 1,30 м, т. е. те съвпадат с отвора на пещите и необходимото работно пространство пред тях. Останалите елементи също са сходни – ямите за отпадъчна продукция са разположени до предпещните пространства, като са съобразени с естествения наклон на терена. Така ямата на северната пещ е южно от нея, както и на пещта в западната част. Техните размери в горния край са 1,10 – 1,30 м в диаметър. Изчерпването на насипа в предпещните пространства и в ямите пред тях очерта пълната картина на цялото съоръжение. Навлизането пък в дълбочина показа, че вдясно от двете пещи се намират и огнища, ограничени също със средно големи камъни, чиято вътрешност е запълнена с дебел пласт от въглени. Важен е и фактът, че под основата на северната пещ, очертана от наредени в кръг дребни и средно големи камъни се разкри наличието на по-долно ниво на друга пещ на дълбочина 1,30 м. При изчерпването на насипа в дълбочина се оказа, че нейната структура е сходна с тази, разположена над нея. Това показва наличието на две нива маркирани от две последователно изградени една над друга пещи (Обр. 2).

Важен елемент за целия комплекс е и голямото огнище в южния край, което е ограничено със средно големи камъни и отстои от южната граница на 1,50 м. При разчистването му изобилстваше от шлака, въглени и горяла керамика. По всяка вероятност тук са подготвяни основно дървените въглища, необходими за двете пещи и след добиването им са пренасяни в огнищата в непосредствена близост до самите пещи, разположени вдясно от тях.

В процеса на работа бяха хванати границите на цялото съоръжение, което в южния си край е ограничено от наредени камъни, разчистени едва на 0,30 м дълбочина и останали незасегнати от обработката на терена. Тяхната линия е ограничена от два дървени стълба в края с диаметър 0,18 м и дълбочина 0,16 м, чийто следи ясно се очертаха на фона на светложълтия цвят на грунда. Освен тези стълбове в средата на източната граница също се разкри вкопана в грунда подложка на подобен стълб, състояща се от поставен хоризонтално камък, ограничен и подпрян от други два. В северната част работилницата достига до гърба на пещта тук. Подобно е положението и при западната граница. Това показва, че двете пещи са опрени в полувкопаното съоръжение. При определянето на границите трябва да се отбележат и шахматно разположените по-малки дупки от колове в югозападната част на работилницата с дълбочина от 8-9 см и диаметър 5-6 см, които са естествено продължение на стълба в северна посока и вероятно достигат до друг стълб, разположен в средата на дългата страна, подобно на този от изток върху каменната подложка.

Поради голямата денивелация и дълбоката оран, която буквално е отнесла горната северна част от работилницата неговото наличие не можа да бъде установено, но без съмнение той е съществувал от чисто конструктивни изисквания. Като цяло се оформя вид дървено-скелетна конструкция, ограничена от големи вертикални стълбове, който са поддържали подобно леко покритие над цялото полувкопано работно помещение. Пълните размери на работилницата са: дължина 13 м по оста север – юг и ширина 5,60 м по оста изток – запад. В южния край леглата на дървено-скелетната конструкция отстоят едно от друго на 3,70 м, а от леглото за стълб в югоизточния край на север до следващия стълб, попадащ в средата – 5,60 м (Обр. 3).

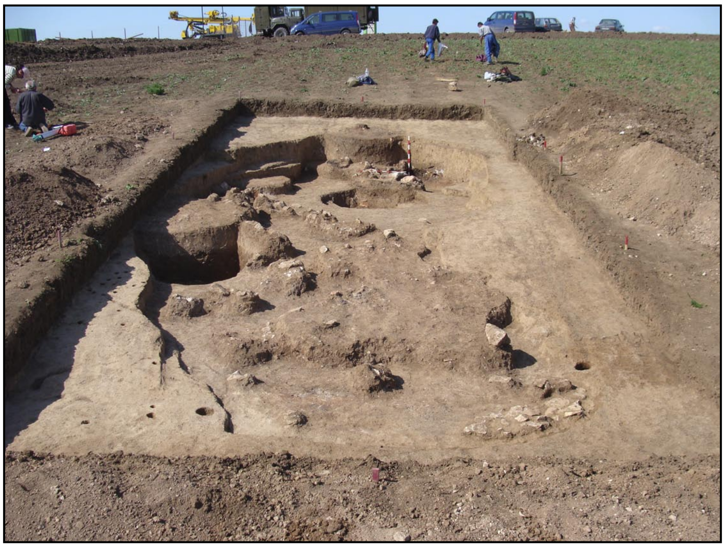

Обр. 3. Работилница. Общ вид. Поглед от юг

Стратиграфската картина се очерта по следния начин: хумусът и културният пласт, примесен с него е от 0,35-0,40 до 0,50 м от съвременния терен, като разликите се дължат на голямата денивелация. След това ниво се очертава грунда със светложълт цвят. Средновековното ниво е вкопано в него на 0,70-0,80 м или на 1,20-1,25 м от съвременния терен. Ямите пред пещите са вкопани в тогавашното нивото на 0,60-0,70 м.

В заключение може да се каже, че

проучената железарска работилница е част от по-голям комплекс, състоящ се от поне още 4-5 подобни съоръжения. Този комплекс без съмнение е обслужвал отстоящото само на 20 – 30 м северно от него средновековно селище и в този смисъл се явява част от него. След приключване на разкопките – всички изкопи бяха надлежно засипани до първоначалното ниво на терена според установените изисквания. На това място ще бъде насипана само пръст от изкопни работи, което няма да засегне регистрираното съоръжение и прилежащата му територия при спазване изискванията по чл. 161 от ЗКН.

Литература

Витлянов 1980: С. Витлянов. Данни за обработката на желязо в центровете на Първото българско царство. – Средновековният български град. София, 1980, 137-143.

Дончева-Петкова 1980: Л. Дончева – Петкова. За металодобива и металообработването в Плиска. – Археология, 1980, 4, 137-143.

Дончева-Петкова 1995: Л. Дончева – Петкова. Пещи за добиване на желязо край Западната крепостна стена на Плиска. – Плиска – Преслав, 7, Шумен, 1995, 34-41.

Дремсизова, Антонова 1975: Каталог на археологическите паметници в Шуменски окръг. София, 1975.

Петрова и др. 1995: К. Апостолов, Г. Атанасов, С. Бонев, Г. Дзанев, М. Димитров, Я. Димитров, В. Йотов, А. Конаклиев, П. Петрова, В. Плетньов, Д. Станчев. Материали за картата на средновековна България (територията на днешна Североизточна България). – Плиска – Преслав, 7, 155-332.

№56. СТАРОБЪЛГАРСКИ ПРОИЗВОДСТВЕН ЦЕНТЪР ЗА МЕТАЛОПЛАСТИКА ПРИ С. НОВОСЕЛ, ШУМЕНСКО

Стойчо Бонев, Стела Дончева

Проучванията на старобългарския производствен център за металопластика в м. Баблец, южно от с. Новосел, продължиха седем сезона с общо времетраене осем месеца. През това време се постигнаха значими резултати, които дават достатъчно пълна картина за характера и устройството на производственото средище, функционирало през 30$^{-те}$ – 40$^{-те}$ години на X в, за съоръженията в структурата му и за продукцията излязла от него.

През 2008 г. разкопките се съсредоточиха в производствен комплекс II, който попада в т. нар. изкоп 14 (№ по реда на залагането), където преди няколко години беше разкрита единична работилница. Примерът от съседния комплекс в изкоп 19, показа, че тя не може да бъде изолирана, а и логиката в изграждането на центъра отведоха към мисълта, че тази работилница е част от втори комплекс, който според находките по повърхността на терена се развива в северна посока. Изкопът там, в подножието на стръмния склон, разкри още една работилница, в линия с вече проучената, която без съмнение е част от този производствен комплекс и го завършва към север. В нея беше разчистена изградена от камъни масивна пещ с добре оформената западно от нея предпещна яма на дълбочина 1,30 – 1,50 м. Като цяло обаче работилницата остана недоизследвана, както показваха профилите към изток и север.

Цялостното разкриване на това производствено ядро беше главна цел на проучванията през 2009 г. Успоредно с това се попадна на крайното северно помещение на още един, трети, производствен комплекс и резултатите от него заслужават особено внимание, тъй като показват една закономерност, приложена без отклонения в изграждането на целия производствен център.

В разкопания участък от производствен комплекс II нивото на терена през X в. е на дълбочина 0,60 м от сегашния. Подът на новоразкритата работилница се фиксира на дълбочина 0,90 м по-долу и спрямо него са ситуирани горивното съоръжение и предпещната яма. При тези обстоятелства ясно се различиха границите на производствената клетка от север и изток, които изкопът можа да обхване и които са с дължини съответно 4,40 и 3,50 м. Вътрешността ѝ е запълнена с насипна пръст, която кон-

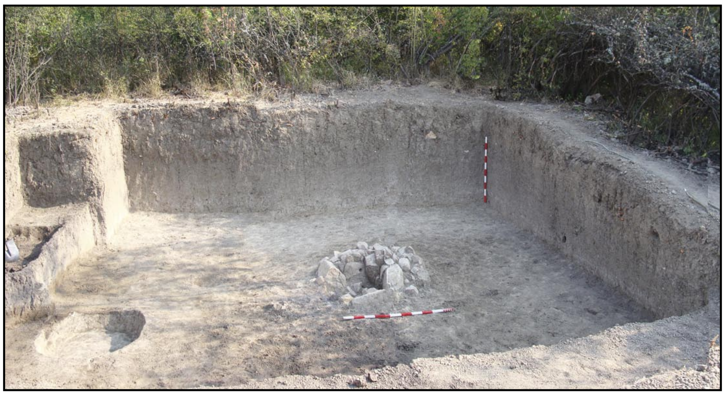

Обр. 1. Втори производствен комплекс. Каменна пещ

Обр. 2. Трети производствен комплекс

трастира с характерния блед сивожълт цвят на здравия терен наоколо. С други думи беше разкрита по-голямата част от помещението със североизточния му ъгъл, в който е поместена и самата пещ. И тъй като други стационарни съоръжения не се откриха ще съсредоточим вниманието си на нея, още повече че тя внесе нов съществен момент в представите за видовете горивни съоръжения в производствения център. Пещта беше разкрита изцяло и в сравнение с това, което знаехме от 2008 г. се внесоха значителни корекции по отношение на облика и устройството ѝ (Обр. 1).

Преди всичко се изясни, че големият камък на южната ѝ стена, разкрит по-рано, стоящ в неестествено „полегнало" положение е изместен там след разрушаването ѝ, а истинското му място е на западната ѝ стена, където другата му половина стои непокътната и добре се съвместява с нея. Така се стигна до важната констатация, че отворът на съоръжението е от юг. След това уточнение проучването ѝ завърши и даде възможност да се правят изводи за окончателния ѝ вид.

Корпусът на пещта, със сигурност купол, е бил изграден с дребни ъгловати камъни, повечето обгорели до червено в процеса на работата. Стените са дебели 0,40 м и в долната част на този градеж добре личи кръглото очертание на основата на купол с диаметър 1,10 м. Изчерпването на вътрешността от попадалите камъни и навлязлата пръст показа, че истинските основи, а съответно и дъното са вкопани доста по-дълбоко от подовото ниво на ателието, което впрочем се засвидетелства безспорно и от един останал на място натрошен старобългарски керамичен съд. По-важното обаче са данните, които се отнасят до градежа на съоръжението в дълбочина. Под дребните ломени камъни основата е съставена от големи варовикови, дълги 0,80-0,90 м, използвани с естествената им форма, но подбрани така, че поне с едната си страна да са подходящи за оформянето на гладките вътрешни стени. С тези именно камъни прецизно и много солидно е изградена горивна камера с правоъгълна форма и размери 0,50 м по север-юг и ширина 0,40 м. Камъните изграждат трите стени на камерата, докато от юг отворът е с ширината на самата камера, т. е. 0,40 м. Като се има предвид, че те са дебели по около 0,25 – 0,30 м външните ѝ размери достигат близо 1 м. Височината им, която всъщност е и височината на камерата е 0,40 м. Очевидно конструкцията е изисквала здрава база, за да понесе тежестта на надстройката, а вероятно и с монолитността си е трябвало да бъде надеждна и устойчива при развиването на висока температура. При долния край на камъните се достига дъното, което е отбелязано от пласт отухлена до червено твърда глина дебел 8 – 10 см. То е на 0,25 м по-дълбоко от подовото ниво в работилницата. Много важно обстоятелство е наличието на дълбоко гнездо, провъртяно в единия от камъните, оформящ северната страница на пещта, на 0,10 м от горния му край. Отверстието в началото е с диаметър 3 см, дълбочината му е 4 см, като навътре става все по-тясно, придобивайки конусовидна форма. То не е перпендикулярно на надлъжната ос на камъка, а е дъговидно извито към западния му край. Факт от особена важност е, че сред камъните попаднали във вътрешността на пещта след срутването ѝ, се откри един силно обгорял с размери 0,25 х 0,15, очевидно отломка от по-голям, в който е провъртяно същото гнездо, както и на стоящия на място монолит от север. Това гнездо е дълбоко 7 см и също не е перпендикулярно на оста на камъка, а съвсем преднамерено и отчетливо е извито към единия му край. Няма съмнение, че двата камъка с гнездата са имали предназначението да поемат и задържат, вероятно чрез специални клинове, скара, към чиято рамка са били запоени. Скарата е била на 0,30 м от пода на съоръжението и е била вместена в правоъгълната горивна камера така, че да опира плътно към ограничаващите я камъни. Че това е така се вижда и от ясно отпечаталата се следа от метална шина по източния монолит, във вид на тясна леко вдълбана в него водоравна ивица. Под нея камъкът е силно обгорял, докато над нея следите от горене са едва забележими. Всичко това говори, че огънят се е съсредоточавал под решетката и излазът му над нея е бил ограничен.

В края на тези бележки следва да се отбележи, че пещта в крайното северно помещение на производствен комплекс II е съвършено различна от пещите, които проучихме в комплекси I и II и които са предназначени за разтопяване на метал. Различна е като начин на изграждане и като устройство, а вероятно и като предназначение и начин на функциониране. Пред нас се разкрива друг, втори, тип горивно съоръжение, което е било в употреба в производствения център.

Тази констатация се потвърди по категоричен начин и от резултатите, получени и във втория изкоп работен през 2009 г. на около 60 м източно от комплекс II. В него на дълбочина 1,20 м се разкри вкопано помещение с пещ и добре оформено предпещно пространство. В рамките на обхванатия терен се документира по-голямата част от клетката със североизточния й ъгъл, която в незавършен вид е с размери 3,70 по север-юг и 2,60 по северната граница, която всъщност е и крайната линия на трети производствен комплекс, а самото помещение е неговото последно ателие. В североизточния му ъгъл е разположена пещ, която не само по местоположението си, но и като общ вид и дори по отношение на детайлите при изграждането й е еднаква с пещта в работилницата в края на комплекс II. Нещо повече. Те са синхронизирани така, че държат права линия по изток – запад, т. е. подредени са в строг ред и това се отнася за всички звена в комплексите към които принадлежат.

Изглеждайки, в поглед отгоре, като безредно струпване на дребни необработени камъни, след изваждането на част от тях от вътрешността му, попаднали там след разрушаването на куполния корпус, се разкри самата пещ с част от него и добре запазената й горивна камера. Външните й размери са 1,10 (И – З) x 1,20 (С – Ю), като малката разлика в двата диаметъра се дължи на слягане на някои от останалите на място камъни. Запазената височина на пещта заедно с оцелелите части от градежа на корпуса е 0,60 м. Дебелината на стените при основата на купола е 0,40 м. Горивната камера е с размери 0,40 (И – З) x 0,60 (С – Ю). Отворът със същата ширина от 0,40 м е от юг. Самата камера е изградена по следния начин: от север и от изток са поставени на ребро дълги и дебели 12 – 15 см плоски камъни, като тоя от изток, сега счупен на две, е с дължина 0,80 м. Такъв, но с дължина едва 0,40 м и дебелина 7 см фланкира камерата от запад. Измерена от горния край на изграждащите я камъни, камерата е с дълбочина 0,30 м. Подът й е отбелязан от слой обгоряла до червено и отухлена глина. Подницата е на дълб. 0,90 м от нивото на X в. и спрямо подовото ниво на помещението е на 0,10 м по-дълбоко. В устройството на пещта се наблюдава една интересна подробност с отношение към нейното изграждане и експлоатация. На половината от източния ограничителен камък, седяща сега на място, е врязан дълбок и широк 2-3 см полукръгъл улей, какъвто се открива и върху един камък, очевидно втората половина на целия монолит, седяла откъм северната част на стената, която заварихме свлечена в камерата. Поставен на мястото му, върху двете части на камъка, се очертава дъгата на много правилна полуокръжност. По диаметъра, т.е. при основата, тя е 0,40 м, а при най-високата й точка (апогея) е 0,30 м, като по този начин остава на 0,10 м от горния край на камъка. С тази си дължина на диаметъра при възстановката, очертанието достига на 3 см от северния (заден, затварящ) камък и отстои на 0,10 м от южното чело на камъка, върху който е врязано, т. е. от отвора на пещта. Дълбокият полукръгъл улей вероятно е легло, в което е бил вместен краят на платформа като поддържаща конструкция за куполното покритие, чието изграждане е започнало от там. Ако това е вярно означава, че вътрешността на камерата е била с височина 0,30 м.

От юг на горивното съоръжение е оформено предпещно пространство във вид на яма с неправилна форма. При отвора на пещта тя е широка 1,40 м, в средата се разширява до 1,80 м, след което се стеснява до 1,60 м. Дължината й по север-юг достига 2,80 м. Предпещното пространство слиза с 25 см по-долу от пода на помещението и остава на 15 см по-ниско от подницата на пещта (Обр. 2).

В заключение трябва да се каже, че това ателие бележи общност с крайната северна работилница в комплекс II и що се отнася до предназначението им. Находки в тях не липсват, но те са предимно от разнообразна старобългарска керамика, метални и костни предмети. Прави впечатление обаче, че отсъстват изделията на дребната металопластика със следи от производство (полуфабрикати, модели, бракувана продукция), така изобилни на другите проучени места. Липсват също части и парчета от леярски съдове, които в други случаи са сигурен индикатор за активна производствена дейност. Може би няма да е погрешно предположението, че в тези крайни звена на всеки от комплексите се е извършвала някаква друга дейност, съпътстваща и подпомагаща същинския производствен процес в другите работни единици, свързан с топенето и отливането на цветен метал.

С тези резултати разкопките през 2009 г. приключиха. С тях слагаме край въобще на проучванията на старобългарския производствен център за металопластика при с. Новосел. Разбира се в обширната територия на м. Баблец без съмнение има и други производствени комплекси, но според нас нещата принципно са изяснени и по отношение на тяхното устройство и функции да се придобие нещо ново е малко вероятно.

№57. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ: ПРОИЗВОДСТВЕН ЦЕНТЪР ЗА МЕТАЛОПЛАСТИКА, С. ЗЛАТАР, ПРЕСЛАВСКО

Стела Дончева

Целта през настоящият археологически сезон беше да продължим проучването на производствения център и да разкрием нови работилници, което да допринесе за очертаването на границите на целия комплекс и разположението на отделните съоръжения в него. Разкопките се проведоха с 10 души, наети на граждански договор към РИМ – Шумен, като повечето от тях бяха от Новосел. Ориентация за наличието на стационарни съоръжения е съсредоточаването на множество фрагменти от старобългарска керамика и тигели, както и намирането на метални предмети на повърхността на терена. Работата ни обаче, бе затруднена от неприбраната реколта от слънчоглед. През следващите няколко дни се довърши нейното събиране, което даде възможност за отварянето на по-широк фронт за работа. Въпреки затрудненията се заложи един изкоп със стандартните размери 5 x 5 м. Предварително на това място бяха отстранени стеблата слънчоглед и се проправи път за извозване на пръста на свободния от реколта терен. Още на първото ниво от 0,20 – 0,30 м се събра значително количество керамика от характерната за периода – с линейна врязана украса и червен, по-рядко черен цвят на чирепа. Намериха се няколко оловни и бронзови стопилки и три апликации. В западна и южна посока от заложения изкоп също се намериха немалко предмети – тока, обеца, апликации – общо 14 броя за целия ден (Обр. 1).

В последствие се предприеха няколко разширения във всички посоки, за да се очертаят приблизително границите на цялото съоръжение. То се оказа разположено на 10 – 12 м южно от разкритата през 2008 г. трета работилница. В проучвания терен и в близката околност бяха събрани много апликации, оловни модели, бронзови стопилки и фрагменти от керамика с линейна врязана украса. При достигането на ниво от 0,50-0,60 м се очерта кръг от средно големи камъни, някои от които силно горели и с въглени между тях. Без съмнение това е пещ от добре познатия ни вече вид – с основа от малки и средно големи камъни и глинено-скелетна конструкция над тях. Поради голямата денивелация (над 10 м) и малката дълбочина на вкопаване на културния пласт, от настоящото съоръжение е останала само основата. Южно от пещта се очерта и изчерпа яма, в която не се откриха материали, с изключение на въглени, два обезличени фрагмента кера-

Обр. 1. Златар. Производствен комплекс

мика и няколко обмазки.

Постепенно се регистрира ново вкопаване в СЗ част от основата на пещта, което след изчерпване на насипа в него, разкри две нови съоръжения. В процеса на работа се разчистиха дупки от колове, наредени шахматно в ред, имащи диаметър 0,06 – 0,10 м и дълбочина – 0,15 – 0,20 м, които ограничават помещението в тези посоки. В крайните точки стълбовете са по-големи, за да носят успешно покривната конструкция. Едното съоръжение се оказа огнище от камъни, наредени в полукръг, в основата на които имаше дебел пласт от пепел, въглени и дребни керамични фрагменти. Западно от огнището се разкри и второто съоръжение тук, което е основа на нова пещ – изградена от дребни камъни със силно обгоряла до червено пръст между тях и източно пред тях. В пространството между двете – огнището и новата пещ се събраха фрагменти от тигели. След проучването на всички тези съоръжения се пристъпи към направата на нови разширения в северна и западна посока с цел установяването на границите на работилницата в тези посоки (Обр. 2).

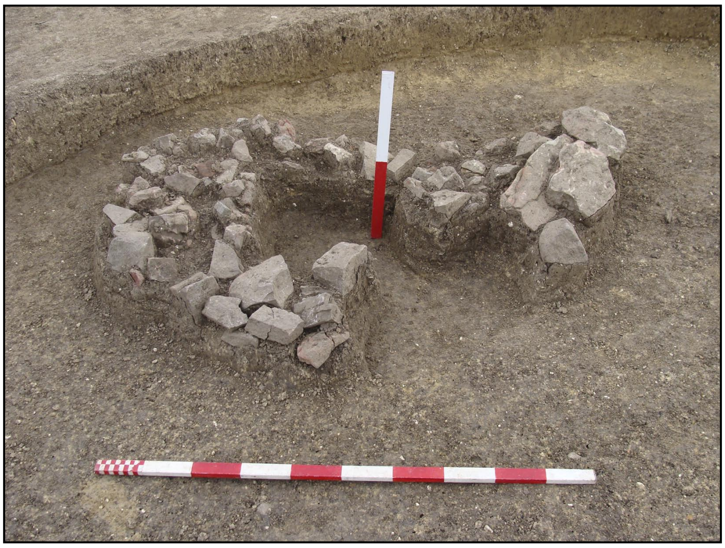

Обр. 2. Златар. Работилница 4. Огнище

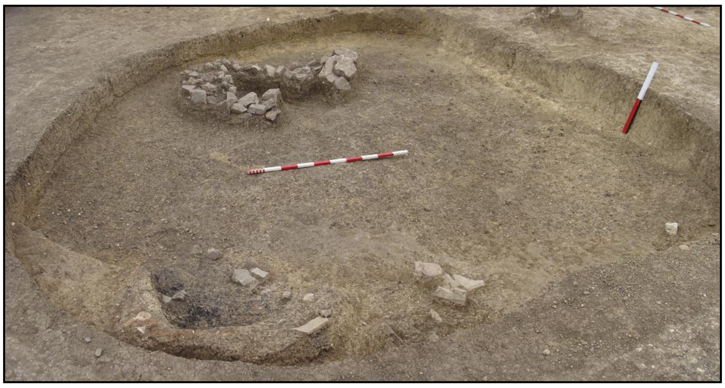

Обр. 3. Златар. Работилница 4. Източна част

В западната част на проучвания терен се разкри ново работно помещение – продължение на вече регистрираното. На пръв поглед, то се оказва отделено от първото от наредени дупки от колове в посока север – юг и изток – запад, но впоследствие се установи, че това е продължение на целия комплекс, който частично или само съоръженията и пространството от тях са били покрити с лека дървено-скелетна конструкция. В средата на това очертание от дупки от колове се попадна на изцяло запазена каменна пещ, чиято конструкция е от по-големи камъни в основата и дребни камъни, оформящи нейния кожух отвън. Една голяма част от по-дребните камъни бяха нападали във вътрешността и пред отвора й в северната част. Подът й е покрит с въглени и отухлена до червено от високата температура пръст. Едновременно с проучването на каменната пещ се разкриха и две ями в ЮИ посока от нея, вкопани в подовото ниво на помещението (Обр. 3).

Забелязват се различия в дълбочините, съответно в северната и южната част на помещението на работилницата, които са продиктувани от голямата денивелация на терена. На нея се дължи и различния цвят на грунда – светложълт в горната ЮИ част и по-тъмножълт до светлокафяв в СЗ част на същото помещение.

През изминалия сезон колекцията от метални предмети, излезли от ателиетата на производствения център в Златар се попълни с нови 228 материала. Преобладават апликациите в най-различни типове и варианти, като трябва да се спомене разнообразието от оловните и бронзовите модели за тяхната направа. Намерени са също няколко кръста, единични и двойни печати, обеци, пръстени. Една голяма част от предметите са бракувани изделия, които не са влезли в употреба и са били предназначени за повторна обработка. Това от своя страна показва голямата интензивност и обхват на дейността в производствения център при Златар. Тя се подкрепя и от богатия и разнообразен инструментариум, сред който се открояват две напълно запазени железни чукчета. Сред находките са също и два фолиса на Лъв VI и Константин и Зоя, които заедно с намерените монети през изминалите години (предимно фолиси на Роман I, прецизират датировката на целия комплекс в първата половина на X в.

№58. СРЕДНОВЕКОВНА КАРИЕРА ПРИ С. СРЕДНЯ, ОБЩИНА ШУМЕН

Георги Майсторски

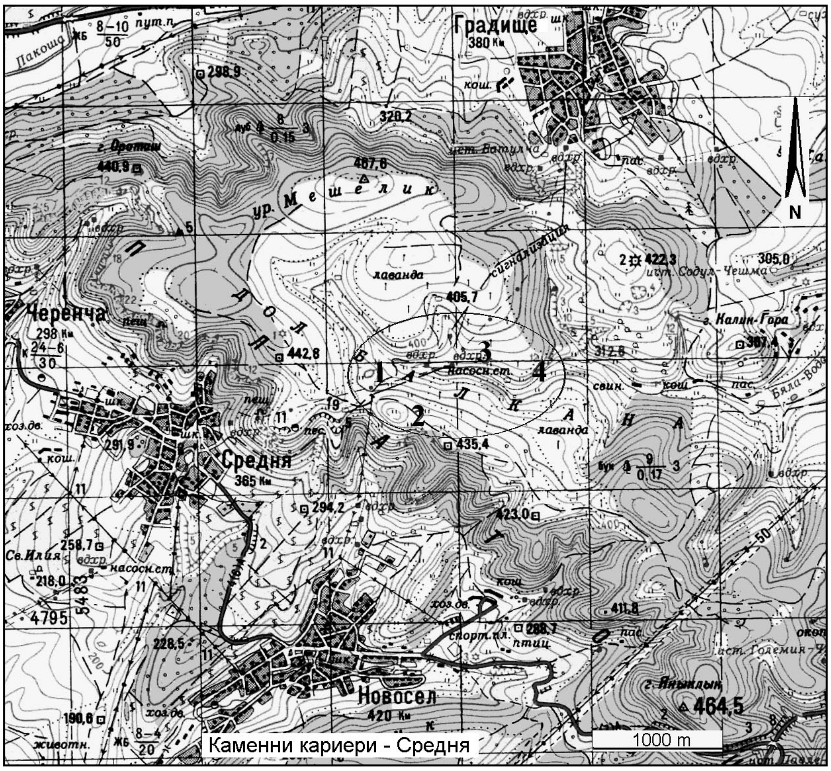

Обр. 1. Карта на кариерите при с. Средня

Кариерата се намира на 2,5 км източно от селото, при извора на р. Бяла вода. Обектът бе открит през 2008 г. по повод проверка на информация от инж. Марин Николов за неизвестна скална черква в този район. На около 500 м западно от нея е разположен открит скален навес, който местните наричат „Малката пещера", получила се вследствие отнемането на редове каменни блокове с последователен отстъп. По тавана на пещерата са врязани множество надписи, рисунки и знаци, някои от които категорично се свързват с българската култура от IX-X в. Вътрешността на навеса и околният терен бяха сериозно пострадали от иманярски изкопи, което заедно с уникалността на находката, доведе до решение за спешни археологически разкопки. През късната есен на 2009-а се проведоха сондажни проучвания и обходи под ръководството на Г. Майсторски, в екип със ст. н. с д-р Ст. Бонев от НАИМ – БАН, Т. Тихов от РИМ – Шумен и Пл. Славов от АМ „В. Преслав".

Още с началото на изкопните дейности и наблюдения на околния терен, бе установено, че регистрираната първоначално кариера е само малка част от огромен по мащабите си комплекс, разположен по склоновете на обширната речна долина. В процеса на диренето бе възприето обозначаване на отделните сектори като „Западен" (№1 на картата), „Южен" (№2) и „Северен" (№3) комплекси. Положени бяха 4 сондажа в Северния комплекс. Бяха разчистени и два участъка от вътрешността на Малката пещера, която принадлежи към този комплекс и поради това получи индекс СК 1.1.

Сондаж 1 – положен върху скалата, западно и над Малката пещера. Сондажът обхвана иманярски изкоп, с издълбана елипсовидна шахта с размери 2 х 0,80 м и дълб. 1,90 м. По сведение на очевидци, шахтата е направена през 2002 г. с електрически къртач, захранван от агрегат. Тук се разкри система от жлебове, направени при хоризонтално изземване на квадри. Размерите им са: 0,80 – 1,20 м дължина и 0,40 – 0,50 м ширина, при максимална височина – 0,30 м. Тук бяха открити фрагменти битова керамика от IX-X в. и стена от византийска амфора с гладка повърхност и жълто-зелена ангоба.

Сондаж 2 – разположен е пред входа на Малката пещера, с цел достигане на ходово ниво и анализ на стратиграфията на терена. Има размери 6 х 2 м и посока север – юг. Дълбочината му достига 2,30 м от горния праг на пещерата. На дълб. ок. 2 м разкриваме огромни скални късове, които осуетяват намерението ни.

СК 1.1. Във вътрешността и са съхранени следи от редове вертикално иззети квадри, вследствие на което се е получил скален навес (открита пещера). Блоковете са обрамчвани с длето до 0,30 м в скалата, след което в горния край са правени две дълбоки легла за вбиване на дървени клинове. След

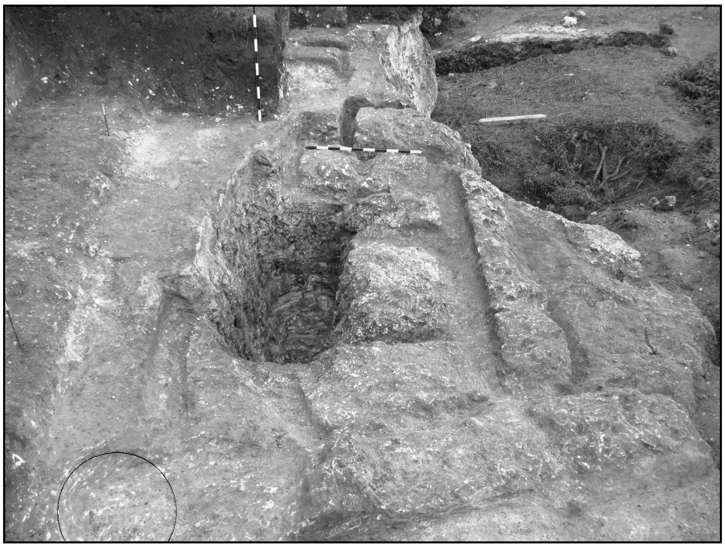

Обр. 2. Северен комплекс. Сондаж 1

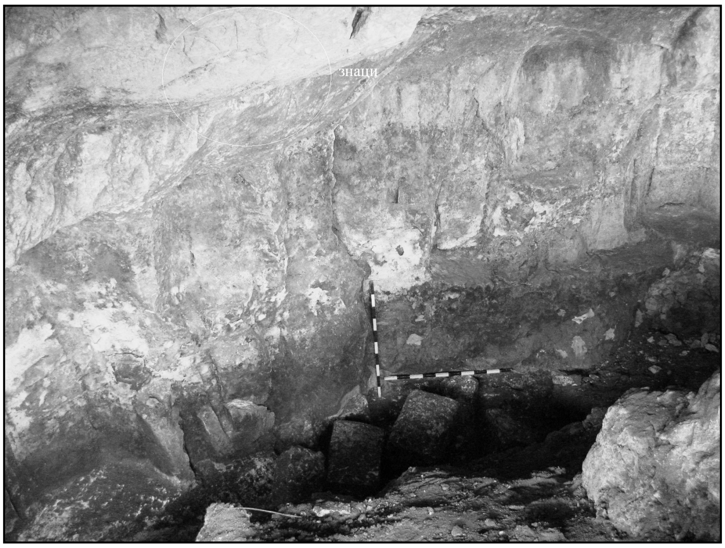

Обр. 3. Северен комплекс. Западна траншея в Малката пещера

поливане с вода последните са набъбвали достатъчно, за да отцепят оформената от 5 страни квадра. От изцяло запазените 19 легла преобладават блоковете с габарити 0,40-0,45 х 0,80-0,90 х 0,30 м (11 бр.). Във вътрешността на СК 1.1. бяха проучени две траншеи – Западна и Източна, разположени плътно до дъното на пещерата. И при двете бе достигнат пода, където установяваме хоризонтални редове за добив на квадри. Дълбочината там достига 3,80 м от свода. Заедно с резултатите от Сондаж 1, сондажите във вътрешността доказват едновременната употреба на двата технологични похвата – хоризонтално и вертикално добиване. Тук освен старобългарската керамика открихме и меден пръстен с геометрична украса от типа „квадрат с конкавни страни". По тавана на пещерата са нанесени множество знаци, рисунки и надписи, като само тези, които могат да се отнесат към ранното българско средновековие числят над 20 бр.

Сондаж 3 – на 8 м източно от входа на СК 1.1., където разкриваме друг по-малък изкуствен скален навес, обозначен като СК 1.2. Сондажът е с размери 2,5 х 2,5 м и макар да попада изцяло върху иманярска рампа, ни позволява да направим оглед на вътрешността. Прави ни впечатление, че между отделните сектори е оставян стълб, като по този начин навесите имат формата на конхи със сводесто покритие. Този факт обясняваме единствено с търсене на стабилност при пробиването на скалата.

Сондаж 4 – разположен е на 200 м източно от СК 1.1. и 250 м западно от скалната черква и има размери 7 х 2 м от изток-запад. Стои на една хоризонтала с Малката пещера. Очертани са 4 квадри – 1 иззета (1,20 х 0,50 х 0,25 м), една – издълбана, но запазена на място (1,20 х 0,55 х 0,20 м) и 2 бр., чието очертаване е започнало, но жлебовете по дължината им не са довършени. Ширината на двата блока е 0,45 м, а височината им – 0,25-0,30 м.

Скална черква (№4 на картата) – беше посетена и подробно заснета от екипа ни. Публикувана е от Ст. Маслев, но имаме достатъчно основание да оповестим някои наблюдения относно етапите и на издълбаване, характера и броя на прилежащите помещения. По липса навреме не бе осъществен сондажът, планувван в първоначалния замисъл.

Открити бяха множество фрагменти битова керамика с ясна хронологическа принадлежност към IX-X в., както и цитираният пръстен с геометрична украса, трирьба стрела, върхове от железни инструменти, сред които и добре запазено късо желязно длето, открито случайно на това място по-рано. От местен иманяр, копал в Малката пещера, научихме, че в насипа на пещерата той открил малък бронзов кръст, който впоследствие изгубил.

Както бе споменато, в технологията на изземване на квадри ясно разграничаваме два метода – хоризонтален – на пластове и вертикален – на челни редове. Следи от двата похвата намерихме в непосредствена близост едни от други при Малката пещера и имаме основание да считаме, че са приложени едновременно и съгласувано. Веднъж отлепени, квадрите са били дооформени на място и пред навеса, товарени са на платформи и извозвани по оформените тераси. Макар да не разполагаме с окончателните анализи на скалата, няма съмнение, че добиваният тук материал е бил предназначен за „Строежа на века" – Симеоновата столица Велики Преслав.

За разлика от старобългарския характер на материалите, открити при разкопките, по околните хълмове бяха локализирани поне три селища от Античността. Дали те са били свързани с каменарски поминък, или изобилието от вода и тучните ливади наоколо са им давали препитание – сега не можем да кажем.

Остава загадка и близостта на скалната черква, наричана от хората „Църквето". Тези паметници традиционно се свързват с епохата на Второто българско царство /XII-XIV в./, следи от което обаче ние засега не откриваме.

В заключение ще обобщим, че за първи път в българската археология бе открита кариера за варовикови квадри от IX-X в., която пази ясни следи от технологията на изземване и обработка на блоковете, както и податки за организацията на тяхното транспортиране. Остават обаче редица въпроси, свързани с поселищата на каменодобивниците и тяхната етно-социална структура, с хронологията, мащабите и сезонността на тази така важна за държавата дейност.

Литература

Маслев 1963: Ст. Маслев. Неизследвани скални църкви в Коларовградско. – В: ИАИ, XXVI, 1963, 95 – 102.

Петрова, Иванов: Св. Петрова, Р. Иванов. Каменоломните в Мизия и Тракия през римската епоха и Късната Античност. – В: Археология на българските земи. Т. 3, 162 – 192.

№59. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА СРЕДНОВЕКОВНО СЕЛИЩЕ В С. ОВЧАРЦИ, ОБЩИНА РАДНЕВО

Пламен Караилиев, Рени Петрова

Спасителните археологически проучвания се проведоха през м. ноември 2010 г. с 30 души пенсионери и безработни от гр. Раднево. Финансирането е по договор между Мини „Марица-изток" ЕАД и Археологически музей „Марица-изток" – гр. Раднево. В разкопките взеха участие и специалисти от музея.

Целта на разкопките беше да се допроучи изцяло терена около частично разкритите през миналия археологически сезон средновековни структури №1 и 2 в Сектор 2, а също така и селището развито около тях в посока запад, юг и изток (Караилиев 2009).

Сектор 2. Разчистихме площ от около 3 дка в посока запад – югозапад от структури №1 и 2. На изток от жилище №1, проучено през предходния археологически сезон, последователно разкрихме жилища №2, 3, 4, 5 и 6. Между жилища №5 и 6 проучихме Стопански постройки №7 и 8. Частично са проучени жилища №9 и 10. С малки изключения постройките в хоризонтален план имат неправилна форма, леко вкопани в околния терен, с полегато спускащи се към равно дъно стени. Подовете са от трамбована пръст. В жилищните постройки задължително има отоплително съоръжение. Единствено в жилище №6 има иззидана от ломени камъни на калова спойка печка. Без изключение, във всички постройки под пода им има от една до четири правоъгълни, овални или кръгли в план ями, вкопани на различна дълбочина.

Извън очертанията на постройките зарегистрирахме общо 13 ями. От тях изцяло проучени са 7, частично проучени 5 и 1 непроучена.

Керамиката на обекта е обикновена, формована предимно на бързо колело. Тя е изработена от сравнително добре пречистена глина, добила след изпичането сив, светлокафяв или тъмнокафяв цвят. Съдовете имат сложно профилирани устия, високи шийки и средно полегати плещи. Задължително имат дръжки. Дъната са равни, срязани с конец. На едно от дъната има релефен знак. Срещат се и допълнително загладени дъна. Украсата е оскъдна, врязана и от излъскани ивици. Представени са следните категории съдове: гърнета, кани, стомни, чаши, паници и капаци. Среща се и керамика със златиста ангоба, предимно рисувана с червена боя и сграфито керамика. Керамика на бавно колело има единствено в Жилище №6. На този етап керамичния материал е частично обработен. Според направената статистика от две жилища, тя се разпределя по следния начин:

	Обикновена	**Златиста ангоба**	**Сграфито**	**Общо**
Жилище №2	789	12	2	803
Жилище №3	570	7	1	578

На запад от частично проученото Жилище №9 се разкри ивица от тъмнокафява пръст с ширина 0,60 м. Тя вероятно е основа от стена на сграда подобна на разкритата не далеч голяма стопанска постройка. При разкопките са открити неголям брой предмети, свързани с живота на обитателите. Преобладават керамичните прешлените за вретено, тежести за рибарска мрежа, железни ножчета, гвоздеи, скоби и върхове на стрели. Сред накитите преобладават фрагментите от стъклени гривни.

От направения анализ на животинския костен материал, придобит от разкопките през 2009 г., са идентифицирани 133 броя говеда и 28 коня. Общо при проучванията до сега имаме 226 говеда, 71 коня, 112 свине и 211 кози и овце. Костния материал е обработен от н.с. д-р Г. Рибаров.

Тази информация подкрепя изказаното вече предположение, за предназначението на разкритите големи стопански сгради, и икономическия облик на средновековното селище. Въз основа на керамичния комплекс и тетратерона на Йоан II Комнин (1118 – 1143) датировката на селището се запазва в границите на XII в.

Литература

Караилиев 2008: П. Караилиев. Спасителни археологически проучвания на средновековно селище в м. „Бахча бунар” край с. Овчарци, Община Раднево. В – Археологически открития и разкопки за 2007 г. С. 2008, 666.

Караилиев 2009: П. Караилиев, Р. Петрова. Спасителни археологически проучвания на средновековно селище в м. „Бахча бунар” край с. Овчарци, Община Раднево. В – Археологически открития и разкопки за 2008 г. С. 2009, 746-747.

ЦЪРКВИ И МАНАСТИРИ

№60. МАНАСТИР „СВ. БОГОРОДИЦА ПАНТАНАСА” В ГР. МЕЛНИК, ТЕРЕННО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ 2009 Г.

Виолета Нешева, Цветана Комитова, Здравка Коркутова

Разкопките на манастира „Св. Богородица Пантанаса” през 2009 г. (пети сезон), се проведоха на широк фронт, като обхванаха почти цялата му площ – около 2 дка (Обр. 1). Това даде възможност да добием по-ясна представа за естествената конфигурация на терена и за начина на оформянето преди началното строителство. Установихме, че за преодоляване на денивелацията, в случая особено голяма (до 8 м), той е бил предварително терасиран и заравнен на места и от север към юг, и от изток към запад чрез насипване с чиста пръст. Така сградите са били ситуирани на различни нива (две и дори три) амфитеатрално, опирайки на север в доминиралата ги висока скала, която ограждала вместо зидана стена манастира от тази страна.

Установихме също, че след първото разрушение на манастира при пагубното за целия Мелник

Обр. 1. Манастир „Св. Богородица Пантанаса". Общ изглед

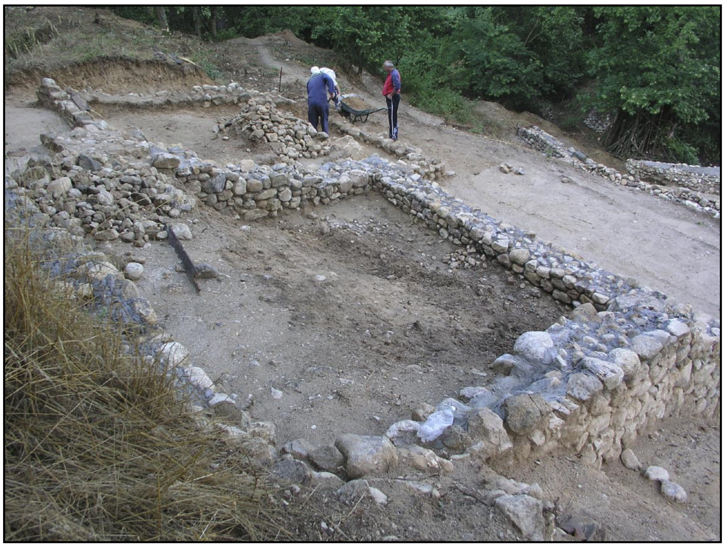

Обр. 2. Манастир „Св. Богородица Пантанаса". Сгради I и V – поглед от изток

земетресение в края на XVI в., когато част от тази скала пак се е срутила и разпиляла върху него, възстановяването му е станало много бързо - липсва хиатус. След разчистването на насипите и извличането на годния за преупотреба строителен материал (камък, керемиди и малко тухли, парчета хоросан), е извършено ново заравняване на терена в и около сградите, при което на места също е насипвана чиста пръст.

Изяснено беше, че най-високата част от хълма, заеман от манастира – на североизток, се е срутила в падината. Става дума за около 1/5 от площта на източния му двор, който представлява основния манастирски ансамбъл. На това място трябва да се е намирала църквата му, според френския изследовател П. Пердризе, видял и описал архитектурата и живописта й при мисиите си в Мелник през 1899 и 1901 г. (Perdrizet 1907, 30 – 33). Вероятно тя е рухнала заедно със ската. Със сигурност ще разберем дали това е така или не при следващите разкопки, когато допроучим до материк този край на хълма.

От юг, на нивото на дерето хълмът е бил укрепен с еднолицев каменен градеж, от който през минали години и през 2009 г. е разкрит малък запазен сектор, югозападно от голямото стълбище към главния вход.

През изминалия сезон във вътрешното пространство на манастира са разкрити са още две неизвестни досега сгради и са допроучени още три, разкопавани през минали години, с което общият им брой досега е общо седем.

В северната част на източния двор бяха разчистени руините на сграда V, долепена до сграда I, чиято източна стена - обща за двете, е имала свързващ ги вход (Обр. 2). Вероятно те са били свързани и функционално в един ансамбъл, според находките – магерница и трапезария. Над сграда V отвън има проход към нея със стъпала към самостоятелен вход, вероятно свързвал я с църквата.

Сграда V е изградена от речни камъни със спойка от глинен разтвор, както при сграда I. Вътрешното й пространство също е било решено на две нива, поради денивелацията на терена от север към юг. Покрай южната стена отвътре е разкрито хоросаново бъркало, свързано със строежа й. Строителните периоди и на двете сгради са два: началото на XIII в. и краят на XVI – началото на XVII в. Функционирали са до XIX в.

Доразчистено е трасето на разделителния за двата двора зид, в северния му край, който попада между сгради I и III (втората в западния двор).

От сграда III е запазена само североизточната част на приземието й (Обр. 3). Тя е имала правоъгълен план, с надлъжна ос север-юг. Поради денивелацията на терена по тази ос, тя е била решена на две нива. Второто, по-високо ниво е маркирано с нисък подпорен зид от камък на бял хоросан, успореден на северната й стена, опираща в ската. Тук има останки от калдъръмена настилка. В градежа на северната стена на сградата, който е от едри речни камъни, се забелязват два периода – през пър-

Обр. 3. Манастир „Св. Богородица Пантанаса". Сграда III – поглед от юг

вия със спойка от бял хоросан, през втория спойката е глинен разтвор. Източната стена не е цялостно запазена в дължина. В нея има вход с шир. 1,40 м, чрез който се е осъществявала връзката между двата манастирски двора. Сградата е имала поне още един вход, който би трябвало да е откъм западния двор, от юг, откъдето теренът е по-достъпен. Над разкритата ѝ приземна част е имало поне един етаж.

Допълнителни разчиствания бяха направени при сграда II, разкрита порано, във връзка с архитектурната аварийна консервация. Открита е малка яма в северозападния ѝ край, на второ ниво.

Сграда IV е в източния двор, като достъпът в нея е директно от главния вход на манастира. Вътрешното ѝ пространство е било решено на три нива по надлъжната ѝ ос поради денивелацията на терена. Най-вероятно е разкритото приземие да е било покрит проход към манастирския двор с църквата в най-високата му част. Над него трябва да се е издигал етаж с помещения, едното от които може би е било игуменското жилище, други – скрипторий и библиотека (намерени са вече немалко плочки за писане от черна шиста и два калема) и т. н. Тази сграда вероятно е продължавала и над стената с аязмото. Най-ранните находки са от началото на XIII в., а най-късните – от XIX в. Сред последните са няколко турски монети и германски жетон от XIX в. Окончателно постройката ще бъде допроучена през 2010 г.

Новооткрита е сграда VI, разположена западно от стълбището към главния манастирски вход, пред оградата, отделяла я от болничния ансамбъл в западния манастирски двор (Обр. 4). Тя е с четириъгълен план, с вход откъм стълбището - в южния край на източната ѝ стена. Запазена е в каменни руини, спойката е глинен разтвор. И тази сграда, както и останалите, е била измазана отвън с бяла мазилка, фрагменти от която се намират при разкопките. В средата на вътрешното ѝ пространство се откри на место запазен цялостно каменен хромел, с долна и горна част, отвън обвит в железен обръч.

В сградата са открити монети както от XIII в., така и от XVIII-XIX в. В този голям хронологически диапазон са и находките. Те свидетелстват за битовото ѝ предназначение – най-вероятно дом на пазача на манастира. Липсва стратиграфия, което може да се обясни със силни земни трусове. В тази сграда се намериха над 1600 железни предмети, може би струпани тук на склад, за нуждите на манастира. От тях 1000 са гвоздеи, останалите са ножове, панти за врати, юзди, шпори, подкови, налчета, звънец, ножици, катинари, брави и др., свързани с манастирския добитък, чийто обори сигурно са били в дъсчени постройки пред манастира, а също с манастирските лозя и в ограничено количество – с други дейности, свързани с ежедневна поддръжка. Повечето от тези находки са неизползвани, само малка част от тях носят следи от употреба.

Сграда VII се намира в югозападния ъгъл на западния двора на манастира. През тази година успяхме да доловим очертанията на сградата и да разчистим вътрешното ѝ пространство, както и част от терена покрай западната ѝ стена (оградна за манастира) отвън. Оказа се, че тази стена е била подпряна в южната ѝ половина с два каменни контрафорса, за преодоляване на денивелацията.

Самата сграда е с четириъгълен план. Вероятно от нея към север е имало и други постройки – теренът не е цялостно разкрит. Решена е на две нива. По-високото ниво е в южната ѝ половина, а по-ниското – в северната. Очевидно това е мазе, над което е имало поне един етаж. В югозападния му вътрешен ъгъл се разкри вход на прокопано в скалата съоръжение, много сходно с тунелите-изби на Кордопуловата къща (Обр. 5). То също представлява лабиринт от тунели, може би тайни ходници, извеждали към Роженското дере. Проучването му предстои през 2010 г. Манастир „Св. Богородица Пантанаса". Пред него, заедно с отделни фрагменти керамика, е намерена турска сребърна монета от началото на XIX в. Тя определя terminus post quem на функционирането на съоръжението. До него има отвор може би на още едно такова съоръжение.

Отводнителни, водозапасни и водоснабдителни съоръжения:

В трапецовидното пространство между сграда VI и стълбището за главния манастирски вход, се разкри отводнително каменно съоръжение, състоящо се от канали на две нива. В насипа са намерени натрошени стомни и други глинени съдове, както и цял меден тас. Най-вероятно каналите са останки от малко сервизно помещение на това място – тоалетна, може би и мивка, както за обитателите на манастира, така и за посетителите му.

На ръба на срутилата се скала е разкрито оцеляло наполовина водно съоръжение с цилиндрична форма, вкопано в материка, завършвало с каменен венец на повърхността – може би фиала, подобна на тази до църквата „Св. Архангели” на манастира „Св. Харалампий/Св. Архангели” на платото „Св. Никола” (Нешева 2008, 254-255). Захранването му с вода е ставало от скалата от север, чрез малък каптаж от застъпени керемиди и глинен водопровод.

През 2009 г. е почистен резервоарът на манастирското аязмо, вкопан в скалата. Той е с правоъгълен план. Зареждан е чрез глинен водопровод, спускал се от скалата от север към него. Разкрита е запазената му южна част (дълж. 9,20 м). През 2010 г. ще проследим трасето му на север.

Пред аязмото и пред южната оградна манастирска стена, във връзка с аварийната им консервация, разчистихме отново пространство от около 20 кв.м., което беше проучено още през 2005 г. То е било настлано с калдаръм, но дерето е отнесло по-голямата му част.

Досега, вкл. през 2009 г., са открити сравнително оскъдни находки за датирането на началния период на манастира. Има малко фрагменти от характерната за XII – началото на XIII в. трапезна луксозна керамика с червена ангоба и също много малко сграфито керамика от този период. Липсва керамика със златиста ангоба, срещаща се в Мелник в първите две десетилетия на XIII в. заедно с тези два вида, особено с керамиката с червена ангоба. Огромният преобладаващ материал е от края на XVI – началото на XVII в. Общо четири са намерените досега ранни монети, три от които са от началото на XIII в. и една от края на XIII– началото на XIV в.[1] Тези монети, както и посочената керамика подкрепят сведението от грамотата на Константин Драгаш (1393 г.) за изграждането на манастира от деспот Алексий Слав, резидирал в Мелник през 1209 – 1230 г. (Laurent 1947, 183-184). Анализът на някои документи от това време – Завещанието на Павел Клавдиополит от 1216 г. (Actes de Vatopédi 2001, №12) и сигилият на деспота за манастира „Св. Богородица Спилеотиса”от 1220 г. (Дуйчев 1944, XV, 30 – 35, 311 – 314;_Нешева 1994, 18-19, 22 – 27; Actes de Vatopédi 2001, №13), позволява да се стесни хронологическият обхват на събитието между 1216 и 1230 г.

Едната монета – на Андроник II Палеолог (1282-1328), се свързва по време със зографисване на манастирската църква, станало при управлението на този владетел, в 1289 г., според известния ни от Пердризе нейн ктиторски надпис (Beševliev 1964, 169).

Проучването на манастира и финансирането му е по *Програма за консервационно-реставрационни работи и социализация на културно-историческото наследство в гр. Мелник* на Министерството на културата и Община Сандански (2008-2011 г.). По време на разкопките се извършваше и поредният етап от аварийната архитектурна консервация на разкриваните руини под консултацията на археолозите, което е с много положителен ефект за качеството на тази дейност.

Литература

Дуйчев 1944: И. Дуйчев. Из старата българска книжнина, 2. София, 1944.

Нешева 1994: В. Нешева. Манастирът „Св. Богородица Спилеотиса”. Историко-археологическо изследване. София, 1994 (Мелник, 2).

Нешева 2008: В. Нешева. Мелник. Богозиданият град. София, 2008.

Actes de Vatopédi 2001: Actes de Vatopédi, 1. Des origines à 1329. Édition diplomatique par J. Bompaire, J. Lefort, V. Kravari, Chr. Giros. Paris, 2001.

Beševliev 1964: V. Besevliev Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien. Berlin, 1964.

Laurent 1947: V. Laurent. Un acte greque inédit du despote serbe Konstantin Dragaş. – Revue des études byzantines, 5, 1947, 171 – 184.

Perdrizet 1907: P. Perdrizet. Melnic et Rossno. – In: Bulletin de Correspondence héllénique, 31, 1907, 20 – 37.

---

[1] Монета с рязани краища (I-II десетилетие на XIII в.); латинска солунска имитация, тип B, II – IV десетилетие на XIII в.; медна корубеста монета, българска имитация, тип С (?), I – III десетилетие на XIII в.; медна монета на Андроник II Палеолог (1282-1328), Солунско монетосечене

№61. ЦЪРКВА „СВ. НИКОЛА ПАНДЕЛИ” В ГР. МЕЛНИК (ДОПЪЛНИТЕЛНИ ПРОУЧВАНИЯ)

Виолета Нешева, Цветана Комитова, Здравка Коркутова

Църквата „Св. Никола Пандели” (Пандели = Съвършен; Велик Божи угодник – вж. Жития 1991, 615-616) е разположена в централната част на дн. Мелник, по склона на десния бряг на дерето-главна улица на града, в подножието на улицата пред сегашния хотел „Лумпарова къща”. Запазена е във внушителни руини – до 3,60 м височина от изток и от север. Археологическото ѝ проучване е извършено през 1990 г. от екип в състав: ст.н.с. д-р В. Нешева, Г. Стоянов, О. Миланова. Резултатите не са публикувани. През 2009 г. са осъществени археологически наблюдения по време на аварийната архитектурна консервация на паметника, при което е направено ново архитектурно и фото заснемане. Тази дейност е в изпълнение на *Програма за консервационно-реставрационни работи и социализация на културно-историческото наследство в гр. Мелник* на Министерството на културата и Община Сандански (2008-2011 г.).

След дълго изоставяне на руината и превръщането ѝ в бунище, неотдавна тя е била разчистена отново, частично укрепена, благоустроена и превърната в туристическа дестинация от собствениците на хотела без съгласуване с компетентни специалисти, което е довело до промяна в конфигурацията на паметника и до заличаване на някои установени при разкопките елементи и детайли (Обр. 1).

Църквата „Св. Никола Пандели” [Αγίου Νικολάου (Παντελ\)] фигурира като енорийска в Ктиматологиона (Списък на имотите) на мелнишката църковна община от епохата на Възраждането, където е отбелязано, че е била опожарена през 1860 г. (Πέννας 1970, 98). Кварталът около нея носел името ѝ. В имотите на енорията са вписани още три мелнишки църкви, посветени съответно на св. Димитър, Богородица и Христос.

По план църквата „Св. Никола Пандели” е еднокорабна, с една полукръгла отвътре и отвън централна апсида и втора, също полукръгла отвътре и отвън апсида до нея от север, с удължен наос и притвор, с входове от юг (в наоса) и от запад (в притвор-наос)[1] (Обр. 2). Покритието е било с дървена конструкция и двускатен покрив с дъсчена обшивка и керемиди – напълно в стила на мелнишката еднокорабна църква в периода от краят на XII до XIX в. Външните ѝ размери, вкл. централната апсида и притвора, са: дълж. 13,80 м, шир. 5 м, при деб. на стените 0,65 м. Притворът от север, където е запазена зидарията, е по-широк от наоса с 0,80 м.

Олтарното пространство е добре изявено. И двете апсиди са изцяло запазени във височина, до свод, увенчан с тухлени арки. Тухлите са характерни за строителството в Мелник през периода XVI-XVII в. Централната апсида не е ситуирана в точната среда на източната стена, а е с изместване към юг. Това, както и ориентацията на надлъжната ос на църквата – СИ/ЮЗ, се дължи може би на ограниченост на терена, върху който е построена, между вече съществували къщи, а от север (СЗ) – от доста по-високия бряг на ската, с който неминуемо строителят е трябвало да се съобрази. Що се отнася до ориентацията на църквата, тя съвпада с летния Св. Никола (празник 9 май).

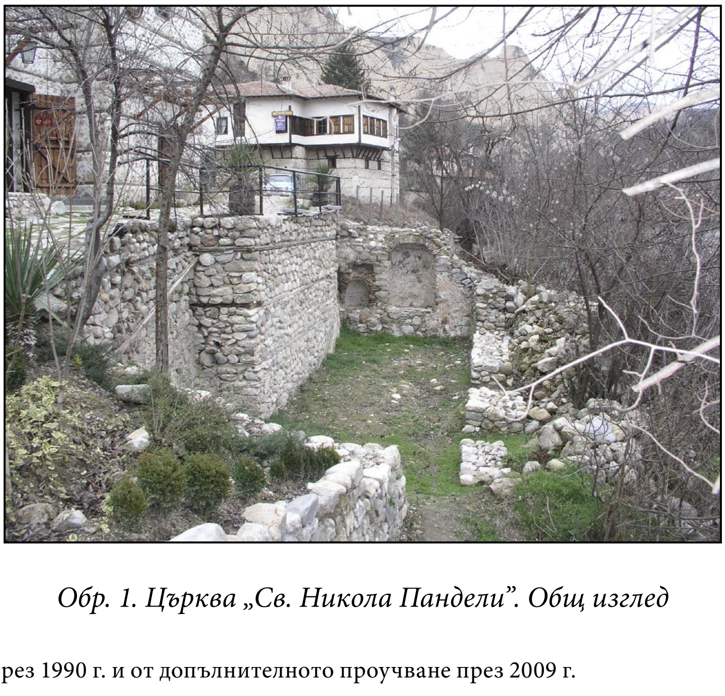

Обр. 1. Църква „Св. Никола Пандели”. Общ изглед

---

[1] Направеното описание е по данни от разкопките през 1990 г. и от допълнителното проучване през 2009 г.

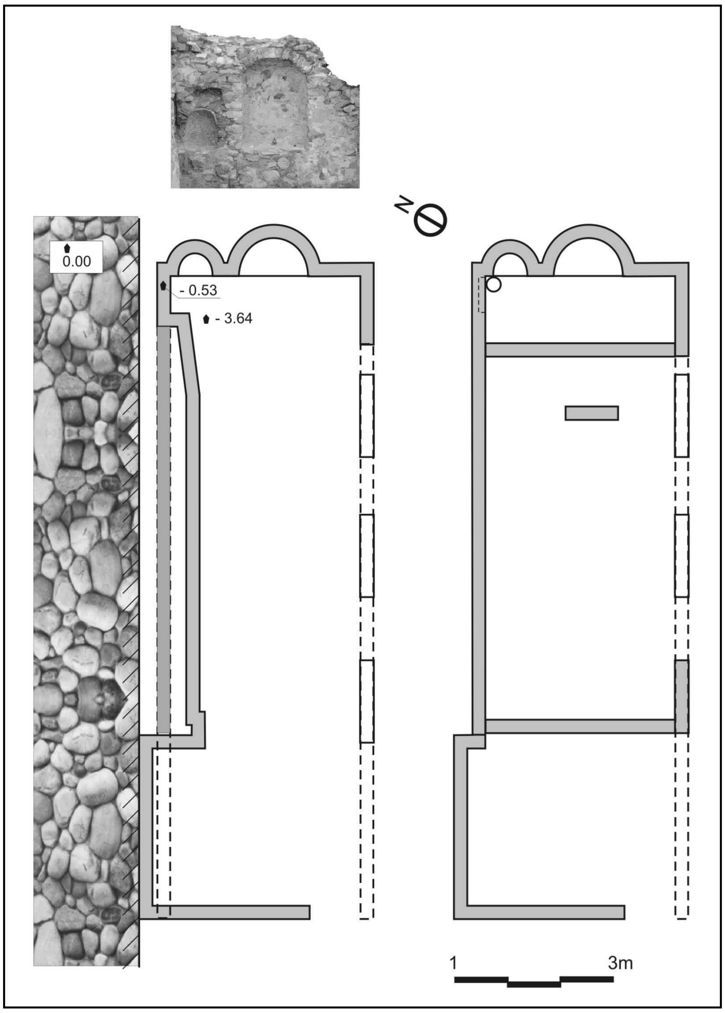

Обр. 2. Църква „Св. Никола Пандели". Общ план (Г. Гошев)

Олтарната трапеза е оформена в конхата на централната апсида, на височина 0,80 м от нивото на пода, оформена също на вис. 0,80 м от пода. Пред нея, в ъгъла е изградена от хоросан протезисна мивка с вградена паничка, покрита е с тъмнозелена глеч, типична за XVII-XVIII в.

Градежът на източната стена е изцяло от ломен камък с обработени чела, в цокълната част отвътре – на места с по две до три хоризонтално поставени тухли между камъните за изравняване на зидарията.

Северната стена на църквата, сега скрита под укрепителен зид, е долепена на фуга към източната. В нея, опираща до СИ ъгъл, е изградена ниша с правоъгълна форма, свързана с ритуала в протезиса. В градежа на тази стена – от речен и ломен камък с парчета керемиди на места за изравняване на фугите, се различават ясно два строителни периода, единият от които, по-късен от градежа на източната стена. Разликите са в свързващата смес – сивкав хоросан през първия период и глинен разтвор с вложени парчета от стария хоросан през втория. Тя е била с открити сантрачи през 0,90 м във височина, първият – много ниско в основата.

Поради денивелацията на терена (наклон от север към юг) северната стена е фундирана направо върху скалата и е подпорна в запазената си височина за ската. Направо върху скалата е положен основният камък и на източната стена. Южната е фундирана в тънък пласт от рушевини и е едновременна с източната, от първия строителен период в запазената си част. Вход към наоса е имало от юг. Сигурно е имало и вход от запад, през притвора и наоса, но от стената, която разделяла тези две помещения, както и от западната стена на притвора са запазени съвсем слаби следи и точното му място е трудно да се определи.

Църквата е имала олтарна преграда, на 1,50 м пред олтарната стена. Тя личи в южната стена отвътре.

Прави впечатление силно удължената форма на наоса и на притвора, което е характерно за късносредновековното църковно строителство, но в Мелник това е първият пример.

Църквата е била зографисана. По източната стена отвътре и сега личат следи от червена и синя краски. При разкопките се откриха на место фрагменти от цокълна живопис, с дебелина на грунда с мазилката 0,05 м, характерно за периода XVI-XVII в. В олтара имаше вградена мраморна плоча с латински кръст – сега изчезнала.

И така, църквата е имала два строителни периода. Първият се отнася към XVII в. Това е времето, което се характеризира с разширено строителство и промени в градоустройството на Мелник, свързани с увеличения приток на население в града откъм околните села (Нешева 2008, 316-318). Вторият период е свързан с Възраждането, по-конкретно с XVIII в., първа половина и се дължи на срутване на част от храма, вероятно вследствие земетръс, при който са пострадали и ред други сгради в Мелник. И двата периода са маркирани както с архитектурни данни, така и с находки. След пожара през 1860 г. църквата не е възстановявана.

Литература

Жития 1991: Жития на светиите. София, 1991, 615-616.

Нешева 2008: В. Нешева. Мелник. Богозиданият град. София, 2008.

Πέννας 1970: Π. Πέννας. Συμβολή εις την ιστορίαν του Μελενίκου. Ι. Το «Κτηματολόγιον» του Κοινού Μελενίκου. ΙΙ. Κατάλογος δωρητών και ευεργετών του Κοινού και των εκπαιδευτηρίων – Χρίστος Μάνου – Μανασης Ηλιάδης. – Σερ. Χρον., τ. Ε΄, 1970.

№62. РАННОХРИСТИЯНСКА БАЗИЛИКА, СРЕДНОВЕКОВНО СЕЛО И ЦЪРКВА В БАНСКО, М. „ШИПОТСКО”

Катя Меламед

Целта на проучванията през 2009 г. е да се установи как се развива средновековното село южно от базиликата. Южната посока остана единствено възможна за проучвания. На изток има обширно блато, където впрочем, от космическата снимка на района личат очертанията на голяма правоъгълна постройка. Не е възможно да се разкрие, защото е изцяло под вода. На север съм стигнала до високия бряг над буйна вада, натрупан още през 50-те години на XX век при строителни работи на път към Пирин, които са унищожили културните пластове. Този насип не съдържа археологически останки. На запад пластът над матриковата скала е много тънък и също не съдържа материали. Последните проверки през 2009 г. показаха, че този сектор е отвъд западната граница на средновековния некропол.

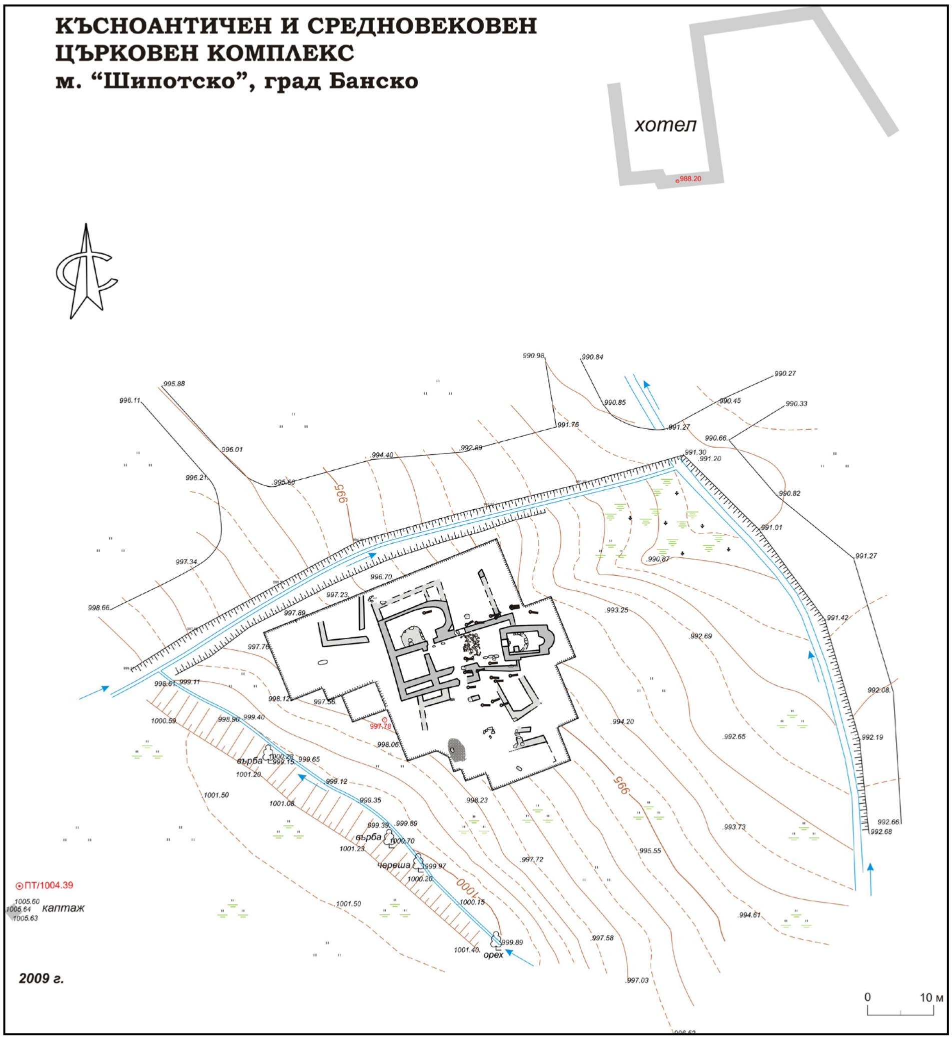

Обр. 1. Късноантичен и средновековен църковен комплекс, м. „Шипотско”, град Банско

Работата в южния сектор обхваща площ с голяма денивелация с посока изток – запад. Той е обилно наводнен от подпочвени води.

Очертаха се фрагменти от зидове, които оформят постройки, разрушени почти напълно. От тях отдавна

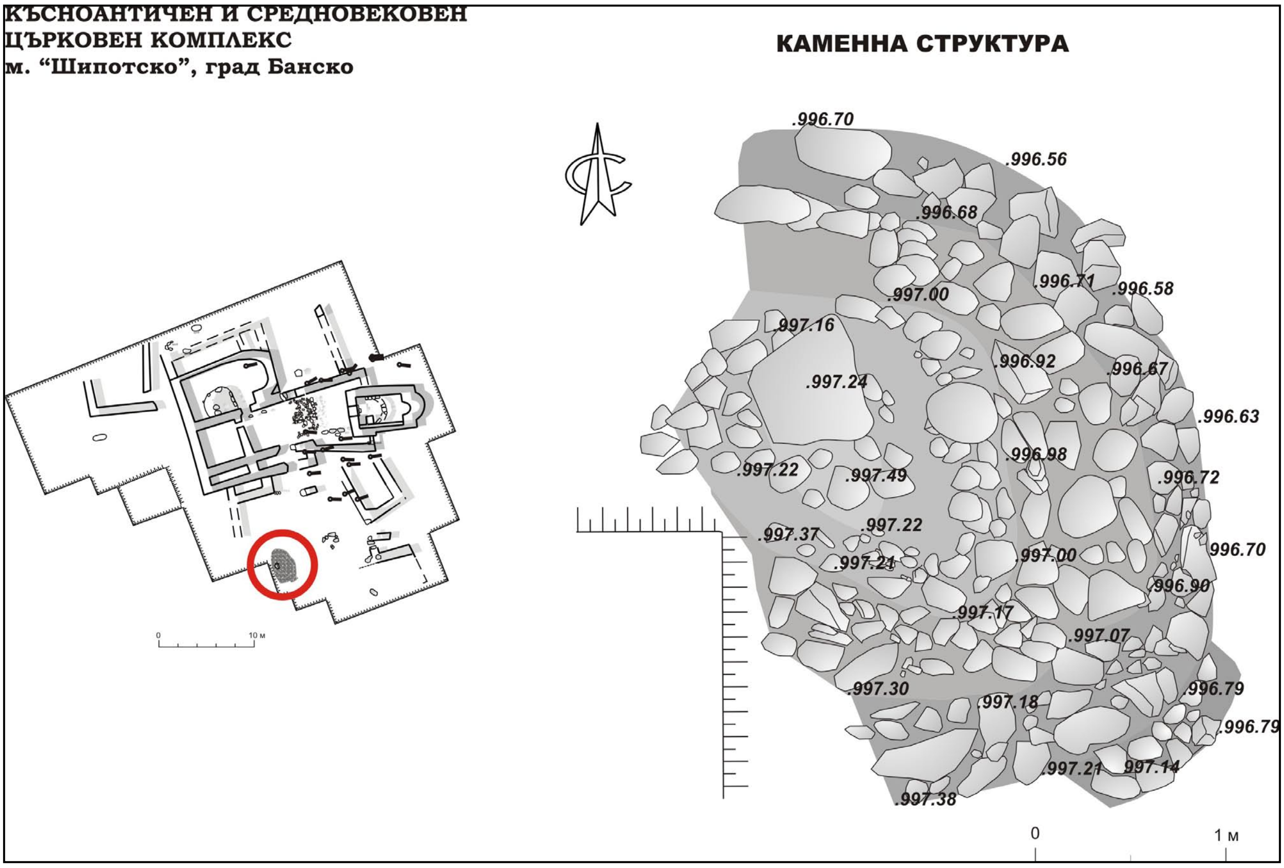
КЪСНОАНТИЧЕН И СРЕДНОВЕКОВЕН
ЦЪРКОВЕН КОМПЛЕКС
м. “Шипотско”, град Банско
КАМЕННА СТРУКТУРА
0
10 м
.996.70
.996.56
.996.68
.996.71
.996.58
.997.00
.997.16
.996.92
.996.67
.997.24
.996.63
.997.22
.997.49
.996.98
.996.72
.997.37
.997.22
.997.21
.997.00
996.70
.996.90
.997.17
.997.07
.997.30
.997.18
.996.79
.996.79
.997.21
997.14
.997.38
0
1 м

Обр. 2. Късноантичен и средновековен църковен комплекс, м. „Шипотско", град Банско

са извлечени камъните, послужили за строежи на други места. Градежът изглежда като вече познатия – необработен камък, споен с кал и глина. В един само участък от зид се откри голям къс бял хоросан, оскъдно примесен със счукана тухла. Насипът е наситен с обилно количество фрагменти от керемиди, много малко стъкло – прозоречно и от съдове, дребни железни елементи от конструкцията на къщите, силно деформирани от огън. Керамиката е сравнително малко, от познатите на обекта епохи – ранна Византия и средновековие до XII век. Всички фрагменти са дребно начупени и по-скоро транспортирани, отколкото следи от редовен живот. Наблюденията оформиха извода, че това е южният край на селото – или че селото изобщо не е достигало дотук.

Ако наистина това са всички къщи, може да се помисли за общност на грънчари, изолирани в южната периферия на селото. Следва да отбележа, че не познаваме района на север и изток, силно променен от съвременни дейности, а от запад очевидно няма културен пласт.

Според наблюденията на Андрей Меламед по време на разкопките му през 80-те години на миналия век, през ранното средновековие в северния параклис на базиликата е устроена керамична работилница. Основанията му са голям каменен кръг от основата на грънчарското колело, утайник за глина, оформен покрай южната стена на помещението и голямо количество керамични фрагменти. Към това следва да добавим няколкото костени сечива, използвани в грънчарството за нанасяне на врязана украса и заглаждане на стените на съдовете.

В един участък между зидовете на две жилища се разчисти насип, наситен много обилно с фрагменти керамика с широк хронологически обхват. Не изглежда като сметна яма – липсва структура, както и битови предмети и животински кости. Представени са монохромна тракийска керамика, късна античност и средновековие. Разнообразието напомня керамичната колекция, произлязла при проучването на Свети Иван, светилище също в района на Банско с много широк хронологически обхват до съвременността, чиито практики неизменно изискват безмесна жертва, поднасяна в керамични съдове. Наред с известните типове, колекцията от Шипотско включва и необичайна за района керамика, позната засега само в Родопите. Тя е работена с различна технология – тестото е много сбито, омесено с много пясък, слюда и талк – тъкмо талкът я прави много различна. Повърхността на съ-

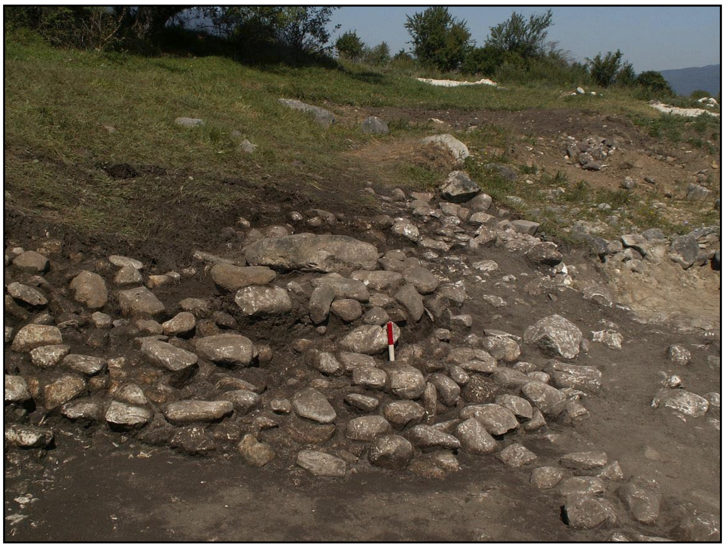
Обр. 3

довете е гладка, мазна и бляскава; съдовете имат значително по-тежко относително тегло. Фрагментите силно приличат на късове шиста. Установиха се части от два или три съда, горели. Подобни съдове са ми познати от Нова махала, Батак и Седлари, Момчилград. Традицията за примес от талк е по-стара от късната античност, в Седлари се откриха и съдове, работени на ръка. Проби за технологичен анализ са предоставени на Красимира Франгова от Националната художествена академия в София. Присъствието на тази Родопска керамика в Банско е твърде любопитен факт, ако допуснем действието на пред-християнско светилище, почитано от по-обширен кръг население. Връзки на обредно ниво между Родопите и Пирин са изследвани в етнологията (Троева – Григорова 2003, 118).

Останалите фрагменти от тази колекция също не изглеждат обмити или транспортирани от други места. Ръбовете им не са загладени и по-вероятно системно са хвърляни там. Наред с общите характеристики, вече установени и съобщени в предишни години, можем да добавим детайли от производството. Например капаците, които спадат към късно античната керамика, имат еднотипна форма – широки, разлати и конусообразни. Те завършват с големи кръгли ръкохватки, изгладени отгоре. Най-добре запазеният фрагмент носи кръгообразни следи от дъска върху плоската си горна част. Те подсказват, че капакът е правен на грънчарски кръг, като точно ръкохватката е прилепвана върху кръга, а формата е изтегляна като фуния и леко усуквана. Общо керамиката носи следи от обгаряне и потвърждава извода, че всички епохи на това място са загивали в пожари.

В последните дни от предвиденото за Шипоцко време, в западния, най-висок край на южния сектор се разчисти каменна структура с неочаквана форма. Представлява конус от редове камъни, наредени без спойка във вписани кръгове. Установиха се три сигурни реда. Най-вероятно е имало още един ред най-отдолу, сега почти изцяло разрушен – от него са запазени само няколко камъка, които очертават също дъга. Камъните са със средни размери, необработени, подредени един до друг така, че да оформят дъгите. Следвана е конфигурацията на терена. Най-горният ред е най-високо, с най-малък диаметър. Над него следва каменно струпване, което оформя плосък връх на цялата конструкция. Най-отгоре има голям камък, който се виждаше на повърхността – възможно е обаче той да е случаен. Липсват каквито и да било материали, освен няколко фрагмента керемиди, единият силно горял. Те са в насипа и не мисля, че имат връзка със структурата. Размери: диам. долен ред 3 м; диам. среден ред 2,60/2,70 м; диам. горен ред 1,40 м; приблизителна височина 0.90 м. Възможно е струпването на разнородна керамика да е свързано с тази кръгла структура. То се намира на около 7,50 – 8 м източно от нея. Ще отбележа също, че цялата малка тераса на обекта, и следователно църквите и тази структура, са обърнати изцяло срещу изгрева на слънцето през юли и август.

Падналият проливен дъжд окончателно наводни обекта за много дълго време. След проучване на каменната структура през 2010 г. той ще бъде предаден за консервация и реставрация, планирани от Община Банско.

Литература

Троева-Григорова 2003: Евгения Троева-Григорова. Демоните на Родопите. София 2003.

№63. СРЕДНОВЕКОВЕН КНЯЖЕСКИ МАНАСТИР В М. „КАРААЧТЕКЕ”, ВАРНА

Казимир Попконстантинов, Валентин Плетньов, Росина Костова

Средновековният манастир в м. Караачтеке се намира на 5 км западно от Варна. Разположен е върху висока тераса отворена към Варненския залив и е с приблизително площ 10 дка. Обектът се проучва чрез редовни археологически разкопки от настоящия екип от 1996 г.

Усилията на проучвателския екип и студентите през сезон 2009 г. бяха съсредоточени в два сектора: пространството пред южната фасада на скриптория и новооткритата сграда, югозападно от скриптория. Поради необходимостта от пълното разчистване на рампата в западния сектор с оглед проучването на новооткритата сграда с помощта на багер и самосвал.

Пространство южно от скриптория

Снехме пласта, достигнат в предишния сезон, в който се очертаваха фрагментирани тухли и керемиди. Достигната дълбочина е 1,80 м от съвременното ниво. В пласта, наситен с много хоросан откриваме фрагменти от керамични съдове (устия, дъна, стени без покритие, с тъмнозелена глазура) от XI-XII в. На разстояние 2,70 м южно от бордюра покрай южната фасада на скриптория разкрихме пласт с тухли и фрагментирани керемиди с борд, има и почти цели тухли, подобни на тези в пода на скриптория (0.36 x 0,36 м). В пръстта около тухлите и керемидите излиза малко керамика, въглени и животински кости.

През миналия сезон попаднахме на основа с посока запад – изток от преизползвани варовикови камъни и тухли с калов разтвор със запазена дължина 3,10 м. Западният край на основата от около 1 м „стъпва” върху насип от рушевини, наситен с фрагментирани тухли (дебелина 0,50 м). Останалата част от нея „стъпва” върху друга основа с дъговидна извивка, отворена на юг (диаметър 3,40 м). Дъговидно извитата основа е на дълбочина 1,65 м от съвременното ниво. Извивката на юг е очертана от големи варовикови и бигорови блокове, чиято дължина варира между 0,30 и 0,60 м. В западния край на „дъгата” има и средно големи ломени камъни. Каменните блокове при върха на дъгата, както и в източния край са върху тухлено червената „замазка”, което обаче не се проследява под целия ред блокове от дъговидната основа. Между някои от блоковете има тухли. В източния край на „дъгата” има запазени блокове и от втори ред, също бигорови. Първият ред блокове е положен в жълто кафяв, песъклив пласт с въглени, хоросанови бучки, парченца мазилка, малки парчета от тухли (Обр. 1).

От вътрешната страна на извивката на „дъгата” има плътен сиво пепелив пласт с дребни и средно големи камъни, фрагментирани тухли. И в западния, и в източния край на „дъгата” каменният блокаж се проследява на нивото на първия ред блокове от дъговидната стена, докато в центъра на „дъгата” ломените камъни се откриват на 0,05 м по-дълбоко. Керамиката, която в този пласт, е от XIII-XIV в.

Пред западната стена на помещение №3 от южното крило на скриптория бордюрът покрай южната фасада е разрушен и се оформя яма, в чиято южна периферия пръстта е ръждиво червена. Кера-

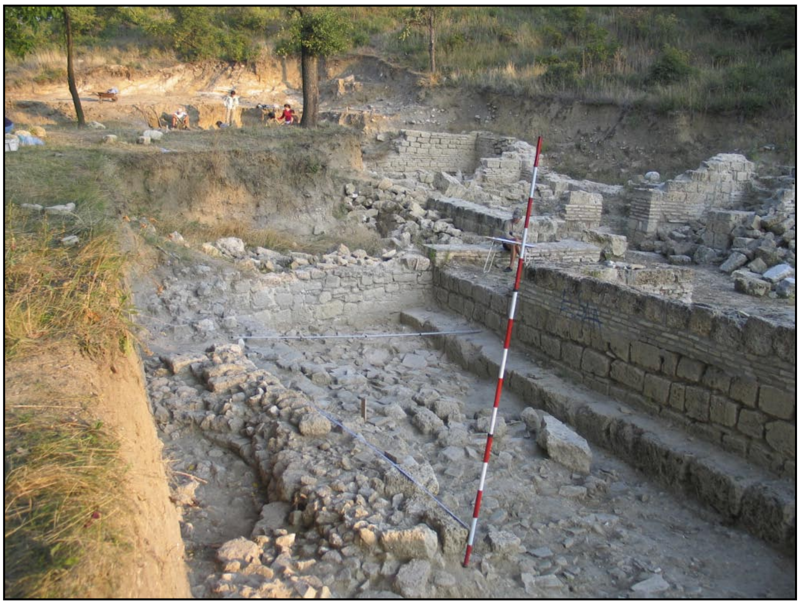

Обр. 1. Структури пред южната фасада на скриптория: поглед от изток

мичните фрагменти от разчистването на този пласт е от XI-XII в., има доста животински кости. В пластовете бяха открити български монети от XIV в. и акче на Сюлейман I (1520 – 1566).

„Атриум", западно от манастирския храм

Още в първия сезон на нашите проучвания през 1996 г. установихме, че и двете стени западно от храма, интерпретирани от Н. Чанева-Дечевска като атриум, са градени на кал и са значително по-късни от него. През изминалия сезон насочихме усилията си към северната стена на т. нар. атриум. Тя е градена от преизползвани варовикови и бигорови блокове, градежът е двулицев (Обр. 2).

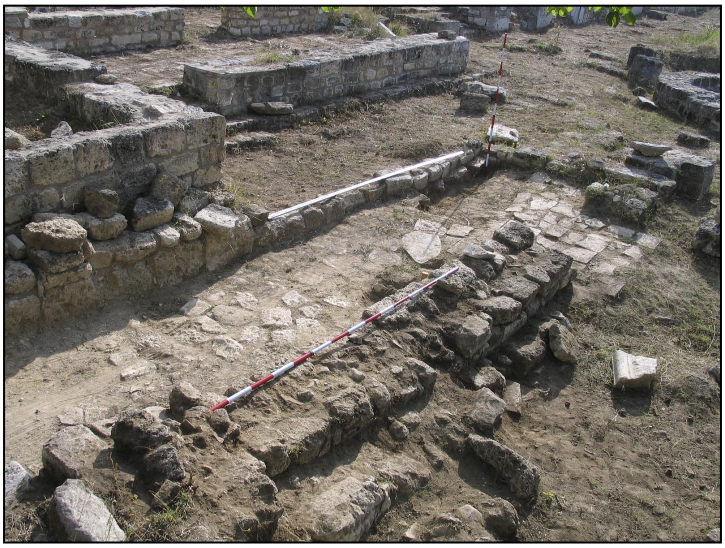

Обр. 2. Северната стена на „атриума": поглед от югозапад

Предприехме демонтиране на източната част от стената, за да ус тановим стратиграфията непосредствено северозападно от храма. Оказа се, че северната стена на т. нар. атриум е положена в насип с керамични фрагменти от XIII-XIV в. и стотици стенописи. Сред тях открихме половина от бронзов кръст – енколпион, добре запазена с шарнира в двата края на вертикалното рамо. Повърхността е покрита с патина и изображение не се вижда. При разчистването на пласта под демонтираната част от стената на „атриума" се очерта яма с размери 2,70 м (запад – изток) и 2 м (север – юг), дълбочина 0,80 м. Ямата се намира на 2 м западно от северозападния стълб от западната галерия на храма. В нея открихме стенописни фрагменти, керамични фрагменти от XI-XII и XIII-XIV в., парчета от бигорови и пясъчникови камъни и фрагментирани тухли от последната дворна настилка и южната фасада на скриптория.

Проучване западно от скриптория

В този сектор са наложи да снемам пласта на значително дълбочина, тъй като денивелацията е 7,14 м. Именно тук се намира входът, оформен между югозападния ъгъл на скриптория и стена с ориентация север – юг, открита от нас югозападно от скриптория. В пласта над входа и неговата южна страница се откриват бигорови камъни и хоросан, фрагментирани тухли и покривни керемиди. Снемането на пласта на дълбочина 2,80 – 3 м потвърждава мнението ни, че и в тази част на манастира, след неговото унищожаване, са изградени жилища. Откриват се въглени, керамични фрагменти от съдове (XIII-XIV в.). В следващия пласт откриваме дръжки и стени от амфори от X в., много добре запазен лемеж. На дълбочина 3,40 м открихме закопчалка за книга и част от длето, керамика от X-XI в.

След снемането на пласта над южната страница на входа установихме, че на 0,13 м от западното й лице се оформя основа с посока изток – запад, градена също с opus mixtum с дължина 2,14 м, ширина от 0,65 м като на страницата на входа. Попаднахме на хоросановата подложка за тухления под на входа, както и на 4 тухли от самия под с различни размери (0,30 х 0,30 м, 0,23 х 0,36 м) и добре запазени фуги между тях. Именно върху тухления под западно от входа между скриптория и сградата, югозападно от него бе открита половинка от византийски оловен печат от X в. на византийски сановник Антони. Това е първият византийски печат открит във Варна.

Югозападен сектор

На дълбочина 2.40 м югозападно от скриптория след снемане на пясъчников-глинест пласт, примесен с фрагменти от тухли, керемиди, въгленчета, но без керамика, попаднахме на продължението на основата с ориентация север – юг, открита през миналия сезон. В някои участъци е добре запазена, с дебелина 0.80-0.82 м, докато в други е унищожена, като са запазени по 4-5 реда от субструкцията. Установяването на ъгъла, който сключва с основа запад – изток (дебелина 0,72-0,73 м) вече ни дава основание да предположим, че всъщност тази стена огражда централния манастирски двор от запад и е западна стена на сграда с ориентация север – юг и дължина 26 м, която също е градена в opus mixtum. Основание за такава идентификация ни дават напречни основи, които са ориентирани изток – запад, които са конструктивно свързани с основата с посока север – юг. Някои от тях са запазени частично в суперструкция, което подсказва нивото на конструктивна връзка между напречните стени със западната стена на новоразкритата сграда (Обр. 3).

В насипа върху основите на напречните стени и около тях преобладава керамиката от X в. На 4,40 м от югозападния ъгъл на новооткритата сграда западната ѝ стена е запазена на височина 0,90 м. В тази част тя е пресечена от североизточния ъгъл на по-късна сграда, която е изградена от много добре обработени камъни с добре оформено лице и следи от хоросанова обмазка. Камъкът е сив, преизползван от оградната стена на манастира. В градежа на основата са преизползвани и тухли за изравняване на редовете и запълване на фугите. За спойка е използван калов разтвор. Дебелината на основите на тази късна сграда варира между 0,90 и 1,04 м. Подът на сградата е от жълта глина и пясък, а под него има хоросанов пласт, който е от разрушените помещения на Югозападната сграда от X в. Масовият керамичен материал е от X-XI в. Това ни дава основание да датираме унищожаването на манастира в последната четвърт на X в., след което животът продължава, както в разрушените сгради, така и в новопостроени, както е в конкретния случай с това помещение (3,85 х 2,30 м).

Проследихме и основата на разделителна стена между помещения №2 и №3 от юг на север, която е една от най-добре запазените преградни стени в този сектор на сградата. Проследената до този момент дължина в източна посока е 3,05 м. В пластовете при разкриването на Югозападната сграда бяха открити монета на Иван Александър с Михаил Асен (1337 – 1355) и монетовидни пластинки от края на XIV в.

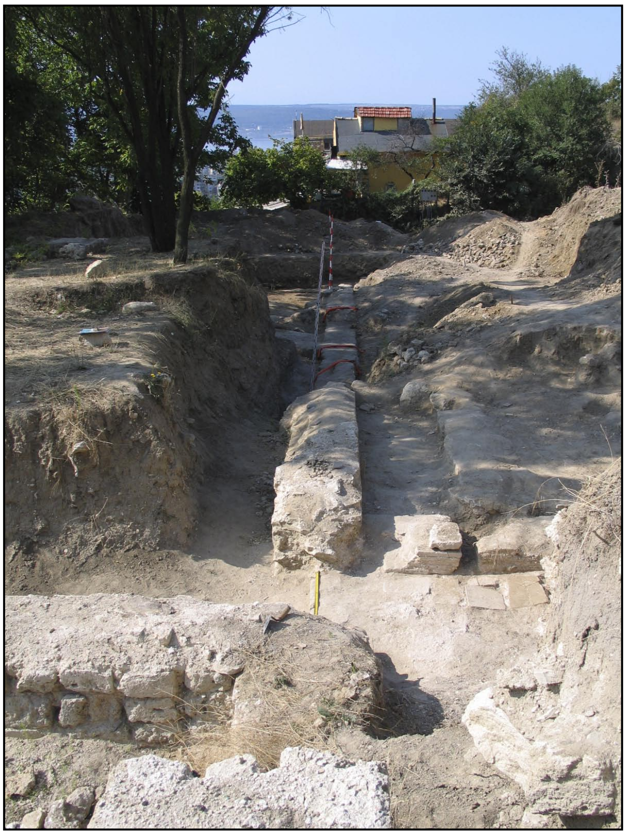

Обр. 3. Проход между скриптория и западната стена на Югозападната сграда: поглед от север

В заключение ще обобщим нашите резултати и произтичащите от тях задачи по следния начин:

Потвърждават се наблюденията ни от предишния сезон за застрояването на двора южно от скриптория с жилища в периода от XI до XVI в. За изясняване на структурата с дъговидната стена е необходимо снемане на сегашната пътека в южна посока.

Т. нар. „атриум” западно от храма вероятно е жилище изградено след XIV в. след изравняване на рушевините от църквата и съседните манастирски сгради, в резултат на което в пласт, в който е фундиран попадат сполии от архитектурната украса и стотици фрагменти от стенописи от храма.

Изяснява се облика на западната част на манастира, в която се оказва, че е била очертана от сграда с надлъжна ос север-юг, разделена на 6 помещения обърнати на изток към храма. Между нея и скриптория е имало предварително планиран и добре устроен проход, който води западно от двете сгради и показва, че в тази посока има още манастирски структури.

Византийският печат от X в. е ново по рода си доказателство за значимостта на манастира, който е бил включен в кореспондентската мрежа на византийските императорски сановници.

Литература

Попконстантинов, Костова, Плетньов 2005: К. Попконстантинов, Р. Костова, В. Плетньов. Манастирите при Равна и Караачтеке до Варна в манастирската география на България през IX-X в. – ACTA MUSEI VARNAENSIS III, 2. Българските земи през средновековието (VII – XVIII в.). Международна конференция в чест на 70-годишнината на проф. Александър Кузев. Варна, 12-14 септември 2002 г. Варна, 2005, 107 – 119.

Попконстантинов, Костова, Плетньов 2007: К. Попконстантинов, Р. Костова, В. Плетньов. Средновековният княжески манастир в м. Караачтеке-Варна - Археологически открития и разкопки през 2006. София, 2007, 569 – 571.

Попконстантинов, Костова, Плетньов 2008: К. Попконстантинов, Р. Костова, В. Плетньов. Средновековен княжески манастир в м. Караачтеке-Варна - Археологически открития и разкопки през 2007. София, 2008, 645 – 648.

Попконстантинов, Костова, Плетньов 2009: К. Попконстантинов, Р. Костова, В. Плетньов. Средновековен княжески манастир в м. Караачтеке – Варна. – Археологически открития и разкопки през 2008. София, 2009.

№64. СРЕДНОВЕКОВЕН МАНАСТИР „СВ. НИКОЛА”, М. „ЧЕРВЕНКА”, С. ЧЕРНОМОРЕЦ, ОБЩИНА СОЗОПОЛ

Казимир Попконстантинов, Цоня Дражева, Росина Костова

Най-ранното писмено сведение за средновековния манастир „Св. Никола” е златопечатна грамота на византийския император Йоан VIII Палеолог от 1437 г., според която манастирът и селото Св. Никола са предадени във владение на манастира „Св. Йоан Продром” на о-в Св. Иван. Според местната традиция и топонимия, манастирът е бил разположен на полуостров Хрисосотира, южно от нос Червенка на 10 км западно от Созопол. До сега обаче са известни само данни за селище и крепост, събрани при теренни обходи за изработване на АКБ от Д. Недев, като тогава са локализирани участъци от крепостната стена по северозападния бряг на полуострова, както и част от преградна стена в западната част на полуострова.

В момента полуостров Хрисосотира се намира на територията на бивше военно поделение на ВМС на Р България и основанието за провеждане на сондажните проучвания е предстоящото застрояване на част от терена, който е в границите на военното поделение. При направения оглед установихме, че поради закриването на военно поделение и липсата на поддръжка, теренът е обрасъл с високи треви и храсти и е трудно достъпен. Значителна част от терена е заета от каменна кариера, а друга е застроена с масивни сгради (Обр. 1).

Сондажните проучвания имаха две основни цели:

1) Установяване на стратиграфията на обекта.

2) Локализиране на средновековния манастир.

В изпълнение на поставените цели предприехме сондажни проучвания в два сектора на източната част на полуострова.

Профил в северната страна на прохода към каменната кариера

Първият сектор се намира в района на каменната кариера в североизточната част на полуострова. Оформихме стратиграфски профил в северната част на прохода към кариерата, от която са добивани камъни за пристанищата в Созопол и Бургас през 30-те години на XX в. В резултат на тази дейност са разрушени структури от антично и средновековно селище, късно античната крепост и вероятно, на средновековния манастир „Св. Никола”.

Профилът е с размери: дължина (северозапад-югоизток) 18 м и височина, която варира от 2,50 м в централната част до 2,80 м в западната част (Обр. 2).

При снемането на обрушената част на профила в източната му част се установява пласт на дълбочина 1 – 1,40 м от съвременния насип. Следва пласт от фрагментирани керемиди, керамични фрагменти от ранно византийската епоха, дребни ломени камъни, сив местен варовиков камък. Този пласт е на дълбочи-

Обр. 1. Вход на каменната кариера и профил на сондаж №1: поглед от юг

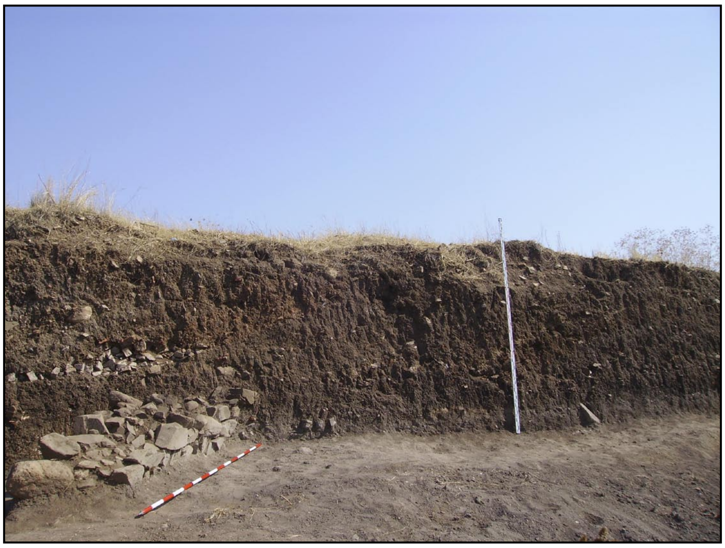

Обр. 2. Стратиграфски профил в каменната кариера: поглед от юг

на 1,40-1,90 м от съвременното ниво. Над този пласт на дълбочина 1,40-1,50 м от съвременното ниво се очерта тънка хоросанова ивица (2 см), която се проследява в западна посока на 6,50 м. Тя върви под наклон в западна посока и в централната част на профила е на 2,50 м от съвременното ниво. Именно под нея е пластът с камъните в източната част на профила, който проследяваме 6 м от източния край на профила, след което прекъсва.

Под него следва пласт с дебелина 0,40 м, който се откроява с това, че има чернозем, примесен с керамични фрагменти от II – IV в., тухли, фрагменти от амфори, керемиди. Той се проследява почти по цялата дължина на профила в западна посока.

Под този пласт следва пласт от дребни мидени черупки. После следва пласт с дебелина 0.40 м от пепел, примесен с фрагменти от керамични съдове и камъни с обработени лица, тухли и много въглени. Той се проследява по цялото протежение на профила като в западна посока силно изтънява.

На 12 м западно от източния край на профила попаднахме на каменна основа с дебелина 1,50 м, изградена от местен сив камък и заоблени камъни с едрозърнеста структура. Градежът е двулицев с глинена спойка. Основата се намира в по-голямата си част в насипа и като че ли пресича сиво пепеливия пласт. Успяхме да проследим основата на дължина 2,50 м (север – юг). Установихме, че първият ред от субструкцията от западната страна е изграден от добре обработени квадри (0,50 х 0,30 м). Височината на основата е запазена на 0.80 м от разкритото подово ниво. В южния запазен край нейната дебелина е 0,85 м, а в северния край е 1,30 м, което подсказва, че в даден етап е била подсилена.

В западния сектор на профила над основата се наблюдава натрупване на съвременен пласт с дебелина 1.80 м, в който се откриват кирпич, тухли, керамика от ранно византийския, средновековен, и елинистически период, гранитни блокчета със следи от взривяване и свредели, с които са пробивани дупки в скалата и са слагани взривове.

През следващата година ще проследим основата на сградата, която вероятно е от късно античния период.

Южна тераса на полуострова

Тя има лек наклон на юг и е прорязана от дълбоки изкопи, вероятно окопи за военно учение, с ориентация север – юг и изток – запад – общо 5 на брой, с дълбочина 4-5 м. Три от тях бяха почистени, за да използваме профилите за стратиграфски наблюдения.

Наред с това заложихме два сондажа на 30 м южно от триангулачната точка (19.91 ххх 244). Сондаж №1 е с ориентация север – юг и е с размери 30 м дължина и 3 м ширина. Сондаж №2 е с ориентация изток-запад с дължина 20 м и ширина 3 м и пресича сондаж №1 на 20 м от север на юг.

Сондаж №1

В северната част на сондажа на дълбочина 0,20 м попаднахме на камъни, фрагменти от керамични съдове (стена и дръжка от амфори, битова керамика) и покривни керемиди. Сред керамичните фрагменти има малко фрагменти от сграфито-керамика от XIII-XIV в. В южната част на сондажа на дълбочина 0,20 м от съвременното ниво също разкриваме камъни, фрагментирани покривни керемиди, битова керамика V-VI в. и XIII-XIV в., фрагменти от долиум.

В северната и североизточната част на сондажа на дълбочина 0,40 м попаднахме на основа, градена от сив местен камък с добре обработени лица (дебелина 0,70 м). Градежът е двулицев с глинен разтвор. Оказва се, че сме попаднали на североизточния ъгъл на сграда. Северната основа е с дебелина 0,70 м. В пласта откриваме керемиди, фрагменти от гърнета, паници, амфори от V-VI в. и малко фрагменти от глазирана керамика от XIII-XIV в.

В южната част на сондажа на дълбочина 0,20 – 0,40 м се откриват нападали камъни, много кере-

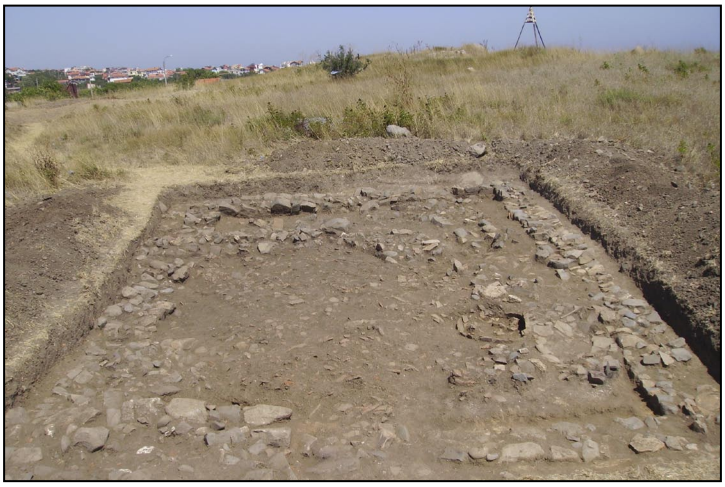

Обр. 3. Късноантична сграда на южната тераса на полуострова: поглед от юг

миди от типа „имбрици” и „тегули”, битова керамика и амфори от V-VI в. Проследихме източната стена на сградата в южна посока. На 0,90 м западно от нея попаднахме на добре запазен долиум, от който липсва горната му част. Долиумът е с диаметър 0,84 м и е затиснат от камъни и пръст, фрагменти от керамика и покривни керемиди. Части от устието му и стените откриваме на 0,80-0,90 м южно и западно от него.

Сградата е с надлъжна ос север – юг и размери 10,10 x 7,20 м (Обр. 3).

В югоизточния ъгъл на сграда се очертава пласт с пепел и въглени и дребни миди черупки. В този пласт има фрагментиране керемиди (тегули) и няколко фрагмента от долиума. Откриваме много късно антична керамика с характерна гребенчата украса, усукани дръжки, устие и др.

На 4,50 м западна от югоизточния ъгъл на сградата се откриват камъни, които изглежда са част от основа, която продължава южно от южната стена на сградата. Проследяването й ще стане в следващия сезон. В пласта намираме доста фрагменти от глазирана и сграфито керамика (XIII-XIV в.), но преобладава керамиката от V-VI в. Намираме и шлака, оловни парчета (топче), оловен предмет с полукръгла форма с 2 отвора (тежест), рибарска кукичка.

В заключение ще обобщим нашите резултати и произтичащите от тях задачи по следния начин:

Профилът при входа на каменната кариера в североизточната част на полуострова потвърждава известните досега данни за обитаване на п-в Хрисосотира през късната античност и средновековието, и предоставя нови данни, които свидетелстват за обитаване през елинистическия период.

Основата, открита в профила и керамичният материал в пластовете, както и сградата, открита на южната тераса на полуострова показват наличието на добре устроено селище от V-VI в., което заслужава да бъде проучено.

Засега обитаването през средновековния период е засвидетелствано само от керамични фрагменти от XIII-XIV в. и основна задача е локализирането на структури от този период, включително и на самия манастир „Св. Никола”.

Литература

Димитров 1980: Б. Димитров, Созополските средновековни манастири. – Векове, 1980, 78-81.

Шкорпил 1890: К. и Х. Шкорпил, Черноморското крайбрежие и съседните подбалкански страни в Южна България. – СбНУК, 1890, 3, 145.

№65. СРЕДНОВЕКОВЕН МАНАСТИР „СВ. ЙОАН ПРОДРОМ” НА ОСТРОВ „СВ. ИВАН”, СОЗОПОЛ

Казимир Попконстантинов, Цоня Дражева, Росина Костова

Средновековният манастир „Св. Йоан Продром” е разположен върху тераса в южната част на остров Св. Иван, обърната към Созополския залив и е с приблизителна площ от 6 дка. След близо 15 годишно прекъсване редовните археологически разкопки на манастира бяха подновени през 2008 г. във връзка с реализиране на идеен проект на НИПК за консервация и реставрация. През сезон 2009 съсредоточихме усилията си в три сектора: северната оградна стена, пространството между църквата „Св. Йона Предтеча" и източната оградна стена и комуникацията между църквата „Св. Йоан Предтеча" и базиликата.

Сектор I: западно от храма „Св. Йоан Предтеча"

В северната част на екзонартекса на 1,30 м западно от западната стена на притвора установихме дълбоко хлътване на тухлената подова настилка с елипсовидно очертание. Само в този участък (дължина 3,70 м и ширина 2,40 м) от екзонартекса подът е покрит с шестоъгълни тухли (0,42 х 0,42 м), за разлика от останалата му част, която е постлана с квадратни тухли (0,32 х 0,32 м). Запазена е хоросанова обмазка на шестоъгълната тухла в централната част на хлътването от северната му страна. След демонтиране на хлътналите тухли бе снет насип с фрагментирани тухли, хоросанови бучки, въглени, фрагменти от керамични съдове (с бяла ангоба и тъмносиня рисувана украса, със зелена глазура, и без покритие), фрагменти от стъклени съдове, и фрагменти от стенописи. На дълбочина 0,80 м от тухленото подово ниво попаднахме на погребан индивид. След цялостното разкриване на скелета установихме, че черепът е натрошен от слягането на пръста. Дясната ръка бе свита в лакътя и поставена на гърдите (Обр. 1).

Между рамото и лакътя открихме лакримарий с дължина на гърлото 0,20 м като дъното му се оказа начупено от тежестта на пръста. Под стъкления съд открихме едно малко сферично бронзово позлатено копче и доста изтляла тъкан с метализирани нишки. Долните крайници бяха напълно изпънати. Непосредствено до дясното и лявото стъпало открихме шпори, а източно от стъпалата – по едно желязно налче за обувки. Източно от стъпалата в една редица (север-юг) с дължина 0.30 м открихме 5 гвоздея с острието нагоре, разположени на еднакво разстояние един от друг (8 см) и от един размер, най-вероятно от обкова на ковчега. Според антропологичното изследване in situ, извършено от д-р Бранимира Димитрова от Института по експериментална морфология и антропология при БАН, мъжът е починал едва 20-25 годишен.

На 0.40 м южно от погребания попаднахме на костни останки от още един индивид. От втория погребан обаче бяха налице само фрагменти от силно разрушения череп и фрагменти от дясна подбедрица, дясно стъпало и лява петна кост. Останалата част от скелета бе напълно изтляла. От съотношението между запазените кости и личащите следи може да се предположи, че скелетът е в анатомичен порядък и костите принадлежат на един индивид. Според белезите, макар и оскъдни, може да се заключи, че полът на втория погребан най-вероятно е мъжки, а възрастта му е между 35 и 45 години.

Шпорите и обувките с налчета, които е носил по-младият индивид показват, че той, както и другият погребан до него не са били монаси. Почетното място, което им е било отредено за вечен покой в западната галерия (екзонартекс) на манастирския храм, не оставя съмнение, че и двамата са заслужили уважението на монашеското братство.. Вероятно тези двама мъже са били сред големите дарители на островния манастир скоро след неговото обновяване в средата на XIII в. Предстои лабораторен анализ на всички находки от гроба в западната галерия на манастирския храм „Св. Йоан Предтеча", но още сега може да се каже, че той добавя неизвестен до сега важен щрих към историята на манастира.

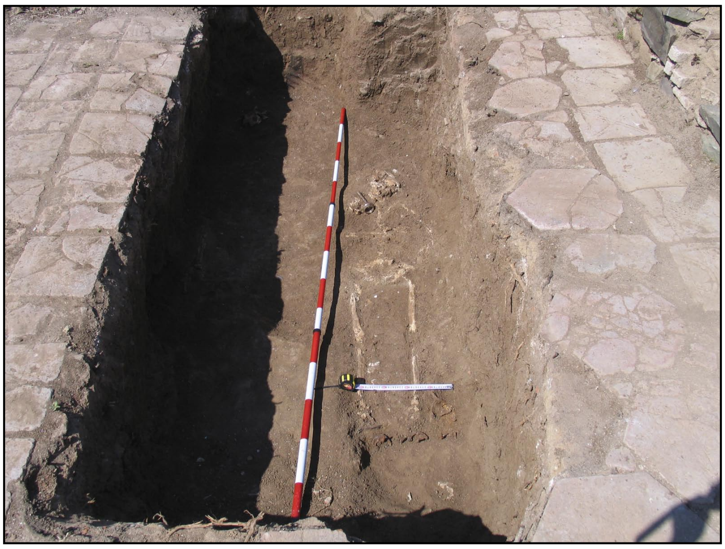

Обр. 1. Гроб в северната част на екзонартекса на църквата „Св. Йоан Предтеча": поглед от запад

Сектор I: източно от храма „Св. Йоан Предтеча"

На разстояние от 0,50 до 1 м в източна посока от трите абсиди на църквата „Св. Йоан" на дълбочина 0,80 м от запазената височина на източните им стени бе разчистен пласт с камъни, фрагментирани тухли и хоросан – вероятно пътека около олтарната част на храма. При разчистване на пласта с рушевини от църквата източно от централна абсида на дълбочина 0,80 м от запазената височина на нейната източна стена намерихме елементи от архитектурната декорация на храма: пирамидален мраморен капител с релефно изображение на разцъфнал кръст от едната страна (височина 0,35 м, ширина 0,25 м, дебелина 0,06 м); фрагмент от мраморна плоча (16 х 14 х 15 х 10 см, дебелина 5 см), върху която са врязани 2 реда от гръцки надпис, част от надгробен надпис, открит през 90-години на миналия век, датиран в първата половина на XIV в; мраморна четиристенна колонка от прозорец.

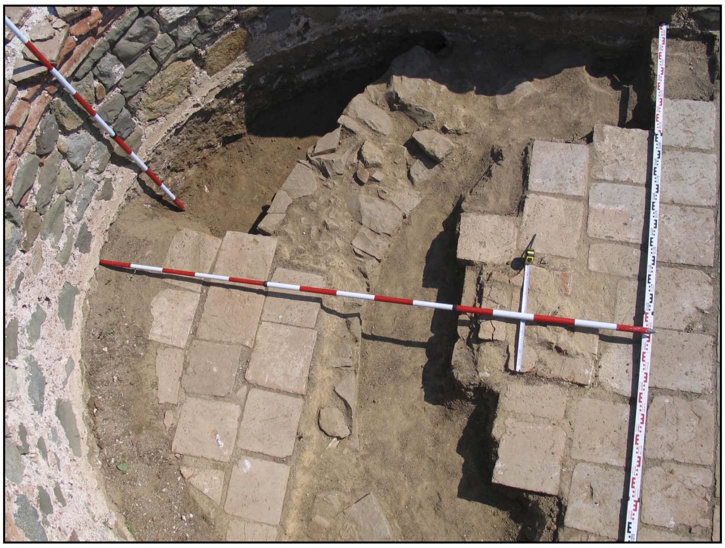

Обр. 2. Апсида на по-ранна църква в презвитерия на базиликата: поглед от север

В южна посока от южната абсида разчистихме насипа около източната стена на южната галерия и нейният югоизточен ъгъл. На 1.30 м от подовото ниво на южната галерия между югоизточния ъгъл на южната галерия на църквата „Св. Йоан" и северозападен ъгъл на базиликата попаднахме на основите на подпорна стена, оформена стъпаловидно за укрепване на терасата.

Сектор II: базилика

С цел изясняване на строителната история на базиликата предприехме няколко сондажни проверки. Първият сондаж е разположен между втория тухлен стълб от южната редица (от изток на запад) и „южния кораб" на базиликата. До източното лице на този стълб е долепен каменен стълб от местни сиви камъни с различни с добре обработени лица, тухли и керемиди. Спойката е калова. Каменният и тухленият стълб стъпват върху стилобат, но първият и единствен ред от субструкцията за каменния стълб е положен не върху хоросан, а върху пласт от пръст с дебелина 0,10 м, т.е. тухленият под е бил унищожен. Източният профил на сондажа показа, че тухлената подова настилка в източната част на южния кораб е последната настилка и под нея пластът е наситен с парчета от тухли, големи буци хоросан. В сондажа бе открита гробна камера с препогребани костни останки.

Предприехме проверка в олтарната абсида (презвитерия) за наличието на едностъпален синтрон, тъй като между запазената тухлена подова настилка западно от вътрешното лице на абсидата и самата абсида липсват тухли покрай цялата дъговидна част на разстояние е 0,40 м. На дълбочина 0,20 м от подовото нива попаднахме на основа с дебелина 0,73 м. Изградена е от местен сив камък с различни размери (0,20 х 0,35; 0,20 х 0,13 м, дебелина 10 см) с пясъчно-глинеста спойка. Наличието на тази основа на разстояние 0,80 м от основата на абсидата ни подтикна да я проследим в северна и южна посока. Затова се наложи да демонтираме част от тухлената подова настилка. Насипът под тухлите на дълбочина 0,30 м е плътен, но в него попаднахме на фрагменти от керамични съдове (устия, стени, сред които и от амфора с характерната т. нар. „гребенчата" украса, дръжки от съдове), фрагменти от стъклени съдове и фрагменти от стенописи. В северна и южна посока се очерта дъгата на абсида, явно от по-ранен храм. При нейното проследяване установихме, че тя е „застъпена" от по-късната абсида на 1,30 м от челната ѝ част, което подсказва, че унищожената част от нейния северозападен и югозападен край са преизползвани от новопостроената абсида, която е със запазена височина 1,20 м от съвременното ниво (Обр. 2).

Трябва да отбележим разликата между двете основи: по-късната, запазена до днес, е градена от по-едри камъни, спойката е хоросан със „счукана" тухла, с по-едри парчета, а спойката в градежа на новооткритата, по-ранна абсида, е пясъчников – глинен разтвор.

Сектор III: помещения западно и северно от храма „Св. Йоан Предтеча".

С цел изготвяне на идеен проект за консервация се предприе повторно разкриване на помещенията край западната оградна стена, проучени през 80-те – 90-те години на XX в. От тях по-специално внимание заслужава помещение №2, което е най-голямо в този сектор на манастира (11,10 х 6,08 м). То има само един вход, който се намира в западната стена, т. е. то не е било достъпно от вътрешния двор на манастира. В южната му стена е оформена ниша с ширина 1,65 м. Пред нишата е оформена тухлена площадка с ширина 1,30 м и с отстъп от 0,70 м от вътрешното лице на южната стена. Площад-

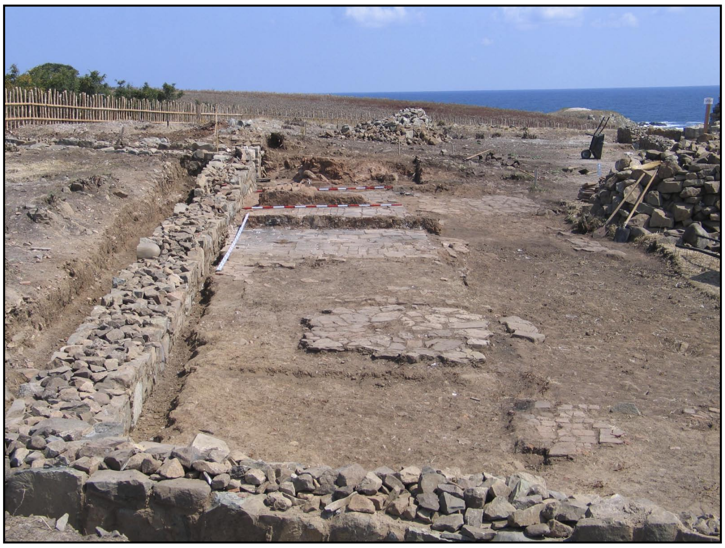

Обр. 3. Новооткрити помещения покрай северната оградна стена западно от входа

ката е очертана от север, изток и запад с бордюр от вертикално поставени тухли. На 4,10 м южно от североизточния ъгъл на помещението се откриват основите на пещ (печка за отопление) с ширина 1,90 м (север – юг) и дължина 1,60 м (запад – изток), а очертанието ѝ от запад е маркирано с дупки от дървени колове, които вероятно са ограждали предпещното пространство. Подът на печката е от кирпич и покривни керемиди, обмазани с глина. Печката е долепена до вътрешното лице на източната стена. На 0,50 м южно от северната основа на печката е бил оформен комин (ширина 0,70 м), който е вграден в източната стена на помещението.

Пред източната стена на помещение №4 бе направен сондаж за уточняване на стратиграфията. В южния край на сондажа на дълбочина 0,90 м попадаме на основа с ориентация изток – запад с дебелина 0,60 м, изградена от дребни камъни. Явно тя преминава под южната част на помещението. Заедно с това установихме, че основата е разрушена от гроб с ориентация запад – изток, който ще проучим през следващия сезон.

Наред с почистването на проучените в предшестващите кампании помещения, западно от открития от нас северен вход на манастира бяха проучени 3 нови помещения (№11, 12, 13) с еднакви размери (3,10 х 2,80 м), разделени помежду си от кирпичени стени (дебелина 0,30 м) (Обр. 3).

Тухлената подова настилка и в трите помещения е добре запазена. В северозападната част на помещение №13 върху пода е рухнал тухлен свод. При разчистване на рушевините върху пода се откриха два бронзови щемпела с правоъгълна работна част, върху която са гравирани различни композиции от растителни орнаменти. Тези щемпели са били използвани за украсата на кожената подвързия на ръкописите в манастирския скрипториум и са уникални като находки в българската археология. Паралелно с това бе открита и една бронзова закопчалка за книга с кръгла форма и с палметовидни орнаменти в краищата, идентична с откритите в този сектор закопчалки през миналата година. Тези находки също носят следи от опожаряването на сградата. Вероятно това е едно от помещенията на скрипториума, в което са били извършвани завършващите етапи от книжовната продукция.

На 2,30 м южно от помещения №11-13 открихме три каменни бази за дървена стълбова конструкция на галерия, устроена пред южната им фасада, както и участъци от нейната каменна настилка. Във всички помещения се откриват много гвоздеи от дървената конструкция (с различни размери). Откриват се също части от обкови, панти от врати и прозорци, скоби, ключове.

Източно от северния вход, покрай оградната стена попаднахме на пласт с рушевини от помещения, чиито кирпичени стени и тухлени подове обаче са силно обезличени от опожаряване. Сред тях откриваме кермични съдове, оръдия на труда и други железни предмети. Южно от помещенията попаднахме на основа, върху която открихме две каменни бази за дървени стълбове, вероятно от галерия, подобна на тази пред помещенията западно от входа.

В заключение ще обобщим нашите резултати и произтичащите от тях задачи по следния начин:

Откриването на абсида от ранно християнска църква, която предхожда базиликата, считана досега за най-ранен храм на острова, налага обстойни сондажни проучвания в този сектор на манастира и ревизия на досегашната периодизация.

Откриването на гробовете в северната част на екзонартекса на църквата „Св. Йоан Предтеча" налага проучване и на останалите анекси на църквата посредством сондажи, както и на двора западно от нея.

Разкриването на облика на манастира от последния период на неговото съществуване изисква проучване на източния сектор на северната и източната оградна стена и свързаните с тях помещения и други структури.

Литература

Димитров 1980: Б. Димитров, Созополските средновековни манастири. – Векове, 1980, 78 – 81.

Димова 1992: В. Димова, Църквата „Св. Иван Предтеча” на манастира при Созопол. – Известия на Националния исторически музей, 1992, IX, 53 – 65.

Петрински 2000: Ив. Петрински, Манастирът „Св. Иван Предтеча и Кръстител” на о. Св. Иван (1467/71 – 1629). – Известия на Народния музей-Бургас, 2000, 3, 9 – 15.

Попконстантинов, Дражева, Костова 2009: К. Попконстантинов, Ц. Дражева, Р. Костова, Средновековен манастир „Св. Йоан Предтеча” на о. Св. Иван, Созопол. – В: Археологически открития и разкопки през 2008 г. София, 2009.

№66. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА КЪСНОСРЕДНОВЕКОВНА ЦЪРКВА В МЕСТНОСТТА „БУКОВЕЦ” КРАЙ ГРАД ЧИПРОВЦИ

Иван Сотиров, Ангел Ангелов

Църквата в местността Буковец е издигната върху втората незаливна тераса на едноименната река на около 1,5 км източно от Чипровци. За храм на това място пише още Д. Маринов през 1894 г. (Маринов 1894, 5-6). През 2009 г. със средства на ИМ – Чипровци бяха предприети археологически проучвания с цел изясняване на архитектурата, датировката и предназначението на сградата.

Поради голямата денивелация на терена (в посока север-юг) вътрешността на църквата беше изцяло затрупана под насип от пръст, камъни и строителни отпадъци, свлечени по склона при строител-

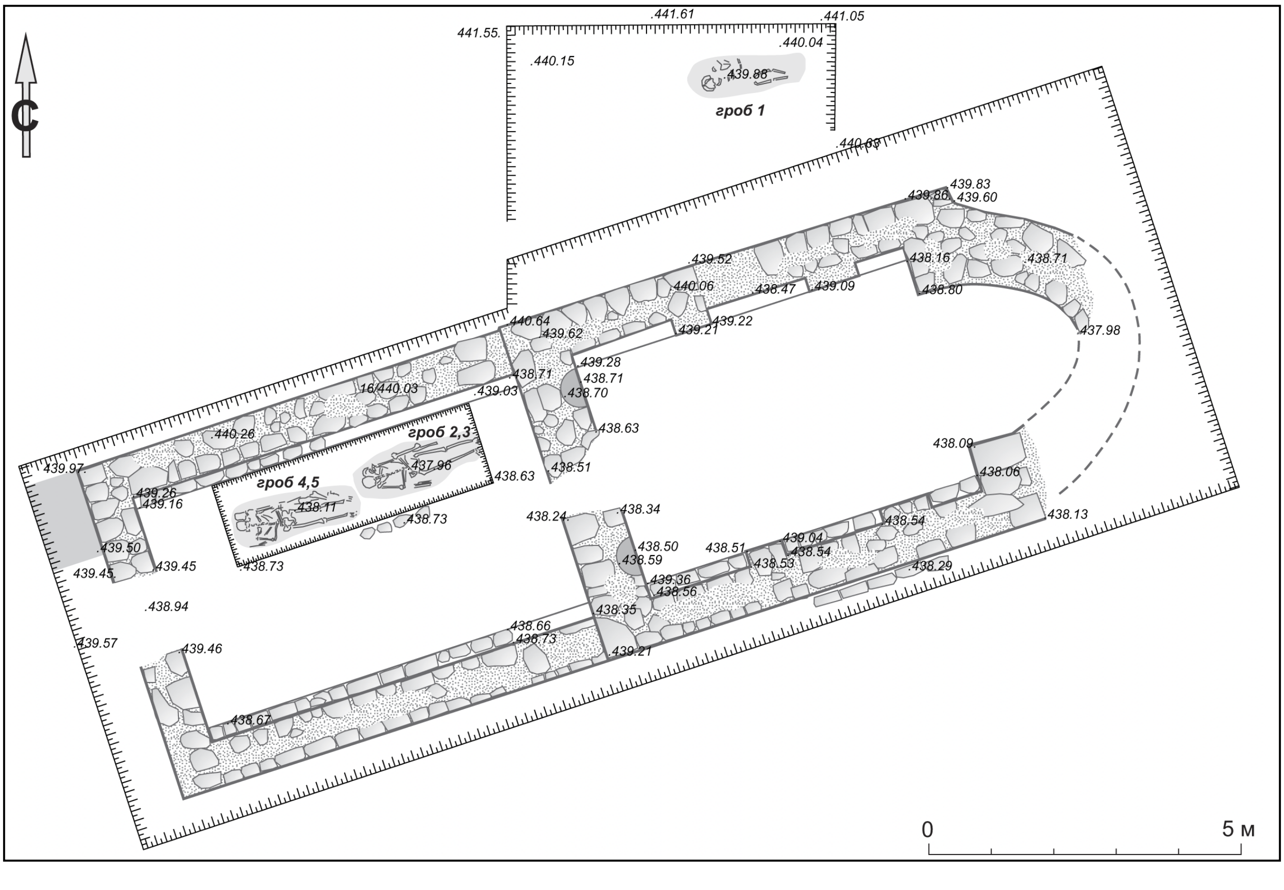
С
441.55.
.441.61
.441.05
.440.04
.440.15
439.88
гроб 1
.440.63
439.83
439.86
439.60
439.52
440.06
438.47
439.09
438.16
438.71
438.80
440.64
439.62
439.21
439.22
437.98
439.28
438.71
438.71
438.70
439.03
16/440.03
438.63
440.26
гроб 2,3
437.96
438.63
438.51
439.97
гроб 4,5
438.11
439.26
439.16
438.73
438.09
438.06
438.13
438.24
438.34
438.50
438.59
438.51
439.04
438.54
438.53
438.54
438.29
439.36
438.56
439.50
439.45
439.45
438.73
438.94
438.35
438.66
438.73
439.57
439.46
439.21
438.67
0
5 м

Обр. 1. План на църквата

ството на бившия военен завод. На терена едва се различаваха части от апсидата и югозападния ъгъл на наоса, главно заради иманярската интервенция на тези места. Възползвайки се от иманярските изкопи, които даваха известна представа за дължината на наоса, беше положена план-квадратна мрежа (шест квадрата с размери 5 х 5 м) съобразена с посоките на света и очертанията на църквата.

Архитектурно храмът принадлежи към широко разпространените през XIV – XVII в. еднокорабни, едноапсидни църкви с полуцилиндричен свод. Към първоначалния обем на храма е пристроен притвор, долепен на конструктивна фуга до западната фасада на наоса (Обр. 1).

Нефът е с вътрешни размери 7,80 х 3,65 м (заедно с апсидата) и дебелина на стените 0,90 – 1 м. Южната стена е фундирана с помощта на един ред масивни необработени камъни. Те служат и за укрепване на ръба на речната тераса. Поради недостатъчното пространство и твърде голямата денивелация на терена, северната стена на църквата е вкопана в склона. Основите на апсидата и североизточния ъгъл на наоса лежат директно върху материковата скала, в която се наблюдават изсичания с цел подравняване на терена. Същевременно северната стена е изградена направо върху глинестата почва, без да е правен опит за укрепване. По протежение на северната и южната стена на наоса са разположени две двойки аркосолии (с ширина – 1,70 м и дълбочина – 0,30 м), чието конструктивно предназначение е да облекчават тежестта на свода. Те не започват директно от подовото ниво, а на височина 0.30 м над него. Разделени са от два пиластъра с ширина 0,50 м. Две плитки, полуелипсовидни ниши (с ширина – 0,60 м и дълбочина – 0,30 м) са разположени от двете страни на входа на западната стена. Съвременното състояние на източната стена и на аписдата не позволяват локализирането на подобни ниши служещи за протезис и диаконикон в източната част на църквата. Наосът е изграден изцяло от дялан камък на хоросанова основа. За изравняване на редовете са използвани дървени сантрачи. Корнизите и сводът са от добре одялани варовикови блокове. В градежа не е използвана тухла. В източния аркосолий на северната стена вторично е отворен прозорец с ширина 1,10 м и запазена височина 0,60 м. Въпреки констатираните разрушения северният зид на църквата е сравнително добре запазен и достига височина до 2,30 м. Южният е с максимална височина 0,85 м, тъй като е използван дълго от местното население като източник на строителен материал. Поради същата причина и част от южната и западната стени на притвора липсват, като на терена са запазени само основите.

Елементи от стенописна украса in situ се разкриха в двата южни аркосолия и на западната фасада на наоса. Това са предимно геометрични фигури от декоративния цокъл. В западния аркосолий на южната стена са запазени краката и част от въоръжението на двама военни светци обърнати в полупрофил един към друг. Вероятно тук са били разположени Св. Георги и Св. Димитър или Св. Теодор Тирон и Св. Теодор Стратилат (Обр. 2). Късове мазилка със стенописна украса се откриха навсякъде сред рушевините във вътрешността на наоса. Регистрира се само един пласт живопис. Приложена е темперна техника. Преобладават червената, синята и бялата бои, но се срещат още охра, зелено и жълто.

Втори етап от строителната история на църквата представлява изграждането на притвор с дължина 6,50 м и ширина 4,10 м. По протежение на северната и южната му стени са разположени каменни пейки с размери 6,50 х 0,30 х 0,30 м. Този тип конструкции са характерни за османския период. Нартексът е изграден от полуобработен камък на хоросанова спойка, като свода вероятно е бил дъсчен. Този извод се налага от факта, че при проучването не се откриха сводови камъни. За сметка на това, количеството на гвоздеите е значително. Нивото на притвора е с около 0.25 м по-високо от това на наоса, като разликата е преодоляна чрез едно или две стъпала, които не са запазени. Входът към нартекса е от запад като към северната му страница е долепен контрафорс, вероятно с цел да го предпази от свличащите се земни маси. За разлика от наоса притворът не е бил живописван.

Обр. 2. Стенописи от западния аркосолии на южната стена на нефа

В архитектурно отношение църквата намира добри паралели в храмовото строителство от района. Близки по план са църквата „Св. Никола" в Чипровци и католикона на Гушовския манастир (Нешев 1989, 240-241).

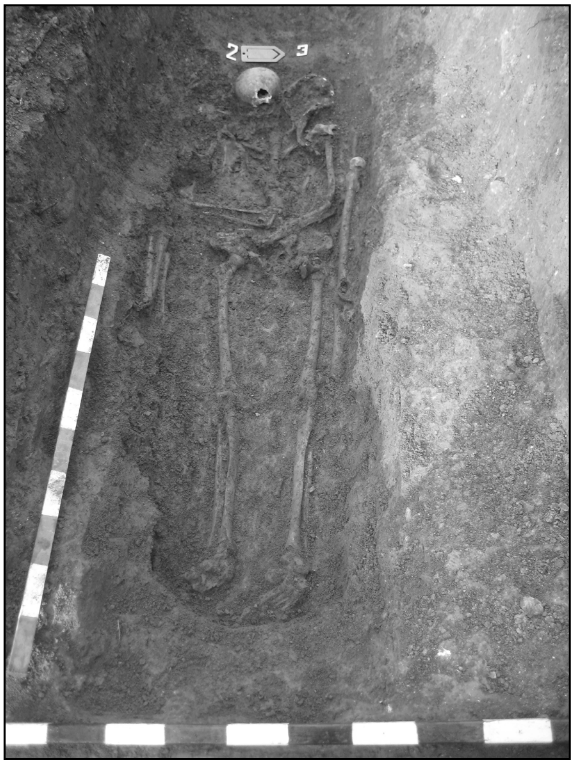

Обр. 3. Гробове № 2 и 3

При разчистването на пода на нартекса се установи, че той е застлан с речни камъни положени върху хоросанова замазка. Покрай северния зид се разчистиха две двойки правоъгълни плочи с приблизителни размери 1,20 х 0,80 м и дебелина 0,05-0,07 м. При вдигането им се разкриха две гробни камери с останки от четири мъжки индивида. Скелети №2 и 4 бяха запазени в анатомичен порядък – в изпънато положение по гръб с ориентация изток-запад и ръце сключени в областта на корема (Обр. 3). Върху костите се откриха следи от сърмена тъкан – част от представителна дреха, закопчавана с едно сребърно копче на дясното рамо. Инвентарът на гроб №2 включваше още сребърна висулка с позлата и молитвена броеница съставена от 46 костени мониста. Върху лявата ръка на погребания в гроб №4 се разкри сребърен пръстен с полускъпоценен камък. Всички находки имат паралели с артефакти от некропола при католическата църква „Св. Мария" в Чипровци, датиран в XVI-XVII в. и с материали от съкровищата при Главановци и Копиловци (Сотиров 2001, 262, 267-268, Таб. XXXIX, обл. 123, табл. XL, Обр. 137-138). Гробове №2 и 4 са вторични. При полагането на телата костите от по-ранните погребения са събрани и поставени встрани от ковчезите. Черепите им обаче са сложени до главите на покойниците.

На 2,20 м от северната стена на църквата в кв. В1 на дълбочина 1,73 м се проучи детско погребение (гроб №1), част от некропол. Силно изтлелите кости, бяха положени в предварително опалена яма, без следи от ковчег. Подобно опалване се наблюдава и при три други гроба, очертани в северния профил на квадрат В1, които поради липса на време и средства не бяха проучени. При вдигането на костните останки от гроб №1 беше открита половин сребърна монета на цар Иван Александър и сина му Михаил (емисия 1355 – 1371 г.) (Дочев 1992, 92 – 96, Таб. XXXII, Таб. 11, Обр. 2-6).

Керамичният комплекс от църквата е силно фрагментиран, което затруднява работата с него. Преобладаващата част от фрагментите принадлежи към групата на трапезните съдове (чаши, паници, чинии). Съдовете са произведени от червена глина. Голям е процентът на глазираната керамика, като се отбелязва наличие на жълта, зелена и прозрачна глазура. Срещат се и фрагменти с украса от подглазурни петна от манганови окиси и подглазурна ангоба. По-добре запазените съдове от групата се отнасят към периода XVIII-XIX в.

Сравнително малка част от фрагментите принадлежат към групата на съдовете за съхранение и разливане на течности (кани и стомни). Те също са изработени от червена глина. Повечето нямат глазурно покритие. По малък брой фрагменти личат следи от зелена, жълта и кафява глазура, както и украса от врязани вълнообразни линии. Две от дръжките принадлежат на стомни с отвор за пиене или изливане на течност. Фрагментите от тази група се датират най-общо в края на XVIII – началото на XX в.

Единственият изцяло запазен съд е гърне изработено от червена глина, открито върху пода на църквата до източния аркосолий на северната стена. Съдът е тънкостенен с една дръжка започваща от ръба на устието и украса от врязани линии по раменете. Тази керамична форма е широко разпространена на Балканите през XVI-XVII в. Паралели се откриват в керамичния ансамбъл от килийното училище в Кюстендил, в съдове от Варна, Сучава, Яш (Плетньов 2004, 49, Таб. 4, Обр. 22), както и едно гърне от некропола при католическата църква „Св. Мария" в Чипровци.

На този етап на проучване може да се заключи, че църквата е построена през XIV в. вероятно като гробищен параклис на намиращото се в близост средновековно селище. Тази датировка се подкрепя от архитектурния план на сградата, стиловия анализ на живописта и откритата в гроб №1 монета. Около втората половина на XVI в. или самото начало на XVII в. към наоса е добавен притвор, в който вероятно са погребвани свещенослужителите към храма. От същото време датират и няколко преустройства на нефа, като отварянето на прозорец на северната му стена. Вероятно след въстанието от 1688 г. църквата е изоставена и в продължение на няколко века бавно се е рушала. Липсата на следи от пожар, както и сравнително доброто състояние, в което до неотдавна се е намирала, изключват възможността тя да е била умишлено унищожена.

Литература

Дочев 1992: К. Дочев. Монети и парично обръщение в Търново XII – XIV в. Велико Търново, 1992.

Маринов 1894: Д. Маринов. Чипровци или Кипровец. – СБНУ, XI, 1894.

Нешев 1989: Г. Нешев. Чипровци 1688 – 1988. – Сборник посветен на 300 – годишнината от Чипровското въстание, София, 1989.

Плетньов 2004: В. Плетньов. Битова керамика от Варна XV-XVIII век. Варна, 2004.

Сотиров 2001: И. Сотиров. Чипровска златарска школа. София, 2001.

№67. СОНДАЖНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ОБЕКТ „ЦЪРКВИЩЕ” В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. ИСКРА, ОБЩИНА ПЪРВОМАЙ, ОБЛАСТ ПЛОВДИВ

Иван Джамбов, Стоян Попов

В периода 06.07 – 14.07.2009 г. бяха проведени археологически проучвания на обект „Църквище” в землището на с. Искра, община Първомай. Те се извършиха под ръководството на доц. д-р Иван Джамбов със заместник ръководител гл. ас. д-р Стоян Попов (ПУ „Паисий Хилендарски”). В разкопките взеха участие студенти от Пловдивския университет от специалности Археология, История и Български език и история. Ценна подкрепа беше получена от община Пловдив и община Първомай и Винарска изба „Реджина”, с. Искра.

Проучванията през този сезон бяха насочени към изясняване на археологическата ситуация южно от останките на църковната сграда. Предположенията от 2008 г. за галерия от юг на църквата не се оправдаха. Тук бяха разкрити 9 гроба, като така заедно с гробовете, открити в предишни години от север на храма общия им брой става 18. Погребалният ритуал е християнски: глава на запад, почти без инвентар в гробовете.

Гроб №9. Глава на З, крака на И. Дясната ръка е опъната по тялото. Лявата ръка е сгъната в лакътя и поставена в коремната област. Черепът е силно разрушен и разложен. Долните крайници са присвити в колените, които сочат навън. Скелетът е с дължина 0,64 м. Липсва инвентар.

Гроб №10. Глава на З, крака на И. Без отклонение от магнитния С. Лява ръка свита в лакътя с китка на лявото рамо. Дясна ръка свита в лакътя с китка и предмишница в коремната област. В областта на колената пръстта е примесена със ситни въглени. Скелетът е с дължина 1,60 м. Липсва инвентар.

Гроб №11. Възрастен индивид. Глава на З, крака на И. Без отклонение от магнитния С. Лява ръка свита в лакътя с китка и предмишница в коремната област. Дясна ръка свита в лакътя с китка на дясното рамо. Скелетът е с дължина 1.50 м. Липсва инвентар.

Гроб №14. Глава на З, крака на И. Без отклонение от магнитния С. Лява ръка свита в лакътя и поставена по посока на дясното рамо върху гърдите. Дясна ръка свита в лакътя и китката е поставена на гърдите на една линия с гръбнака. Черепът е леко обърнат надясно. Липсват стъпалата. От дясната страна на много добре запазения череп и върху гърдите в непосредствена близост до долната челюст – въгленчета. Отдясно до и под черепа – фрагмент от тухла. Пръстта около скелета е смесена с дребни въгленчета. Скелетът е с дължина 1 м. Липсва инвентар.

Гроб №15. (Обр. 1) Костите излизат на дълб. 0,40 м, успоредно на Ю стена църквата. Положен е с отклонение към СЗ от 45°. Двете ръце свити в лактите и скръстени върху гърдите. Двата крака са свити в колената и положени надясно (на юг). Върху лявата ключица – фрагмент от керемида. Два фрагмента от керемиди върху тазовите кости. Фрагменти от керемиди има поставени и върху горните части на

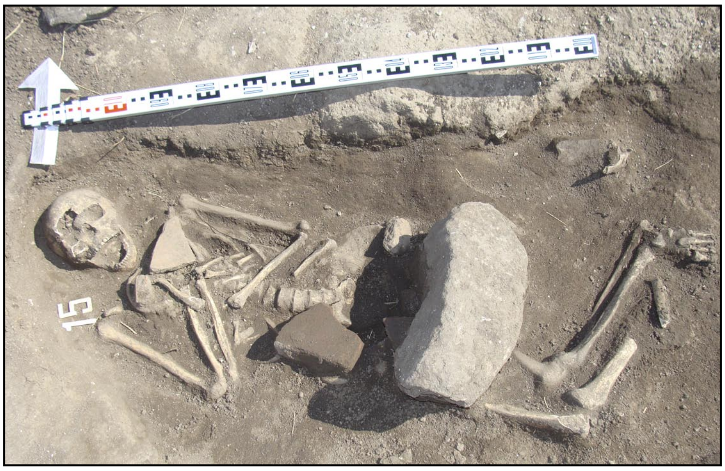

Обр. 1. Гроб №15, „Църквище" при с. Искра, Първомайско

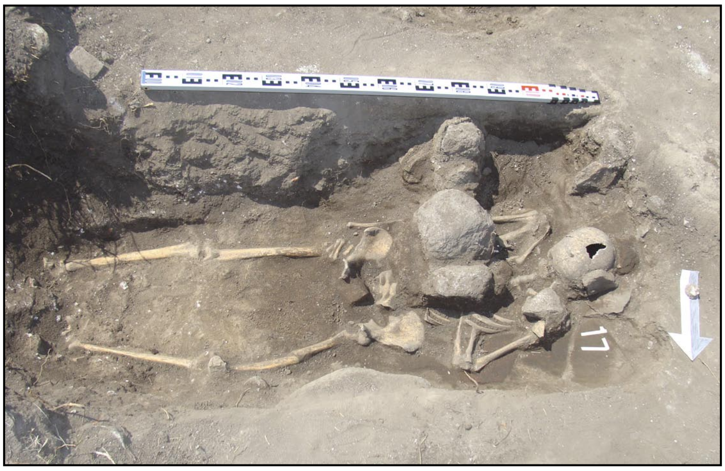

Обр. 2. Гроб №17, „Църквище" при с. Искра, Първомайско

бедрените кости. Върху тези фрагменти е поставен напряко (по дългата си ос С – Ю) продълговат камък, притискащ и двете бедрени кости. До камъка в областта близо до колената се откриха въгленчета. Дължина на скелета в свито положение 1,40 м.

Гроб №16. Глава на З, крака на И. Отдясно и отдолу под черепа е поставена тухла. Пред лицевите кости и върху гърдите въгленчета. В коремната област отдясно излязоха два животински зъба и горяла кост.

Гроб №17 (Обр. 2). Глава на З, крака на И. Под, зад и отстрани, черепът е ограден с фрагменти от тухли и камък. Камъкът е поставен отляво при лицето. При лявата част на долната челюст бяха открити въгленчета. Върху лявото рамо е поставен един камък с триъгълна форма. Тук бе открит фрагмент от друг череп. Върху гърдите и върху мишницата на дясната ръка са поставен и напряко един до друг четири камъка. Лявата ръка е свита в лакътя и поставена върху гърдите. Дясната ръка е опъната по тялото, а китката и е поставена върху горната част на дясната бедрена кост. Дължина на скелета 1,54 м. Под черепа и лявата ръка, гробната яма бе настлана с четири керемиди, като под черепа бе поставено и дъно на съд. При лявата подбедрица бе открит железен предмет (вероятно гвоздей).

Гроб №18. Детски. Ориентация З – И. Разложени череп и голяма част от костите. Непосредствено под тазовите кости, върху горната част на бедрените е поставен напряко камък, притискал двете бедра. Върху и до (отляво) на долната част на лявата бедрена кост бе открита буца хоросан. Между долните части на бедрените кости бе открит фрагмент от тухла. При долния ляв ъгъл на ямата са поставени фрагмент от керемида и камък. Запазена дължина на скелета 0,54 м.

През този археологически сезон бе отхвърлено предположението за наличие на галерия от юг на църквата. Беше констатирано, че некрополът от север се простира и южно от храма. Предстои неговото допроучване и изясняване на ситуацията в наоса, абсидата на църквата и източно от нея.

№68. СОНДАЖНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ „БЕЛЬОВА ЧЕРКВА", САМОКОВ

Веселин Хаджиангелов, Елена Василева

Църквата „Рождество Богородично", известна като Бельова черква е един от най-старите паметници в Самоков. Проучвана е няколкократно в процеса на реставрация и социализация на паметника. През 1984 г. чрез сондажи Д. Джонова установява по-ранно застрояване на храм и застъпване от къснosредновековната църква (Джонова 1984). През 1994 и 1995 г. отново чрез сондажи Б. Петрунова и В. Хаджиангелов прецизираха плановата схема и датировката на строителните периоди. Тогава е частично проучен и некропола, разположен южно и източно от черквата (Хаджиангелов 2001). През 2002 г. храмът бе преосветен и от тогава е действащ. Възможността за проучвания през 2009 г. се появи с изграждането на зид около двора на църквата. Идеята е чрез сондажи да се проучи западната част около храма, където ситуацията не е изяснена.

Проучванията се проведоха в периода 07.05 – 22.06.09 г. с екип В. Хаджиангелов – ръководител, Елена Василева, докторант в НАИМ – зам. ръководител и работници по програма за временна заетост; геодезическото заснемане се извърши от Иван Саров. Финансирането бе осигурено от Община Самоков.

Разгърната бе локална план-квадратна мрежа. Интерес за проучването представляваше площта западно от притвора на църквата, където бяха разкопани три квадрата с р-ри: 5 х 5 м с номера от I/6 до I/8. Два квадрата – II/21 и II/16 – северно от притвора и съответно I/3 – 4 и частично II/24 и II/14 от юг.

В западния участък до дълбочина 0,50 м от повърхността се попадна на разбъркани пластове от пръст и строителни деструкции, изместени с множество каменни струпвания и строителна керамика. По-изявена структура се оказа един зид на кал пресичащ квадрата. Изграден бе от валчести едри речни камъни. Дебелината на зида е 0,75 м, а разстоянието между него и църквата – 12,5 м. Не е изключено това да е част от оградния зид на църквата от втория строителен период.

От дълбочина 0,50 до 0,80 м пластовете са от еднородна глинеста пръст измесена с хоросанови струпвания. В профилите на трите квадрата от запад се разчитат множество изкопни и заравнителни дейности от XIX в. до наши дни.

Сигурният културен пласт е на ниво 0,80 м където попаднахме на гробове 1,2 и 3. Тези гробове отнасяме към втората фаза на църквата, т.е. след средата на XII в. Монетите в гробове 1 и 2 са на император Мануил Комнин (1143 – 1180).

Обредът е християнски – изпънато тяло по гръб с ръце спуснати покрай тялото (гробове 2 и 3), или свити към гръдния кош (гроб 1). Използвани са обикновени гробни ями, маркирани с по няколко камъка. Данни за дървени скари или ковчези липсват. Находките в гроб 1 са бронзова тока, желязна халка, две медни монети и железен нож с костена дръжка (Обр.2). Гроб 2 е идентичен на първия и е в

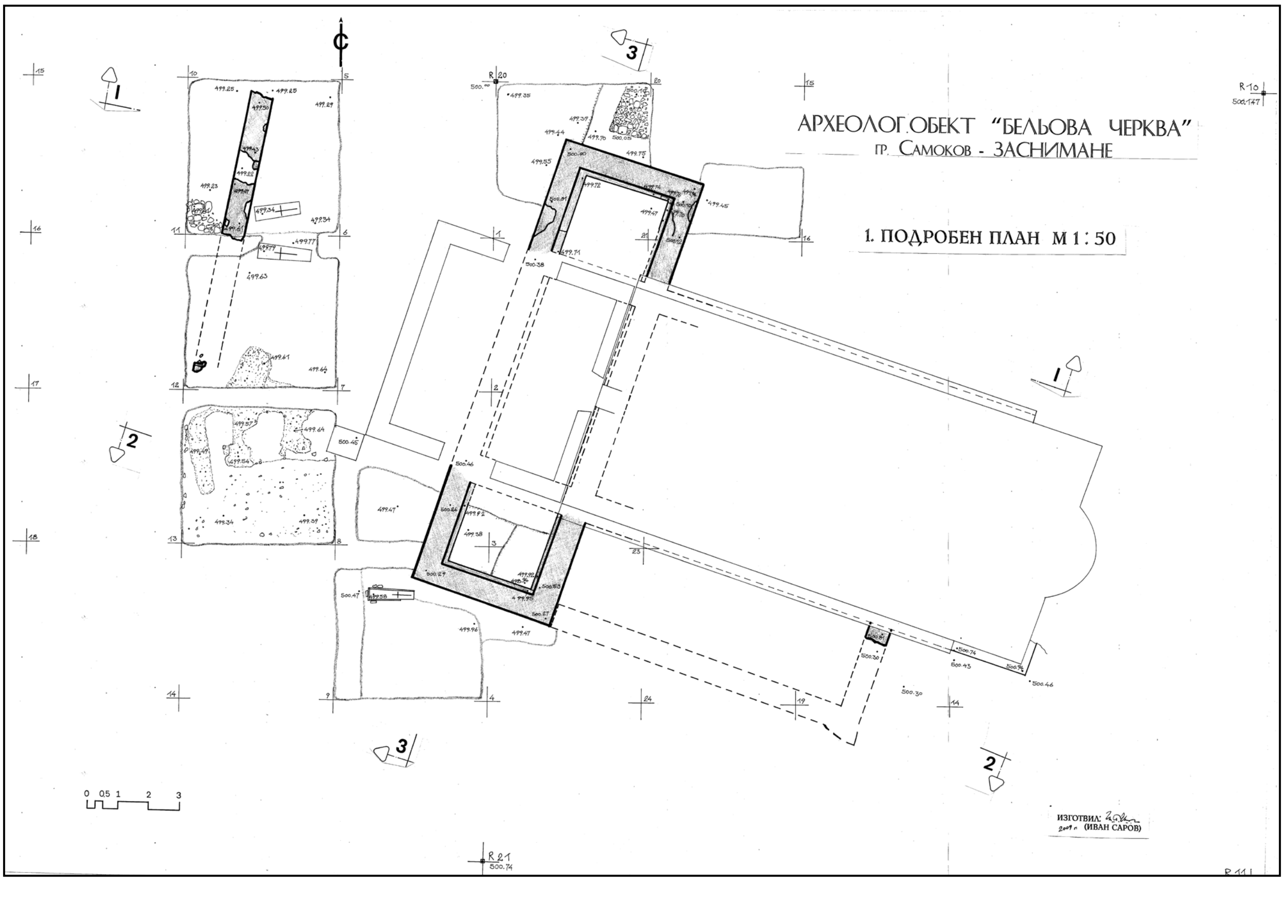

Обр. 1. Общ план на проучванията през 2009 г.

близост до него. Находките са две бронзови гривни на дясната ръка. Гроб 3 е без инвентар. По всичко личи, че некрополът е бил граждански.

Ситуацията е по-различна в квадратите южно от притвора. В квадрати 3 и 4 също бяха открити 6 гроба, от които само един бе със скелет в анатомичен порядък. Гроб №4 е от късния некропол, функционирал след Възрожденската преправка на храма през 1857 г. Останалите гробове са със препогребани кости, струпани на куп, без порядък. При номер 8 е регистрирано използване на дървен ковчег, но цял скелет не бе открит, а само струпване на кости в източната част на ковчега. При някои гробове между костите се откриха и находки – пръстени, кръстче, копчета и токи от кожени ремъци. Не е ясно защо в този участък има само препогребване? Не е изключено това да са гробове извадени при последната преправка на храма, когато към западната фасада на църквата добавят открит притвор. При препогребването все пак личи стремеж към известна подредба.

В участъците северно и южно от притвора се разкриха и останки от архитектура.

Кв. II/21 На дълбочина 0,40 м от повърхността в СИ ъгъл на квадрата се зачисти струпване на строителна керамика и хоросан, а на следващия пласт се попадна на двулицев зид от едри и средни валчести речни камъни със спойка от бял хоросан. Зидът е с ориентация 40° на И спрямо севера, т. е. перпендикулярен на дългите страни на църквата. На 2,80 м от СЗ ъгъл зидът прави чупка под прав ъгъл. При пълното разчистване се оформи помещение с външни размери – 3,80 x 4,70 м и вътрешни – 2,80 x 3,10 м. Дебелината на зида е 0,75 м. След втория запазен ред камъни се забелязва оформяне на уширен цокъл с дебелина 20 – 25 см. Там, на част от северната стена бе запазена и бяла мазилка. Подовото ниво в това помещение се зачисти на дълбочина 0,75 м. (Обр. 3). То е оформено с трамбована пръст, на места се откриха горели петна и множество въглени. Част от покривната керамика се откри в северния участък на помещението. Находки от там са: желязна шпора, стрела, желязна фибула, фрагменти от мраморни олтарни прегради с двустранна релефна декорация. Тези находки, както и предишните от проучванията през 1994 г. датират изграждането на църквата в VI в. Идентична е ситуацията и в квадрати I/4 и II/24, където бе открито второ подобно помещение и от юг. За жалост изградената дренажна система около зидовете на храма и новото настилане на притвора не позволиха да се проверят конструктивните връзки на помещенията спрямо стените на наоса, нито наличието на входове към него. Дали това са две самостойни помещения или един общ притвор с вход към наоса при сегашния вход от запад, остава нерешен въпрос.

Проучванията продължиха с направата на сондаж и в кв. II/14 в ЮИ част на църквата. Заради откриtия през 1984 г. вход от юг, застлан с тухли, Д. Джонова предполага наличието на открит притвор с аркада до южната стена. При реставрацията там е направена маркировка с каменни плочи. При сондажа в посочения квадрат следи от основи или пети от колонада не бяха констатирани. Непосредствено под така очертания открит притвор се попадна на гроб №11, от който бе запазена само долната част на скелета, както и на два случая с препогребване. Пластовете там са многократно прекопавани при направата на двата дренажни канала.

Работата приключи със засипване на изкопите и маркиране с камъни на двете помещения. Направено бе пълно възстановяване на терена.

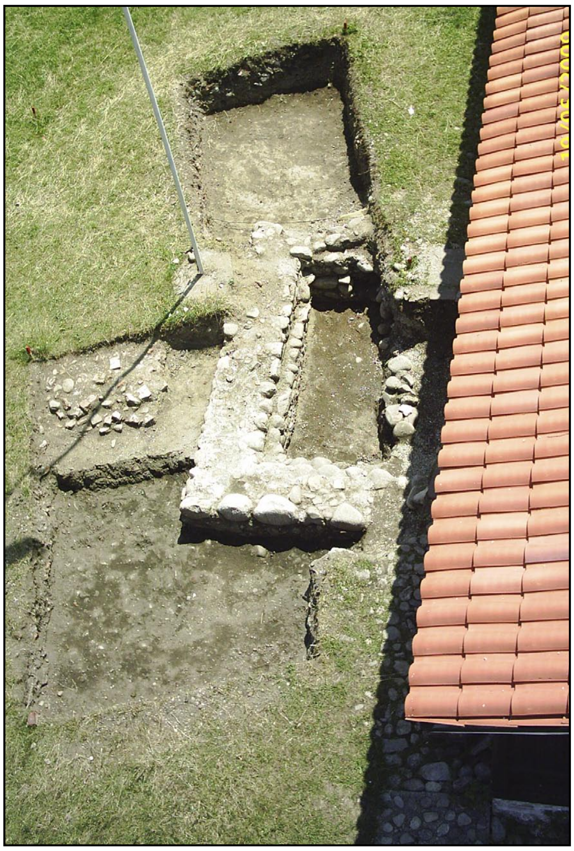

Обр. 2. Кв. II/21. Останки от базиликата от VI в.

Литература

Джонова 1984: Д. Джонова. Фотодокументация на археологическите сондажни проучвания на Бельова черква, Архив НИПК, 1984 г.

Хаджиангелов 2001: В. Хаджиангелов. Бельова църква. – Годишник на асоциация „Онгъл", т. 2, год. II, Култ и обредност. София, 2001.

№69. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ЦЪРКВА „СВЕТИ АРХАНГЕЛ МИХАИЛ”, УПИ V, КВ. 16, ГР. РИЛА

Сергей Устинов, Славянка Николова

Разкопките бяха проведени от 28.10 до 11.11.2009 г. в първия притвор на църквата, намираща се в гробищния парк на гр. Рила (Обр. 1). Проучването бе извършено от Сергей Устинов – научен ръководител (ИМ Дупница) и зам. ръководител – Славянка Николова (ИМ – Дупница).

Църквата е построена на южния скат на хълма и според проф. Прашков се отнася към типа на кръстокуполните, вписани в квадрат църкви, разпространени на Балканския полуостров в периода XII-XIV век. Проучените през 1995-1997 г. стенописи той датира от края на XII – началото на XIII век. Пак според него, в края на XVIII – началото на XIX в. църквата е била основно поправена и разширена на запад. Тогава, най-вероятно е била премахната западната стена, където се е намирал входа.

Общата проучена площ е приблизително 90 кв.м. При проучването, в източната половина на притвора бяха открити 5 погребения, ориентирани И – З, с глава на запад, и разместени кости и части от черепи. На проучената площ напълно липсват архитектурни останки.

Обр. 1

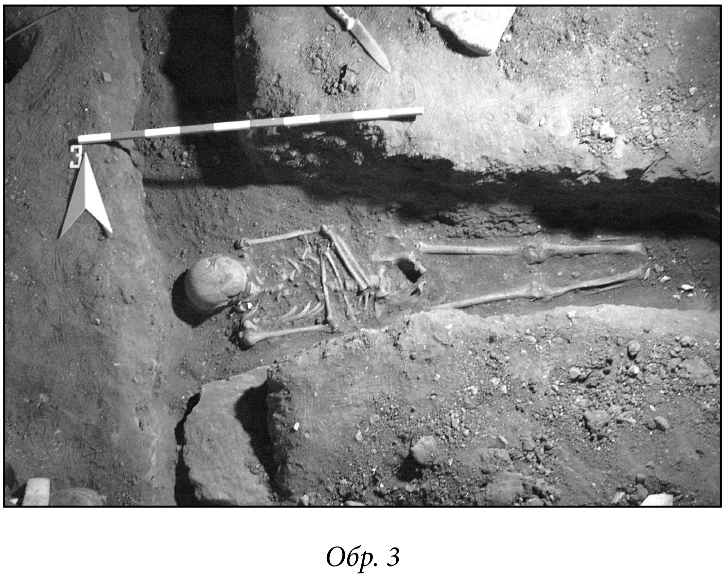

Обр. 3

Погребенията са вкопани в тъмен глинест пласт и са затрупани със същата пръст, в която има следи от хоросан, малки фрагменти строителна керамика и малко количество дребни въгленчета.

Наличието на фрагментирани черепи и кости, намиращи се основно близо до северната и южната стени на притвора, както и малкото им количество в средната част на помещението може да бъде обяснено с изкопни работи при нивелация на терена за строежа и последвалите изкопи за основите на стените на притвора, които са на калова спойка с банкет, издаден на 25 – 30 см, и на фуга към стените на старата църква, които са на хоросанова спойка. Дълбочината на основите е – 0,65м от горното ниво на тухления под на църквата и прага на южния вход на притвора. Тяхното ниво бе взето за кота „нула” Вероятно тогава са били разрушени гробове, намиращи се по трасето на стените, Преди да започне спасителното проучване, подова настилка от плоски квадратни тухли е била вдигната и те се намираха в двора на църквата. Освен това, по цялата проучена площ вече бе отнет пласт с дебелина 0,20-0,25 м.

Погребение №1: дължина – 120 см.; дълб. – 32 – 34 см ; ориентация – И – З, със слабо отклонение на СИ; до краката – плосък вертикален камък; лявата ръка – върху корема, дясната – върху таза.

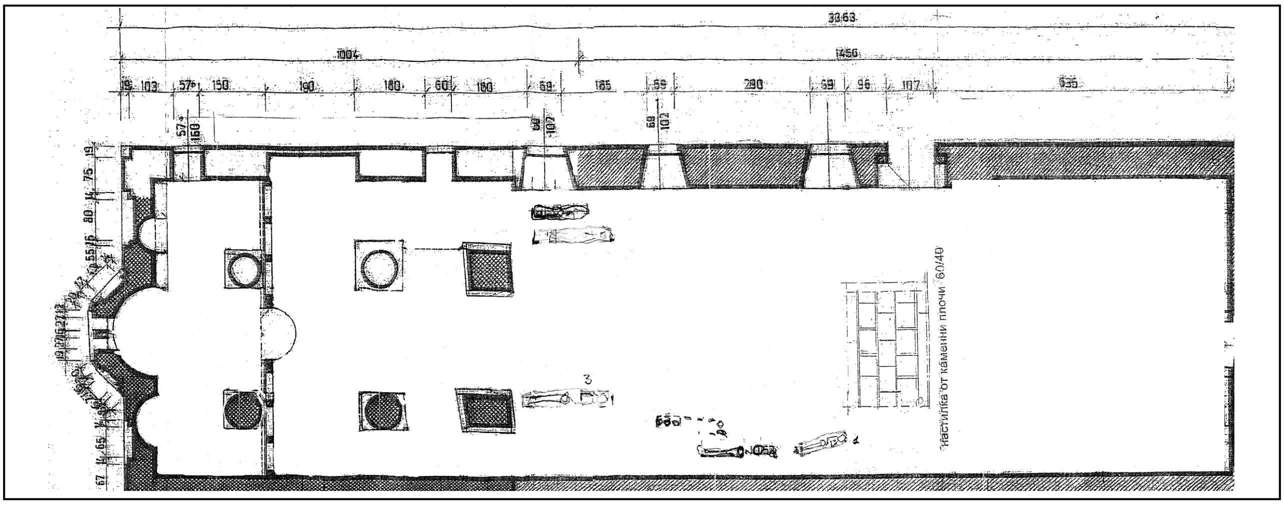

Обр. 2. Църква „Св. Архангел Михаил”, гр. Рила

Погребение №2: възрастен индивид, дълж. – 165см, дълб. – 45 – 50 см.; ориент. – И – З; череп – силно повреден; ръцете – скръстени високо върху гърдите, почти под брадичката. Горната кост на лявата ръка е притисната от северния зид. Над това погребение имаше фрагментиран череп от друг индивид на дълб. – 30 см.

Погребение №3: възрастен индивид, погребан пред северозападната колона, без да пречи на влизане в църквата: дълж. – 160 см, дълб. – 71 – 75см; ориент. – И – З; дясна ръка – върху корема, лява – почти върху таза. (Обр.3). Под черепа – монета, сребърен венециански матапан на Франческо Дандоло (1329–1339 г.)

Погребения №4 и №5 са разположени близо до южната стена, силно разместени. №4 – на дълб. – 55см; №5 – на дълб. 61 – 65см. От погребение №5 са запазени само таза и левия крак.

Наблизо до северната стена, след вдигане на разместени и фрагментирани кости беше открита бронзова корубеста монета от XIII в. и бронзово копче.

В западната половина на притвора напълно липсват следи от погребения и археологически структури. Срещат се само отделни обли камъни в пръстта, несвързани помежду си.

На този етап старата част на църквата не е проучвана, тъй като там не се извършват реставрационни работи.

№70. ПРОУЧВАНИЯ НА ОБЕКТ „КУЛТОВ КОМПЛЕКС – МУЗЕЙ НА РЕЛИГИИТЕ”, СТАРА ЗАГОРА

Димитър Янков, Георги Илиев

Проучванията се проведоха през периода от 10.08. до 30.10.2009 г., със средства осигурени от МК, съгласно Договор между МК и РИМ, Стара Загора.

В изпълнение на Програмата за археологически проучвания бяха заложени два нови сондажа източно и северно от сградата на Ески джамия, продължи работата в сондаж 1 (разкопки от 2005 г.) източно от джамията и в молитвения салон северно, южно, западно и в наоса на средновековната църква. Основните резултати от разкопките са следните:

1. Архитектурни останки

1. А. На 0.60 м под подовото ниво и под основите на църквата бяха открити останки от две сгради с правоъгълна форма, ориентирани точно по посоките на света. По-малката сграда попада в централната част на наоса и е вписана в по-голямата, чиито останки бяха разкрити южно от южния зид на църквата. И двете сгради са изградени от камъни със спойка от бял хоросан, а основите са вкопани в здравия

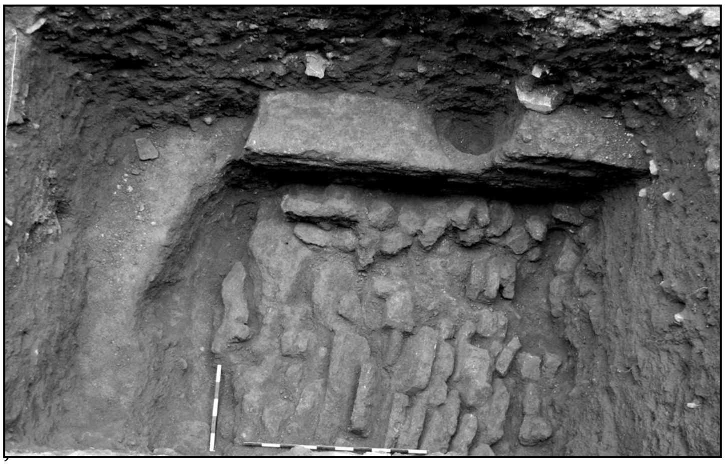

Обр. 1. Пещ за строителна керамика, северно от западното преддверие на джамията

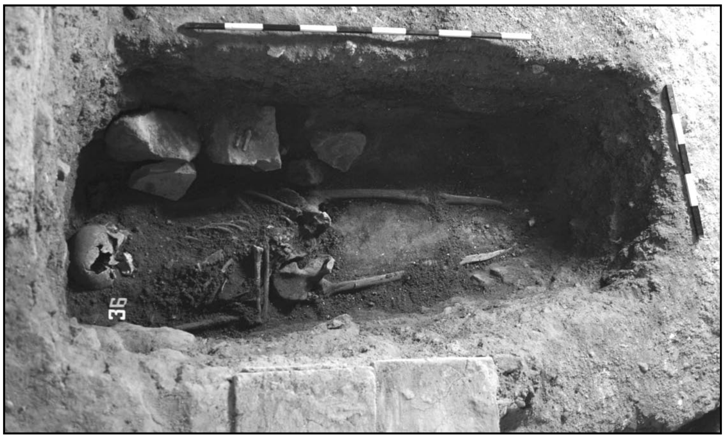

Обр. 2. Гроб №36, в централната част на наоса

терен. Стратиграфската позиция на двете сгради позволява те да се тълкуват като свързани по предназначение. Със сигурност може да се допусне че това са останките от езическо светилище от римската епоха – II – IV в. Допълнително доказателство за това е проучената ритуална яма под северния зид на средновековната църква и вероятно в центъра на по-малкото помещение на античното светилище. В ямата бяха разчистени кости от около 6-месечно прасенце в анатомически порядък. За съжаление на този етап не е възможно изцяло да се проследи плана на двете помещения на езическото светилище, но е ясно че върху неговите останки е изградена към края на X в. средновековната църква.

1. Б. В сондаж 2 положен северно от западното преддверие на джамията беше разкрита южната част на зид с посока изток – запад и останки от отвор за греда на врата. Той е изграден от камъни и тухли със спойка от розов хоросан. Предназначението и тълкуването на този зид засега е невъзможно. Единствено може да се твърди, че сградата, на която е принадлежал, в края на VI в. вече не е съществувала, тъй като основите му са използвани за северна стена на пещ за строителна керамика (Обр. 1).

Част от тази пещ беше разкрита и документирана още през 2005 г. при разкопките в западното преддверие на джамията.

1. В. Сондаж 1 (2009 г.) беше заложен източно откритата ритуална яма от ранножелязната епоха с цел да се разкрият границите на съоръжението. Под основите на джамията бе регистриран пласт от РЖЕ с керамика и две култови фигурки, но изглежда ямата попада под източния зид на джамията и източно от абсидата на средновековната църква.

1. Г. В сондаж 1 (2005 г.) бяха проучени няколко водопровода от османския период, които са захранвали съществуващата до средата на XIX баня, източно от джамията, както и останки от чешма от същото време.

2. Средновековен некропол.

По време на разкопките в и около средновековната църква бяха открити и документирани нови 34 гроба. Общият брой на проучените погребения от некропола достигна 65. Бяха регистрирани няколко интересни обичая. При два от гробовете има опалване на гробната яма след извършване на погребението. Единият от тези гро-

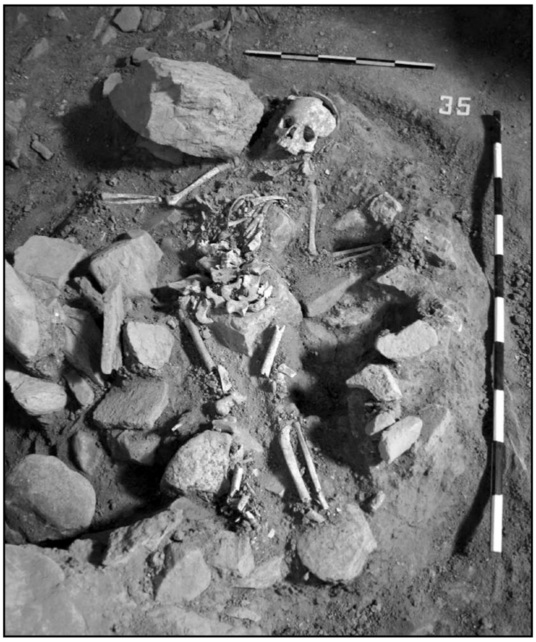

Обр. 3. Гроб №35, в олтарното пространство на средновековната църква

бове попада в централната част на наоса и не е разрушил пода на църквата (Обр. 2).

Явно той е първичен, не принадлежи на ктиторите на църквата и с него може да свърже изграждането на християнския храм. В гроб №35, в централната част на олтарното пространство беше регистриран обичай „вграждане” (свързан с изграждането на джамията) (Обр. 3).

Пак на това място беше регистриран още един твърде рядко срещан обичай - в ритуална яма бяха открити останки от градежа на църквата и погребване на стенописната украса на средновековната църква. При един от гробовете беше документирано отрязване на главата на починалия и поставянето и между краката на погребания – обичайна практика против вампирясване на починалия.

3. Находки. По време на разкопките бяха придобити 58 находки, сред които 7 монети, железни гвоздеи, бронзови гривни, пръстени, две култови фигурки от РЖЕ, две костени игли. Монетите и останалите находки потвърждават датировките за съществуването на култовия комплекс на това място от края на ранно-желязната епоха до началото на XV в., когато е изградена последната сграда на това място – мюсюлманския храм.

СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ

№71. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ В М. „КАР ДЕРЕ” („ЧЕНГЕНЕ ДЕРЕ”) КРАЙ С. КРУМ, ОБЩИНА ДИМИТРОВГРАД, ПО АМ „МАРИЦА” (КМ 32+100 - КМ 32+200)

Борис Борисов, Гергана Шейлева

През 2009 г. бяха възобновени археологическите проучвания на средновековното селище в м. „Кар дере” край с. Крум, по трасето на АМ „Марица” от км 32+100 до км 32+200.

Проучванията обхванаха площ от над 5,5 дка, в която попада източният сектор на обекта. На

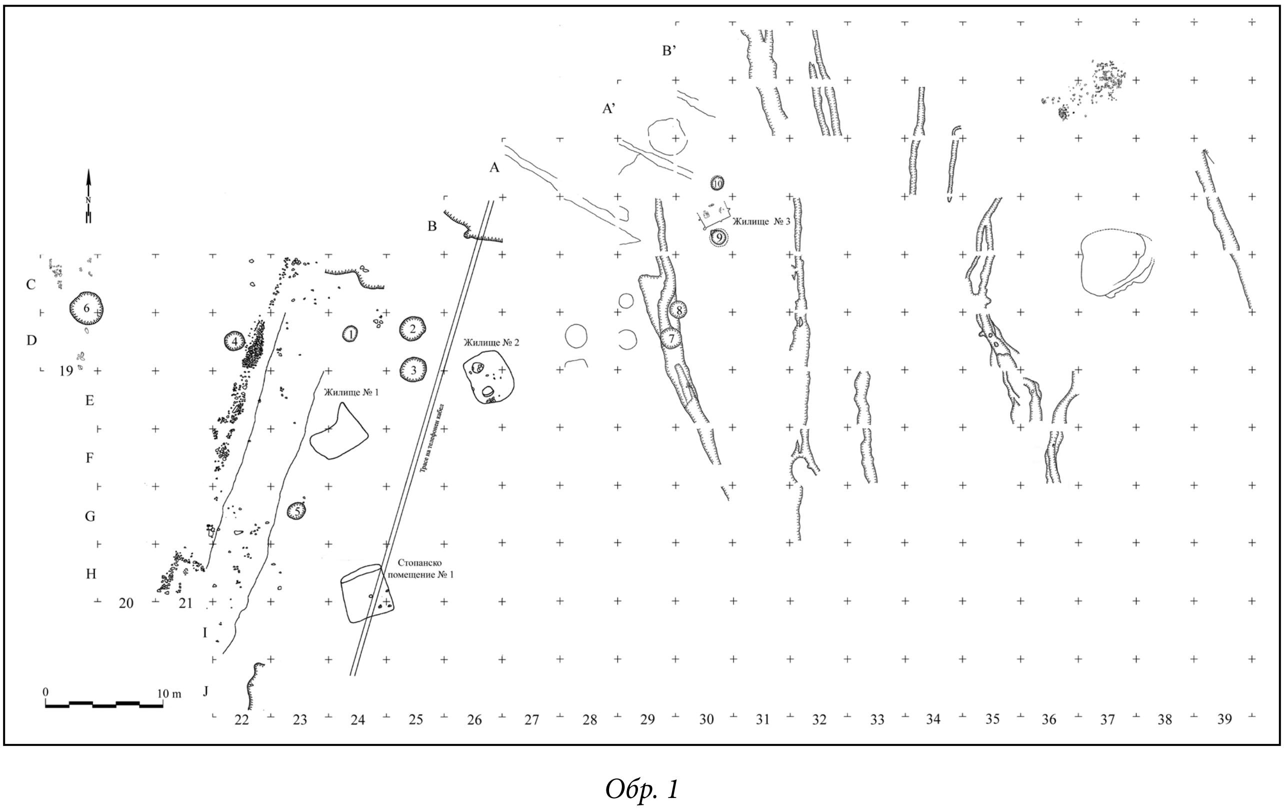

Обр. 1

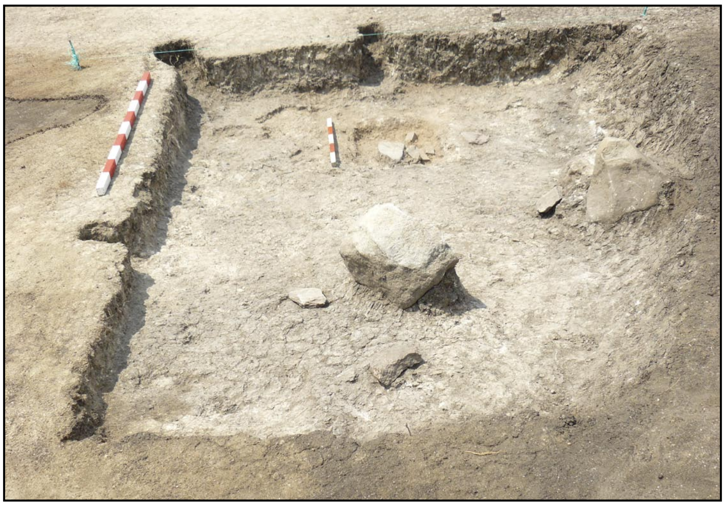

Обр. 2

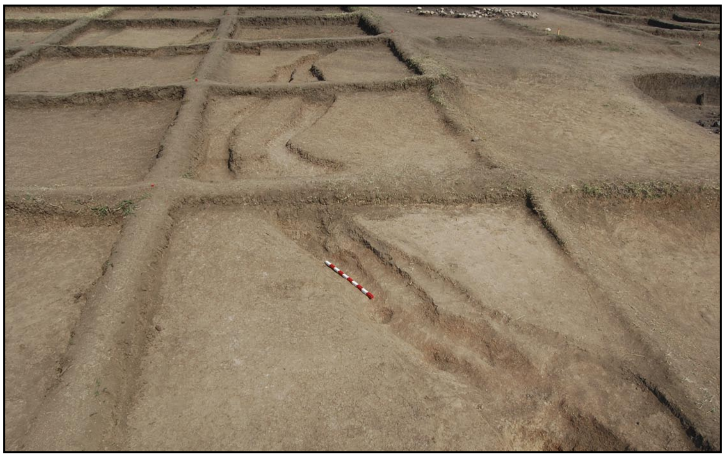

Обр. 3

тази площ бяха открити и проучени едно средновековно жилище, голям брой сметни ями и ровове, напълно подобни през откритите през 2007 г. в западния сектор, както и едно жилище от новокаменната епоха (Обр. 1).

Жилище №3 е наземно и има правоъгълна форма (Обр. 2). Ориентирано е север – юг с 30° отклонение на северозапад. Южната му стена е с дължина 2,40 м. Западната стена е запазена на дължина 2,15 м, източната – на 1,70 м, а северната е напълно разрушена, Поради това реалната площ на жилището не може да се установи. Археологически данни за входа не бяха открити. Подът е вкопан на дълбочина 0,25 м спрямо нивото на околния терен. Стените на жилищното помещение са били изградени от дървени колове и плет, измазан с глина, за което свидетелстват откритите в основата им дупки. От изключителен интерес е обстоятелството, че всички дупки от колове са вкопани извън стените на жилището. Досега подобен случай не е регистриран в нито едно от многобройните проучени жилища от средновековните селища до с. Дядово, Караново, Асеновец, Новозагорско, Знаменосец, Гледачево 1 и 2, Гипсово и П. Градец, Радневско, Искрица, Гълъбовско, Ябълково, Димитровградско, всички на територията на Югоизточна България.

Огнището е разположено по средата на западната половина на жилището и е с трапецовидна форма и размери 0,40 м (СИ – ЮЗ) x 0,33 x 0,37 м. Подът му е вкопан на 6 см спрямо този на жилището и е силно изпечен и отухлен от огъня. Върху пода на жилището бяха намерени силно фрагментирани глинени съдове.

В непосредствена близост до жилище №3 са проучени няколко ями, вкопани в стерилния пласт. Те са с пресечено-конусовидна форма. Дълбочината им варира от 0,20 м до 1,05 м, а диаметрите при отворите им – от 0,95 м до 1,80 м. Пълнежът им се състои от редуващи се прослойки от сиво-черна пръст и сиво-охрова стерилна глина. Ямите са изключително бедни на археологически материали и в тях се намират незначително количество фрагменти от средновековни съдове.

Интерес представляват и проучените многобройни вкопани съоръжения в източната половина на източния сектор, които условно бяха наречени „ровове” (Обр. 3). Някои от тях се проследяват на разстояние 45 м, като широчината им варира от 0,40 м до 2,60 м, а дълбочината – от 0,08 м до 0,64 м. Всички без изключение вървят в посока северозапад – югоизток и следват наклона на терена, за разлика проучените през 2007 г. Всички ровове са вкопани в стерилния терен и пълнежът им се състои от сивочерна пръст. Върху дъната им се откриват фрагменти от средновековни глинени съдове. Средновековният им произход не буди никакво съмнение и се потвърждава и от факта, че сметни ями №9 и 10, които съдържат средновековни материали ги пресичат, т. е. рововете са по-ранни от споменатите ями. Какво е точното предназначение на т. нар. „ровове” засега не е ясно, но при всички случаи с широчината си до 2,60 м те се различават коренно от известните вкопани съоръжения, маркиращи огради от стопански дворове в сезонните селища Гледачево 1 и Харманли („Шиханов бряг”).

В източната част на сектора е открито вкопано жилище от новокаменната епоха. В него са намерени фрагментиран глинен идол, глинена паница и огромно количество фрагментирана керамика, които отнасят жилището към културната група Караново II-III.

В заключение трябва да се отбележи, че на този етап от разкопките е изключително трудно да се определи характерът на обекта. От една страна липсата на културен пласт и некропол на площ от близо 9 дка, плановете на жилищата, които се различават от тези в постоянните селища, навеждат на мисълта за сезонен характер на селището. От друга страна формата на рововете, които не ограждат дворове, както при тези в проучените сезонни селища, а вървят успоредно един на друг, будят редица въпроси, на които засега не може да бъде даден ясен и точен отговор. Не на последно място определянето на характера на селището се затруднява и от обстоятелството, че разкопките се ограничават само в сервитута на магистралата, поради което не е ясно дали в случая се касае за сезонно или за периферията на постоянно селище. На всички тези въпроси ще бъде търсен отговор в следващия археологически сезон.

№72. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „СРЕДНОВЕКОВНО СЕЛИЩЕ И НЕКРОПОЛ”, М. БЯЛАТА ВОДА, С. ЗЛАТНА ЛИВАДА, ОБЩИНА ЧИРПАН, (КМ 19+900 – 20+250) АМ „МАРИЦА”

Димитър Янков, Румяна Колева, Чавдар Кирилов

Проучванията бяха реализирани в периода 12 август – 5 ноември 2009 г. със средства на Национална агенция „Пътна инфраструктура”. В проучванията освен ръководителите Д. Янков, Р. Колева, Ч. Кирилов, участие взеха: Н. Якимова (ИМ Чирпан), С. Стойчев (РИМ Шумен), М. Пашова, МА, М. Златков, МА, Ч. Лалов, МА, Д. Андонова, БА, Л. Пунева, БА, М. Попова, БА, П. Андонов, Г. Аргилов, К. Михайлов. Полевата консервация и реставрация е дело на Н. Диянова (РИМ Шумен). Монетите са определени от М. Минкова, РИМ Стара Загора.

Обектът се намира в местността Бялата вода, на незаливна тераса на р. Марица, непосредствено над мощен карстов извор. Теренът е с южно изложение, с наглед незабележима, но все пак изразена денивелация в югозападна посока. Попада в участък на трасето на АМ „Марица” и е проучван през 1997, 2000, 2001, 2002 и 2007 г. Резултатите от тези проучвания са отчитани за съответните години.

През 2009 г. е проучена площ от 1500 кв. м, попадащи в участъка на км 20+056 – 20+192 от трасето на магистралата между проучвани при предишните кампании терени. През 2009 г. бяха разкрити, изцяло или частично, общо 11 средновековни жилища и 19 ями, които се намират контекста на сгради. Разположението на жилищата потвърждава наблюденията от предните години за планировка и липса на дворни пространства. По отношение на конструкцията и начина на градеж новопроучените структури не се различават от досега разкритите. Повечето къщи са леко вкопани, с каменен зид само от едната или на две от страните, останалите очевидно са от нетраен материал. Носещата конструкция е от дървени греди в ъглите и покрай стените. Зидовете са градени от местни ломени камъни, споявани с кал. За под на вкопаната част служи материковият терен. Отоплителните съоръжения, където се срещат, са основно оградени с камъни огнища или просто личат горели петна по подовете. В очертанията на подовете са вкопани хранилищни ями, снабдени с дървени капаци, за ко-

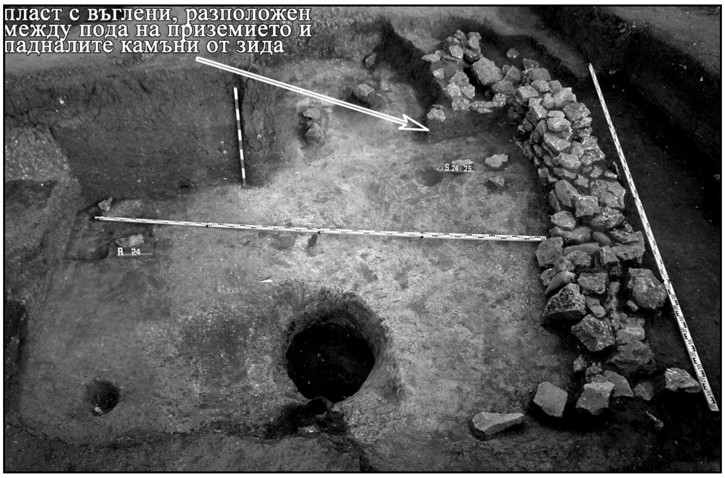
пласт с въглени, разположен между пода на приземието и падналите камъни от зида
S 24 25
R 24

Обр. 1. Сграда в кв. R24, R25, S24, S25 с падналите върху пласт с въглени камъни от южната стена

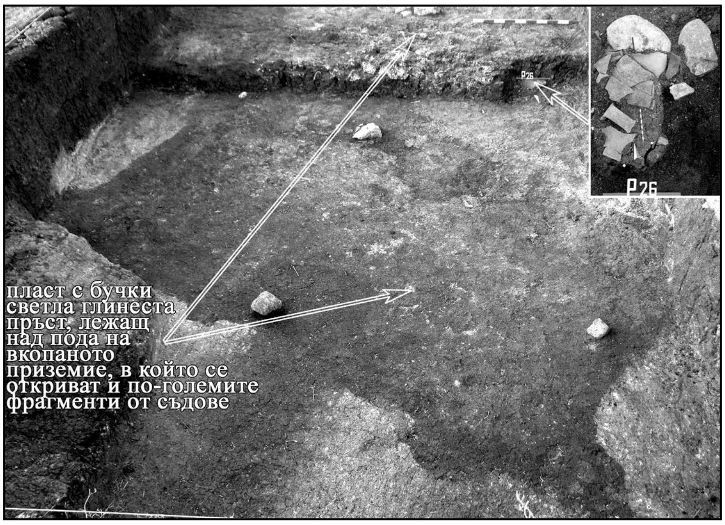
P26
P26
пласт с бучки светла глинеста пръст, лежащ над пода на вкопаното приземие, в който се откриват и по-големите фрагменти от съдове

Обр. 2. Очертаната на вкопана в здравия терен част на сградата в кв. P26 и пластът, наситен с бучки светла глинеста пръст

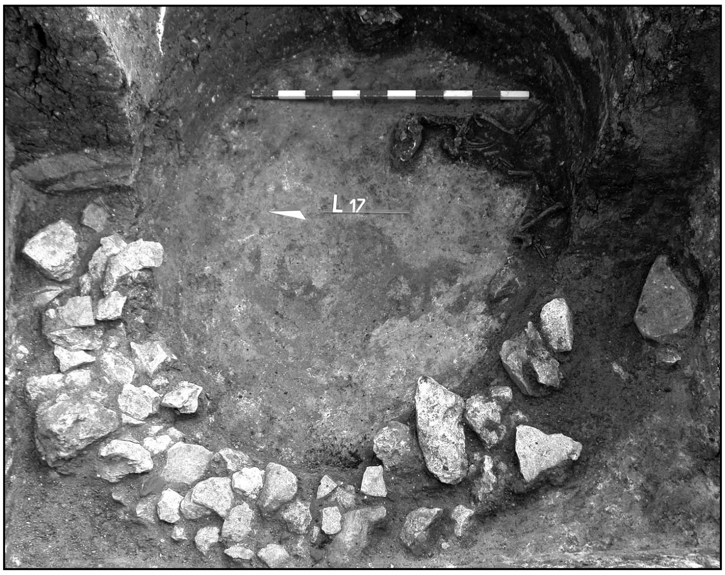

Обр. 3. Ямата в кв. L17 с част от каменния кръг и скелета на едно от кучетата в нея

ито са направени отстъпи и легла в пода.

При поне две от проучените през 2009 г. сгради има данни за наличие на етаж, изграден над вкопаното в материка приземие. Единият пример е сградата в кв. R24, R25, S24, S25 (Обр. 1), където е установена следната ситуация. От северната си страна сградата е вкопана в здравия терен, докато от юг е имала зид от ломени камъни с калова спойка. Другите две стени са от нетрайна конструкция. При сградата има ясни следи от опожаряване, като деструкциите от каменния зид са паднали навътре върху отложен при пожара пласт с дебелина 25-40 см, съдържащ разложен кирпич и много въглени. Този пласт може да се интерпретира единствено като деструкция на падналата конструкция и под на етажа. Така следва да приемем, че проучената вкопана част принадлежи на приземие със стопански функции, част от които е и ямата-хранилище, заемаща значителна част от пода му. Можем да допуснем, че жилищен е бил горният етаж, което впрочем добре би обяснило липсата както тук, така и при другите сгради, на останки от специално изградено отоплително съоръжение. Подобна ситуация се наблюдава и при проучената сграда в кв. P26 (Обр. 2). При нея пласт, наситен с бучки светла глинеста пръст, лежи на 30-40 см над подовото ниво на вкопаната в материка част. Именно на нивото на този пласт се намираха и по-големите фрагменти и части от съдове, докато в пръстта непосредствено над пода керамичните фрагменти са малко и ситно натрошени, от които не могат да се възстановят по-големи части от съдове. Очевидно е, че както и да са попаднали по-големите части от съдове, включително едно цяло гърне, в очертанията на тази къща – дали като изоставени в нея съдове или изхвърлени при запълването на останалата след изоставането и яма, то пространството непосредствено над пода на вкопаното приземие вече е било „заето” от срутилия се под на етажа. Едва след това върху него са паднали изоставените евентуално съдове и стените на къщата, от чиято обмазка са глинестите бучки и разложен варовик. За наличие на подобно приземие говорят и дълбоко вкопаните, облицовани с каменна зидария, стени на сграда в кв. Q32,Q33.

Както ямите, вкопани от подовете на приземията, така и тези извън сградите, са изпълнявали функции на хранилища. През 2009 г. са разкрити и няколко ями, каквито не са регистрирани досега при проучването на обекта. Става дума за ями с пресечено конусовидна форма, като необичайното при тях е наличието на кръг от ломени камъни по границите на дъното им. При една от тези ями (Обр. 3), както върху, така и под каменния кръг, бяха открити изцяло запазени скелети на поне две кучета. На този етап категорична интерпретация на наблюдаваната ситуация не може да бъде направена. Тя намира сравнително точна аналогия с две ями, проучени от ст. н. с. д-р Б. Петрунова на обект №14 от ЛОТ 4 по трасето на АМ „Тракия”.

По отношение на хронологията на селището, проучванията през 2009 г. не внасят корекция на досега известното – материалите и монетите го отнасят към края на X – края на XII в.

През настоящата година се потвърдиха наблюденията за обитаване на това място и през късния неолит, както и през ранно- и късножелязната епоха. Материалите от това време се намират обикновено без контекст, а съответните структури са нарушени през средновековието.

№73. ПРЕДВАРИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В ДВОРА НА НАЦИОНАЛНАТА ХУДОЖЕСТВЕНА АКАДЕМИЯ – УЛ. „ШИПКА” 1, СОФИЯ

Катя Меламед

Събраната предварително архивна документация – планове на града и картички от края на XIX век насам, включително първия кадастрален план на този сектор от 1956 г., показват активни строителни дейности от това време в западната част на двора. Те включват изграждането на проект на архитект Смирнов до първи етаж, а върху него – Художествена галерия на архитект Виктория Ангелова, бомбардирана през 1944 г. Няколко преустройства претърпява и южното крило на Академията. Останките от Галерията на архитект Ангелова, както и преустройствата на южното крило заемат голяма част от двора, сега покрити с тревна площ, асфалтови алеи и паркинг.

Археологическо проучване на същия терен се провежда от края на XIX в. до 1920 г. През 1921 г. Ю. Господинов публикува план на тези проучвания като част от некропола около базиликата „Св. София”. Този план е приложен към документацията на разкопките от 2009 г., но не може да се обедини със съвременния план, защото съдържа окомерни елементи и му липсва мащаб. Отбелязаните в него гробници и част от сграда са унищожени от описаните по-горе строежи.

В настоящото проучване са направени шест сондажа с различни размери съобразно свободната от останки площ. Всички са ориентирани север – юг по дългата си ос. Контролният сондаж (№5) показва следния профил: Съвременен насип от черна пръст, примесена със строителни материали – 0,40 м; по-стар насип от жълта глинеста почва – 0,48/0,50 м. В него са извършвани различни изкопни дейности, включително е положен електрически кабел, покрит с тухли със стандарт от първата половина на XX в. (дълж. 0,29 м). Това е и нивото през Възраждането – в него лежи фрагмент от зид, изграден от необработени камъни, споени с бял хоросан. Липсват археологически материали, които да го датират по-точно. Най-вероятно е от Османския период. Върху него се откри монета от 1951 г. Насипът е наситен с тухли и други строителни материали, които покриват целия XX в. и показват многократното му

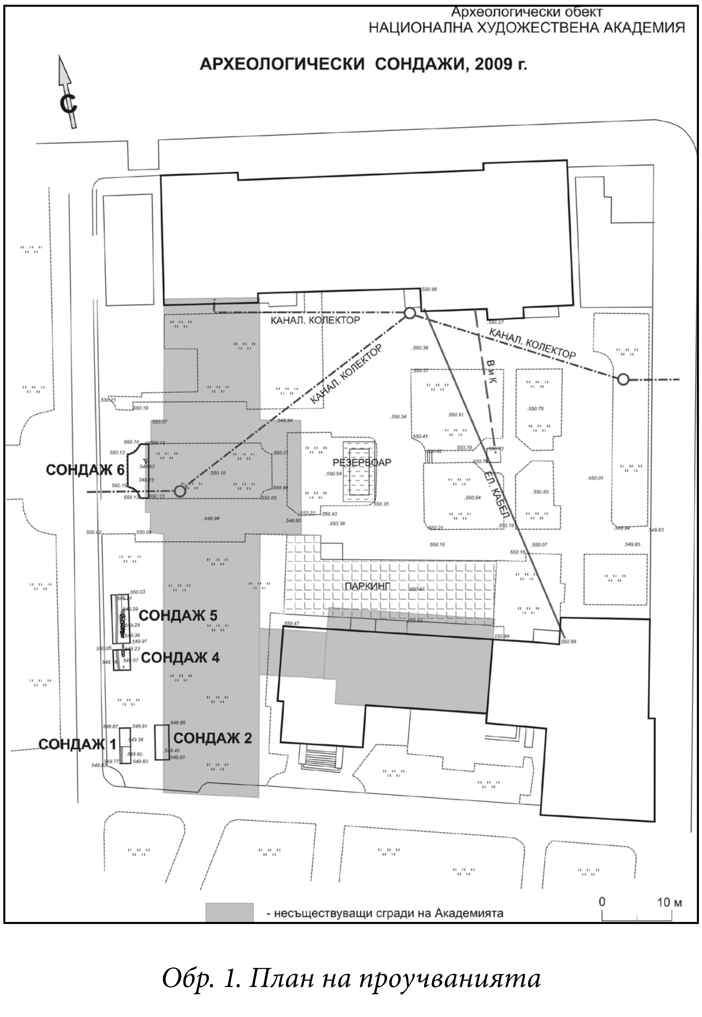

Обр. 1. План на проучванията

Обр. 3. Фрагмент от зид

Обр. 2. Бронзов войнишки пръстен от епохата на Възраждането

разкопаване. Следва тънък пласт чакъл, служил за подравняване на терена, без да се установява кога – 0,10/0,15 м. Пласт от тъмно-кафява пръст с много дребен и среден чакъл и речни камъни – това е културният античен пласт на това място – 0,50/0,60 м. Липсват каквито и да било археологически материали, освен фрагмент от тегула, счупена отдавна. Пласт от жълт пясък, стерил – квартернерен нанос – 0,80 м и продължава надолу.

Сходна картина се наблюдава и в останалите сондажи.

Археологическите проучвания в двора на Националната художествена академия не разкриват старини или материали, които да попречат на съвременни строителни проекти. Предложението на археологическия екип е разкопките да приключат на този етап. Не е целесъобразно да се разбиват асфалтовите алеи, да се режат дърветата и да се преодолява насипът от повече от 1,30 м под малките тревни площи в централната част на двора. Същият екип ще извърши археологически наблюдения, когато започнат строителните работи по проекта. В случай, че се открият старини, те ще бъдат проучени.

№74. ПРОУЧВАНИЯ НА ОБЕКТ 18 ПО ТРАСЕТО НА ПЪТЯ ДЖЕБЕЛ – МАКАЗА, С. СЕДЛАРЕ, ОБЩИНА МОМЧИЛГРАД

Катя Меламед

Бяха заложени 5 сондажа с размери 5 х 3 м и 2 сондажа с размери 15 х 3 м. В процеса на проучване се направиха многобройни разширения с цел да се проследят проявените археологически структури. Теренът е известен още от 1980-те години като средновековно ямно поле. Известно е също, че структурите са разположени на значителна дълбочина, обичайно от 1 – 1,10 до 1.50 м от съвременната повърхност.

Бяха разкрити и проучени 12 ями с различни размери и дълбочини. Устройството им е сходно – камъни, някои от които силно горели, много въглени в запълнителя, керамични фрагменти, животински кости и железен предмет. Така общият брой на ямите надхвърля вече значително 50, като се имат пред вид и тези, проучени в двата съседни обекта от юг и север. Натрупването на информация ще позволи да се установи и реконструира една практика на средновековното общество, непозната и неизследвана на други места в страната. Вече почти сигурно се знае, че горелите камъни и въглените са носени от другаде, възможно от огнището на къщата или от нарочно запален обреден огън, късовете месо са оставяни като жертва, а парчетата желязо присъстват заради елемента желязо, а не заради формата си, като предпазващи от зло. Според най-късната керамика в тях, ямите се датират в XI-XII век.

Бяха разкрити също 4 жилища, едното от тях отчасти, защото остана под профила на Сондаж 4. Жилищата са били изградени на колова конструкция, с плет, дебело обмазан с глина. При неизвестни

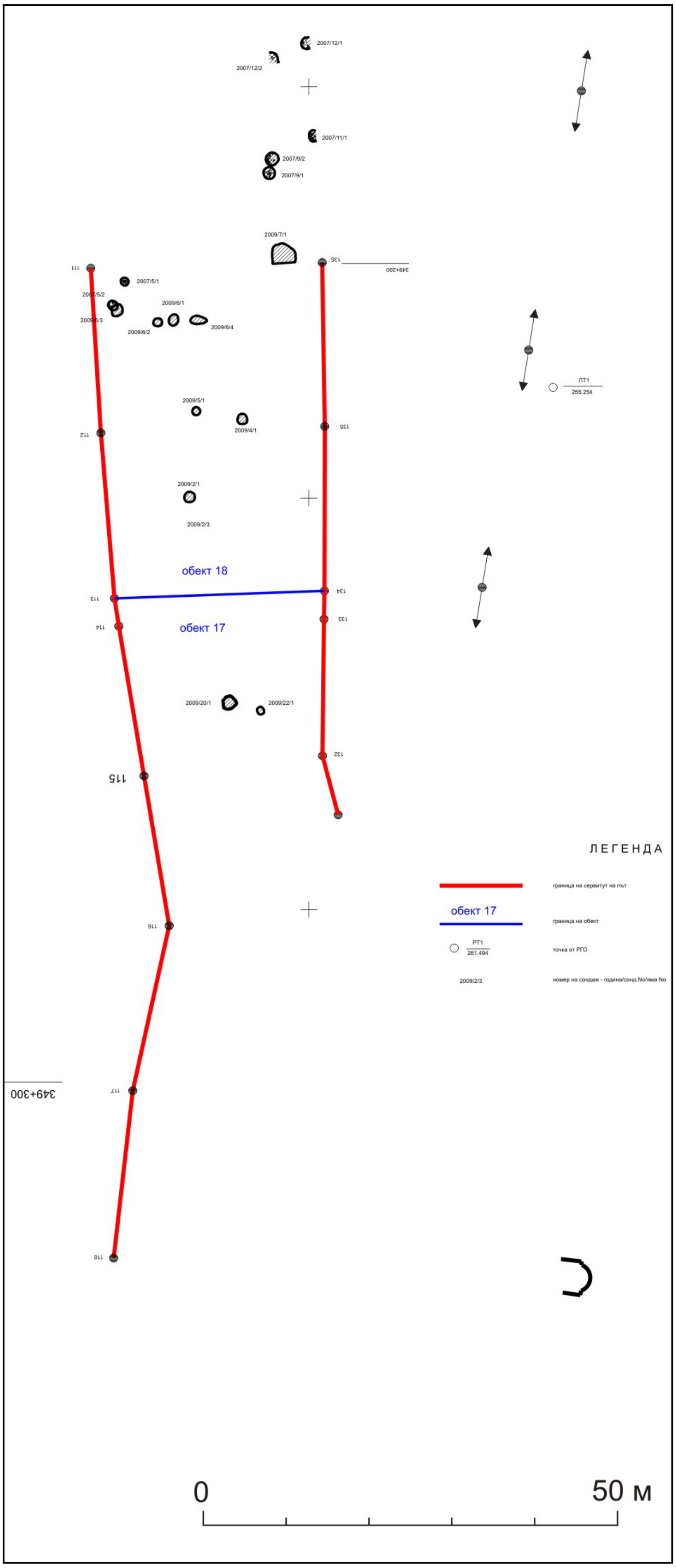
2007/12/1
2007/12/2
2007/11/1
2007/9/2
2007/9/1
2009/7/1
135
349+200
111
2007/5/1
2007/5/2
2009/6/1
2009/6/3
2009/6/2
2009/6/4
ЛТ1
255.254
2009/5/1
2009/4/1
112
135
2009/2/1
2009/2/3
обект 18
113
134
114
133
обект 17
2009/20/1
2009/22/1
132
115
ЛЕГЕНДА
граница на сервитут на път
обект 17
граница на обект
РТ1
261.494
точка от РГО
2009/2/3
номер на сондаж - година/сонд.No/яма No
116
349+300
117
118
0
50 м

Обр. 1. Археологически обект: Некропол, с. Седларе, общ. Момчилград. Ситуационен план на ями 2007-2008

Обр. 2

Обр. 3

още събития са били опожарени. Изцяло запазено беше огнището на Жилище 3, Сондаж 4, изградено от камъни със свод. В гърлото му се откри фрагмент от питос. Откритата керамика in situ датира жилищата в късната античност (IV-V век). Има сериозни данни да се предполага, че са намесени и славяни. Наличието на жилища, известни от 2007 и 2009 г. предполага, че на терасата е съществувало село. Подобни села от това време са сравнително слабо познати и изучени. Към тези останки следва да се прибавят и пепелищата и горелите греди, с които са осеяни сондажите и които най-вероятно показват ходови нива през различните епохи.

Бяха открити също и останки от средновековни къщи от XI-XII век. Те са разположени в най-южните части на Обект №17. Изградени са от ломен камък без спойка. Досега са известни две постройки.

В процеса на работа се откриха многобройни фрагменти керамика, които характеризират интензивен и непрекъснат средновековен живот на терасата на западния бряг на река Сютлийка. Сред тях установих група съдове, направени от сходно глинено тесто, омесено с талк. Тя е необичайна, характерна само за Родопите и бъдещите анализи ще позволят да се локализира керамична работилница, произвеждала и за търговия.

Сред находките следва да се спомене монета на Маронея, II в. пр. Хр., както и чифт бронзови елементи от колан.

Пред вид значителните резултати от разкопките през 2009 г., както и данните за наличие на още непроучени структури, не мога да освободя терена за предвидения строеж на път. Считам, че е необходимо пълното му проучване, което може да се осъществи за 2 работни месеца.

№75. ОБЕКТ №14 ПО ТРАСЕТО НА АМ „ТРАКИЯ”, МЕЖДУ СЕЛАТА ЗИМНИЦА И ЧАРДА, ОБЩИНА СТРАЛДЖА

Бони Петрунова, Илия Илиев

Селището е локализирано на км 294+000-294+500 от трасето на бъдещата магистрала, в землищата на селата Зимница и Чарда, Община Стралджа, област Ямбол. То беше обозначено като обект №14 по трасето на АМ Тракия, ЛОТ 4. Археологическото проучване започна през 2008 г. (Петрунова 2009). В резултат на направените сондажи паметникът беше определен като късноантично и средновековно селище, застрашено от унищожаване при строежа на магистралата. Към началото на проучването теренът е орница, с лека денивелация към запад, а в източния край ясно се отличава малка могила с диаметър 50 м и височина спрямо съвременното ниво на терена около 1 м. През 80-те години на XX в. там е изграждана земеделска водонапоителна система, като върху най-високата част е направен изкоп преминаващ в посока север – юг, в който са положени метални тръби, а разпределителната шахта се намира в центъра на могилата. Според архивите на община Стралджа, до 30-те години на XX в. районът между село Зимница и село Чарда е бил заблатен, така че обект №14 се намира в най-високата част на този естествен комплекс от блата и езера. Местността, в която е разположено селището е известна сред местното население с топонима „Трите могили”, което предполага, че преди да бъдат заравнени, тези могили са се откроявали на терена.

През 2009 година проучването на обекта продължи, като на площ 16 000 кв. м, със земекопна техника бяха направени 18 изкопа (сондажи), чрез които беше обхваната цялата площ на трасето на магистралата. Във повечето от тях са открити останки от средновековното селище, обозначени в полевата документация и на плана като „археологически структури”. От тях 9 са средновековни жилища и 11 са ями с битов и ритуален характер.

В сондаж 2 отново е регистрирана яма (№3) със скелет на куче, около което са подредени камъни и са поставени съдове. Костите все още не са изследвани. Във, и около структурите са открити голямо количество находки, предимно съдове, като в едно от жилищата (№2) на място са разчистени шест цели съда. Повече информация за селището дава анализа на откритите керамични фрагменти. Общата ѝ характеристика я определя като битова и кухненска. Фрагментите са предимно от конични купи, кани с една дръжка и гърнета, които са най-многобройни. В голямата си част съдовете са тънкостенни, изработени

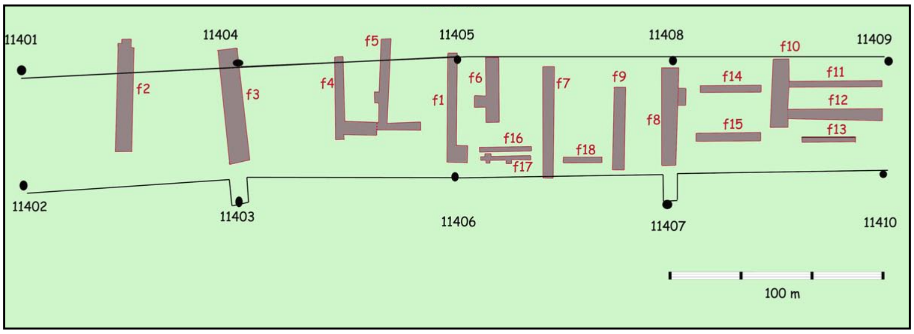

Обр. 1. План на обекта

на бързо колело, с червеникав, до охрово-кафяв цвят. Дъната са равни, отделени с „конец". Украсата е семпла, разположена от външната страна на съдовете и се състои от успоредни врязани линии, хоризонтално разположени ямички, излъскани ивици по долната част на гърнетата и плитко врязани жлебове под устието. Много от фрагментите имат следи от опушване, в резултат на употребата им в домакинството.

През 2009 година отново са открити монети, стъклени гривни, железни оръдия на труда, голямо количество ковани гвоздеи.

Проучванията от 2008 и 2009 години дават основание да се направят следните окончателни изводи:

– Обектът е средновековно селище от периода X – XIII век;

– Неговият некропол е бил разположен върху могилата намираща се източно от селището (обект №14А);

– Селището е унищожено при пожар, като след това мястото не е било обитавано;

– Проучването дава изключителна информация за селищното развитие на Тракия през средновековието. В историята на средновековната археология почти няма подобни цялостни проучвания на селища от открит тип.

Все още остава открит въпросът за етническата характеристика на селото, но биха могли да се направят някои разсъждения. Сигурно е, че населението е християнско, което се потвърждава от средновековните гробове открити в горните пластове на могилата, разположена в източния му край и проучена през 2009 г. от колегата Стефан Александров. Очевидно, това християнско население е съхранило някои езически ритуали, в които кучето играе определена роля. Разбира се, най-лесно би било ямите с кучета за бъдат обявени за боклучни, в които са хвърляни кучешки трупове. Не могат, обаче да се пренебрегнат фактите, че те са твърди плитки, в тях не се откриват находки характерни за сметищата, а около кучешките скелети се откриват старателно подредени камъни и цели съдове. Ето защо, тези ситуации, най-опростено могат да бъдат наречени *погребения на кучета*. Остава открит въпроса, дали хората, които са обитавали селото са имали по-специално отношение към кучетата.

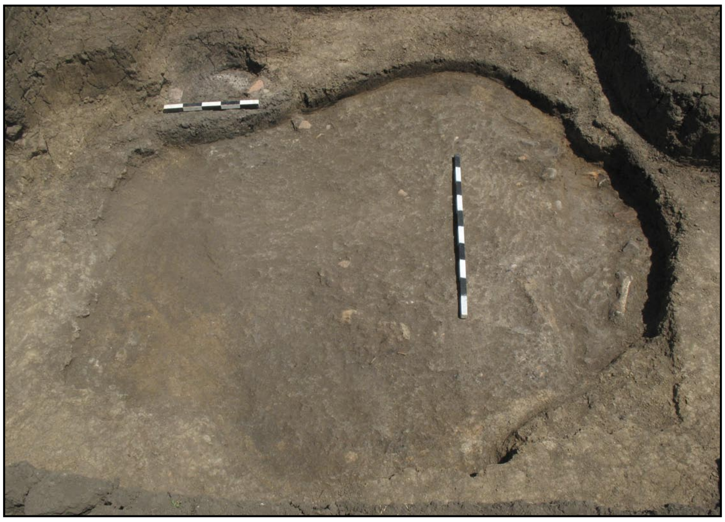

Обр. 2. Жилище в сондаж 1

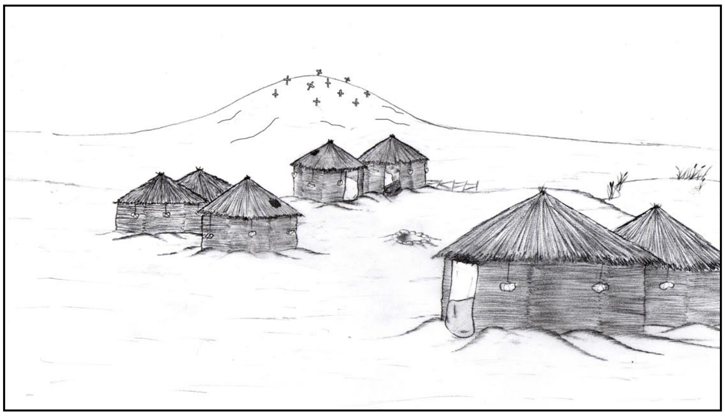

Обр. 3. Идейна възстановка на селото

Друг интересен проблем е изборът на място за селище, което е било разположено като остров, заобиколен с блата, които са осигурявали естествена защита на обитателите му. Проучените структури и находки ни дават куража да предложим една идейна възстановка на самото село (Обр. 3).

Литература

Петрунова 2009: Б. Петрунова. №76. Сондажни археологически разкопки на обект №14, км. 294+000-294+500 по трасето на АМ Тракия ЛОТ 4, в землищата на селата Зимница и Чарда, Община Стралджа, област Ямбол. – Археологически открития и разкопки през 2008 г., София 2009, 750 – 752.

Нинов 2009: Л. Нинов. №79. Животински останки от средновековни погребения, крепости и селища. – Археологически открития и разкопки през 2008 г., София 2009, 757-758.

№76. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ №16 ПО ТРАСЕТО НА АМ „ТРАКИЯ”, ЛОТ 4, МЕЖДУ СЕЛАТА ЗИМНИЦА И ЧАРДА,ОБЩИНА СТРАЛДЖА

Елена Василева, Стефан Бакърджиев

Откриването на късносредновековния некропол е свързано със сондажно археологическо проучване на обект №16 по трасето на АМ Тракия ЛОТ 4 през 2008 г.[1], когато са разкрити 11 гроба (Александров, Христова 2009, 752 – 755).

Обектът е локализиран в землищата на селата Зимница и Чарда, Община Стралджа. Той е с дължина 150 м, ширина 44 м и попада в сервитута на бъдещата магистрала Тракия. Намира се в обработваема земя. Границите на некропола са ясно очертани, като най-голяма концентрация на гробове са регистрирани в северозападната му част. Гробните ями от некропола се очертават в пласт от стерилна пръст с охрово-кафеникав цвят на дълбочина 0,60 – 1 м. Под няколко от тях са открити култови ями от IV-III в. пр. Хр. Общият брой на гробове през 2009 е 41. Така регистрираните през двете години на проучванията 52 гроба с трупополагане от некропола, сравнени с подобни паметници от епохата дават основание да се смята, че е изследван 65-70% от него, което е 100 % от територията на трасето.

Гробните ями са ориентирани запад – изток, имат правоъгълна, овална и трапецовидна форма, а на част от тях формата не е сигурно очертана. Скелетите, като цяло са в лошо състояние, което се дължи предимно на състава на почвата. Въпреки това при повечето е възможно установяването на приблизителната възраст и положението на тялото при погребването. От всичките 8 скелета са детски, 39 на възрастни индивиди, а останалите не могат да бъдат определени. Разкрити са две гробни ями без костни останки, които условно могат да бъдат наречени кенотафи. Всички покойници са били положени по гръб. При разкриването на скелетите, 5 от черепите са с лицевата част нагоре, 12 са обърнати на север и 28 на юг. Като цяло не личи някакво специално подреждане на костите на горните крайници. При гробове №15, 14, 36, 40 тези кости се откриват най-плътно до скелета, костите на долните крайници са приближени и сравнително опънати, което дава основание да се предполага, че при погребението тези покойници са били увити в платно. При гробове №20 и 28 костите от китките на левите горни крайници се откриват под тазовите, а при гроб №23 под тях са костите от китката на десния горен крайник. Неестественото положение на костите на горните крайници се забелязва и в гроб №21, където дясната раменна кост е леко повдигната нагоре, както и при гроб №24, където фалангите на горните крайници са разперени встрани. По-особено място заема скелетът от гроб №31, при който десния горен крайник е положен в областта на корема, а левия върху костите на таза, но небрежната им позиция не дава основание да се предполага характерното за християнския обред умишлено „подреждане” на тялото. Внимание трябва да се обърне и на скелета в гроб №46, при който левия горен крайник е свит към раменната кост, върху

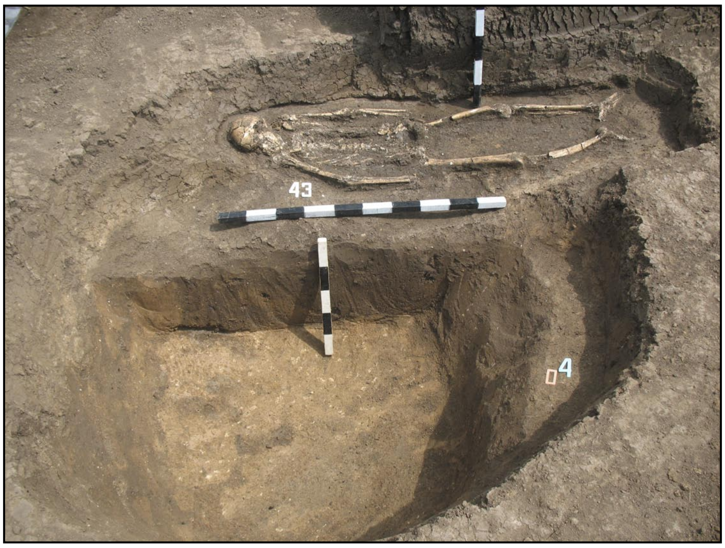

Обр. 1. Гроб №43

---

[1] Археологическото проучване е осъществено под научното ръководство на ст. н. с. д-р Стефан Александров (НАИМ – БАН).

която се откриват фалангите от пръстите.

Позициите на долните крайници също значително се различават от характерните опънати крайници при християнските погребения (Обр. 1). В много от случаите единият е свит в колянната става. При 90 % те са раздалечени и в няколко са с леко сгънати коленни стави, обърнати в една посока (тип хокер).

Всички тези данни дават основание да се допусне с голяма сигурност, че погребенията са извършени в съответствие с мюсюлманската религия. Обичайно тези некрополи се датират в периода XV – XVII век. За съжаление в гробовете и извън тях не са открити находки, което затруднява стесняването на хронологическите рамки.

Формата и размерите на проучените вкопани съоръжения варират – в план са кръгли и елипсовидни, в профил – цилиндрични, полусферични и конични. Пълнежът им е от сивочерна, рохкава пръст, примесена с въгленчета, дребни камъни, фрагменти от съдове, работени на ръка и колело, амфори, мазилки, миди и животински кости[1], които са от домашни животни, като на първо място по брой на костите са говедата, следвани от дребните преживни. По брой на индивидите на първо място са овцете и козите. На трето място са свинете. Следват коня, магарето и кучето. Регистрирани са и кости от домашни птици (кокошки).

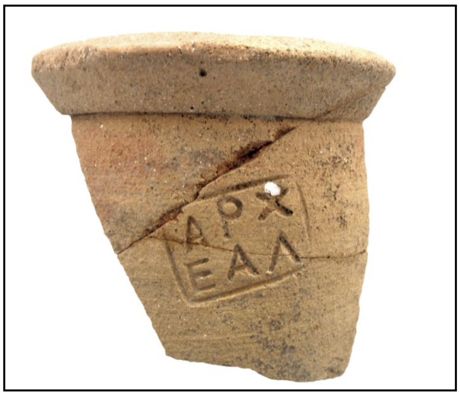

Обр. 2. Устие от амфора на Хераклея Понтика с печат – IV в. пр. Хр.

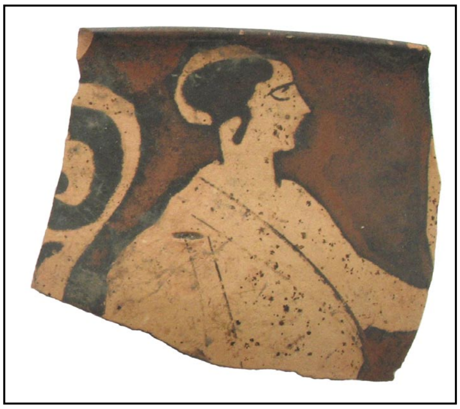

Обр. 3. Устие от червенофигурен скифос – IV в. пр.Хр.

Проучените пет ями и две вкопани съоръжения (вероятно разрушени ями) са със сходна структура и състав на пълнежа. Прави впечатление, че с най-голям дял сред откриваните материали са фрагментите от амфори, най-вероятно заради големия размер на съдовете. Подобна практика за поставяне на части от амфори е засвидетелствана в ямни комплекси – при Ябълково, Раднево, Гледачево и др. Идентифицирането им дава добра възможност за датирането на ямите – фрагментите от Хиос, Хераклея Понтика, Менде, датират ями 1, 2, 3 и вкопано съоръжение 2 в първата четвърт на IV в. Тази датировка се потвърждава и от анализа на керамиката, работена на колело, както и от фрагментите от фирнисови съдове. Аналогиите на материалите от ями 5 и 6 и вкопано съоръжение 1 показват сходна дата.

Керамичните фрагменти[2], работени на колело и на ръка са с относително еднакъв дял. Съдовете на колело са изработени от добре пречистена глина без примеси или с дребни примеси в ниска концентрация, със сив, светлокафяв, бежов, светлочервен цвят на глината, като преобладават фрагментите от сива, монохромна керамика. Повечето са равномерно изпечени, с хомогенен цвят на повърхността. Част от тях са покрити с ангоба с цвета на глината, а някои от сивите съдове имат сребристо покритие.

Най-популярната форма сред идентифицираните устия е тази на паниците със завито навътре устие. Формата е с широк хронологически и териториален и е с почти непроменена морфология през различните епохи. Паралели от периода края на V – първата половина на IV в. се откриват в широк ареал от различни по тип обекти.

Съдовете на ръка са в относително същото количество като тези на колело. Изработени са от глина с едри примеси във висока концентрация (тъй като наблюденията върху керамичните фрагменти са макроскопски, като примеси са определени само видимите с просто око включения, главно пясък или много дребни камъчета), с неравна, грапава или равна, но недобре огладена повърхност, най-често без ангоба, неравномерно изпичане и сив и кафяв цвят на повърхността. Най-многобройни са фрагментите от гърнета, кратеровидни (?) съдове и един фрагмент от купа или паница. Не е направено разграничение на гърнетата от хранилищата, тъй като основният критерий за разграничаването на категорията е обемът им, а от ямите не са възстановени цели съдове. Един от фрагментите от устия е със сходна форма като хранилище, работено на ръка от Гледачево, но с по-малки размери. Същото важи и за разграничаването на гърнетата на големи, малки и средни. Представени са двете основни форми – конусовидни и цилиндрични и един със сферична форма. Кратеровидните съдове са отнесени към категорията условно, тъй като са определени по малки фрагменти от устия. Паралелите и контекста на откриване на съдовете на ръка са сходни с тези на работените на колело.

---

[1] Остеоархеологическите анализи са направени от ст. н. с. д-р Лазар Нинов (НАИМ – БАН).

[2] Керамичният материал е обработен от Яна Димитрова, докторант към СТА при НАИМ – БАН.

Сред многобройният керамичен материал, както бе споменато по-горе са идентифицирани амфори на Хераклея Понтика, като две са подпечатани и се четат: „Αρίστιππος" и „Ὅνασο Σώσις", с дата първата четвърт на IV в. пр. Хр. Сред откритите фрагменти от Хиос от началото на IV в. пр. Хр. е и фрагмент с печат от Хераклея Понтика, с изписано име АРХЕАЛ (Обр. 2). Предполага се, че става въпрос за правописна грешка – алфа и ламбда са разменени и изписването би трябвало да е Αρχέλας[1]. Датата на този печат също е от първата четвърт на IV в. пр. Хр. Други интересни находки от проучените ями са червенофигурен скифос (Обр. 3), както и долната част от друг фирнисов съд и фрагмент от bolsal (?), които са със сходна дата.

Прегледът на находките от ямите от с. Зимница показва дата в първата половина на IV в. пр. Хр. Необходимо е да се направи и уговорката, че определената дата е за времето на първичната употреба на материалите от ямите, тъй като е възможно те да са депонирани след продължителното им използване в бита. Характерът на обекта не може да се определи категорично поради ограничената площ на проучването. Възможно е разкритите тук структури да са част от ямно поле или селище, синхронни на обектите при Ябълково, Гледачево, Раднево, на някои от ямите при Карнобат и др., а в културно отношение се свързва и с богатите могилни погребения от края на V – първата половина на IV в. в района.

Литература

Александров, Христова 2009: С. Александров, Т. Христова. Сондажни археологически проучвания на обект 16 (км 294+850 – 295+400) ЛОТ 4, по АМ Тракия, землище на с.Чарда, Ямболско. – АОР за 2008, София 2009, 752 – 755.

Бончева 1986: В. Бончева. Некрополи при с. Бяла река и при с. Тушовица. – АОР за 1986, Разград 1987, 268.

Гатев 1986: П. Гатев. Разкопки на мюсюлмански некропол от XVIII-XX в. край с. Полковник Савово, Толбухински окръг. – АОР за 1986, Разград 1987, 269.

Григоров 1998: В. Григоров. Тюрбета, почитани от българите-мохамедани от Средните Родопи. Мюсюлманската култура в българските земи. Изследвания, София 1998, 553 – 567.

Лещаков, Тонкова, Миков, Меламед 2006. Археологически разкопки до с. Ябълково, Димитровградско, през 2000 – 2003 г. – В: В. Николов, Г. Нехризов, Ю. Цветкова (ред.), Спасителни археологически разкопки по трасето на железопътната линия Пловдив – Свиленград през 2004 г. В. Търново, 2006, 135 – 165.

Петрова и кол. 1989: П. Петрова, Й. Йорданов, Б. Димитрова. Некропол от XVII-XVIII в. при с. Сечище, Новопазарска община. – Археология, 4, 1989, 43 – 57.

Саватинов 1997: С. Саватинов. Комплекс от ями от късната желязна епоха в м. „Старото Селище" край град Раднево. – В: Марица-Изток. Археологически проучвания., 4, Раднево, 1997.

Тонкова 2006: Тракийско ямно светилище от втората половина на V – началото на III в. пр. Хр. в м. Карабюлюк при с. Ябълково, Димитровградско. – В: В. Николов, Г. Нехризов, Ю. Цветкова (ред.), Спасителни археологически разкопки по трасето на железопътната линия Пловдив – Свиленград през 2004 г. В. Търново, 2006, 205 – 233.

Христова 2009: Р. Христова. Комплекс от ями по трасето на АМ Тракия, ЛОТ 5, км 6+700–6+800. – В: Спасителни археологически проучвания по трасето на АМ „Тракия", ЛОТ 5, обходен път на град Карнобат, км 6+400 – 6+800. Варна, 2009, 50 – 78.

---

[1] Фрагментите от амфори от всички ями са определени и датирани от д-р Чавдар Цочев.

№77. СПАСИТЕЛНО СОНДАЖНО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ 6 В ЗЕМЛИЩЕТО НА СЕЛО ОМАРЧЕВО, ОБЩИНА НОВА ЗАГОРА ОТ КМ 251+300 ДО КМ 252+100 ПО ТРАСЕТО НА АМ „ТРАКИЯ”

Емилия Евтимова

Обектът е локализиран като средновековно селище от османския период в землището на с. Омарчево, община Нова Загора по трасето на АМ „Тракия”. Намира се на около 2,8 км по отбивка североизточно от шосето, надолу сред обработваемите земи. Пътят е черен и при неблагоприятни атмосферни условия – неизползваем. Приблизителната му площ е 35 дка. Местността е равнинна, с наклон от юг към север (Обр. 1). Цялото пространство е заето от земеделски масиви. Съчетанието между открит археологически материал, труднодостъпен терен, огромна площ и дъждовно време предопредели необходимостта от допълнително изследване на обекта. Това е участъкът на западния сектор от км 251+300 до км 251+700.

Спасителното сондажно проучване се извърши чрез отделни изкопи, разположени шахматно по проектното трасе. Ориентирани са в посока север – юг и изток – запад, отстоящи на около 10 до 25 м един от друг. Заложиха се 30 сондажа, от които 28 бяха напълно завършени. Повечето от сондажите са с размери 10 х 2 м. За изясняване на ситуацията на обекта сондаж №1 бе разширен – 13,50 х 14 м. Размерите на пет изкопа варират от 5 х 2 м до 7 х 2,50 м. Достигнатата дълбочина е от 1,20 до 1,70 м. Ситуирането на квадратите е съобразено с открития материал от направените обходи. В зависимост от това, някои от тях бяха сравнително по-близко разположени, а други – разширени.

Особено внимание се отдели на сондаж №1. Тук на дълбочина 0,75 м се установи голямо петно тъмна пръст с неравни краища. При почистването му се разбра, че това е деструкция на сграда с неправилна правоъгълна форма. Вероятно тя е била със стопанско предназначение, защото добитите оттук находки са сравнително малобройни. В изкопа бяха проучени три ями. Устието им е кръгло, а дъното – заравнено. Запълнителят им е от сивочерна пръст, примесена с въглени, фрагментирана керамика и животински кости. Последните принадлежат на едър и дребен рогат добитък и имат следи от кулинарна обработка. По-рядко се откриват предмети, свързани с бита и поминъка. Оттук произлезе бронзов пръстен (Обр. 2) и метален накрайник на овчарска гега. Откриха се и четири монети. От насипа излезе и монета сечена при султан Мехмед (1421 – 1441). Друга монета се определя като акче от времето на Сюлейман I (1520 – 1566). Останалите монети са били в обръщение съответно при султаните Мехмед II (1451 – 1481) и Сюлейман II (1687 – 1691). Първоначалните консултации сочат, че предметите се вместват в общата датировка на обекта.

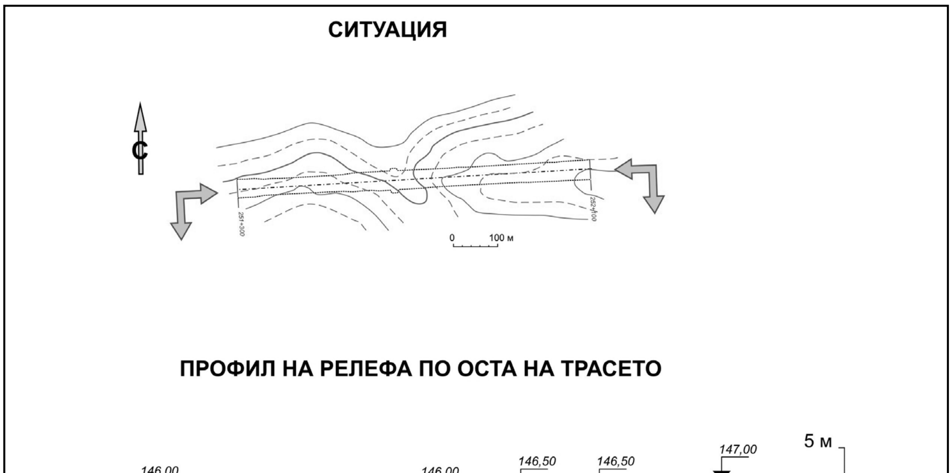

Обр. 1. Профил на трасето

В сондаж №49 се проучи запазена стена на жилище. Тя е изградена от ломени камъни на калова спойка с различна големина – от 17 х 12 х 5,5 см до 42 х 29 х 18,50 см. Между камъните се откриха две мо-

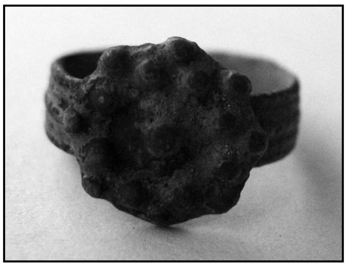

Обр. 2. Пръстен

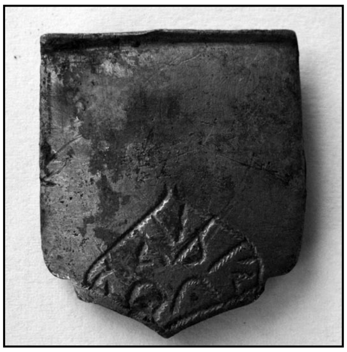

Обр. 3. Апликация

нети и два пирона. Парите са сечени при султан Махмуд I (1730 – 1754). На около 1,5 м югоизточно от рушевините се почисти и една яма. Тя е със сферична форма, като диаметърът на устието е 1,05 м. Запълнена е с тъмна, рохка пръст, примесена с керамични късове със средна концентрация. Непосредствено до съоръжението се намери и човешка кост – подмишница. Гроб не бе открит.

В сондаж №46 попаднахме на сходна деструкция с тази от сондаж №1. Помещението е със сравнително добре очертана правоъгълна форма. В западния му край се зачисти плитка яма. В нея се откриха фрагменти от трапезна керамика. Материалите се датират в късносредновековната епоха. От насипа на сондажа произлезе и една монета. Това е гюмюш от управлението на султан Мурад IV (1623 – 1640).

В насипа на останалите изкопи се откриват предимно керамични фрагменти от битова и строителна керамика. Правят впечатление многобройните строителни отпадъци, откривани на обекта. Останките от хоросан се срещат рядко. За съжаление не се откриха основи на сгради. На терена се регистрираха още няколко деструкции с правоъгълна форма. Поради ограничените находки от тях може да се допусне, че те имат стопански характер. От друга страна, на обекта бяха открити 17 монети с различен номинал – акче, гюмюш, онлук, мангър. Най-ранните монети са от времето на султан Мехмед (1421 – 1441) и завършват с управлението на Абдул Хамид II (1876 – 1909). Това навежда на мисълта за търговска дейност. Според местните хора, оттам някога е минавал път. По този начин донякъде може да обясни наличието на нумизматичния материал. Сред останалите находки, освен интересните фрагменти от луксозна трапезна керамика, се открояват 3 апликации (Обр. 3), 2 пръстена и един ключ.

Обектът е предаден за строителна дейност.

№78. СРЕДНОВЕКОВНО СЕЛИЩЕ И НЕКРОПОЛ В ЗЕМЛИЩЕТО НА СЕЛО КРУМ, ОБЩИНА ДИМИТРОВГРАД, ОБЕКТ 12, ЖП ЛИНИЯ „ПЛОВДИВ - СВИЛЕНГРАД”

Емилия Евтимова

Обект 12 се намира на 15 км западно от Димитровград в землището на с. Крум. Още през първия сезон на археологическите разкопки се установи, че тук трасето на бъдещата ЖП линия Пловдив – Свиленград прорязва средновековно поселение. В центъра му попада незаливна речна тераса, където се откриват следи от интензивен живот от средновековието до началото на Възраждането. Затова спасителното сондажно проучване се проведе в рамките на четири сезона от 2004 г. до 2007 г.

Изграждането на високотехнологичното съоръжение започна през 2008 г. и в средата на миналата година изкопните работи стигнаха до обекта. След известно прекъсване работата бе подновена в началото на есента. Съгласно договор между НАИМ – БАН и НК „Железопътна инфраструктура” строителната дейност се извършва под наблюдението на ръководителите на археологическите обекти регистрирани при извършения ОВОС. В първите дни на м. октомври започна изкопаването на траншеята от км 226 до км 226+200 (Обр. 1). С багер се отне около 0,40 м от повърхностния пласт. Предвид многобройния археологически материал, който бе събран земекопната работа бе преустановена и започна спасително сондажно проучване на участъка.

Пространството се изравни ръчно на дълбочина от 0,25 – 0,30 м. Вследствие на това се очертаха устията на 15 ями, 2 канавки и основите на 6 жилища. Последните представляват паянтови постройки и от външните страни на някои от тях има останки от кръгли вкопавания за фундиране на верти-

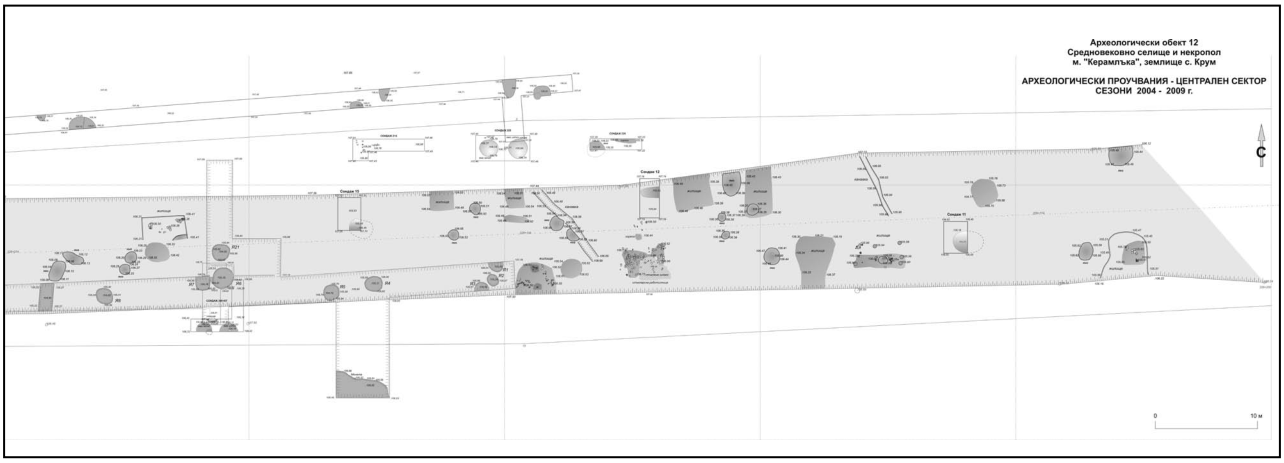
Археологически обект 12
Средновековно селище и некропол
м. "Керамлъка", землище с. Крум
АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ - ЦЕНТРАЛЕН СЕКТОР
СЕЗОНИ 2004 - 2009 г.
С
0
10 м

Обр. 1. Археологически проучвания 2004 – 2009 г.

кални носещи греди, с диаметър от 0,15 до 0,25 м. Във височина са били изградени от нетрайни материали – кирпич и дърво. Покривът е от керемиди. Местоположението им едно спрямо друго показва, че е съществувала предварителна планировка на селището. До южния профил започна разкриването на помещение изградено от варовикови и ломени камъни на калова спойка. На места като изравнители са поставени фрагменти от керемиди и тухли. Открития материал показва, че вероятно това е работилница за производство на стъкло. Частично се проучиха 2 ями и 3 жилища. В западния край на терена се очертава двуделна сграда. Дебелината на културния пласт е 1.20-1.50 м. Затова в дълбочина ще се разкрият още археологически структури.

Още при работата на багера от терена събрахме 127 керамични къса, 2 фрагмента от пръстени и 4 от ножове, 3 декоративни пирона и т.н. Откритите фрагменти са от съдове, работени на бързо колело. Направени са от сравнително добре пречистена глина и са изпечени равномерно. Представени са основно гърнета и кани (Обр. 2). Дръжките им са плоски, широки, с елипсовидно сечение, повечето с надлъжни ребра. Срещат се и гърнета, чиито дръжки излизат непосредствено от устието. Телата им са украсени, с врязани хоризонтални линии, направени с единично острие, разположени или само по горната част на плещите, или почти по цялото тяло. Срещат се и наклонени врязани линии, които пресичат поясите от хоризонтални линии. По-рядко се намират съдове с ръчно излъскани коси ивици и златиста ангоба (Обр. 3).

Отделна група представя по-фини съдове, предимно кани, най-вероятно вносни за района. Те са изработени от добре пречистена кремава глина. Някои имат тънък сив лом. Често са покрити със златиста ангоба. Няколко фрагмента от подобен съд – кана, се откриват в структура 4, както и в съседния й терен. Каната има много фина и тънка дръжка, която излиза от устието върху висока и тясна шийка. Дръжката е украсена с пъпка от глина, залепена върху най-издутата й част. Тялото е декорирано с

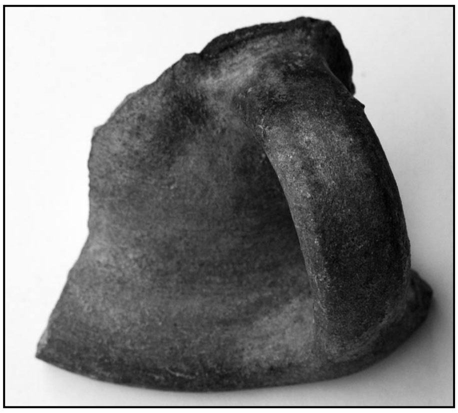

Обр. 3. Похлупак украсен със златиста ангоба

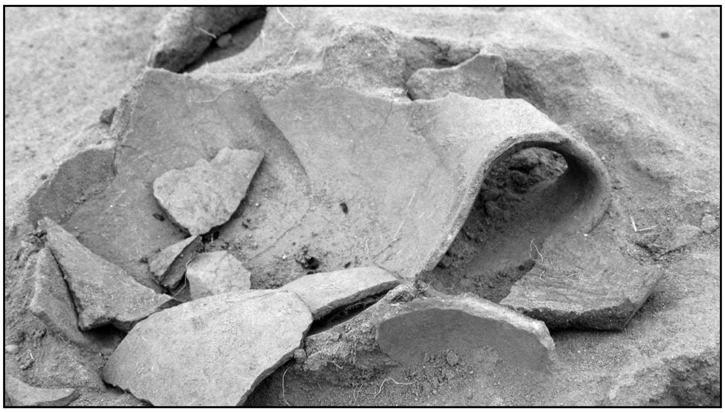

Обр. 2. Гърне

врязани полукръгли и прави линии и покрито със златиста ангоба.

Керамиката от селището носи всички белези на производството в края на XI и по-скоро XII в. Състоянието на фрагментите – ясен лом, остри ръбове и добре запазен повърхностен слой предполага, че са открити на място, а не са транспортирани, влачени или престояли дълго във вода. Това обстоятелство е много добър показател за съществуването на селище точно на това място. Количеството фрагменти, както и наличието на вносни съдове показват активния живот в него. Много от фрагментите са силно горели в пожар – вероятно тъкмо това е и причината за загиването на селището.

Проучването на селището е добра основа за изследване на спецификите в развитието на културните процеси в централната част на горнотракийската низина за този период. Особено като се има предвид факта, че в този район има напълно разкопано само едно средновековно селище и то преди десетилетия.

№79. РАННОСРЕДНОВЕКОВНИ СТРУКТУРИ ОТ ОБЕКТ 18 А, С. ЧОКОБА, ОБЛАСТ СЛИВЕН, АМ „ТРАКИЯ”, ЛОТ 3

Галина Грозданова

Село Чокоба се намира в северната част на Горнотракийската низина, на приблизително еднакво разстояние между Ямбол и Сливен. Обектът се ситуира в подножието на хълм, част от най-източните склонове на Средна гора, в землището на с. Чокоба, по пътя за Скобелево. Теренът е равнинен, слабо пресечен. Регистрирани и проучени са структури от неолита, късно бронзовата и късно желязната епохи и ранното средновековие. Спасителните археологически проучвания се извършиха от екип с научен ръководител доц. Кр. Лещаков, комуто благодаря за предоставения материал.

Ранносредновековни структури: На площ от около 1000 кв. м. са разкрити останките от две отоплителни съоръжения (печки?), огнище и две ями. Тяхната концентрация в източната и най-вече североизточна част на обекта.

Комплекси:

– Отоплително съоръжение (печка 1), кв. B39-C39: Правоъгълен план. Изградено от необработени камъни с големи размери в основата си, а във височина от камъни с по-малки (дребни и средни) размери. Страниците на печката са добре оформени. Камъните са силно обгорели, в резултат на което са придобили жълточервен или виолетово-червен цвят. Печката е с ориентация З – И, с отвор от З. Размери външни: 1,05 х 0,90 м; вътрешни: 0,60 х 0,30 м, запазена височина 0,45 м. Глинената обмазка в основата на съоръжението е отухлена в резултат на опалването и е с дебелина 0,02 м. Тъмнокафявата пръст около каменното съоръжение е наситена с въглени, образуващи концентрирано петно с размери 1,30 (С – Ю) на 1,50 м. (З – И) по всяка вероятност е запазената част от подовото ниво на структурата (паянтова постройка, вероятно полувкопано жилище).

– Отоплително съоръжение (печка 2), кв. C38-D38: Подковообразен план. Изградено от необработени камъни с дребни и средни размери, които в резултат на силно обгоряне са придобили жълт до тъмно червен цвят. Границите на съоръжението се очертават като обгоряла глинена обмазка с дебелина 0,05 м. – най-вероятно паднали стени от паянтовата конструкция. Пещта е ориентирана С – Ю, с отвор от юг. Размери външни: 1 х 1,16 м; вътрешни: 0,42 х 0,42 м, запазена височина 0,40 м. Печката е разположена в СИ част на район с концентрация на въглени, фрагменти керамика и следи от обгорели греди, което показва, че конструкцията/вкопаното съоръжение, от което отоплителното съоръжение е част, се развива в южна и западна посока.

– Останки от отоплително съоръжение – огнище или разрушена печка, кв. А36: Разположено е на 0,10 см. от съвременното ниво на терена. Овален план. Запазена е полукръгла глинена площадка, с дебелина 2 см., отухлена в резултат на опалването, частично оградена с камъни с дребни и средни размери. Южната част разрушена. Няма подемен материал. Не е ясно част от каква структура е отоплителното съоръжение. Размери: 1,50 х0,65 м.

– Кв. B37: Яма с неправилна кръгла форма, частично облицована с камъни. Съдържание: значителни количества горяло дърво. Материалът: беден, нехомогенен, нехарактерен. Дребни фрагменти дебелостенна керамика, на ръка, парчета мазилки, безлични фрагменти керамика на колело, включително няколко фрагмента на бавно колело с врязана украса и два фрагмента от сива пречистена глина. Размери: 1,51 x 1,30 м., дълбочина – 0,34 м.

– Кв. G42, над нивото на регистрация на яма: Смесени материали от ранното средновековие и бронзовата епоха.

Инвентар: Керамика на ръка, на бавно колело с врязана украса – фрагменти от гърнета, тавичка (или подница) и сива керамика на колело с врязана и излъскана украса (кана), мънисто, глинен прешлен. Формално – типологически целите съдове могат да се определят като кана тип IV, вар. А и гърнета тип I, вар. А2 и В1 по Л. Дончева-Петкова (Дончева-Петкова 1977, 40-41; 45; 73).

Синхронизация на структурите: Въз основа на разположението си една спрямо друга, характера на съоръженията и подемния материал може да се заключи, че гореописаните структури са синхронни и принадлежат към ранносредновековната епоха. Типологическият и морфологически анализ на керамиката показва, че се отнасят в периода между края на VII– не по-късно от началото на IX в.

Обектът има важно значение за изучаването на демографската картина и материалната култура на населението в региона през този толкова интересен, но проблемен период.

Литература

Петрова, Лещаков 2009: В. Петрова, Л. Лещаков. Спасителни сондажни археологически разкопки на обект 18, лот 3 по трасето на АМ „Тракия" (км 269+900 – 270+400), в землището на с. Чокоба, област Сливен. – Археологически открития и разкопки през 2008 г., София, 2009, 142-145.

Дончева-Петкова 1977: Л. Дончева-Петкова. Българска битова керамика през ранното средновековие. София, 1977.

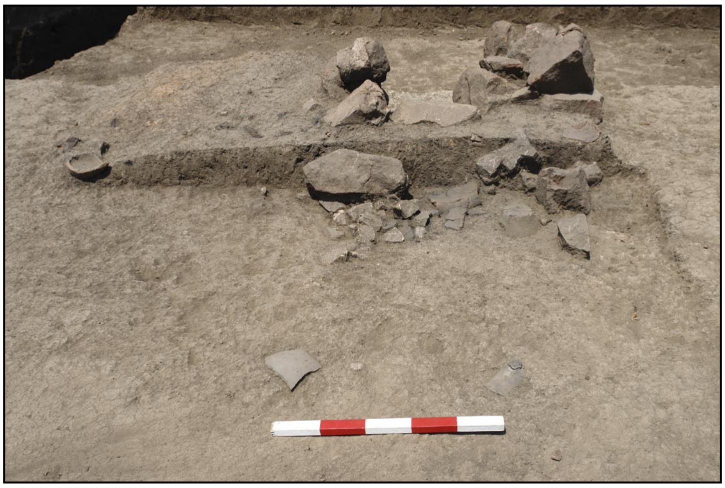

Обр. 1. Кв. C38-D38: надлъжен разрез З – И на вкопаната структура (жилище), пред отвора на отоплителното съоръжение

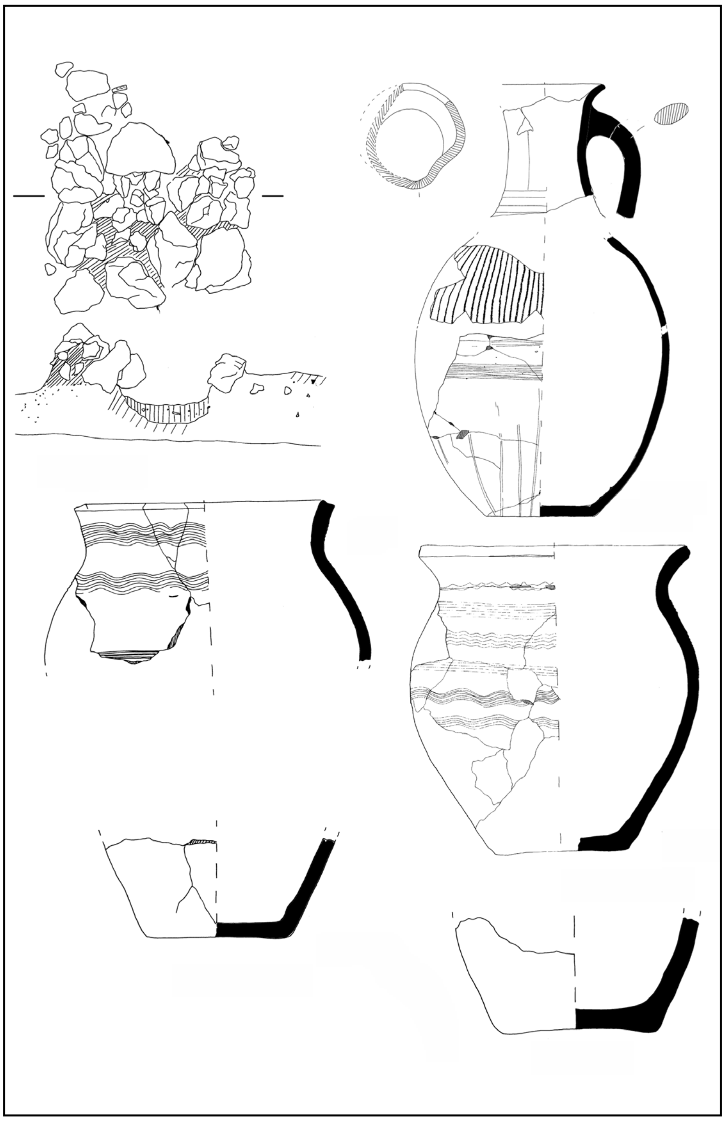

Обр. 2. Керамика от отоплително съоръжение (печка 2), кв. C38 – D38

№80. ОСТЕОЛОГИЧНИ НАХОДКИ ОТ СРЕДНОВЕКОВНИ КРЕПОСТИ, КОМПЛЕКСИ И НЕКРОПОЛИ

Лазар Нинов

Животинските останки открити през археологически сезон 2009 г. край с. Новосел са от Старобългарски производствен център и касаят изкоп 25, сектор пещ и пространството пред нея. Колекцията наброява 100 кости от бозайници и птици. Те принадлежат като минимум на 13 индивида. Остеологическият материал е дискутиран с разкопвачите С. Бонев и С. Дончева. Показани са видовото разнообразие на животните и количествените им характеристики.

От кокошки има четири кости. Най-многочислени са останките от бозайници. От домашните животни по брой на костите и индивидите доминират говедата, овцете и свинете. С единични кости са представени кон и куче. Те не са използвани за храна. От кон има само един зъб, а от кучета фрагменти от челюсти. За храна е използвано преди всичко месото на едрите и дребни преживни и свинете. Свинете, които са отглеждани основно за месо и мазнини са убивани в по-ранна възраст. Възрастта на едрите преживни показва, че в редица случаи те са използвани за храна на по-късна възраст след като са ползвани за мляко и са участвали в развъдния процес. Животните използвани за работа са два вида – говедо и кон. На останките са направени детайлни измервания, което дава възможност за сравнение на популацията от този обект с други синхронни.

В материалите от Новосел няма дивеч. В това отношение колекцията е характерна. Количеството на птиците не е голямо, но това може да се обясни с по-малката колекция и извадка. Материалите са свидетелство за храната на занаятчиите от производствения център, на техния начин на живот и бит. Тези хора (майстори и помощници) са обвързани изцяло с професионалните си ангажименти и не са имали излишно време за лов. Ловът е свързан със случайност и време, докато отглеждането на домашни животни означава сигурност и регулярен достъп до храна от животински произход. Резултатите от изследването потвърждават констатациите от предишния археологически сезон.

В обект 16, ЛОТ 4 на АМ „Тракия" край с. Зимница са направени остеологични изследвания на тракийски ями които са под късносредновековен некропол. Останките са от бозайници, птици и миди. Разпределението им по брой на костите и минимален брой на индивидите от които произхождат те е представено като документация на ръководителя на разкопките Елена Василева. В таблици са показани основни качествени и количествени характеристики: видовото разнообразие, идентифицираните кости, тяхното количество, минималния брой на индивидите, възрастта на животните, разпределението на костите по части от скелета. По квадрати и ями концентрацията на костите е различна. Костите са само от домашни животни – едри и дребни преживни, свиня, кон, магаре, куче и кокошка. Наличието на голямо количество миди в яма 1 А показва, че те са използвани за храна. В яма 5 има останки от човешки фетус.

В крепостта Калята край гр. Ялоруда са намерени и изследвани по комплекси значително количество кости. Материалите са от две епохи – античност и средновековие. Останките са от бозайници и птици. Ръководител на разкопките е Мариела Инкова.

В античните материали констатираме по-голямо видово разнообразие. От домашните животни на първо място по брой на костите са говедата следвани от дребните преживни и свинете. По брой на индивидите обаче на първо място са свинете следвани от овцете и козите. Следват коня и кучето от които има единични кости. Има кости от кокошки. Ловните животни са елен, дива свиня и заек. От тях има отделни кости. Очевидно е имало дивеч, но присъствието му на трапезата е било рядкост.

Средновековните материали са значителни по-малко, което се отразява на статистическата им достоверност. В сравнение с античността през средновековието делът на останките от свине и дивеч е много по-малък. Има остеологически доказателства, че говедото е използвано за работа.

От остеологичните изследвания може да се съди за храната на хората обитавали крепостта и социалния им статус. По квадрати и ями концентрацията на костите е различна. В четириъгълното помещение има човешки останки. Източно от крепостната стена зад четириъгълното помещение има детски останки.

Продължават остеологичните проучвания на материали от обект 14, ЛОТ 4 на АМ „Тракия" край с. Зимница (Петрунова 2009). Останките са от домашни животни – говедо, кон, магаре, овца, коза, свиня, куче и кокошка. Разпределението им по брой на костите и минимален брой на индивидите от които произхождат те е представено като документация на ръководителя на разкопките Б. Петрунова. В таблици са представени видовото разнообразие на животните, идентифицираните кости, тяхното количество, минималния брой на индивидите, възрастта на животните, разпределението на костите по части от скелета. По ями концентрацията на костите е различна. В яма 3 от сондаж 2 има погребение на куче. В същата яма има две кости от овца – долна челюст и бедрена кост.

В последния археологически сезон от разкопките на биритуален средновековен некропол е района на авиобазата в Балчик количеството на кремациите е значително. Присъствието на животински останки е регистрирано в някои случаи, например:

Гроб 268 (трупополагане) се намира в кв. 80. В гърне положено в гроба са намерени не горели животински кости. Те принадлежат на агне. Идентифицирахме череп с долна челюст и калвариум т.е. положена е не горяла агнешка глава.

Гроб 270. (трупополагане) Открити са не горели кости от шиле – череп, шийни и гръдни прешлени, дясна раменна кост, дясна бедрена кост, ляв и десен голям пищял, леви скочна и петна кости.

Гроб 272. (трупоизгаряне) Намерени са горели и не горели животински кости. Горели са следните кости от овца: втори шиен прешлен, дясна лакътна кост, кости на китката, бедрена кост, десен голям пищял и прешлени. Не горели кости от младо прасенце – лопатка, таз, тръбеста кост и свиня във възрастова група субадултус - лява бедрена кост. В кана е открит дясна бедрена кост от овца.

Гроб 278. (трупоизгаряне) Идентифицирани са не горели кости от шиле – череп, шийни и гръдни прешлени.

Литература

Петрунова 2009: Б. Петрунова. Сондажни археологически разкопки на обект №14 км 294 + 000 - 294 + 500 по трасето на АМ „Тракия", ЛОТ 4, в землището на селата Зимница и Чарда, община Стралджа, Ямболска област – В: Археологически открития и разкопки през 2008. София, 2009, 750 – 752.

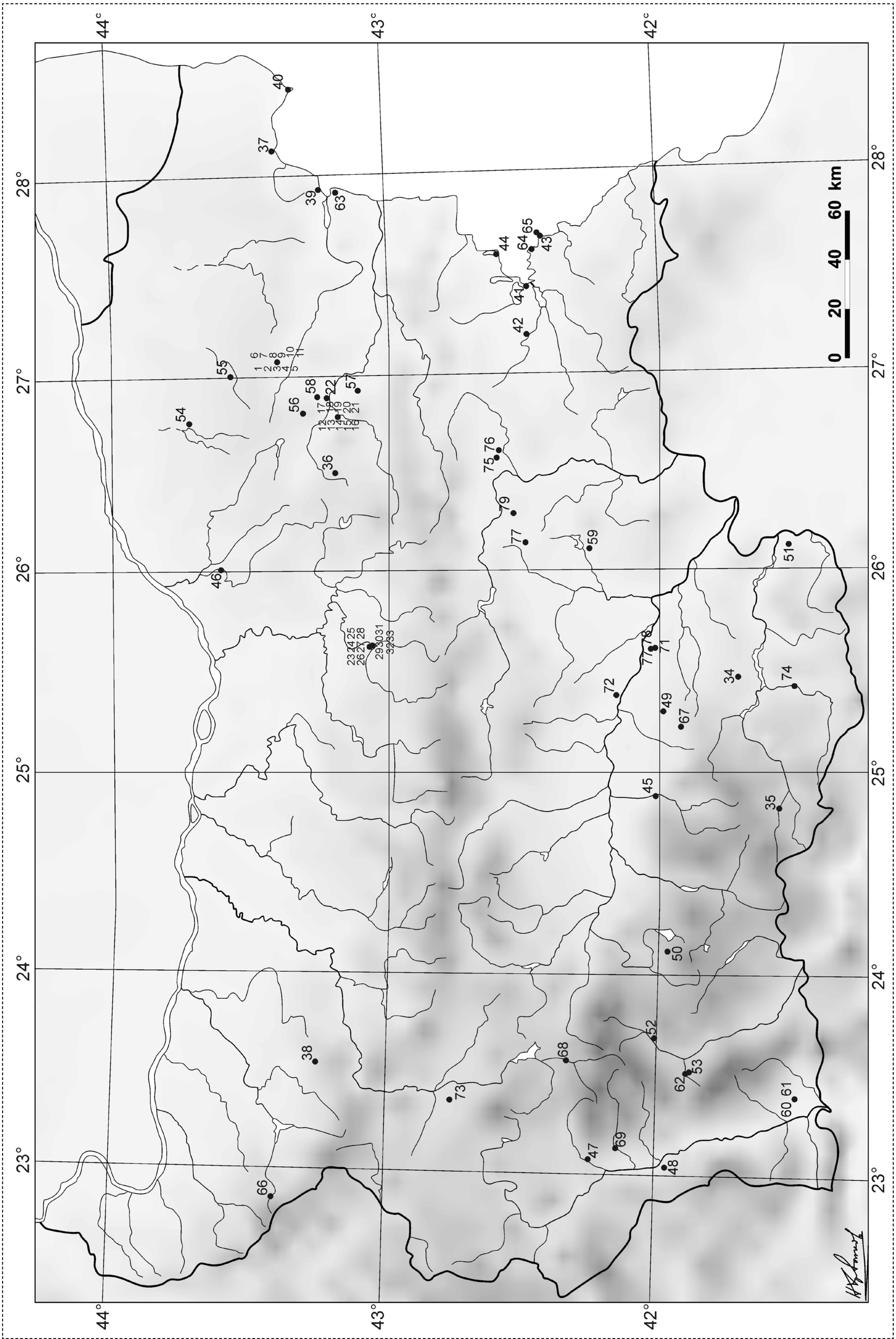
44°
43°
42°
28°
27°
26°
25°
24°
23°
0
20
40
60 km
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11
12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22
23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60 61
62
63
64
65
66
67
68
69
71
72
73
74
75 76
77
78
79

Карта 4. Раздел Средновековна археология